

**İSTANBUL  
ÜNİVERSİTESİ  
SOSYOLOJİ  
DERGİSİ**

**İstanbul University Journal of Sociology**

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SOSYOLOJİ DERGİSİ  
İSTANBUL UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIOLOGY

Cilt/Volume 42 • Sayı/Number 1 • Haziran/June 2022  
E-ISSN: 2667-6931 • doi 10.26650/SJ

**Dizinler / Indexing and Abstracting**

Web of Science - Emerging Sources Citation Index (ESCI)

ProQuest CSA Sociological Abstract

EBSCO SocINDEX (with Full Text)

ULAKBİM TR Dizin

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SOSYOLOJİ DERGİSİ  
İSTANBUL UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIOLOGY

Cilt/Volume 42 • Sayı/Number 1 • Haziran/June 2022  
E-ISSN: 2667-6931 • doi 10.26650/SJ

**Sahibi / Owner**

**Prof. Dr. Hayati DEVELİ**

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye  
Istanbul University, Faculty of Literature, Istanbul, Turkey

**Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager**

**Prof. Dr. Yücel BULUT**

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye  
Istanbul University, Faculty of Literature, Istanbul, Turkey

**Yazışma Adresi / Correspondence Address**

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,  
Balabanağa Mah. Ordu Cad. No. 196, Laleli, Fatih, 34459 İstanbul, Türkiye

Telefon / Phone: +90 (212) 455-5700/15998

E-mail: sosyolojidergi@istanbul.edu.tr

<http://iupress.istanbul.edu.tr/tr/journal/iusd/home>

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuosyoloji>

**Yayıncı / Publisher**

İstanbul Üniversitesi Yayınevi / Istanbul University Press

İstanbul Üniversitesi, Merkez Kampüsü, 34452 Beyazıt,

Fatih / İstanbul, Türkiye

Telefon / Phone: Tel:+90 0212 455 57 00 / 15730 / 31

---

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.

Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Yayın dili Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca'dır.

The publication languages of the journal are Turkish, English, French and Germany.

Haziran ve Aralık aylarında, yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.  
This is a scholarly, international, peer-reviewed and open-access journal published biannually in June and December.

---

**Yayın Türü / Publication Type:** Yaygın Süreli / Periodical

---

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SOSYOLOJİ DERGİSİ  
İSTANBUL UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIOLOGY

Cilt/Volume 42 • Sayı/Number 1 • Haziran/June 2022  
E-ISSN: 2667-6931 • doi 10.26650/SJ

**DERGİ YAZI KURULU / EDITORIAL MANAGEMENT BOARD**

---

**Baş Editör / Editor-in-Chief**

Prof. Dr. İsmail COŞKUN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye  
- [ismail.coskun@istanbul.edu.tr](mailto:ismail.coskun@istanbul.edu.tr)

**Baş Editör Yardımcısı / Co-Editor-in-Chief**

Doç. Dr. Murat ŞENTÜRK, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye  
- [murat.senturk@istanbul.edu.tr](mailto:murat.senturk@istanbul.edu.tr)

**Alan Editörleri / Section Editors**

Prof. Dr. Yücel BULUT, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye - [yucel.bulut@istanbul.edu.tr](mailto:yucel.bulut@istanbul.edu.tr)

Doç. Dr. Besim Can ZIRH, ODTÜ, Sosyoloji Bölümü, Ankara, Türkiye - [besimcan@metu.edu.tr](mailto:besimcan@metu.edu.tr)

Prof. Dr. Ali ERGUR, Galatasaray Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye - [aergur@gsu.edu.tr](mailto:aergur@gsu.edu.tr)

Prof. Dr. Nadir SUĞUR, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Eskişehir, Türkiye - [nsugur@anadolu.edu.tr](mailto:nsugur@anadolu.edu.tr)

Prof. Dr. Mutlu BİNARK, Hacettepe Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Ankara, Türkiye - [binark@hacettepe.edu.tr](mailto:binark@hacettepe.edu.tr)

**Bilimsel Sekreteryası / Scientific Secretariat**

Arş. Gör. Dr. Zeynep Zehra SADIKOĞLU, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, İstanbul, Türkiye  
- [zeynep.sadikoglu@medeniyet.edu.tr](mailto:zeynep.sadikoglu@medeniyet.edu.tr)

**Dil Editörleri / Language Editors**

John Zacharias CRIST, İstanbul, Türkiye

Kevin A. COLLINS, İstanbul, Türkiye

**Editöryal İlişkiler Yöneticisi / Editorial Relations Manager**

Doç. Dr. Ayşen ŞATIROĞLU, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye  
- [aysen.satiroglu@istanbul.edu.tr](mailto:aysen.satiroglu@istanbul.edu.tr)

**İstatistik Editörü / Statistics Editor**

Dr. Öğr. Üyesi Tuba TOPÇUOĞLU, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye  
- [tuba.topcuoglu@istanbul.edu.tr](mailto:tuba.topcuoglu@istanbul.edu.tr)

**Kitap İnceleme Editörü / Book Review Editor**

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali AKYURT, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye  
- [mehmetali.akyurt@istanbul.edu.tr](mailto:mehmetali.akyurt@istanbul.edu.tr)

**Metodoloji Editörü / Methodology Editor**

Doç. Dr. Aynur ERDOĞAN COŞKUN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye  
- [aynur.erdogan@istanbul.edu.tr](mailto:aynur.erdogan@istanbul.edu.tr)

**Tanıtım Yöneticisi / Publicity Manager**

Dr. Öğr. Üyesi Melike AKBIYIK, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye  
- [melike.akbiyik@istanbul.edu.tr](mailto:melike.akbiyik@istanbul.edu.tr)

**Editöryal Asistan / Editorial Assistant**

Arş. Gör. Hamdüsena EŞREFOĞLU, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye  
- [hamdusenaesrefoglu@istanbul.edu.tr](mailto:hamdusenaesrefoglu@istanbul.edu.tr)

**Teknik Uzman / Technical Specialist**

Arş. Gör. Begüm UZUN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye - [begumuzun@istanbul.edu.tr](mailto:begumuzun@istanbul.edu.tr)

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SOSYOLOJİ DERGİSİ  
İSTANBUL UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIOLOGY

Cilt/Volume 42 • Sayı/Number 1 • Haziran/June 2022  
E-ISSN: 2667-6931 • doi 10.26650/SJ

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

---

Doç. Dr. Aysen ŞATIROĞLU, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye  
- [aysen.satiroglu@istanbul.edu.tr](mailto:aysen.satiroglu@istanbul.edu.tr)

Prof. Dr. Enes KABAKCI, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye - [ekabakci@istanbul.edu.tr](mailto:ekabakci@istanbul.edu.tr)

Doç. Dr. Metin ÜNVER, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye - [munver@istanbul.edu.tr](mailto:munver@istanbul.edu.tr)

Prof. Dr. Yücel BULUT, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye - [yucel.bulut@istanbul.edu.tr](mailto:yucel.bulut@istanbul.edu.tr)

Prof. Dr. Ali ERGUR, Galatasaray Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye - [aergur@gsu.edu.tr](mailto:aergur@gsu.edu.tr)

Prof. Dr. Kurtuluş KAYALI, Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Prof. Dr. Nadir SUĞUR, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Eskişehir, Türkiye - [nsugur@anadolu.edu.tr](mailto:nsugur@anadolu.edu.tr)

Doç. Dr. Craig BROWNE, University of Sydney, Faculty of Arts and Social Sciences, Sydney, Australia - [craig.browne@sydney.edu.au](mailto:craig.browne@sydney.edu.au)

Emeritus Prof. David R. SEGAL, Maryland University, Department of Sociology, Maryland, U.S. - [dsegal@umd.edu](mailto:dsegal@umd.edu)

Prof. Dr. Douglas KELLNER, University of California, California, U.S.

Prof. Dr. Glenn MUSCHERT, Khalifa University, Department of Humanities & Social Sciences, Abu Dhabi, UAE.

- [glenn.muschert@ku.ac.ae](mailto:glenn.muschert@ku.ac.ae)

Prof. Dr. J. Scott BROWN, University of Miami, Department of Sociology & Gerontology, Coral Gables, FL.

Scripps Research FELLOW, Florida, U.S. - [sbrow@MiamiOH.edu](mailto:sbrow@MiamiOH.edu)

Prof. Dr. Jeffrey C. ALEXANDER, Yale University, Sociology, Connecticut, U.S. - [jeffrey.alexander@yale.edu](mailto:jeffrey.alexander@yale.edu)

Dr. Michal ILLNER, Czech Academy of Sciences - Akademie věd České republiky, Prague, Czech Republic.

Prof. Dr. Philip SMİTH, Yale University, Sociology, Connecticut, U.S. - [philip.smith@yale.edu](mailto:philip.smith@yale.edu)

Doç. Dr. Ryan KELTY, United States Air Force Academy, Department of Behavioral Sciences and Leadership, CO, U.S.

- [kxx@usafa.edu](mailto:kxx@usafa.edu)

Prof. Dr. Sujatha FERNANDES, University of Sydney, Faculty of Arts and Social Sciences, Sydney, Australia

- [sujatha.fernandes@sydney.edu.au](mailto:sujatha.fernandes@sydney.edu.au)

Prof. Dr. Timothy SHORTELL, City University of New York, New York, U.S.

Prof. Dr. William Peter BAEHR, Lingnan University, Department of Sociology & Social Policy, Tuen Mun, Hong Kong

- [pbaehr@Ln.edu.hk](mailto:pbaehr@Ln.edu.hk)

## İÇİNDEKİLER / TABLE OF CONTENTS

### ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

<b>Sosyal İlişkiler Ölçeği'nin Geliştirilmesi ve Psikometrik Özellikleri</b> .....	1
Development and Psychometric Properties of the Social Relationship Scale Mehmet Fatih Köse, Mehmet Ata Öztürk, Ayşegül Acar	
<b>Türkiye'de Profesyonel Askerliğin Sosyolojik Bir İncelemesi: Meslek, Görev ya da Yaşam Tarzı?</b> .....	21
A Sociological Study of the Military Profession in Turkey: Profession, Duty, or Lifestyle? Barış Ateş	
<b>Psychometric Evaluation of the Factors for University Choice Scale in a Military Academy</b> .....	45
Hasan Hüseyin Balık, Adem Başpınar	
<b>Aile Götürülemeyen Garnizon Dışı Görevlerin Asker Eşlerinin Fiziksel Sağlığı, Ruh Sağlığı ve Evlilik Memnuniyeti Üzerindeki Etkileri</b> .....	65
The Effects of Deployment on Military Spouses' Physical Health, Mental Health, and Marriage Satisfaction Şükrü Umut Ceylan, Adem Başpınar	
<b>Askerî Sosyolojide Sivil-Asker Mesafesi Tartışmaları</b> .....	91
The Civil-Military Gap Debates in Military Sociology Mustafa Yücehan Akal, Adem Başpınar	
<b>Köktürk Yazıtlarının "Askerî Propaganda" Bağlamında Değerlendirilmesi</b> .....	129
The Evaluation of Köktürk Instructions in the Context of Military Propaganda Umut Üren	
<b>Islamic Propaganda by the French During the Occupation of Egypt (1798-1801)</b> .....	163
Halil İbrahim Erol	
<b>Ebedî Barış ve Askeri Sosyoloji İlişkisi Üzerine Bir İnceleme</b> .....	191
Examining the Relationship between Perpetual Peace and Military Sociology Sedat Doğan	
<b>Militarizasyon MENA Ülkelerinde Çevresel Kirliliği Nasıl Etkiliyor?</b> .....	217
How Militarization Affects Environmental Pollution in MENA Countries Salih Türedi, Furkan Yıldız	
<b>"Ben ve Öteki" Bağlamında Yakup Kadri'nin Sodom ve Gomore Romanında Yabancı Askerler</b> .....	237
Foreign Soldiers in Yakup Kadri's Novel Sodom and Gomorrah in the Context of the Self and the Other Birol Bulut	
<b>Revisiting Institutional/Occupational Model in Turkish Military</b> .....	261
Adem Başpınar	

## Sosyal İlişkiler Ölçeği'nin Geliştirilmesi ve Psikometrik Özellikleri

Mehmet Fatih Köse<sup>1</sup>, Mehmet Ata Öztürk<sup>2</sup>, Ayşegül Acar<sup>3</sup>

### Öz

Bu araştırma, bireyin sosyal ilişkilerinin kapsamını ve yakınlığını bütüncül olarak değerlendirmeye yönelik geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirmeyi amaçlamaktadır. Kişilerarası ilişkiler ya da sosyal ilişkiler alan yazınında yoğun olarak ilişki tarzlarına ve unsurlarına odaklanan çalışmaların öne çıktığı görülmektedir. Sosyal ilişkilerin ölçümünde ise aile, arkadaşlık, okul ilişkileri gibi özel ve dar alanlara odaklı ölçek çalışmaları dikkat çekmektedir. Dolayısıyla sosyal ilişkilerin kapsamının ve yakınlığının tüm kişisel ve sosyal ilişki alanlarını içerecek bütüncül bir modelle değerlendirilmesine yönelik bir ölçek çalışmasının alan yazına önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Buna göre araştırma bir ölçek geliştirme çalışması olarak tasarlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 973 üniversite öğrencisi ve 1158 25-29 yaş arası genç oluşturmuştur. Ölçeğin yapısal özelliklerini değerlendirmek üzere açımlayıcı (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. AFA sonuçları, sosyal ilişkilerin; *aile*, *akraba/komşu* ve *arkadaş* ilişkileri olmak üzere üç temel boyutta değerlendirilebileceğini göstermektedir. DFA sonuçları ise üç faktörlü yapının hem üniversite öğrencileri grubu için [ $\chi^2/sd=5.02$ ;  $RMSEA=.06$ ;  $GFI=.97$ ;  $CFI=.95$ ;  $NFI=.94$ ], hem de 25-29 yaş grubundaki gençler için [ $\chi^2/sd=5.09$ ;  $RMSEA=.06$ ;  $GFI=.98$ ;  $CFI=.97$ ;  $NFI=.96$ ] kabul edilebilir bir model uyumu gösterdiğini ortaya koymaktadır. İç tutarlılık katsayıları ölçeğin tümü için .79, alt boyutlar için sırası ile .73, .74 ve .67 bulunmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** Sosyal ilişkiler • Aile ilişkileri • Arkadaşlık ilişkileri • Akrabalık/Komşuluk ilişkileri

### Development and Psychometric Properties of the Social Relationship Scale

#### Abstract

This study seeks to develop a valid, reliable metric for holistically measuring the scope and depth of interpersonal social relations. Several studies are found in the literature to have focused on interpersonal and social relations and the components making up these relations. Because numerous scales are encountered focusing mainly on the private sphere such as relationships between friends and family members and on closed environments such as relationship that occur in school, an excellent contribution to the literature would be a study that seeks to develop a scale able to holistically evaluate the scope and depth of social relations that takes into account all personal and social spheres. The research group consists of 973 university students and 1,158 young adults aged 25–29. We conducted both exploratory factor analyses (EFA) and confirmatory factor analyses (CFA) to determine the scale's structural properties. The EFA results reveal social relations to be evaluable under three subdimensions (i.e., family, kinship/neighborhood relations, and friendship). The CFA confirmed the scale to be composed of three factors and to have acceptable fit for use with both university students ( $\chi^2/df = 5.02$ ;  $RMSEA = .06$ ;  $GFI = .97$ ;  $CFI = .95$ ;  $NFI = .94$ ) and young adults aged 25–29 ( $\chi^2/df = 5.09$ ;  $RMSEA = .06$ ;  $GFI = .98$ ;  $CFI = .97$ ;  $NFI = .96$ ). Internal consistency values were found to be .79 for the entire scale and .73, .74, and .67 for the respective subdimensions. The study's results provide robust evidence that the Social Relations Scale is a valid and reliable scale for measuring the scope and depth of the social relations university students and young adults build.

**Keywords:** Social relationship • Family Relationship • Friendship • Kinship • Neighborhood Relations

1 Mehmet Fatih Köse (Dr.), Gençlik ve Spor Bakanlığı, Eğitim, Araştırma ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, Türkiye  
Eposta: m.fatihkose@gmail.com ORCID: 0000-0002-2297-8152

2 Sorumlu yazar: Mehmet Ata Öztürk (Dr.), Gençlik ve Spor Bakanlığı, Eğitim, Araştırma ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, Türkiye  
Eposta: maozturk@gmail.com ORCID: 0000-0002-5850-1145

3 Ayşegül Acar (Uzman), Gençlik ve Spor Bakanlığı, Eğitim, Araştırma ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, Türkiye  
Eposta: aysegul.acar@gsb.gov.tr ORCID: 0000-0002-7755-7654

**Atf:** Köse, M. F., Öztürk, M. A., & Acar, A. (2022). Sosyal İlişkiler Ölçeği'nin geliştirilmesi ve psikometrik özellikleri. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42, 1-20. <https://doi.org/10.26650/SJ.2022.42.1.0071>

### **Extended Summary**

This study seeks to develop a valid, reliable metric for holistically measuring the scope and depth of interpersonal social relations.

Interpersonal relations constitute an important field of study in modern social psychology. Humans are social creatures who interact with their environment through various means. The quality of these interactions also impacts other aspects of human life. According to Leary (2004), 20<sup>th</sup>-century studies delving into human nature shifted their focus from the individual self to one's relationships with others. Humans have an innate need to form intimate relations with others and are able to satisfy their basic needs and perpetuate their existence through these relations (Bilgin, 2003). Humans interact and build relationships with others for various reasons such as needing to love and be loved, satisfying physical and social needs, achieving a sense of belonging, minimizing fear and anxiety through cohabitation, relieving loneliness, and developing personal identity (Adler & Towne, 1996).

The relations people establish with their environment and the types of interpersonal relations in which they are involved are important predictors of their quality of life and life satisfaction levels at the individual level (Tunç & Kaygas, 2016). Understanding this reveals the importance of evaluating the scope and depth of the relations individuals have with their immediate and wider surroundings, as doing so will shed light on two fundamental components of what makes one human: quality of life and life satisfaction.

Just as social relations can be evaluated using comprehensive scales, so can they also be scrutinized using a few items. Studies in the literature even exist in which social relations are evaluated with one single question (i.e., how often does one meet up with friends, relatives, or coworkers?; Güler & Gül, 2021; European Social Survey [ESS], 2018). A study conducted by the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD, 2020) examining social relations looked at life satisfaction in this way. OECD's study addressed social support, time spent engaged in social interactions, and satisfaction with interpersonal relations all through one question each. Social interaction is a quality-of-life indicator as prepared by Eurostat (2018) and comprises such elements as social support, interpersonal relations, and satisfaction with these relations. Studies on social interaction evaluate social interaction levels by measuring how often one meets up with family, relatives, and friends.

A large number of studies are found in the literature focusing on relation styles and components when evaluating interpersonal or social relations. Likewise, numerous scales are found to have focused mainly on the private sphere, such as the relationships between friends and family members or in closed environments such as the relationships that occur in school. Accordingly, a study seeking to develop a scale able to holistically evaluate the scope and depth of social relations that takes into account all personal



and social spheres would make an excellent contribution to the literature. As such, this scale development study has been designed to take into account all the social relations an individual has with family members, close and distant relatives, neighbors, circles of friends, and social groups as well as with society at large. Given the importance afforded to relatives and neighbors in Turkish culture, the current study noteworthyly includes these in its scope. As such, the basic aim of this study is to develop a usable metric for determining how individuals perceive the scope and depth of their social relations.

The scale's developmental phase first surveyed the scales present in the literature that are used to evaluate interpersonal and social relations, after which the components of social relations were determined that the scale should incorporate. The scale consists of 23 items dealing with the individuals or groups with whom the respondent considers to be in close contact. The item pool was developed after organizing and realizing a focus group composed of 12 field experts in the educational sciences, sociology, psychology, and educational assessment. After the focus group, the group of experts decided that a 10-item form should be used for substantiating the scale's content validity. As a result, a data collection study was implemented over university students and young adults aged 25–29 in order to examine the draft scale's psychometric properties. EFA and CFA were conducted to examine the scale's structural properties. After conducting the EFA on all the data sets to identify the scale's structural properties, the scale's validity and reliability were tested separately for university students and for young adults aged 25–29.

This study was conducted with two separate research groups. Differences in developmental stages, knowledge, skills, perceptions, attitudes, and values require the scale's validity and reliability to be tested individually for each group and their psychometric properties to be substantiated separately. Two separate groups composed of individuals at different developmental stages were formed to test psychometric adequacy for the scale's usability with other age groups. The first group was comprised of 973 university students, whereas the second was composed of 1,158 young adults between the ages of 25 and 29 years.

The study's data collection phase was performed online due to the ongoing COVID-19 pandemic. After testing the assumptions necessary for analyzing the data, the EFA and CFA were performed to test the scale's structural properties. After conducting the EFA to ascertain the scale's structure, no need was found to make any changes to the items contained in the scale. The CFA was then conducted on the same data set to confirm the scale's structure, after which Cronbach's alpha was calculated and the correlation values between the scale's subdimensions were ascertained to examine the scale's reliability.

The validity and reliability studies conducted for this scale provide robust evidence of the Social Relations Scale being a valid and reliable scale that researchers and practitioners alike can use in their scholarly endeavors. The EFA results reveal social relations to be evaluable under three fundamental dimensions (i.e., family, kinship/neighborhood relations and friendships). The CFA results reveal the scale to be composed of three factors and to display acceptable model fit both for university students [ $\chi^2/df = 5.02$ ;  $RMSEA = .06$ ;  $GFI = .97$ ;  $CFI = .95$ ;  $NFI = .94$ ] and young adults between the ages of 25 and 29 ( $\chi^2/df = 5.09$ ;  $RMSEA = .06$ ;  $GFI = .98$ ;  $CFI = .97$ ;  $NFI = .96$ ). The internal consistency values were found to be .79 for the entire scale and .73, .74, and .67 for its respective subdimensions. Family relationships deal with communications with one's parents and siblings, kinship/neighbor relationships deal with communications with one's neighbors and extended family, and friendships deal with the relationships forged with friends at one's school or socially, including on social media. The research findings demonstrate a strong, significant correlation to exist between each sub-dimension of the scale. Moreover, the correlations between the scale's subdimensions display no multicollinearity issues. With regard to the amount of variance explained by the subdimensions, family relationship explains 36% of the total variance, while friendships explain 14% and kinship/neighbor relationships explain 11%.

Based on the research results, the Social Relations Scale constitutes an alternative, holistic metric for evaluating family relationships, friendships, kinship/neighbor relationships, and the social relations occurring in the private sphere as well as interpersonal relations. Given the evidence presented for the validity and reliability of the Social Relations Scale, we can recommend its use to researchers and practitioners for evaluating how individuals perceive the level of intimacy their communications have with all social groups. Moreover, the scale's structural properties show that this scale is applicable to other age groups apart from university students and young adults.

Kişilerarası ilişkiler modern sosyal psikolojinin önemli çalışma alanlarından birisini oluşturmaktadır. Sosyal bir varlık olan insanın çevresi ile etkileşim tarzları ve bu etkileşimlerin niteliği, hayatın diğer unsurları üzerinde belirleyici bir etki oluşturmaktadır. Leary'ye (2004) göre, 20. yüzyılda insan doğası çalışmaları, bireyin kendisinden ziyade diğerleri ile ilişkilerine odaklanan bir dönüşüm göstermiştir. Bir arada yaşama ve yakın ilişkiler kurma ihtiyacı içindeki insanoğlu, hayati ihtiyaçlarını kurduğu ilişkilerle gidermekte ve varlığını böylece sürdürebilmektedir (Bilgin, 2003). Sevme ve sevilme ihtiyacı, sosyal ihtiyaçlar, aidiyet duygusu, birlikte yaşayarak korku ve kaygıyı azaltma, yalnızlığı giderme, fiziksel ihtiyaçlar, kimlik kazanma ihtiyacı gibi farklı nedenlerle insanlar birbirleriyle etkileşim kurmakta ve kişilerarası ilişkiler geliştirmektedir (Adler ve Towne, 1996).

Bireylerin günlük yaşamında kurduğu ilişkiler kendi yaşantılarının yanı sıra ilişki kurdukları kişileri de etkileyebilmektedir. Bireyler arasında kurulan ilişkilerde, kişi diğer insanlardan aldığı geribildirimler ile olumlu ve olumsuz yönlerini keşfedebilmekte, kendini daha iyi tanıyabilmekte ve sonuç olarak bu ilişkiler kişinin kendini kabul etme sürecine de katkı sunmaktadır. Kişi kendini tanıma ve keşfetme olanağının yanı sıra çevresiyle kurduğu etkileşim ile diğer insanların duygu, düşünce ve yaşantılarını da tanıyabilmektedir. Bütün bu olumlu etkiler düşünüldüğünde; kişilerarası ilişkilerin bireyin çevresine uyumunu kolaylaştırdığı, yalnızlık duygusunu azalttığı benlik saygısını artırdığı ifade edilebilmektedir (Kaya, 2017).

Sosyal ilişkilerin, insanın kendini tanımasına ve geliştirmesine etkileri ile insan medeniyetinin temelini oluşturduğu ileri sürülebilir. Çevre ile kurulan ilişkiler ve kullanılan kişilerarası ilişki tarzları, bireylerin yaşam kalitesi ve yaşam doyumunun da önemli bir belirleyicisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Tunç ve Kaygas, 2016). Dolayısıyla insanın yakın ve uzak çevresi ile kurmuş olduğu bağların kapsamının ve yakınlığının değerlendirilmesi, yaşam kalitesi ve doyum gibi en temel insani unsurlarla ilişkileri bakımından önem taşımaktadır. Bu bağlamda mevcut çalışma, kişilerin yakın ve uzak çevresi ile kurmuş oldukları ilişkilerin kapsamını ve yakınlığını değerlendirmeye yönelik bir ölçek geliştirmeyi amaçlamaktadır.

### **Sosyal İlişkiler ve İlişkili Kavramlar**

Kuramsal temelleri incelendiğinde, sosyal ilişkiler bağlamında kişilerarası ilişkilerin, grup üyelerinin etkileşimi açısından ele alındığı görülmektedir. Bu bağlamda kişilerarası ilişkileri açıklayan Yükleme Kuramı, Sosyal Mübadele Kuramı, Karşılıklı Bağımlılık Kuramı, Yatırım Modeli, Eşitlik Teorisi ve Sembolik Etkileşim Kuramı gibi önemli sosyal psikoloji yaklaşımları ortaya çıkmıştır (İmamoğlu, 2008). Sosyal ilişkiler kişilerin doğumundan itibaren yaşam boyunca ihtiyaç duyduğu güvenlik, yakınlık kurma, bağlanma, temel ihtiyaçların karşılanması, ihtiyaç durumunda yardımlaşma gibi temel işlevleri gerçekleştiren ilişkileri tanımlamaktadır (Bugental, 2000). Buna göre sosyal

ilişkilerin temeli doğuma kadar gitmektedir. Sosyal ilişkilerin gelişimi bağlamında önemli kavramlardan birisi çocukluk döneminin yanı sıra kişinin ileri dönemlerde diğer insanlarla kurduğu yakınlığı ve ilişki kurma biçimini de etkileyen bağlanma kavramıdır. Bowlby (1969) tarafından temelleri oluşturulan bağlanma kuramına göre, fiziksel ve duygusal ihtiyaçlarının zamanında karşılanmasına bağlı olarak bebeğin kendisini emniyette hissetmesi ve güvenli şekilde bağlanabilmesi ile başlayan bağlanma olgusu, kişinin başkalarıyla yakınlık kurmasını ve duygusal bağlar kurarak bunu sürdürebilmesini sağlamaktadır. Bağlanma yaşam boyu süreklilik ve tutarlılık gösteren duygusal yakınlık ve ilişki kurma biçiminin belirleyicisi olarak görülmektedir. Bağlanma süreçlerindeki sorunlar ise bireyin sosyal ilişkilerinde önemli sorunlara sebebiyet vermektedir (Ainsworth, Blehar, Waters ve Wall, 2015; Mikulincer ve Shaver, 2007).

Sosyal psikolojide sosyal ilişkiler ve kişilerarası ilişkiler yakın bağlamli kullanılan iki temel kavramdır. Plutchik (1997), kişilerarası ilişkiler kavramını kişilerin çevresindeki diğer insanlarla kurduğu ilişkilerde deneyimlediği duygu, düşünceleri ve davranış tarzı olarak ifade etmektedir. Kişiler arası ilişkiler kavramına ilişkin İmamoğlu ve Aydın (2009) tarafından yapılan bir diğer tanımlamaya göre ise iki veya daha çok kişi arasında farklı ihtiyaçların giderilmesi amacıyla kurulan, farklı samimiyet düzeyinde gerçekleşen karşılıklı duygusal etkileşim ve davranışlar kişilerarası ilişkiler olarak ifade edilmektedir. Heider (2013) de benzer biçimde kişiler arası ilişkileri, kişinin başka bir kişi hakkında nasıl düşündüğü ve hissettiği, onu nasıl algıladığı ve ona ne yaptığı, ondan ne yapmasını veya düşünmesini beklediği, diğerinin eylemlerine nasıl tepki verdiği gibi fenomenler bağlamında ele almıştır. Alanyazında kişilerarası ilişkilere ilişkin benzer tanımlamalar yer almakta ve mevcut tanımlarda kişilik ve iletişim kavramları sıklıkla birlikte ele alınmaktadır. Özellikle yaşamın ilk dönemlerinde kurulan yakın ilişkiler, bireylerin kişilik gelişimini etkilemekte ve sonraki yaşantılarında kuracakları yakın ilişkileri ve diğer insanlarla yürüteceği ilişkilerini niteliğini etkilemektedir (Hamarta, 2002). Psiko-sosyal gelişim kuramına göre birey kimlik sorununu çözdükten sonra gerçek yakın ilişkiler kurabilmektedir (Erikson ve Erikson, 1998). Kişinin çevresi ile kurduğu bu ilişkiler, onun güvenlik, sevgi, samimiyet gibi ihtiyaçlarını karşılamakta, kişilik ve ahlak gelişiminde önemli rol oynamakta ve mutlu bir hayatın temelini oluşturmaktadır (LaFollette, 1995).

Alanyazına bakıldığında kişilerarası ilişki tarzlarının farklı şekillerde ele alındığı görülmektedir. Şahin, Batıgün ve Koç (2011) kişilerarası ilişki tarzlarını baskın, kaçınan, öfkeli, duygudan kaçınan, manipülatif ve küçümseyici olmak üzere altı alt boyutta incelemiştir. Hasta ve Güler (2013) ise ilişki tarzlarını kişilerarası ilişkilerde bireylerin yaşantılarında olumlu etki yaratan, tatmin edici ve kişiye değer katan ilişkiler olarak ifade ettiği besleyici (açık ve saygılı) ve kişi üzerinde yıkıcı etkisi bulunan, olumsuz yaşantılara neden olabilen ilişki tarzlarını tanımlayan ketleyici/zehirleyici (saygısız/benmerkezci ve küçümseyici) olmak üzere ikiye ayırmıştır.

Bunların yanı sıra, kişilerarası ilişkiler kavramı incelenirken sıklıkla sosyal destek, algılanan sosyal destek ve sosyal sermaye kavramları da karşımıza çıkmaktadır. Sosyal destek, Cobb (1976) tarafından, kişilerin çevresindeki insanlar tarafından değer gördüğünü, sevildiğini, önemsendiğini algıladığı sosyal bir grubun parçası olduğunu hissetmesini sağlayan bilgi şeklinde tanımlanmaktadır. Budak (1999) ise sosyal desteği kişilerin aile, arkadaş, iş, okul ve diğer sosyal ortamlarda bir arada bulunduğu bireylerden gördüğü ilgi, güven, sevgi, saygı, takdir gibi desteklerin yanı sıra maddi, manevi ve sosyal nitelikteki destek olarak ifade etmektedir.

### **Sosyal İlişkilerin Ölçülmesi**

Sosyal/kişilerarası ilişkiler, ilişki tarzları, sosyal destek ve yakın ilişkiler konularında alanyazında çeşitli ölçek geliştirme çalışmalarına ve mevcut ölçekler ile yapılmış araştırmalara rastlanmaktadır. Kişilerin sosyalleşme becerilerini, başkalarına duyduğu güveni ve çevresindeki diğer insanlarla hangi tarzda etkileşim kurduğunu ve ilişkilerin boyutlarını değerlendirmek amacıyla geliştirilen ilişki tarzları ve boyutları ile ilgili ölçekler; etkileşim, sosyalleşme, otonomi, kendini kontrol ve dengeli olma (Lorr, 1986); saygılı, açık, küçümseyici ve saygısız ilişkiler (Şahin, Durak ve Yasak, 1994), onay bağımlılık, empati, başkalarına güven ve duygu farkındalığı (İmamoğlu ve Aydın, 2009); ilişkiye yüksek düzeyde odaklanma, ilişki doyumu, ilişki kaygısı, ilişki izlenimi ayarlama, ilişkide kendine güven, dışsal ilişki kontrolü, ilişki girişkenliği, içsel ilişki kontrolü (Snell, Schicke ve Arbeiter, 2002) gibi boyutlarda kişilerarası ilişkileri değerlendirmektedir. Simone, Geiser, Lockhart (2020) tarafından bireylerin kişilerarası ilişki süreçlerini ve ilişki sürdürme biçimlerini değerlendirmek amacıyla geliştirilen *Çok Bağlantılı Kişilerarası İlişkiler Ölçeği* ise kişilerin yaşadıkları ilişkilerde hangi süreçlerden geçtikleri ve bu ilişkileri hangi kanal aracılığıyla yürüttüklerine ilişkin sorular içermektedir. Buna göre kişilerarası ilişki süreçleri; genel kabul gören etkileşim, başlatılan etkileşim, grup etkileşimleri olarak adlandırılan üç aşama ile değerlendirilirken ilişki sürdürme biçimi ise yüz yüze, sosyal medya, mesajlaşma ve telefon görüşmesi aracılığıyla olmak üzere dört türde ele alınmaktadır.

Kişilerarası ilişkilerin ölçülmesinde bir başka yaklaşım, sosyal ilişki unsurlarına odaklanmaktadır. Bu bağlamda, Turner, Frankel ve Levin (1983), kişilerin algıladığı sosyal desteğin unsurlarını, aile ve arkadaş desteği olmak üzere iki boyutta ele almıştır. Zimet, Dahlem ve Zimet (1988) ise sosyal destek olgusunu daha detaylı ele almışlar ve bireyin ailesinden, arkadaşlarından ve kendisi için özel birisinden aldığı sosyal desteğin ne düzeyde yeterli olduğuna ilişkin kişisel algılarını değerlendirmeye yönelik bir ölçek geliştirmişlerdir.

Alanyazında ayrıca sosyal ilişkilerin; aile, akrabalık, arkadaşlık gibi alanlara odaklı olarak değerlendirildiği çalışmalar da yer almaktadır. Bu çerçevede, kişilerin aile ilişkileri ve ailesinden gördüğü sosyal destek üzerine geliştirilmiş ölçeklere ve bu

konuda yapılmış çeşitli çalışmalara rastlanmaktadır. Kişilerin aile işlevselliğini bütünsel bir bakış açısıyla değerlendirmek amacıyla geliştirilen aile içi ilişkiler, roller ve ailesel işlevler gibi konuları değerlendirmek üzere geliştirilen *Aile Değerlendirme Ölçeği* (Bulut, 1990), *Aile Uyumu, Birlikteliği, Gelişimi, Bağlılığı ve Niyeti Ölçeği* (Smilkstein, 1978), aile ilişkileri ve aile ortamına ilişkin çeşitli değişkenleri değerlendirmek amacıyla geliştirilen *Aile Ortamı Ölçeği* (Moos, Insel ve Humphrey, 1974) gibi çalışmalar, aile ilişkilerini kapsamlı olarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Mevcut ölçekler ile yapılmış çalışmalardan hareketle ise aile arasında kurulan sağlıklı ilişkilerin ve sağlanan sosyal desteğin kişilerin yaşamında olumlu etkilere yol açtığı söylenebilmektedir. Bu bağlamda yapılan çalışmalar; ailesi ile olumlu ilişkiler kuran ve ailesinden güçlü sosyal destek gören gençlerin daha yüksek akademik başarı gösterdiği (Yıldırım, 2006), aile ilişkileri güçlü ve aile işlevleri sağlıklı olan kişilerin zorluklarla başa çıkabilme becerisinin diğerlerine göre daha yüksek olduğu (Coşkun, 2009) ortaya koymaktadır.

Alanyazında, aile ilişkilerinde olduğu gibi, arkadaşlık ilişkileri üzerine geliştirilmiş ölçekler de yer almaktadır. Parker ve Asher (1993) geliştirmiş oldukları *Arkadaşlık İlişkilerinin Kalitesi Ölçeği* ile çocukların yakın arkadaşlarıyla kurmuş oldukları ilişkilerin niteliksel yönlerine ilişkin algılarını; samimiyet, sorun çözme, birlikte vakit geçirme, yardımlaşma, önem verme, güven duyma alt boyutları ile değerlendirmektedir. Benzer bir bağlamda geliştirilen *Ergenlerde Arkadaşlık Yapısı Envanteri* ise; duygusal destek, pozitif etkileşim, yakınlık, paylaşım gibi özellikleri olumlu nitelikler olarak tanımlanırken çatışma, sadakatsizlik, baskınlık gibi nitelikleri olumsuz olarak tanımlamaktadır (Ferguson, Duffy, Zimmer-Gemceck ve Laursen, 2019).

Aile ve arkadaşlık ilişkilerine kıyasla, alanyazında akrabalık ilişkilerini inceleyen daha az çalışmaya rastlanmaktadır. Bu çalışmalardan biri, Mikucka ve Rizzi (2016) tarafından kişilerin akrabalarıyla bağlılığı, görüşme sıklığı, destek görmesi ve duygusal desteğin varlığının incelenmesi amacıyla yürütülmüştür. Araştırma sonucunda kişilerin güçlü akrabalık ilişkilerinin aile ilişkilerinde de iyileştirici etkiye sahip olduğu görülmüştür. Yine *Aile Değerleri Ölçeği* gibi geniş bağlamli bazı çalışmalarda akrabalık ilişkilerinin bir alt boyut olarak ele alındığı da görülmektedir (Ekşi, Erkilet, Otrar, Durmuş, Erdoğan, Kılınç ve Gökçek, 2010).

Alanyazında, sosyal destek algısını ve kişilerarası ilişkileri eğitim bağlamında değerlendirmeye yönelik ölçekler de bulunmaktadır. Dubow ve Ullman (1989) tarafından geliştirilmiş *Çocuklar İçin Sosyal Destek Değerlendirme Ölçeği*, çocuğun yakın çevresi ve diğer kişiler tarafından sevilme, ilgi ve değer görme gibi sosyal unsurları değerlendirilerek aile, arkadaş ve öğretmenlerinden aldığı sosyal destek düzeylerini incelemektedir. Bu kapsamda yer alan bir diğer ölçek ise Malecki ve Demaray (2002) tarafından geliştirilen *Çocuklar ve Ergenlerin Sosyal Destek Ölçeği*dir.

Ölçek ile çocukların ve ergenlerin aile, öğretmen, okul arkadaşları ve yakın arkadaşlarından gördüğü sosyal destek değerlendirilmektedir. Bukowski, Hoza ve Boivin (1994) tarafından geliştirilen *Akran İlişkileri Ölçeği* ise çocukların ve ergenlik dönemindeki gençlerin yakın arkadaşları ile ilişkilerini; birliktelik, yardım, çatışma, koruma ve yakınlık boyutları ile değerlendirmektedir.

Kişiler arası ilişkiler, bireyin sosyal ve duygusal becerilerinin gelişimi bakımından da önemli görülmektedir. Bu bağlamda OECD tarafından yürütülen Sosyal ve Duygusal Beceriler Araştırması, kişilerin bireysel ve toplumsal seviyede yaşamlarını şekillendiren bilişsel, sosyal ve duygusal becerilerini değerlendirmeye yönelik oluşturulmuş kapsamlı uluslararası ölçüm araçlarını içermektedir. Araştırmada ele alınan sosyal ve duygusal beceriler kişilerin kendi duygularını, düşüncelerini ve davranışlarını düzenleme becerileri olarak tanımlanmaktadır (OECD, 2018). Aile ve okul içi ilişkilerle akran ilişkilerini de kapsayan bu beceriler; açık fikirlilik, sorumluluk duygusu, birlikte çalışma, duygusal düzen ve başkaları ile etkileşim olmak üzere beş temel alanda incelenmektedir. Özellikle başkalarıyla etkileşim kurma alt boyutunda; kişinin çevresiyle kurduğu ilişkiler, aile üyeleri, arkadaş çevresi, komşular, okul arkadaşları gibi yakın çevresindeki kişi ya da gruplarla ilişkilerindeki yakınlık düzeyi bakımından değerlendirilmektedir.

Kişilerin sosyal ilişkileri, örneklerde paylaşıldığı üzere, çok kapsamlı ölçeklerle değerlendirilebildiği gibi birkaç maddelik sorularla da incelenebilmekte, alanyazında sosyal ilişkilerin; arkadaş, akraba ya da iş arkadaşlarıyla buluşma sıklığını ölçemeye yönelik tek soru ile değerlendirildiği çalışmalara da rastlanmaktadır (Güler ve Gül, 2021; ESS, 2018). OECD (2020) tarafından yürütülen yaşam memnuniyeti araştırmasında da kişilerin sosyal bağları benzer şekilde incelenmiştir. Araştırmada sosyal destek, sosyal etkileşimde geçirilen zaman, kişilerarası ilişkilerde doyum düzeyi bu kapsamda sorulan birer soru ile ele alınmıştır. Eurostat (2018) tarafından hazırlanan yaşam kalitesi göstergelerinde yer alan sosyal etkileşim bölümünde de sosyal destek, kişilerarası ilişkiler ve bu ilişkilerdeki tatmin düzeyi ele alınmaktadır. Bu çalışmalarda kişilerin sosyal etkileşim düzeyi; aile, akraba ve arkadaşlarıyla görüşme sıklığı ile değerlendirilmektedir.

Kişilerarası ilişkiler ya da sosyal ilişkiler alanyazınının genel bir değerlendirmesi yapıldığında, yoğun olarak ilişki tarzlarına ve unsurlarına odaklanan çalışmaların öne çıktığı görülmektedir. Sosyal ilişkilerin ölçümünde ise aile, arkadaşlık, okul ilişkileri gibi özel ve dar alanlara odaklı ölçek çalışmaları dikkat çekmektedir. Dolayısıyla sosyal ilişkilerin kapsamının ve yakınlığının tüm kişisel ve sosyal ilişki alanlarını içerecek bütüncül bir modelle değerlendirilmesine yönelik bir ölçek çalışmasının alanyazına önemli bir katkı sağlayacağı söylenebilir. Bu bağlamda mevcut ölçek çalışması, bireyin sosyal ilişkilerini; aile fertleri, yakın ve uzak akrabalar, komşular,

arkadaş çevresi, grup ve topluluk arkadaşları gibi günlük hayatta iletişim içerisinde olunan tüm sosyal grupları kapsayacak bir kavramsal çerçevede tasarlanmıştır. Türk kültürü bağlamında akrabalık ve komşuluk ilişkilerinin sosyal hayattaki önemi bakımından, mevcut çalışmanın bu ilişkileri de kapsamında alması önemli görülmüştür. Bu çerçevede araştırmanın temel amacı bireyin sosyal ilişkilerinin kapsamını ve bu ilişkilerdeki yakınlık algısını belirlemeye yönelik bir ölçek geliştirmektir.

### Yöntem

Ölçek geliştirme sürecinde öncelikle alanyazında kişilerarası ve sosyal ilişkilerin ölçümünde kullanılan ölçekler incelenmiş ve ölçeğin kapsamını oluşturacak sosyal ilişki unsurları belirlenmiştir. Kişilerin sosyal hayatlarında yakın etkileşim içerisinde oldukları görülen kişi ya da grupları kapsayacak şekilde 23 ölçek maddesi oluşturulmuştur. Ölçek maddeleri “Çok uzak (1)” ile “Çok yakın (5)” arasında değişen 5’li Likert tipinde hazırlanmıştır. Oluşturulan madde havuzu üzerinde eğitim bilimci, sosyolog, psikolog ve ölçme değerlendirme uzmanlarından oluşan 12 kişilik bir uzman grubu ile odak grup çalışması yapılmıştır. Buna göre 10 maddelik bir uygulama formunun ölçeğin kapsam geçerliliğini sağlayabileceğine karar verilmiştir. Taslak ölçeğin psikometrik özelliklerini incelemek üzere üniversite öğrencileri ve 25-29 yaş grubu gençleri kapsayan bir veri toplama çalışması yapılmıştır. Ölçeğin yapısal niteliklerini incelemek üzere AFA ve DFA analizleri yapılmıştır. Yapısal özellikleri betimlemek üzere tüm veri seti üzerinde AFA yapılmış, belirlenen yapının geçerliliği ve güvenilirliği ise hem üniversite öğrencileri grubu hem de 25-29 yaş arası genç grup için ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

### Çalışma Grubu

Araştırma iki farklı çalışma grubu ile yürütülmüştür. Farklı gelişim dönemlerindeki bireylerin, bilgi, beceri, algı, tutum ve değerlerindeki farklılaşmalar, ölçeklerin bu gruplar için geçerliliğinin ve güvenilirliğinin ayrı ayrı test edilmesini ve psikometrik özelliklerinin ortaya konulmasını gerektirmektedir. Bu çalışmada da geliştirilen ölçeğin daha geniş bir yaş grubunun kullanımı için psikometrik yeterliliğini test etmek üzere farklı gelişim dönemlerindeki iki ayrı gruba çalışılmış ve tüm analizler her iki grup için ayrı ayrı yürütülmüş ve raporlanmıştır. Buna göre ilk çalışma grubunu 973 üniversite öğrencisi, ikinci çalışma grubunu ise 25-29 yaş grubunda yer alan 1158 genç oluşturmuştur. Uluslararası istatistiklerde genç nüfusun yaş sınıflamalarına bakıldığında farklı yaklaşımlar görülmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), gençlik istatistiklerinde yaş aralığını 15-24 olarak sınıflamaktadır. Bununla birlikte bazı istatistiklerin hesaplanmasında 25-29 yaş grubunun da ayrı bir kırılım olarak sunulduğu görülmektedir (TÜİK, 2021). Benzer şekilde EUROSTAT (2021) da genç tanımında 15-29 yaş aralığını kullanmakta ve 25-29 yaş grubunu ayrı bir kırılımla



tanımlamaktadır. Dolayısıyla TÜİK ve EUROSTAT tarafından ayrı bir grup olarak tanımlanan 25-29 yaş arası genç yetişkinler de bu araştırmanın ikinci çalışma grubunu oluşturmuştur. Erikson ve Erikson'a göre (1998), sağlıklı bir gelişim süreci geçiren bireyler özellikle bu yaş dönemlerinde yakın ilişkiler geliştirerek toplum içerisinde sosyal bir konum elde edebilmekte ya da toplumdaki soyutlanabilmektedir. Dolayısıyla özellikle bu yaş gruplarındaki sosyal ilişkilerin değerlendirilmesi önemli görülmüştür.

Katılımcıların genel demografik özellikleri Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1  
*Çalışma Grubunun Demografik Özellikleri*

Demografik Özellikler	Grup		Grup	
	n	%	n	%
Cinsiyet				
Erkek	642	55.4	563	57.9
Kadın	512	44.2	406	41.7
Yaşadığı yer				
Köy veya kırsal	55	4.7	74	7.6
İlçe merkezi	352	30.4	326	33.5
Şehir merkezi	751	64.9	572	58.8
İstihdam				
Tam zamanlı çalışan	758	65.5	61	6.3
Yarı zamanlı çalışan	32	2.8	117	12.0
Çalışmayıp iş arayan	319	27.5	334	34.3
Çalışmayıp iş aramayan	44	3.8	433	44.5
Toplam	1158	100.0	973	100.0

Her iki çalışma grubunda demografik bilgiler bakımından önemsiz düzeyde kayıp veri olduğu görülmektedir. Katılımcı sayısının madde sayısının yaklaşık 10 katı büyüklükte olmasının önerildiği (Tinsley ve Tinsley, 1987) göz önüne alındığında, asgari çalışma grubu büyüklüklerinin ise şartları sağladığı görülmektedir.

### Verilerin Analizi

Araştırmanın veri toplama çalışması Covid-19 salgını nedeniyle çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizinde SPSS 26 ve AMOS 26 programları kullanılmıştır. Analizlerden önce kayıp ve eksik veriler incelenmiş, z puanlarının ise +2 ile -2 aralığında yer aldığı görülmüştür. Belirlenen bu dağılım aralıklarının normallik şartını sağladığı kabul edilmiştir (Tabachnick ve Fidell, 2007). Rastgele seçilmiş gözlenen değişken çiftleri arasında saçılma grafikleri çizilerek veri setinin doğrusallık varsayımını karşıladığı anlaşılmıştır. Gerekli varsayımlar test edildikten sonra ölçeğin yapısal özelliklerini test etmek için AFA ve DFA yapılmıştır. Aynı çalışma grubu verileri

üzerinde önce AFA yapılarak yapı belirlenmiştir. AFA sonuçları doğrultusunda ölçek maddelerinde değişiklik yapılma gerekliliği görülmediği için belirlenen yapı aynı veri seti üzerinde yapılan DFA analizleri ile doğrulanmıştır. Verinin faktör analizine uygunluğunu tespit etmek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri ile Bartlett Küresellik test sonucu incelenmiştir. AFA yapılırken faktörler arasındaki korelasyon .32’den fazla olduğunda eğik döndürme tercih edilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2007). Buna göre bu çalışmada eğik döndürme yöntemi tercih edilmiştir. Ölçeğin önemli faktör sayısının belirlenmesinde ise öz değer (eigen value) esas alınmış ve öz değeri 1’den büyük faktörler önemli faktör kabul edilmiştir (Büyüköztürk, 2007). Son olarak AFA ile yapısal özellikleri belirlenen yeni modeli test etmek amacıyla DFA yapılmış ve model uyumunu değerlendirmek üzere /sd.<3, normlaştırılmış uyum indeksi (NFI>.90), karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI>.90), yaklaşık hataların ortalama karekökü (RMSEA<.08) ve iyilik uyum indeksi (GFI>. 80) incelenmiştir (Gefen, Straub ve Boudreau, 2000; McDonald ve Ho, 2002). Ölçeğin güvenilirlik çalışmaları kapsamında ise alt boyutlar arası korelasyon değerleri ile Cronbach alpha ( $\alpha$ ) iç tutarlılık katsayısı incelenmiştir.

### Bulgular

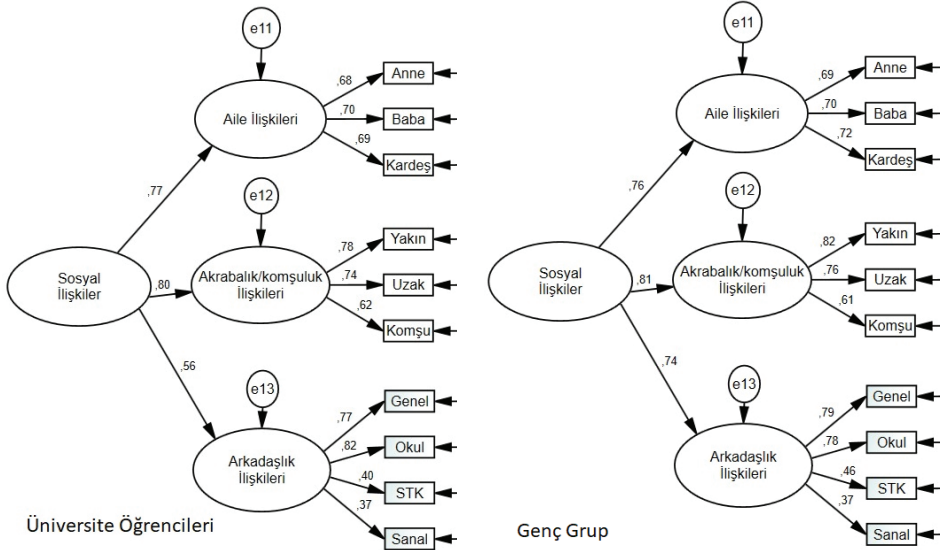
İlk çalışma grubundan toplanan veri üzerinde öncelikle düzeltilmiş madde korelasyon değerleri (DMKK), tüm maddeler için yeterli düzeyde bulunmuştur. Büyüköztürk’e (2007) göre, DMKK değerlerinin .3 üzerinde olması gerekli görülmele birlikte .3’e yakın değerler de kabul edilebilir görülmektedir (Field, 2017). Buna göre, “*Sanal ortam arkadaşları ile iletişim*” maddesi için DMKK değerinin .3’e yakın olması nedeniyle kapsam geçerliliğini düşürmemek amacı ile ölçekte tutulabileceği değerlendirilmiştir. Ölçeğin yapısal özelliklerini belirlemek üzere AFA yapılmasına karar verilmiştir. AFA için gerekli şartların karşılanma durumunu değerlendirmek üzere yapılan testler sonucunda, KMO değeri .804 ve Bartlett Küresellik testi ise anlamlı (=2522.05;  $p<.001$ ) bulunmuştur. Bu sonuçlar doğrultusunda ölçeğin faktörel yapısını ve bileşenlerin açıkladığı olduğu toplam varyansı tespit etmek üzere, AFA yapılmıştır. AFA ve eğik döndürme sonuçları Tablo 2’de yer almaktadır.

AFA sonuçları incelendiğinde üç faktör dışındaki faktörlerde öz değerinin 1’in altında kaldığı, *Sosyal İlişkiler Ölçeği*’nin üç faktörlü bir yapı gösterdiği ve bu üç faktörün toplam varyansı %61.7 oranında açıklayabildiği görülmektedir. Anne, baba ve kardeşlerle iletişimi içeren üç maddeden oluşan ilk boyutun *aile ilişkileri*, akrabalar ve komşularla iletişimi içeren üç maddelik ikinci boyutun *akrabalık ilişkileri* ve iş okul ve sosyal hayattaki diğer ilişkileri içeren dört maddelik üçüncü boyutun ise *arkadaşlık ilişkileri* olarak adlandırılmasına karar verilmiştir. AFA sonucunda ortaya konulan üç faktörlü yapıyı doğrulamak üzere AMOS programı ile DFA yapılmıştır. DFA sonuçları Şekil 1’de yer almaktadır.

Tablo 2  
Sosyal İlişkiler Ölçeği AFA Sonuçları

		Birleşenler			DMKK
		1	2	3	
1.	Anne ile iletişim	.781			.504
2.	Baba ile iletişim	.788			.471
3.	Kardeşlerle iletişim	.794			.497
4.	Yakın akrabalarla (amca, teyze, kuzen vb.) iletişim			.759	.553
5.	Uzak akrabalarla iletişim			.847	.496
6.	Komşularla iletişim			.778	.518
7.	Genel arkadaş çevresiyle iletişim		.797		.494
8.	İş/okul vb. arkadaşlarla iletişim		.841		.496
9.	STK, dernek ve vakıf vb. grup arkadaşlarıyla iletişim		.544		.363
10.	Sanal ortam arkadaşlarıyla iletişim		.619		.269
Özdeğer		3.593	1.441	1.136	
Açıklanan Varyans %		35.9	14.4	11.4	
Açıklanan Toplam Varyans %		61.7			

N=588



Şekil 1. Teorik Modele İlişkin DFA Sonuçları

DFA sonuçları, üç faktörlü yapının hem üniversite öğrencileri grubu için [ $\chi^2/df=5.02$ ; RMSEA=.06; GFI=.97; CFI=.95; NFI=.94], hem de 25-29 yaş grubundaki gençler için [ $\chi^2/df=5.09$ ; RMSEA=.06; GFI=.98; CFI=.97; NFI=.96] kabul edilebilir bir model

uyumu gösterdiğini ortaya koymaktadır. Model uyumu doğrulanan üç faktörlü yapıya ilişkin iç güvenirlik ve faktörler arası korelasyon değerleri her iki çalışma grubu için değerlendirilmiş ve sonuçlar Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3  
*Betimsel İstatistikler, Korelasyon ve İç Tutarlılık Katsayıları*

	$\bar{X}$	SS	$\alpha$	1	2	3
1. Tüm Ölçek	2.99 (2.97)	.70 (.79)	.79 (.83)	1		
2. Aile İlişkileri	3.71 (3.79)	1.03 (1.06)	.73 (.74)	.759 (.760)*	1	
3. Akrabalık/ komşuluk İlişkileri	2.10 (2.30)	.90 (1.01)	.74 (.77)	.776 (.826)*	.465 (.472)*	1
4. Arkadaşlık İlişkileri	3.13 (2.86)	.84 (.90)	.67 (.71)	.760 (.820)*	.298 (.382)*	.382 (.545)*

\*p<.001 \*\*Parantez içindeki değerler 25-29 yaş grubuna ait verilerdir.

Tablo 3 incelendiğinde, faktörlerin Cronbach alpha ( $\alpha$ ) iç tutarlılık katsayılarının kabul edilebilir bir düzeyde olduğu görülmektedir. Faktörler arası korelasyon değerlerinin. 298 ile .465 arasında olduğu görülmektedir. Faktörler arasındaki ilişki istatistiki olarak anlamlı olmakla birlikte çoklu bağlantı sorunu görülmemektedir (Büyükoztürk, 2007).

Farklı sosyal çevre grupları arasındaki ilişkileri değerlendirmek amacı ile ölçek maddelerini oluşturan 10 farklı kişi ya da sosyal grup unsuru arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Korelasyon sonuçları Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4  
*Ölçek Maddeleri Arasındaki İlişkiler*

	$\bar{X}$	SS	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. Anne ile iletişim	4.09 (4.16)	1.07 (1.13)	1								
2. Baba ile iletişim	3.29 (3.39)	1.40 (1.48)	.475*	1							
3. Kardeşlerle iletişim	3.73 (3.83)	1.33 (1.30)	.469*	.497*	1						
4. Yakın akrabalarla (amca, teyze, kuzen vb.) iletişim	2.59 (2.68)	1.23 (1.27)	.341*	.390*	.374*	1					
5. Uzak akrabalarla iletişim	1.56 (1.75)	.89 (1.06)	.232*	.299*	.253*	.594*	1				
6. Komşularla iletişim	2.15 (2.49)	1.19 (1.29)	.262*	.298*	.294*	.438*	.488*	1			

7. Genel arkadaş çevresiyle iletişim	4.07 (3.87)	.98 (1.09)	.281*	.188*	.274*	.288*	.209*	.263*	1		
8. İş/okul vb. arkadaşlarla iletişim	3.65 (3.59)	1.12 (1.27)	.288*	.168*	.241*	.244*	.212*	.287*	.644*	1	
9. STK, dernek ve vakıf vb. grup arkadaşlarıyla iletişim	1.91 (1.80)	1.28 (1.25)	.135*	.122*	.154*	.207*	.258*	.341*	.254*	.329*	1
10. Sanal ortam arkadaşlarıyla iletişim	2.90 (2.20)	1.39 (1.34)	.148*	.086*	.095*	.118*	.118*	.138*	.267*	.301*	.221*

\* $p < .001$  \*\*Parantez içindeki değerler 25-29 yaş grubuna ait verilerdir.

Tablo 4'te yer alan maddeler arası korelasyonlar incelendiğinde, en yüksek korelasyonun genel arkadaş çevresi ve iş/okul arkadaşları ilişkileri arasında olduğu görülmektedir ( $r = .644$ ). Ölçekteki diğer maddelerle korelasyonların genel olarak en düşük olduğu maddenin ise sanal ortam ilişkileri olması da dikkat çekicidir. Tablo 4'teki betimsel istatistikler de, anne ile iletişimin en yüksek aritmetik ortalamaya sahip olduğunu, en düşük ortalamasının ise uzak akrabalarla iletişim maddesine ait olduğunu göstermektedir.

Son olarak ölçeğin ayırt ediciliğini değerlendirmek üzere %27'lik alt ve üst gruplar arasındaki farklılaşmayı değerlendirmek için gruplar arası *t*-testi yapılmıştır. Test sonuçları Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5  
*Alt ve Üst Gruplar Arası Farklılaşma*

	Gruplar	$\bar{X}$	SS	t	p
Tüm Ölçek	Alt	2.10	.38	-53.2	.000
	Üst	3.86	.35		
Aile İlişkileri	Alt	2.62	.85	-29.6	.000
	Üst	4.56	.57		
Akrabalık/komşuluk ilişkileri	Alt	1.32	.38	-31.4	.000
	Üst	3.15	.82		
Arkadaşlık ilişkileri	Alt	2.31	.65	-26.8	.000
	Üst	3.88	.64		

Analiz sonuçlarına göre, alt ve üst gruplar arası farkın anlamlı olması ( $t_{\min} = -26.8$ ;  $p < .001$ ) tüm ölçek ve alt faktörler için ölçeğin ayırt edicilik gücünün yüksek olduğunu göstermektedir. En yüksek ayırt edicilik akrabalık/komşuluk ilişkilerinde bulunurken, en düşük ayırt edicilik arkadaşlık ilişkilerinde bulunmuştur.

### Puanlama

Ölçekte üç alt boyutta toplam 10 madde yer almakta olup ters puanlanması gereken madde bulunmamaktadır. *Aile ilişkileri* alt boyutu 1-3. maddeleri, *akrabalık/komşuluk ilişkileri* alt boyutu, 4-6. maddeleri, *arkadaşlık ilişkileri* alt boyutu ise 7-10. maddeleri içermektedir. Ölçek toplam puanları 10 ile 50 arasında değişmektedir. Madde sayıları tüm faktörler için eşit olmadığından puanlama, alt faktörler ve ölçeğin toplamı için puanların madde sayısına bölünmesi suretiyle gerçekleştirilebilir. Bu çalışmada katılımcılar tarafından elde edilen puanlar 1 ile 5 ( $\bar{X}_{\text{üniversite}} = 2.99$ ;  $ss = .70$ ;  $\bar{X}_{\text{genç}} = 2.97$ ;  $ss = .79$ ) aralığında değişmiştir. Ölçekten alınan yüksek puan, yakın sosyal ilişkilerin varlığına işaret etmektedir.

### Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Mevcut çalışma kapsamında gençlerin yakın ve uzak çevresi ile kurmuş oldukları sosyal ilişkilerin kapsamını ve yakınlık düzeyi algılarını değerlendirmek üzere bir ölçek geliştirme çalışması yapılmıştır. Ölçeğe ilişkin geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları, *Sosyal İlişkiler Ölçeği*'nin araştırmacı ve uygulamacılar tarafından kullanılabilen geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğuna yönelik güçlü kanıtlar ortaya koymaktadır.

Ölçeğin faktör yapısına ilişkin teorik ve istatistiki değerlendirmeler, sosyal ilişkilerin değerlendirilmesinde, *aile*, *akraba/komşu* ve *arkadaş ilişkileri* olmak üzere üç faktörlü bir model kullanılabilenliğini göstermiştir. Belirlenen kavramsal model, istatistiki olarak güçlü bir model uyumu göstermiştir. Üç alt faktörün iç tutarlılık değerleri kabul edilebilir sınırların üzerinde bulunmuştur. Aile ilişkileri, anne-baba ve kardeşlerle iletişimi; akrabalık/komşuluk ilişkileri uzak ve yakın akrabalarla ve komşularla iletişimi; arkadaşlık ilişkileri ise iş, okul ve sosyal hayattaki arkadaş ilişkileri ile sosyal medya arkadaşlıklarını kapsamına almaktadır. Araştırma bulguları, tüm alt boyutlar arasında güçlü ve anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Alt boyutlar arasındaki korelasyon düzeyi çoklu bağlantı problemi de göstermemektedir. Alt bileşenlere ilişkin açıklanan varyanslar incelendiğinde aile ilişkilerinin toplam varyansı %36 oranında, arkadaşlık ilişkilerinin %14 oranında, akrabalık/komşuluk ilişkilerinin ise %11 oranında açıkladığı belirlenmiştir. Gençler için en baskın aidiyet kaynağının aile ve arkadaşlıklar olduğu göz önünde bulundurulduğunda (Yıldırım, 1997), aile ilişkilerinin arkadaşlık ilişkilerine göre iki kattan fazla, akrabalık/komşuluk ilişkilerine göre ise üç kattan fazla açıklama gücü ile sosyal ilişkilerde en güçlü belirleyici olması beklenen bir bulgudur. Ayrıca üniversite dönemindeki gençlerin arkadaşlık ilişkileri ileri yaş grubuna göre daha yüksek iken akrabalık-komşuluk ilişkilerinin görece düşük olduğu da dikkat

çekmektedir. Aile ilişkileri ise her iki grup için yakın değerler göstermektedir. Öğrencilik nedeniyle sosyal ortamların değişimine bağlı olarak öğrencilerin akrabalarıyla aralarına mesafe girse de mezuniyet sonrası normale dönüş olduğu, aile ilişkilerinin ise her iki durumda korunduğu söylenebilir. Bu bağlamda sosyal ilişkilerin dönemsel olarak değişimine yönelik daha ileri araştırmalar yürütülebilir.

Araştırma sonuçlarına göre Sosyal İlişkiler Ölçeği, alanyazında aile ilişkilerini (Bulut, 1990; Smilkstein, 1978; Moos, Insel ve Humphrey, 1974), arkadaşlık ilişkilerini (Parker ve Asher, 1993; Ferguson, Duffy, Zimmer-Gemcecek ve Laursen, 2019; Dubow ve Ullman, 1989; Bukowski, Hoza ve Boivin, 1994), akrabalık ilişkilerini (Mikucka ve Rizzi, 2016; Ekşi, Erkilet, Otrar, Durmuş, Erdoğan, Kılınç ve Gökçek, 2010) değerlendiren özel alanlara odaklı sosyal ilişkiler ve kişilerarası ilişkiler ölçeklerine bütüncül bir değerlendirme yapma yönü ile bir alternatif oluşturabilir. Bu bağlamda geçerlik ve güvenilirlik kanıtları sunulan *Sosyal İlişkiler Ölçeği*'nin araştırmacı ve uygulamacılar tarafından, bireyin tüm sosyal grupları ile iletişimlerinin yakınlığına ilişkin algılarını değerlendirmeye yönelik bir ölçme aracı olarak kullanılması önerilmektedir.

Yaşam boyunca geçirdiği farklı gelişim dönemlerinin özellikleri düşünüldüğünde, kişilerin sosyal ilişkilerindeki beklenti, ihtiyaç ve tercihleri yaş gruplarına göre değişkenlik gösterebilmektedir (Erikson ve Erikson, 1998). Bu nedenle üniversite öğrencileri ve genç yetişkinler dışında farklı yaş grupları için ölçeğin yapısal özellikleri daha ileri araştırmalarla değerlendirilebilir.

---

**Hakem Değerlendirmesi:** Dış bağımsız.

**Etik Komite Onayı:** Bu çalışma için etik komite onayı Gençlik ve Spor Bakanlığı Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan alınmıştır. (E-36592570-604.02-1517626)

**Yazar Katkıları:** Çalışma Konsepti/Tasarım- M.F.K., M.A.Ö.; Veri Toplama- M.F.K., A.A.; Veri Analizi/Yorumlama- M.F.K., M.A.Ö.; Yazı Taslağı- M.F.K., A.A.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- M.F.K., M.A.Ö.; Son Onay ve Sorumluluk- M.F.K., M.A.Ö., A.A.

**Çıkar Çatışması:** Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

**Finansal Destek:** Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

**Peer-review:** Externally peer-reviewed.

**Ethics Committee Approval:** This study was approved by the Scientific Research and Publication Ethics Committee of the Ministry of Youth and Sports. (E-36592570-604.02-1517626).

**Author Contributions:** Conception/Design of Study- M.F.K., M.A.Ö.; Data Acquisition- M.F.K., A.A.; Data Analysis/Interpretation- M.F.K., M.A.Ö.; Drafting Manuscript- M.F.K., A.A.; Critical Revision of Manuscript- M.F.K., M.A.Ö.; Final Approval and Accountability- M.F.K., M.A.Ö., A.A.

**Conflict of Interest:** The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

**Grant Support:** The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

---

### Kaynakça/References

- Adler, R. B., & Towne, N. (1996). *Looking out looking in*. Harcourt Brace College Publishers.
- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. N. (2015). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Psychology Press.
- Bilgin, N. (2003). *Sosyal psikolojiye giriş*. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss*. Basic Books.
- Budak, B. (1999). *Çocukluk çağı lösemileri ve sosyal destek sistemlerinin aile işlevlerine etkisi* (Doctoral dissertation). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, Turkey.
- Bugental, D. B. (2000). Acquisition of the algorithms of social life: A domain-based approach. *Psychological Bulletin*, 126, 187–219.
- Bukowski, W. M., Hoza, B., & Boivin, M. (1994). Measuring friendship quality during pre- and early adolescence: The development and psychometric properties of the Friendship Qualities Scale. *Journal of Social and Personal Relationships*, 11, 471–484.
- Bulut, I. (1990). Aile değerlendirme ölçeği (ADÖ) el kitabı. Özgüzeliş Matbaası.
- Büyükaşahin, A. (2005). Çok boyutlu ilişki ölçeği: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 16(2), 97–105.
- Cobb, S. (1976). Social support as a moderator of life stress. *Psychosomatic Medicine*, 38(5), 300–314.
- Coşkun, Y. (2009). Ortaöğretim öğrencilerinin öğrenilmiş güçlülükleri ve aile içi ilişkiler. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(2), 102–118.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyükoztürk, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları*. Pegem.
- Dubow, E. F., & Tisak, J. (1989). The relation between stressful life events and adjustment in elementary school children: The role of social support and social problem-solving skills. *Child Development*, 60(6), 1412–1423.
- Duyan, V., Gelbal, S., & Var, E. Ç. (2013). Sosyal ilişki unsurları ölçeğinin türkçeye uyarlama çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 44, 159–169.
- Ekşi, H., Erkilet, A., Otrar, M., Durmuş, A., Erdoğan, A., Kılınç, C., & Gökçek, Y. Z. (2010). *Medya profesyonellerinin ve medyanın aile algısı*. ASAGEM.
- Erikson, E. H., & Erikson, J. M. (1998). *The life cycle completed*. W. W. Norton & Company.
- European Social Survey. (2018). ESS9-2018 Documentation Report. Retrieved from: [https://www.europeansocialsurvey.org/docs/round9/survey/ESS9\\_data\\_documentation\\_report\\_e03\\_1.pdf](https://www.europeansocialsurvey.org/docs/round9/survey/ESS9_data_documentation_report_e03_1.pdf)
- Eurostat. (2018). Quality of life indicators - social interactions. Retrieved from: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Quality\\_of\\_life\\_indicators-social\\_interactions#Being\\_in\\_contact\\_with\\_family.2C\\_relatives\\_and\\_friends](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Quality_of_life_indicators-social_interactions#Being_in_contact_with_family.2C_relatives_and_friends)
- Eurostat. (2021). Youth-overview. Retrieved from: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/youth>. E.T. 23.11.2021
- Ferguson, S., Duffy, A., Zimmer-Gembeck, M. J., & Laursen, B. (2019). The Adolescent Friendship Structure Inventory (AFSI): A review and empirical consolidation of existing measures. *European Journal of Developmental Psychology*, 16(6), 654–665.
- Field, A., (2017). *Discovering Statistics Using IBM SPSS statistics*. Sage Publications.
- Gefen, D., Straub, D. W., & Boudreau, M. (2000). Structural equation modeling and regression: Guidelines for research practice. *Communications of the Association for Information Systems*, 4(7), 1–78.



- Güler, A., & Gül, S. (2021). Sosyoekonomik faktörler, sosyal ilişki, mutluluk ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişki: 2018 Avrupa sosyal anketinden bulgular. *Sosyoekonomi*, 29(49), 293–306.
- Hamarta, E. (2002). Bağlanma teorisi ve yetişkin ilişkilerinde bağlanma. *Eğitime Yeni Bakışlar*. Mikro.
- Hasta, D., & Güler, M. E. (2013). Saldırganlık: Kişilerarası ilişki tarzları ve empati açısından bir inceleme. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 64–104.
- Heider, F. (2013). *The psychology of interpersonal relations*. Psychology Press.
- İmamoğlu, S. (2008). *Genç yetişkinlikte kişilerarası ilişkilerin cinsiyet, cinsiyet rolleri ve yalnızlık algısı açısından incelenmesi* (Doctoral dissertation). Marmara Üniversitesi, İstanbul, Turkey.
- İmamoğlu, S., & Aydın, B. (2009). Kişilerarası ilişki boyutları ölçeğinin geliştirilmesi. *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, 29, 39–64.
- Kaya, A. (2017). *Kişilerarası ilişkiler ve etkili iletişim*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Leary, T. (2004). *Interpersonal diagnosis of personality: A functional theory and methodology for personality evaluation*. Wipf and Stock Publishers.
- LaFollette, H. (1995). *Personal relationships: Love, identity and morality*. Wiley & Sons.
- Lorr, M., & Knight, L. A. (1986). A short form of the Interpersonal Style Inventory. *Journal of Clinical Psychology*, 42, 446–469.
- Malecki, C., & Demaray, M. K. (2002). Measuring perceived social support: Development of the Child and Adolescent Social Support Scale. *Psychology in the Schools*, 39(1), 1–18.
- McDonald, R. P., & Ho, R. H. (2002). Principles and practice in reporting structural equation analyses. *Psychological Methods*, 7, 64–82.
- Mikucka, M., & Rizzi, E. (2016). Does it take a village to raise a child? The buffering effect of relationships with relatives for parental life satisfaction. *Demographic Research*, 34, 943–994.
- Mikulincer, M., & Shaver, P. R. (2007). *Attachment in adulthood: Structure, dynamics, and change*. The Guilford.
- Moos, R. H., Insel, P. M., & Humphrey, B. (1974). Preliminary manual for Family Environment Scale, Work Environment Scale, Group Environment Scale. Consulting Psychologists Press.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2018). Social and emotional skills well-being, connectedness and success. Retrieved from: <https://www.oecd.org/education/school/UPDATED%20Social%20and%20Emotional%20Skills%20-%20Wellbeing,%20connectedness%20and%20successpdf%20>
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2020). How's life? 2020: Measuring well-being: Social connections. Retrieved from: [https://read.oecd-ilibrary.org/economics/how-s-life-2020\\_b2090ea8-en#page1](https://read.oecd-ilibrary.org/economics/how-s-life-2020_b2090ea8-en#page1)
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2021). Beyond academic learning: First results from the survey of social and emotional skills. Retrieved from: <https://www.oecd.org/education/ceri/social-emotional-skills-study/beyond-academic-learning-92a11084-en.htm>
- Özdamar, K. (2016). *Ölçek ve test geliştirme yapısal eşitlik modellemesi*. Nisan Kitabevi.
- Parker, J. G., & Asher, S. R. (1993). Friendship and friendship quality in middle childhood: Links with peer group acceptance and feelings of loneliness and social dissatisfaction. *Developmental Psychology*, 29(4), 611–621.

- Plutchik, R. (1997). *The circumplex as a general model of the structure of emotions and personality*. American Psychological Association.
- Simone, M., Geiser, C., & Lockhart, G. (2020). Development and validation of the multicontextual interpersonal relations scale (MIRS). *European Journal of Psychological Assessment, 36*(1), 84–95.
- Smilkstein, G. (1978). The Family APGAR: A proposal for family function test and its use by physicians. *The Journal of Family Practice, 6*(6), 1231–1239.
- Snell, W. E., Schicke, M., & Arbeiter, T. (2002) The Multidimensional Relationship Questionnaire: Psychological dispositions associated with intimate relations. In W. E. Snell, Jr. (Ed.), *New directions in the psychology of intimate relations: Research and theory*. Snell Publications.
- Şahin, N., Durak, A., & Yasak, İ. (1995). Kişilerarası ilişkiler ölçeği geçerlik ve güvenilirlik çalışması. VIII. Ulusal Psikoloji Kongresi [8<sup>th</sup> National Congress on Psychology], İzmir, Turkey.
- Tabachnick, B. G., & Fidel, L. S. (2007). *Using multivariate statistics*. Pearson.
- Tinsley, H. E., & Tinsley, D. J. (1987). Uses of factor analysis in counseling psychology research. *Journal of Counseling Psychology, 34*(4), 414–424.
- Tunç, E., & Kaygas, Y. (2016). Eğitim fakültesi öğrencilerinin kişilerarası ilişki tarzları ve psikolojik eğilimlerinin incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(1), 53–78.
- Turner, R. J., Frankel, B. G., & Levin, D. M. (1983). Social support: Conceptualization, measurement, and implications for mental health. *Research in Community & Mental Health, 3*, 67–111.
- Turkish Statistical Institute. (2021). İstatistiklerle gençlik, 2020, Haber bülteni, No: 37242. Retrieved from: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2020-37242>
- Yıldırım, A. (1997). Gender role influences on Turkish adolescents' self-identity. *Adolescence, 32*(125), 217.
- Yıldırım, İ. (2006). Akademik başarının yordayıcısı olarak gündelik sıkıntılar ve sosyal destek. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 30*, 258–267.
- Zimet, G. D., Dahlem, N., & Zimet, S. D. (1988). The multidimensional scale of perceived social support. *Journal of Personality Assessment, 52*, 30–41.

# Türkiye’de Profesyonel Askerliğin Sosyolojik Bir İncelemesi: Meslek, Görev ya da Yaşam Tarzı?

Barış Ateş<sup>1</sup> 

### Öz

Bu makalede Türkiye’de askerlik mesleğinin sosyolojik bir incelemesi yapılmıştır. Kurum olarak ordunun ve birey olarak askerinin toplum nezdinde ve devlet bürokrasisi içindeki konumuna rağmen bir sosyal olgu olarak analizi gerekli ilgiyi görmemiştir. Bu durum hem meslek olarak askerliğin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır hem de kavram kargaşası yaratmaktadır. Makale şu sorulara cevap aramaktadır: Askerlik bir meslek midir? Kimler profesyonel askerdir? Sivil toplum ve askerlerin mesleğe bakışında farklılıklar var mıdır? Bu sorulara cevap bulmak amacıyla askerlik mesleğine dair teorik tartışma ve meslekle ilgili kavram setleri incelenmektedir. Ayrıca toplumun ve askerlerin mesleğe bakış açısını anlayabilmek için 695 katılımcıya uygulanan tanımlayıcı bir anket çalışması ve mülakatlar ile çalışma desteklenmiştir. Dolayısıyla karma bir yöntem uygulanmış ve bu sayede hem veri toplama problemi aşılmaya çalışılmış hem de askerlik mesleğinin genel bir panoraması çizilmiştir. Sanılanın aksine sivil ve askerlerin mesleğe bakışları arasında farklılıklar olduğu ve askerlerin kendi mesleklerini bir yaşam tarzı olarak görmelerine rağmen sivillerin daha ziyade bir meslek ve ayrıca görev olarak tanımladığı ortaya çıkmıştır. Çalışmanın bir diğer önemli bulgusu ise askerler arasındaki profesyonellik anlayışının daha ziyade kıdem ve tecrübe ile özdeşleştirilmesidir. Ayrıca subayların mesleğe bakışında nesiller arasında bir kopuş olmadığı görülmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Meslek • Profesyonel Asker • Subay • Türk Ordusu • Askeri Sosyoloji

### A Sociological Study of the Military Profession in Turkey: Profession, Duty, or Lifestyle?

#### Abstract

This article aims to conduct a sociological analysis of the military profession in Turkey. Despite the prominent position of the army as an institution and the soldier as an individual in society and the state bureaucracy, its analysis as a social phenomenon has received little attention. This situation complicates the understanding of the military profession and creates conceptual confusion. Therefore, a theoretical discussion of the military profession and examination of its concepts are necessary. A descriptive survey with 695 participants was undertaken to bolster this theoretical debate and better understand citizens’ and soldiers’ perspectives on the military profession in Turkey. In addition, the study was supported by the unstructured interview method in order to increase the reliability of the survey results and enable a more profound analysis. As a result, mixed-methods research was used to resolve the data collecting constraints and sketch a broad picture of the military profession. Contrary to common perception, citizens and soldiers were shown to hold divergent views on the military profession. While soldiers refer to their job as a way of life, civilians refer to it as a profession and a duty. Another important finding of the study is that the understanding of professionalism among soldiers is mainly associated with seniority and experience. In addition, a continuity was observed to exist between the old and new generations of soldiers regarding their perception of the profession.

**Keywords:** Profession • Professional Soldier • Officer • Turkish Military • Military Sociology

1 Sorumlu yazar: Barış Ateş (Dr. Öğr. Üyesi), Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Askeri Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye Eposta: barisates@gmail.com ORCID: 0000-0001-8548-6924

Atıf: Ateş, B. (2022). Türkiye’de profesyonel askerliğin sosyolojik bir incelemesi: Meslek, görev ya da yaşam tarzı? *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42, 21-44. <https://doi.org/10.26650/SJ.2022.42.1.0068>

### **Extended Summary**

The position of soldiers and the army in society and the state bureaucracy in Turkey and the intensity of military operations are not reflected in the literature in the same way. Sociological studies have been the field most affected by this academic drought. This article includes theoretical and conceptual debates on the military profession and attempts to quantify how society and soldiers in Turkey perceive it in order to facilitate these studies. The study seeks to answer the following questions: Is military service a profession; what features distinguish it from other professions, is the view of the military profession in Turkey different from other countries, and do civilians and soldiers have divergent or convergent views about the military profession? A descriptive survey of the military profession was conducted on military and civilian groups in order to answer these questions. The study was additionally supported by unstructured interviews in order to increase the reliability of the survey results and enable a more profound analysis.

Survey studies were carried out with 398 soldiers and 297 civilians between September and October of 2021 using the remote access method due to the COVID-19 pandemic. The distinctive questions on the survey involve the perception of the military profession and whether it is a profession, lifestyle, or duty. The sample, in particular the civilian group, was obviously insufficient; this undermines the reliability of the study but nevertheless opens the door to an understanding of the military profession for further research.

The first issue in sociologically analyzing the military profession is how the concepts of profession and military service are used in Turkey beyond or in different ways than in the West. First of all, even academic studies lack clarity regarding ranks (e.g., captain, major) and status (e.g., officer, non-commissioned officer). The conceptual ambiguity surrounding the military profession is additionally exacerbated by the fact that the word “profession,” which is most often employed in foreign languages, has a variety of connotations in Turkish. In Turkey, a profession not only refers to organized professional groups but is also used to characterize personal abilities. In other words, it is a descriptive term that encompasses both organizational and individual qualities. Lastly, the founding role of the military and the favorable attitude society has had toward the military in nearly every era have given it a significance beyond just being a profession.

Another area of contention is the definition of a professional soldier. In accordance with legal requirements, both society and soldiers classify all soldiers apart from conscripted ones as professionals. Thus, officers, non-commissioned officers, specialist sergeants, and contracted privates (i.e., groups having a voluntary long-term relationship with the army) are called professional soldiers. This approach opposes Huntington’s

(1957) view of the professional military as a sphere designated exclusively for commanders responsible for the management of organized violence. Indeed, a similar approach is seen in research conducted in the United States of America after Huntington. As a result, the notion of the professional soldier has been modified to be more ambiguous yet at the same time more inclusive. This study suggests that a third criterion should be added to the criteria of “management of organized violence” and “commitment” Huntington put forth for the definition of a professional soldier. This new criterion emphasizes fulfilling the duty requirements and puts an ethical obligation on all soldiers, regardless of position or rank. Thus, after placing commanders as the direct managers of organized violence at the top of the professionalism pyramid, every other soldier who performs their duty to the best of their ability, regardless of rank or status, earns a place on the pyramid based on the degree to which they execute this duty.

The requirements for classifying military service as a profession in Turkey seem to have been fulfilled in abundance. The army’s institutional roots and founding role have allowed it to implement its own legal and administrative regulations, exercise control over the theoretical and practical knowledge specific to the profession via military schools, demonstrate competence in regulating both the professional and private lives of its members, and form a strong organizational culture. The quality that comes to the fore among these features is that, apart from a few branches, candidates are educated in military schools. Since the 19<sup>th</sup> century, the military, having built advanced military schools and even developed a system large enough to assist the civilian education system, has been able to educate its personnel according to its own norms. The length of study at military schools is additionally often longer than in other nations, thus enabling a robust socialization process. Until the 2016 coup attempt, this term was 11-12 years on average and included military high school, war school, branch school, and the staff college. Additionally, this time excludes short-term courses. The army retains control, both during the school admission examinations and throughout the educational process. Thus, Downes’ (1985, pp. 147–148) requirements of “specified theoretical knowledge and control over the associated practical skills” as well as “long-term education training and assessment via official examinations” seem to have been more than fulfilled in Turkey.

Despite possessing the required professional credentials, divergent views and perceptions are found regarding the military profession in Turkey. Although the Turkish military follows the same model as Western armies, the distinction between military service as a lifestyle and military service as a profession becomes more evident in the Turkish case. In the American example, which Moskos (1977b) tried to explain with the institution/occupation model, the military profession is stated to have experienced a similar orientation with other professions in the free market economy, especially with the transition to the professional army. For example, in this case, pay and career

aspirations may take precedence over institutional values inherent in military service, such as sacrifice and courage. Did the rate at which professionalization increased in the Turkish military lead to a similar development in Turkey? In other words, is military service seen as a profession, or is it perceived as a lifestyle or a duty, resulting in institutional values having maintained their dominant position?

According to the survey findings, civilians and soldiers in Turkey have varying perspectives on the military profession. While 77% of soldiers see it as a way of life, just 24% of civilians characterize it as such. Only 19% of soldiers describe it as a profession; in contrast, 44% of civilians see military service as a profession and 32% as a duty. Consequently, society and soldiers have contrasting perspectives about the military profession. Various reasons for this approach were listed in the in-depth interviews. First of all, military service is a life-or-death profession. Second, the frequent relocation of soldiers compared to other professions in Turkey, which places a great deal of strain on military families and soldiers, contributes to the military profession being viewed differently than other professions. Apart from these, the most important factor is the potential the institutional authority of the army has to influence and control not only soldiers' professional life but also their family life. Military wives and children must also adhere to institutional requirements, as living in military-specific locations such as barracks, officer's clubs, and army houses shape military families' lives. In this case, the developed practices have become more of a way of life than a profession.

In summary, the military profession is viewed as a combination of profession-institution and private life. The soldiers' emphasis on the lifestyle instead of as a profession shows the institution, profession, and private life to be fused. In this case, the fusion of institution and profession as suggested by Van Doorn (1965) for the Western armies has gone one step further and included private life in Turkey. However, although civilians are aware of these practices, they do not interpret the degree of impact in the same way. This situation naturally creates a difference in civilians' and soldiers' perspectives toward the profession.

The surveys and interviews have revealed the old generation of soldiers' perceptions toward the new generation to be incorrect. The interviews reveal retired soldiers to believe that the current generation of soldiers "do not see military service as a way of life, but rather as an ordinary job in a free-market economy." However, this belief diametrically opposes the survey findings. As much as 84% of the new generation of soldiers (20-30 age group) defined military service as a lifestyle, which is even more than the retired soldiers. One might argue that this contrasting attitude is linked to the political and ideological climate that developed after the coup attempt. This superficial explanation, however, is deemed insufficient. Although its origins are unknown, one

of the perceptions that has grown into a near-tradition is that each military school graduation class views those who enter the profession after them as insufficient or doesn’t refer to them as full professionals. This concept, which is often portrayed lightheartedly, seems to stress the significance of rank (i.e., hierarchy). As a result, one should note that Moskos’ (1977b) institution/occupation model has yet to become a viable theory in Turkey. In other words, values such as self-sacrifice, heroism, and commitment, which still stand out as institutional values in Turkey, have more weight than wages and similar personal interests, which Moskos had put forward as occupational characteristics.

Bu makale Türkiye’de ordu ve askerliğin muhtemelen en az araştırılan yönüyle yani askerlik mesleğinin sosyolojisi ile ilgilidir. Subayların sosyal kökenleri (Kışlalı, 1974), askeri imkân ve kabiliyetler, icra edilen hareketler, siyasi-askeri elitler arasındaki güç mücadelesi yani siyaset bilimi gözünden sivil-asker ilişkileri gibi alanlarda çalışmalar bulmak mümkündür.<sup>1</sup> Ancak doğrudan askerlik mesleğini sosyolojik bir bakış açısı ile ele alan çalışma yok denecek kadar azdır. Bu sorunun en önemli sebeplerinden birisi veri toplama problemidir. Ancak veri toplama problemi teorik ve kavramsal tartışmalara engel teşkil etmemesine rağmen bu tür çalışmalar da keşfedilmemiş gibidir.<sup>2</sup> Dolayısıyla sorunun bir boyutu da askerlik, meslek ve sosyoloji kavramlarını aynı potada ele alacak entelektüel altyapı ya da başka bir ifadeyle akademik disiplin eksikliğiyle ilgili görünmektedir. Batıda genellikle askeri sosyologların ilgilendiği bu tür çalışmalara Türkiye’nin askeri sosyoloji disiplini ile oldukça geç bir dönemde tanışmış olması nedeniyle akademik ilgi zayıf kalmıştır.

Türkiye’deki bu eksikliğin sadece askerlik mesleği ile ilgili olmadığını da belirtmek gerekir. Güncel çalışmalardan birisinde Koytak (2020, s. 4) “ulusal veri setlerinin geçmişten bugüne devamlılık arz etmemesi ve meslek mensuplarına dair resmî kayıtlara ulaşımın zorluğu gibi pratik sorunları” genel bir sorun olarak tespit etmiştir. Benzer bir değerlendirmede bulunan Sunar ve Kaya’ya (2018, s. 10) göre de mesleklerle ilgili veri sorunu bulunmaktadır. Ayrıca “Osmanlı toplumunun meslekler etrafında örgütlenmesi nedeniyle pek çok mesleğin geleneğinin olduğu ve geçmişten beslenen özelliklerinin bu mesleklerin sosyal dünyalarını şekillendirmede merkezi bir yer tuttuğunu” öne sürmektedir. Yazarlara göre bu durum Türkiye’de mesleklerin toplumsal konumunun belirsiz kalması ve bu konudaki araştırma eksikliğinin bir diğer nedenidir. Bu durumda askerlik mesleği ile ilgili çalışmaların azlığına şaşırılmamalıdır. Çünkü sivil meslek dallarında söz konusu olan bilgi ve kayıtlara ulaşma problemi askerlik için çok daha kısıtlayıcıdır.

Türkiye’deki araştırma eksikliğine rağmen özellikle İngilizce yazında siyaset bilimcilerden, askeri sosyologlara ve askerlere kadar uzanan geniş bir yelpazede araştırmalar bulmak mümkündür. Laswell (1941), Finer (1962), Huntington (1957) ve Perlmutter (1977) gibi isimler Amerikan sivil-asker ilişkilerini irdelerken bir yönüyle de askerlik mesleğini analiz etmeye çalışmışlardır. Başını Janowitz’in (1964) çektiği Van Doorn (1965), Moskos (1977a, 1977b), Caforio (1988) ve Harries-Jenkins (1990)

1 Türkiye’deki sivil-asker ilişkileri ile ilgili Türkçe ve İngilizce literatürde sayısız çalışma bulmak mümkündür. Dönemsel birkaç örnek için bakınız. Nilüfer Narlı (2000) *Civil-military relations in Turkey*, *Turkish Studies*, 1:1, 107-127, s.118-119. George S. Harris (2011) *Military Coups and Turkish Democracy, 1960–1980*, *Turkish Studies*, 12:2, 203-213. William Hale (2011) *The Turkish Republic and its Army, 1923–1960*, *Turkish Studies*, 12:2, 191-201. Metin Heper (ed.) (1988), *State, Democracy and the Military Turkey in the 1980s*, W. de Gruyter. Zeki Sarıgil (2014), *The Turkish Military: Principal or Agent? Armed Forces & Society*, 40(1):168-190.

2 Bu konuda örnek bir çalışma için bakınız: Ünsal Sığırı (2005). *Ulusal Güvenlik Hizmeti ve Savaşın Sevk ve İdaresi Kapsamında Askerlik Kurumunun ve Subaylık Mesleğinin Analizi: Dünyada ve Türk Toplumunda Askerliğe Bakış*. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 1 (2), 95-111.



gibi askeri sosyologlar ise sivil-asker ilişkilerini merkeze almak yerine doğrudan mesleğin özü, değişimi ve toplumla ilişkileri üzerinde durmuşlardır. Bunun yanı sıra bir asker ve tarihçi olan Hackett (1962) ise batıda askerlik mesleğinin tarihsel gelişimini incelemiştir. Dolayısıyla oldukça zengin bir literatürden söz edilebilir.

Askerlik bir meslek midir? Hangi özellikleri ile diğer mesleklerden ayrılır? Siviller ve askerlerin askerlik mesleği algısı arasında fark var mıdır? Türkiye’de askerlik mesleğine bakış diğer ülkelerden farklı mıdır? Bu çalışma yukarıdaki soruları cevaplamayı hedeflemektedir. Çalışmanın temel argümanı Türkiye’de askerliğin teoride bir meslek olarak tanımlanması için gereken tüm özelliklere sahip olduğu ama askerlik algısının farklılıklar gösterdiği. Bundan dolayı hem askerlik mesleğinin sosyolojik bir tartışması hem de ordu ve toplum içerisinde askerliğe bakış açısını anlamaya yönelik analiz bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Bu noktada sivil ve askerlerin mesleğe bakış açısındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymak için her iki gruptan toplamda 695 katılımcıya uygulanan tanımlayıcı bir anket çalışması askerliğin toplumdaki ve bizzat askerler arasındaki karşılığın dair ipuçları sağlamaktadır. Ancak anket çalışmasında özellikle sivil katılım arzu edilen seviyede gerçekleşmemiştir.<sup>3</sup> Bununla birlikte hem anket çalışmasının uzaktan icra edilmesi nedeniyle çıkan sonuçları teyit etmek hem de derinlikli bir analiz için veri toplamak amacıyla yapılandırılmamış mülakat yöntemi de kullanılmıştır. Anket ve mülakat çalışmasında elde edilen bulguların rütbe ve statü itibarıyla çok daha geniş gruplarla yapılacak çalışmalarla desteklenmesi gerektiği aşikardır. Dolayısıyla elde edilen sonuçlar Türkiye’de askerlik mesleğinin anlaşılması için bir kapı aralamakla birlikte daha geniş kapsamlı araştırmalara olan ihtiyacı da vurgulamaktadır.

Makalede öncelikle meslek tanımı ve askerliğin diğer mesleklerden farklı veya ortak özellikleri ortaya konulacaktır. Bunun yanı sıra askerlik mesleğini ayırt edici nitelikleri ile açıklamaya çalışan yaklaşıma alternatif olarak ortaya konulan ve meslek mensubu olarak asker ile ordu kurumunun birleşmesini konu edinen teorik yaklaşım da tartışılacaktır. Bir sonraki bölümde ise Türkiye’de askerliğin bir meslek olarak tanımlanması için gereken kriterlere uygunluğu ele alınacaktır. Son bölümde ise anket ve mülakat yoluyla elde edilen veriler ışığında Türkiye’de askerlik mesleğine bakış ve mesleğin itibarı incelenecektir.

### **Askerlik Mesleğinin Sosyolojisi**

Askerlik mesleğinin kavramsallaştırılması genel meslek sosyolojisi araştırmalarını takip etmiştir. Ancak “meslek” kavramının farklı dil ve kültürlerdeki anlamı ve iş, meslek, zanaat, çalışma gibi benzer terimlerin birbirlerinin yerine kullanılması kavram

3 Anket çalışması Eylül-Ekim 2021 döneminde uzaktan erişim yöntemiyle uygulanmıştır.

Askerlerle yapılan anket sayısının fazla olması yukarıda belirtilen veri toplama sorunu ile çelişiyor görünmektedir. Ancak bu durumun en temel sebebi yazarın sosyal çevresinde askerlerin ağırlıklı bir yer edinmesidir.

kargaşası yaratmaktadır. Pratik hayat için pek de sorun teşkil etmeyen bu durum kurumsal uygulamalar ve bu uygulamalarla ilişkili hukuki ve idari metinler söz konusu olduğunda önemli farklar yaratabilmektedir. Bu karmaşık durum askerlik mesleği söz konusu olduğunda çok daha muğlak bir hal almaktadır. Örneğin İngilizce literatürde askerlik mesleği için “profession of arms-silahlar mesleği”, “military profession-askeri meslek”, “profession of officership-subaylık mesleği” veya “vocation of officership-subaylık işi” gibi farklı kavramlar kullanılmaktadır. Bu kavram çeşitliliği doğal olarak teorik tartışmalara da yansımıştır. Ancak özellikle İngilizce literatürde ilerleyen bölümlerde de görüleceği üzere mesleğin daha açık ve anlaşılır tanımlarının yapılabildiği görülmektedir.

Türkiye’deki çalışmalar ise genellikle batılı kaynakları temel alarak benzer kavram setleri ile analiz yapmaya çalışmıştır. Ordu modelinin ve subaylığın batı ile benzerlikleri göz önünde bulundurulduğunda bu son derece normal bir durumdur. Ancak asıl sorun genel olarak meslekle ilgili kavramların doğrudan Türkçe karşılıklarının olmaması veya kültürel faktörler gibi hususların etkisiyle tam olarak Türkiye’ye uygun bir kavramsallaştırma yapmanın zorluğudur. Örneğin Sunar (2020, s. 35), profesyonellik kavramının hem kurallı ve düzenli çalışma hayatı hem de meslek anlamına geldiğini belirtmektedir. Bu sade açıklamaya karşın Koytak (2020, s. 4 ve 18), “Batı dillerindeki profession kelimesinin karşılığı olarak meslek kelimesini esas almakta ama aynı zamanda meslek kavramının üniversite eğitimi veya meslek örgütünden öte kişinin sahip olduğu maharet ve hünere işaret ettiğini” belirtmektedir. Dolayısıyla hem kurumsal hem de bireysel özelliklere atıf yapılması belirsizliğin ana nedeni olarak görülmektedir. Ancak bu sorunun sadece Türkçe’ye özgü olmadığını ve örneğin Almanca’da da benzer bir problemin var olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin *Berufsstand* terimi meşguliyet (occupation) anlamına gelirken *akademischer Berufsstand* meslek yani *profession* karşılığında kullanılmaktadır. Terimden türetilmiş bir sıfat olan *standesgemäß* ise yaşam tarzı veya davranışla ilişkilendirilen ve sosyal olarak kabul edilebilir davranış biçimlerini göstermektedir. (Jarausch, 1990, s. 4–5). Kısaca, İngilizce’de yaygın olarak kullanılan *profession* terimi başka dillere doğrudan tercüme edilememekte veya aynı anlamda kullanılamamaktadır.

Meslek kavramının anlaşılabilmesi için farklı disiplinlerden gelen veya aynı disiplin içinde farklı teorik çerçevelere dayanarak yapılan araştırmalar söz konusudur.<sup>4</sup> Araştırmacıların öncelikli olarak mesleğin ayırt edici özelliklerini veya temel karakteristiklerini belirlemeye yönelik bir çaba içerisinde olduğu görülmektedir. Örneğin Greenwood (1957, s. 45), bir iş kolunun meslek olabilmesi için gerekli beş temel özellik belirlemiştir. Bunlar; mesleğin icrasına dair sistematik bir teori, meslek mensubunun alanıyla ilgili sahip olduğu otorite, toplum denetimi, etik kurallar ve

4 Bu konuya dair örnekler için bakınız: Elyesa Koytak. (2020). Meslek Sosyolojisinde Teorik Yaklaşımlar. *Journal of Economy, Culture and Society*, Özel Sayı, 1-27. Zafer Cirihlioğlu (2010). Meslekler ve Sosyolojisi, Gündoğan Yayınları, s.7-24.

kültürdür. Ayrıca Greenwood (1957, s. 53), meslek mensubunun öncelikle psikolojik tatmin ve sonrasında ücret saikiyle faaliyet gösterdiğini öne sürmektedir. Benzer bir yaklaşımla Barber (1963, s. 672–673) dört temel nitelik belirlemiştir: ileri seviyede genel ve sistematik bilgi; toplum çıkarını bireysel çıkarlardan üstün tutma; meslek üyelerini bağlayan etik kurallar ve meslek mensupları tarafından kurulan ve işletilen gönüllü dernekler aracılığıyla özdenetim sağlamak; kişisel çıkarları temel hedef olarak görmeyen ama mesleki başarıyı simgeleyen maddi ve manevi kazanç.

Askerlik mesleği de genel meslek sosyolojisi araştırmalarını takip ederek benzer analizlere tabi tutulmuştur. Örneğin Huntington’a (1957, s. 7–18) göre bir mesleğin ayırt edici nitelikleri olarak uzmanlık, sorumluluk ve birlik özellikleri ön plana çıkar ve askerlik her üç niteliğe de sahiptir, dolayısıyla bir meslek olarak kabul etmek gerekir. Subayın uzmanlığı “organize şiddetin” yönetimidir ve bu yönetim; ordunun teşkilatlanması, donatılması, eğitimi, harekât hazırlıkları ve hareketin yürütülmesi gibi temel görevleri kapsamaktadır. Sorumluluk ise iki yönlüdür ve bir yandan toplumun güvenliğini diğer yönü ile subayın kendi uzmanlık alanında devlete karşı gerekli danışmanlık görevini yerine getirme sorumluluğunu ifade eder. Subaylık mesleğinin birlik yapısı hem bürokrasinin bir parçası olmasını hem de dernek, okul, mesleğe ait yayınlar, gelenekler gibi subaylara özgü alanı ifade eder. Dolayısıyla bu birlik özelliği subaylığın kendi içerisindeki mesleki dayanışma ve bütünlüğünü ortaya koyar. Huntington, bu anlamda mesleği, yüksek derecede uzmanlaşmış nitelikleri olan kendine özgü fonksiyonel bir grup olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle subaylık mesleğinin profesyonelliğinin doktorun veya hukukçunun nitelikleri ile benzer olduğunu savunmaktadır. Nasıl ki tıp veya hukukta mesleğe kabul edilmek için ilgili okullardan eğitim almak gerekiyorsa subaylık mesleğine özgü okullardan eğitim alarak mesleğe girmek de 19’ncü yüzyıldan itibaren uygulanan bir sistem olmuştur. Subayın görevinin gerektirdiği entelektüel içerik meslek hayatının üçte birini okulda geçirmesini gerektirmektedir. Bu karşılaştırmaya özellikle tıp mesleği mensuplarından itirazlar gelebilir. Çünkü tıpta uzmanlığın uzun yıllara yayılmış ve zorlu süreçleri subay eğitim-öğretim süreçlerinden daha uzun olmaktadır. Ancak gözden kaçırılmaması gereken husus tıpta uzmanlık eğitimi alan doktorun aynı anda mesleğe de devam etmesidir. Halbuki örneğin kurmaylık eğitimi alan bir subay birliğinden veya karargâh görevinden tamamen kopuk bir okul hayatı yaşamaktadır. Dolayısıyla Huntington’ın vurguladığı uzun süreli eğitim subaylık mesleği için başlı başına bir özellik olarak ortaya çıkmaktadır.

Huntington’ın yukarıdaki görüşüne karşın Janowitz (1964, s. 6–7) profesyonel bir meslek grubundan bahsetmek için uzun bir eğitim sonucunda elde edilmiş özel bir yeteneğin olmasını yeterli bulmaz. Elbette Janowitz de yetenek kazanımının ve gelişiminin önemine vurgu yapmaktadır. Buna göre, profesyonellik askerlerin ne ölçüde eğitim aldıklarına ve alanlarında uzman olduklarına atıfta bulunan ve onları toplumdaki

diğer profesyonel gruplar gibi ayrı bir grup haline getiren sosyolojik bir terimdir. Ancak buna ilave olarak bir grup kimliği ve iç idare sistemi gibi ilave niteliklere ihtiyaç vardır. Bu kendi kendini yönetme yaklaşımı etik kurallar ve mesleki standartların gelişimini vurgulamaktadır. Dolayısıyla subayın kendi sınıfının<sup>5</sup> gerektirdiği uzmanlık konusunda yüksek yeterlilik seviyesine ulaşması onu daha profesyonel ya da başka bir tabirle meslek erbabı yapar. Bu durumda yeteneklerini geliştirmeyen subay daha az profesyonel ya da daha düşük seviyede bir meslek erbabı olarak görülür. Yani resmi olarak bir subaydır ama akranları, üstleri ve asları tarafından meslek erbabı olarak algılanma biçimi negatif bir eğilim izler.

Perlmutter (1977, s. 1–2) ise uzmanlık gerektiren bir alanda uzun süreli eğitimle edinilen yetenekleri meslek olarak tanımlamaktadır. Uzun ve yoğun eğitimin amacı kurum veya akranları tarafından ortaya konulan standartlara uygun icra ve başarıyı devam ettirmektir. Askerlik mesleği için kontrol ve becerilerin ayırt edici iki özellik olduğunu öne sürmektedir. Kontrolün hem akranlardan kaynaklanan iç denetim ve hem de hiyerarşi sonucu ortaya çıkan dış denetim sonucunda sağlandığını belirtmektedir. Beceri ise hem geleneksel olarak askerliğe atfedilen cesaret ve disiplini hem de bürokratik devletin bir parçası olarak modern yönetim ve strateji becerilerini kapsamaktadır. Bu durumda Perlmutter de Huntington benzeri bir yaklaşımla uzun süreli eğitime vurgu yapmaktadır. Ancak farklı olarak subayın akranları tarafından denetimi hususunu ön plana çıkarmaktadır. İlk bakışta kurumsal bir süreç gibi görünen bu denetim aslında subay sınıfı içerisinde kimin, hangi görevi, ne oranda başardığına dair uzun vadede oluşan kanaati yansıtan sosyal bir süreçtir. Mesleğinin on beşinci yılındaki bir binbaşı hakkında kendi akranları arasında oluşmuş bir kanaat vardır ve bu kanaat söz konusu binbaşıya davranış tarzını dahi belirlemektedir.

Mesleğin ayırt edici özelliklerini belirleyen ve bunları askerlik mesleği ile karşılaştıran bir başka çalışmada Downes (1985, s. 147–148) mesleklere ait sekiz farklı nitelik belirlemiştir: tanımlanmış teorik bilgi ve bu bilgiye eşlik eden pratik yetenekler üzerinde kontrolünü; uzun süreli eğitim-öğretim ve resmi sınavlarla değerlendirilmesi; mesleğin faaliyetlerinin insanlık için hayati önem taşıyan alanlar olması; meslek mensuplarının topluma fedakarca hizmeti; mesleğe kabul ve eğitim uygulamaları, üyelerinden beklenen davranış ve mesleki standartların korunması gibi konularda özerkliğe sahip olma; genellikle mesleki bir dernek aracılığıyla ifade edilen bilinçli bir topluluk oluşturma; tam zamanlı, kalıcı kariyer odaklı olması; toplumun, mesleğin faaliyetlerini ahlaki açıdan övgüye değer olarak onaylaması ve mesleklere yüksek itibar, saygı, güven, prestij ve nadiren de olsa ayrıcalık statüsü vermesi. Downes'a (s. 148) göre meslek, çeşitli yöntemlerle bilgi üzerindeki tekel mülkiyetini sürdürmeye çalışır. Örneğin profesyonel adayların işe alınmasını ve seçilmesini kontrol eder; aynı

5 Burada kullanılan sınıf tabiri ordunun üniformalı personelinin uzmanlaşma alanını yansıtmaktadır. Örneğin piyade, topçu, hava ihbar, hidrografi veya ikmal gibi sınıflar personelin okul hayatından mesleğin sonuna kadar görev yaptığı ve uzmanlaştığı alanı tanımlar.

zamanda mesleki bilgi ve becerileri kazandırmak için tasarlanmış eğitim ve öğretim kurslarının süresini ve içeriğini kontrol etme eğilimindedir. Meslek, ayrıca, bu tekelin hukuken tanınması için baskı yapabilir, bu suretle yasalar çıkarılır. Askerlik mesleğinin özellikle bu son niteliğinin son derece güçlü olduğunu belirtmek gerekir. Tabi bu uygulama aslında askerlik mesleği üzerindeki devlet kontrolünün diğer mesleklere nazaran daha fazla olması ile doğrudan bağlantılıdır.

Hem genel meslek araştırmalarında hem de askerlik mesleği çalışmalarında sıklıkla yer verilen ayırt edici özellikler veya nitelik belirleme yaklaşımına itirazlar da vardır. Wilensky (1964, s. 141–146) bunun yerine örgütlenme veya organizasyonel gelişim olarak adlandırabileceğimiz aşamalara odaklanmak gerektiğini öne sürer. Askerlik mesleği için benzer bir önerme ise van Doorn’dan gelmiştir. Her ne kadar Wilensky kadar detaylı bir model ortaya koymasa da van Doorn (1965) subaylık ile ordu gelişimini ve bu ikisinin giderek artan oranda birleşmesini irdelemektedir. Yazara göre, askerlik sadece bir meslek değil aksine, mesleğin ve organizasyonun kaynaşmasının eşsiz bir örneğidir. Sonuç olarak sivil mesleklerin analizi için kullanılan sosyolojik modeller ve teoriler benzer şekilde askerlik mesleğinin analizi için de kullanılmıştır. Bir grup askeri sosyolog sivil meslekler üzerine çalışan akranlarını takip ederek askerlik mesleğinin ayırt edici özelliklerini belirlemeye çalışırken diğer bir grup ise yine sivil meslek tartışmalarını takiben sürece ve meslek mensubu ile kurumu arasındaki ilişkiye odaklanmıştır.

### **Her asker profesyonel midir?**

Askerlik mesleğinin tanımlanması ile ilgili diğer bir sorun alanı ise kimin profesyonel asker veya meslek erbabı tanımına daha çok uyduğuna dair tartışmalardır. Forster (2006, s. 42–43) bu konuyu profesyonel ordu kapsamında ele almış ve üç farklı yaklaşım olduğunu öne sürmüştür. Birincisi profesyonelleşmeyi sosyoloji perspektifinden açıklayan ve Janowitz tarafından öncülük edilen anlayıştır. İkinci yaklaşım, Huntington tarafından açıklanan ve silahlı kuvvetlerin profesyonel standartlara sahip olmasının yanı sıra aynı zamanda demokratik olarak seçilmiş sivil hükümete tabi olmayı kabul ettiğini varsayan, değer yüklü bir kavramdır. Üçüncü bir yaklaşım ise profesyonel silahlı kuvvetleri, özellikle gelişmiş batı ülkeleri ordu modeliyle eşanlamlı olarak kavramsallaştırır, yani sınır ötesinde karmaşık barışı koruma ve zorlama operasyonlarını yürütme yeteneğine sahip tamamı veya büyük kısmı tam zamanlı askerlerden oluşan silahlı kuvvetleri tanımlamak için kullanılır. Bu üç sınıflandırmanın ışığında profesyonel bir ordu dört temel özellikle tanımlanmaktadır: (1) hükümet tarafından belirlenen ve toplum ve silahlı kuvvetler tarafından kabul edilen roller (2) bu rolün gereğini yerine getirebilecek uzmanlık (3) kurumsal olarak ordunun ve bireysel olarak askerlerin sorumluluklarının yönetimini sağlayacak açık kurallar (4) liyakate dayalı terfi sistemi.

Forster'ın bu sınıflandırması aslında van Doorn'un (1965) öne sürdüğü ve askerliği, kurum olarak ordunun ve mesleğin birleşmesi olarak açıklayan yaklaşımı yansıtmaktadır. Çünkü yukarıdaki dört özelliğin tamamı hem kuruma hem de birey olarak askere sorumluluklar yüklemektedir. Bu durumda profesyonel asker sadece devletten aldığı ücret ve bazı ilave haklar karşılığında devletin tekelinde olan şiddet kullanma imtiyazını kullanan kişi değildir. Bu tanım muhtemelen profesyonel askerin en yalın tarifidir. Bunun yanı sıra kendisine biçilen rolü yerine getirme ve bunun için gereken uzmanlık ve elbette liyakate dayalı uygun davranış tarzı da gereklidir. Her ne kadar liyakate dayalı terfi sistemi kurumsal bir sorumluluk olarak ortaya çıksa da bireylerin de bu sisteme uymaları beklenmektedir.

Aslında bu tartışmanın fitilini ateşleyen Huntington (1957, s. 12) 2'nci Dünya Savaşı sonrası Amerikan Ordusunun şartlarını dikkate alarak sadece subayların profesyonel asker olduğunu çünkü bu grubun organize şiddetin yönetimi hususunda uzmanlaştığını öne sürmektedir. Diğer askerler yani erler ve astsubaylar doğal olarak bu tanımın dışında bırakılmıştır. Hatta Huntington'a göre her subay da profesyonel asker değildir. Örneğin bir askeri doktor subay sınıfına mensuptur ama bu onun profesyonel olduğu anlamına gelmez. Ancak bu açıklama birçok soru işaretini de beraberinde getirmiştir. Bu durumda örneğin muharip birlik komutanı olan ama kariyeri boyunca hiçbir silahlı çatışmaya katılmamış subay da profesyonel asker olarak kabul edilebilir mi? Ya da cephe hattından yüzlerce kilometre geride görev yapmasına rağmen muharip birlikleri destekleyen lojistik subayları profesyonel asker değil midir?

Muhtemelen Huntington da bu hususu fark etmiş olmalı ki daha sonra yayımladığı bir çalışmada (1963, s. 785–786) çok daha kapsamlı ve net bir tablo çizmektedir. Buna göre profesyonel subay yani “meslek erbabı” diğer subaylardan yetenekleri ve adanmışlığı nedeniyle ayrılmaktadır. Burada bahsedilen yetenek ilk çalışmada da belirttiği organize şiddetin yönetimidir. Adanmışlık ise organize şiddetin yönetimini kariyer olarak kabul etmeyi göstermektedir. Dolayısıyla Huntington'a göre sadece doğrudan organize şiddeti yani savaş ve çatışmayı yönetenler ve ayrıca bunu bir kariyer olarak seçmiş olanlar profesyonel askerdir. Diğer subaylar yaptıkları işler doğrudan bu konu ile ilgili olmadığı için sadece subay olarak değerlendirilmektedir. Yani geri hizmet, masa başı görevler veya bazı teknik meselelerle ilgilenen subay, profesyonel subay olarak kabul edilmemektedir. Argümanını istatistiksel verilerle de destekleyen Huntington, o dönemde (1962) ABD ordusunda 343.000 subay olduğunu ama bunların sadece yarısının yetenek ve adanmışlık bakımından profesyonel subay ya da meslek erbabı olarak adlandırılabileceğini belirtmiştir. Burada Huntington hem yedek subayları hem de muvazzaf subaylar içinde yaptığı görev teknik meselelerle ilgili olan ve genellikle sivilde de doğrudan karşılığı olan sınıfları tam meslek erbabı olarak görmemektedir. Yoksa bu gruptaki subaylar Huntington'a göre yine subaydır ve meslek tanımının içerisine girer ama aynı zamanda doğrudan savaşa ile yükümlü olan

subaylardan daha az profesyoneldir. Yani Huntington “professional military officer” kavramındaki “professional” kelimesini hem meslek karşılığı hem de uzmanlaşma karşılığı olarak kullanmaktadır. Ancak kavramın uzmanlaşma boyutunu daha fazla ön plana çıkarmaktadır.

Bu noktada tabii Amerikan örneği ile Türkiye’yi farklı yerlere oturtmak gerekir. Huntington’ın bahsettiği dönemde subayların sadece yüzde dördü Amerikan harp okulu mezunudur. Yani Amerikan ordusunda subayların %96’sı üniversite eğitiminden sonra ordu kariyerini seçmiştir. Halbuki Türkiye’de olağanüstü şartlar hariç büyük bir çoğunluk harp okulu ve hatta 15 Temmuz darbe girişimine kadar askeri lise mezunudur. Dolayısıyla adanmışlık kriteri tam anlamıyla Türkiye’ye uymamaktadır çünkü 14 yaşında bir gencin subaylığı meslek olarak seçme bilinci ile üniversite mezunu bir gencin kariyer seçimi aynı esaslarla değerlendirilemez. Bunun yanı sıra Türkiye’de subayların kurucu iktidar rolü tipik bir meslek yaklaşımının çok ötesinde anlamlandırılmaktadır.

Huntington’ın profesyonel asker tanımına hem askerlerden hem de akademisyenlerden itirazlar gelmiştir. Bu noktada Downes (1985, s. 156–157), silahlı kuvvetlerin bir üyesi olmayı profesyonel asker olmakla eş değer tutmamakla birlikte, profesyonel ile profesyonel olmayan arasındaki ayrımın bulanıklaştığını belirtmektedir. Bu ayrımın bizzat ordu mensupları tarafından kendilerini en fazla tehlikeye maruz bırakanlar ile diğerleri arasında yapıldığını iddia etmektedir. Yani bu noktada savaş ve çatışmanın merkezinde yer alan muharip sınıfların daha profesyonel olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu durumda da komuta etme yetenek ve sorumluluğu göz ardı edilmektedir. Yani zorunlu askerliğin olduğu ordularda örneğin ön safta çarpışan yükümlü askerlik kapsamındaki bir erin profesyonel asker olması durumu ortaya çıkar ki bu durumda profesyonelleşme kavramının farklı ordu modelleri için farklı anlamları olduğunu belirtmek gerekir. Benzer şekilde Shanks-Kaurin (2018, s. 31–32), kimin profesyonel asker olduğu meselesine odaklanmak ve sonu gelmez bir tartışmanın içine girmek yerine profesyonelliğin rütbe, sorumluluk ve tecrübeye bağlı olarak değişkenlik gösteren bir yapıda olduğunu öne sürmektedir. Bu durumda görevin ve kadronun nitelikleri profesyonelliğin de derecesini belirleyecektir.

Bu kavramsal ve teorik yaklaşımlar her ne kadar özelde Amerikan ve genelde gelişmiş batı ülkelerinin orduları esas alınarak ortaya atılmış olsa da Türk ordusunun da aynı teşkilat, doktrin ve eğitimlerden geçtiği göz önüne alındığında benzer süreçlerin yaşandığını belirtmek gerekir. Zaten artan operasyonel tempo profesyonel asker tanımını keskin sınırlara hapsedmeyi engelleyen bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Kişisel gözlemler ve harekât sahasındaki askerlerle yapılan görüşmeler de bunu doğrulamaktadır. Tüm bu hususları göz önünde bulundurduğumuzda Huntington’ın komuta etme ve organize şiddeti yönetme ile profesyonellik arasında kurduğu

korelasyonun günümüz için de geçerli ama eksik olduğunu öne sürüyorum. Huntington'ın çalışmasını kaleme aldığı yıllarda zorunlu askerliğe dayalı kitlesel bir ordu söz konusuydu ve subaylar grubu ile astsubaylar ve erler arasındaki sınır daha kolay çizilebiliyordu. Günümüzde ise tamamı veya büyük çoğunluğu askerliği bir kariyer olarak seçmiş ve alanında uzmanlaşmış her statüden askerlerden kurulu ordular söz konusudur. Dolayısıyla profesyonel asker artık görevinin ve askeri sınıfının gereklerini yerine getirme becerisi yüksek olan askeri tarif etmektedir. Yani ordu ile uzun süreli bir yükümlülük altına girmiş, görevi ile ilgili belirli derecelerde değişen eğitim almış her asker profesyonel olmakta ancak bu profesyonelliğin derecesi askeri sınıf, kadro ve göreve göre değişebilmektedir. Bu noktadan hareketle profesyonelliğin tutarlı bir açıklaması için (1)“organize şiddetin yönetimi” ve (2)“adannmışlık” yanında (3) “sınıf ve kadro görevindeki etkinlik ve beceri setleri” üçüncü bir nitelik olarak ortaya çıkmaktadır. Bu son niteliğin meslek etiğini ön plana çıkardığı göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü gerekli eğitimi aldığı halde sınıf ve kadro görevini yerine getirmeyen askerin artık sadece ilave eğitim-öğretimle değil ama aynı zamanda etik bir değerlendirmeye de tabi tutulması ve profesyonelliğinin buna göre değerlendirilmesi gerekmektedir.

Birinci niteliğin üçüncü niteliği kapsadığı ve dolayısıyla aslında “sınıf ve kadro görevindeki etkinlik ve beceri setleri”nin bir nitelik olarak belirlenemeyeceği öne sürülebilir. Ancak birinci niteliğin sadece muharip birlik komutanlarıyla ilgili olduğu göz önüne alındığında her üç niteliğe de ihtiyaç olduğu ortaya çıkmaktadır. Yani profesyonelliği kategorilere ayırdığımız bir ortamda en üst basamakta organize şiddetin yönetiminin merkezinde yer alan muharip sınıflardan özellikle komutanlık kadrolarını görmek gerekir. Bunun altında sınıf farkı gözetmeksizin kendisinden beklenen görevin gereğini profesyonel normlara uygun olarak yerine getiren askerliği kariyer olarak benimsemiş grupları dahil etmek gerekir. Bu şekilde bir anlayış doğal olarak statü veya askeri sınıflara bağlı siyah-beyaz gibi sert sınırlarla ayrılmış bir sınıflandırmadan ziyade Downes veya Shanks-Kaurin'in belirttiği gri alana daha fazla uymaktadır.

Bu gri alanın varlığı bizi doğal olarak üçüncü nitelikte yani sınıf ve kadro görevindeki etkinlik ve beceri setleri ile ilgili bir soruya yönlendirmektedir. Ordu içerisinde kuvvet, sınıf ve statü farklılıklarının anlaşılması yani kadro görevi ve askeri branşının gereğini yerine getirme hususu nasıl ölçülecektir? Örneğin kara birliklerinde ölçme ve değerlendirme daha zordur çünkü askeri uzmanlık gerektiren yetenekler genelde barış zamanı kullanılmazlar ve kullanılsalar bile çok fazla kısıtlama vardır. Dolayısıyla bu yetenekleri değerlendirmek mümkün olmaz çünkü bir değerlendirme yapılabilmesi için önce ölçmek gerekir. Özellikle muharip sınıflarda insan gücü temelli süreçlerin ölçülmesi daha zordur. Mesela bir piyade subayına hem her zaman ihtiyaç duyulmaz, çünkü aralıksız savaş ve çatışma yaşanan durumlar tamamen istisnadır, hem de ihtiyaç duyulduğunda yaptığı işleri ölçmek ve değerlendirmek kolay değildir. Üstelik kara



birlikleri kışlalarının geniş bir alana yayılmış olması kontrol, denetleme ve değerlendirmeyi de zorlaştırır. Halbuki bir denizci, en fazla 140 metrelik bir gemide uzmanlık alanında hem daha kolay kontrol edilir hem de yaptığı iş ölçülebilir. Benzer durum havacılar için de geçerlidir. Bu gruba kara birliklerinin teknik sınıflarını eklemek mümkün olabilir. Çünkü bir makinanın, aracın, sistemin çalışma veya çalışmaması net olarak gözlemlenebilir. Tıpkı bir geminin yüzmesi veya bir uçağın sorunsuz uçurulması gibi her süreç makinalaşmanın doğal sonucu olarak gözlenir, kayıt altına alınır ve ölçülür. Benzer şekilde muhabere sınıfı bir yüzbaşı bilgi işlem subayı olarak sivildeki karşılığına fazlasıyla benzer ve ölçülebilen bir işi yapar.

Fakat muharip sınıflar örneğini dikkate alarak ve Clausewitz’i (1993, s. 138–140) takip ederek *ihtilafın (friction)* sadece muharebe etkinliğini değil aynı zamanda ölçmeyi de zorlaştırdığını kabul etmek gerekir. Dolayısıyla uzmanlaşma konusunda teknik sınıflar daha rahat ve kendilerine özerk bir alan kurabilirken muharip sınıflarda – özellikle piyade sınıfında – bu özerk alan çok daha kısıtlıdır. Çünkü herkesin genellikle yanlış olsa da piyadenin görevi konusunda bir fikri vardır. Dolayısıyla kolay müdahale edilebilir bir alan olarak görülür. Halbuki bir elektronik karıştırma sistemine komuta eden askere dışarıdan müdahale neredeyse yok gibidir. Çünkü liderler hâkim olmadıkları teknik meselelerde astlarına daha fazla alan bırakmayı tercih ederler.

Ayrıca savaş ve çatışmanın kesintili durumundan dolayı görece sakin ve barış zamanlarında uzmanlıktan taviz verilecek ilk sınıf piyade olarak kabul edilir. Hem sayısı fazladır hem de yakın gelecekte ihtiyaç olmadığı değerlendirilmektedir. İşte bu durum Huntington’ın organize şiddetin yönetiminde rol almayı askerlik mesleğinin temel şartlarından birisi olarak kabul ettiği modelin tersine bir duruma yol açmaktadır. Bu durumda organize şiddetin yönetiminde rol alma imkânı kısıtlanan veya en azından bunun gerektirdiği kadro ve görevlerde çalışmayan subay tam bir “profesyonel” olarak kabul edilmemektedir. Dolayısıyla profesyonellik kaygan bir zeminde dönemin gereklerine göre şekil değiştiren, bazen anlamını yitiren, kriz durumlarında ise mumla aranan bir özellik olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sağlıksız durumu düzeltmenin yolu ordunun kurumsal yapısı ve kariyer yönetim programları ve ayrıca ölçme-değerlendirme sistemlerinin gelişmişliği ile doğrudan alakalıdır. Zaten bu sebepten dolayı profesyonelliğin kurumsal olarak ölçülmesi ve değerlendirilmesi meselesi ile ilgili zorlukları aşmak için teknolojik imkanlar ve mesleki etik eğitimi gibi hususlara odaklanan orduların sayısında artış vardır.

### **Türkiye’de Askerlik Mesleğine Bakış**

Türkiye’de asker, subay veya ordu kavramlarının muğlak ve toplumun geneli tarafından kesin sınırlarla kabul edilmiş tanımları yoktur. Bu kavramların anlamı ve algısı, ideolojik veya siyasi bakış açısı veya sosyo-ekonomik statüye göre değişiklik göstermektedir. Bu durum askerlik mesleğinin tanımlanmasını ve meslek mensupları

hakkındaki görüşleri etkilemektedir. Subaylıkla ilgili özellikle kişisel tecrübelerle dayanan ve algılar üzerinden belirlenen anlayışlar söz konusudur. Mesela, kıtalarda görev yapan ve dolayısıyla sadece eğitim elbisesi (kamuflej kıyafet) giyen subay bazen subay olarak algılanmamaktadır. Toplumun bir bölümü subay deyince rügan ayakkabı, şık ve süslü üniformalar içerisindeki şahısları algılamaktadır. Bu durumda eğitim elbisesi ile görev yapanlar subay olamazlar algısı geliştirilmiştir. Askerlikle ilgili kavramlar etrafındaki bu geçişkenlik doğal olarak mesleğin tanımlanmasına da yansımıştır. Dolayısıyla askerliğin ne olduğunu anlamaya çalışırken aslında gerçeklik kadar hatta belki daha büyük oranda algı ölçülmektedir.

Buna karşın Türkiye’de askerliğin bir meslek olarak tanımlanabilmesi için gereken kriterler fazlasıyla sağlanmış gibi görünmektedir. Ordunun hem en köklü kurumlardan birisi olması hem de kurucu rolü kendine özgü hukuksal ve idari düzenlemeleri gerçekleştirebilmesini, askeri okullar vasıtasıyla mesleğe özgü teorik ve pratik birikim üzerinde kontrol sağlayabilmesini, üyelerinin hem meslek hayatı hem de özel hayatını düzenlemede gösterdiği yetkinlik ve uzun yıllar sonucunda elde edilmiş bir kültür oluşturmasını sağlamıştır. Bu özellikler arasında ön plana çıkan nitelik ise meslek adaylarının birkaç istisna branş hariç olmak üzere tamamen askeri okullarda yetiştirilmesidir. 19’ncü yüzyıldan itibaren modern askeri okullar kuran ve hatta sivil eğitim sistemini de destekleyecek kadar yaygın bir sistem geliştiren ordu kendi bünyesine dahil edeceği personeli kendi koyduğu kurullarla eğitebilmektedir (Ergin, 1977, s. 357; Karatamu, 1971, s. 387; Shaw & Shaw, 2002, s. 107; Uyar & Erickson, 2009, s. 151). Üstelik askeri okullardaki eğitim süresi diğer ülkelere göre daha fazladır. Bu süre 2016 darbe girişimine kadar askeri lise, harp okulu, sınıf okulu ve kurmay subaylar için harp akademisi ile birlikte ortalama 11-12 yıl olarak gerçekleşmekteydi. Üstelik bu süreye kısa süreli kurslar ve benzeri eğitim-öğretim faaliyetleri dahil edilmemiştir. Hem okullara giriş sınavları hem de eğitim hayatı boyunca kontrol büyük oranda ordunun elindedir. Dolayısıyla Downes’in (1985) bahsettiği “tanımlanmış teorik bilgi ve bu bilgiye eşlik eden pratik yetenekler üzerinde kontrol” ve “uzun süreli eğitim-öğretim ve resmi sınavlarla değerlendirilmesi” kriterleri Türkiye şartlarında fazlasıyla sağlanmış görünmektedir.

Ancak Türkiye’ye özgü tarihsel arka plan ve askerlik algısı meseleyi karmaşıktır. Batı orduları ile aynı modelin takip edilmesine rağmen Türkiye örneğinde askerliğin bir yaşam tarzı olması ile meslek olması ya da her ikisi olması arasındaki ayrım daha belirgin hale gelmektedir. Moskos’un (1977b) kurum/meslek modeli ile açıklamaya çalıştığı Amerikan örneğinde özellikle profesyonel orduya geçişle birlikte askerliğin de serbest piyasa ekonomisi içerisindeki diğer mesleklere benzer bir yönelim yaşadığı belirtilmektedir. Bu durumda örneğin ücret ve kariyer beklentileri kurumsal değerlerden veya askerliğin özünde bulunan fedakârlık, kahramanlık gibi değerlerden daha önemli olabilmektedir. Dolayısıyla şu sorular

gündeme gelmektedir. Toplumun ve askerlerin mesleğe dair algıları farklı mıdır? Türkiye’de de orduda artan profesyonelleşme oranı benzer bir gelişmeye yol açmış mıdır? Yani askerlik herhangi bir meslek gibi mi görülmektedir yoksa yaşam tarzı ya da görev olarak algılanmakta ve dolayısıyla kurumsal değerler baskın pozisyonunu korumakta mıdır?

Yukarıdaki sorulara cevap bulabilmek için 695 katılımcı ile yapılan bir anket çalışması sınırlı da olsa ipuçları vermektedir. Bu örneklem grubunda 398 katılımcı tamamen askerlerden oluşmaktadır ve pandemi koşulları nedeniyle çevrimiçi anket yöntemi kullanılmıştır. Yüzde 77 oranındaki bir grup askerliği bir *yaşam tarzı* olarak değerlendirirken yüzde 19’luk bir grup *meslek* olarak tanımlamaktadır.<sup>6</sup> Yüzde dörtlük küçük bir grup ise *görev* olarak tanımlamaktadır. Her iki grup içerisinde yaş dağılımı anlamlı bir sonuç vermemektedir. Dolayısıyla gençlerin (30 yaş altı) askerliği bir meslek olarak görmesi ve emekli veya ileri yaşlardaki (40 ve üstü) grubun yaşam tarzı olarak görmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Askerlerin meslek yerine yaşam tarzına vurgu yapması kurum-meslek-özel hayatın kaynaştırıldığını göstermektedir. Bu durumda Van Doorn’un (1965) Batı orduları için öne sürdüğü kurum ve meslek birleşiminin Türkiye’de bir adım daha ileri giderek özel hayatı da kapsamaya şeklinde gerçekleşmiştir.

Denklemin diğer ucunda bulunan siviller ise askerlik mesleğine daha farklı bir bakış içerisinde. Askerlere uygulanan anket çalışmasında “askerlik bir meslek midir?” sorusu ayrı bir anketle 297 sivil katılımcıya da sorulmuş ve evet cevabı verenlerin oranı yüzde 44 olarak gerçekleşmiştir. Bunun yanı sıra askerliği bir yaşam tarzı olarak gören sivillerin oranı ise sadece yüzde 24’dür. İlginç bir şekilde görev olarak tanımlayan sivillerin oranı ise yüzde 32’dir ve askerlerden çok daha fazladır. Dolayısıyla toplumun ve askerlerin büyük oranda zıt anlayışlar geliştirdiği söylenebilir.

Tablo 1

*Türkiye’de Askerlik mesleğine bakış açısı*

Askerlik bir	Görevde olan askerler			Emekli askerler	Askerlerin ortalama değeri	Sivillerin ortalama değeri
	20-30 yaş	30-40 yaş	40-50 yaş	50-60 yaş		
Yaşam biçimidir	84%	66%	70%	83%	77%	24%
Meslektir	10%	33%	23%	15%	19%	44%
Görevdir	6%	1%	7%	2%	4%	32%

6 Benzer bir yaklaşım daha önce Varoğlu vd. tarafından dile getirilmişti ancak yazarlar bulgularını ampirik bir yöntemden ziyade kişisel gözlemlerine dayandırmaktaydı. Bakınız: A. Kadir Varoğlu, Ünsal Sığırı, Erbil Işın, The Turkish Military Ethos and Its Compatibility with the National Turkish Culture, *Military Missions and Their Implications Reconsidered: The Aftermath of September 11<sup>th</sup>*, Eds. Giuseppe Caforio, Gerhard Kümmel, Elsevier, Amsterdam, 2005, s.557-563.

Yukarıda sonuçları açıklanan anketin tanımlayıcı nitelikte olduğu görülmektedir. Ayrıca örneklem büyüklükleri de özellikle sivil grupta yeterli seviyede değildir. Bununla birlikte anket sonuçlarının emekli askerlerle yapılan mülakatlarla birlikte ele alınması mesleğin anlaşılmasına imkan vermektedir.<sup>7</sup> Bu mülakatlar anketlerde sorulamayan örneğin askerliğin yaşam tarzı olarak algılanmasının altında yatan sebepler, yaş grupları arasındaki anlayış farklılıkları gibi hususlarda açıklayıcı olmaktadır. Mülakat sonuçları askerliğin bizzat askerler tarafından bir yaşam tarzı olarak algılanmasının temel sebebinin ordunun hem meslek hayatını hem de özel hayatı düzenleme otoritesi olduğunu göstermektedir. Yani aslında aile de kurumun bir parçası haline gelmektedir. Bir katılımcı “eş ve çocuklarının da askeri kimlik kartı taşımasını ve dolayısıyla ordu tarafından belirlenen bazı kurallara onların da uyması gerektiğini” vurgulamıştır. Hatta görevde iken bir komutanının kurallara uymayan ailelerin askeri kimlik kartlarını teslim etmesi gerektiğini belirtmektedir. Her ne kadar bu bireysel görüşün hukuken uygulanması mümkün olmasa da bakış açısına dair bir ipucu vermektedir. Katılımcıya göre sadece bu tarz bakış açısı bile askerliğin bir meslek olmayacağını göstermektedir. Bu durumda özel hayat ile mesleğin iç içe geçmesi, birbirini etkilemesi ve hatta dönüştürmesi ile sonuçlanmaktadır. Sadece bu konu bile tek başına askerliğin yaşam tarzı olarak algılanmasına yol açmaktadır.

Bir başka katılımcı ise askerliğin doğası itibariyle ölüm-kalım meselesi olduğunu ve bunun askerliği yaşam tarzı yapan en önemli etken olduğunu belirtmektedir. Ayrıca sık sık yer değiştirme ve bu yer değiştirmeye bağlı zorlukların askerliği yaşam tarzı olarak benimsemeyi zorunluluk haline getirdiği katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Ülkenin hemen her bölgesinde görev yapmaları ve sık sık yer değiştirmeleri nedeniyle karşılaşılan zorlukları tipik bir meslek tanımını içerisinde gör(e)mediklerini belirtmektedirler. Sonuçta benzer zorlukları yaşayan bir başka meslek belki polislik kabul edilebilir. Ama bu meslek grubunun da aynı sıklıkta yer değiştirmedeği göz önüne alındığında askerlerin kendilerini farklı bir noktada konumlandırmaları doğal bir sonuç gibi görünmektedir.

Askerlikle ilgili toplumun genel bir kanaati olsa da askerlerin yaşadığı zorluklara veya yaşam şartlarına dair yüzeysel bilgi mesleğin tanımlanmasında da fark yaratmaktadır. Örneğin siviller askerlerin sık sık atama gördüğünü bilir ama bu atamanın getirdiği zorluklara dair pek fikri yoktur. Ayrıca asker ailelerinin bu atamalardan ne oranda etkilendiği de çoğunlukla bunu tecrübe edenlerin yorumlayabileceği bir husustur. Bundan dolayı sivillerin askerliği yaşam tarzı yerine büyük oranda bir görev ya da meslek olarak tanımlaması doğal bir sonuç gibi görünmektedir. Ancak bu noktada açıklamaya muhtaç olan tek konu sivillerin askerlerin aksine askerliğin “görev” boyutuna yaptığı vurgudur. Bununla ilgili olarak özellikle zorunlu askerliğini yapmış sivillerin bu tecrübenin etkisi altında görev kavramına vurgu yaptığı değerlendirilmektedir.

7 12 emekli askerle Ekim 2021 döneminde yapılandırılmamış mülakat yöntemi ile görüşülmüştür.

Mesleğin ileri kademelerinde bulunan ya da emekli statüsündeki askerler mülakatlarda kendileri adına yaşam tarzı vurgusunu yaparken yeni nesillerin askerliği meslek olarak tanımladığını düşünmektedirler. Hatta ücret kaygıları, ilave haklar gibi hususların gençler için daha önemli olduğunu iddia etmektedirler. Bu tarz bir iddia Moskos’un kurum/meslek modelindeki teorik yaklaşımı yansıtmaktadır. Yani genç nesillerin kurumsal değerlerden ziyade mesleki nitelikleri ön planda tuttuğu öne sürülmektedir. Ancak, anket sonuçları bunun tam tersi bir yaklaşımı gözler önüne sermektedir. Genç askerler (30 yaş altı) askerliği tıpkı emekli gruptaki askerler gibi bir yaşam tarzı olarak görmektedirler. Dolayısıyla kurumsal değerleri ön planda tuttıkları söylenebilir. Bu durumda emekli askerler yeni nesilleri tanınamakta mıdır? Neden böyle bir anlayış geliştirmişlerdir gibi sorular ortaya çıkmaktadır. Bir görüşe göre bu çelişkili sonucun darbe sonrası ortaya çıkan atmosferle ilgili olduğu öne sürülebilir. Türkiye’nin son on yılında yaşadığı güvenlik sorunları, devam eden operasyonlar ve şehit haberleri toplumdaki farkındalığı ve tehdit algısını arttırmıştır.<sup>8</sup> Dolayısıyla bu ortamda askerlikle ilgili kahramanlık ve fedakârlık gibi kurumsal değerlerin aksine bir görüş belirtmek düşük bir ihtimal gibi değerlendirilebilir. Ancak anket çalışmasının yüz yüze yapılmamış olması bu ihtimali zayıflatmaktadır.

Ayrıca Serra (2010, s. 57) hiçbir ordunun Moskos’un ortaya koyduğu kurum ve meslek modellerinin sadece birisiyle tanımlanamayacağını öne sürmektedir. Zaten “meslek” kavramının sorunlu kullanıldığını da belirtmektedir ve bunun yerine ordunun yöneldiği eğilimlere dikkat edilmesini önermektedir. Bu açıdan bakınca Türk Ordusunda da her iki modelin bazı özelliklerinin birlikte var olduğunu söylemek mümkündür. Ülkenin içinde bulunduğu şartlar, tehdit algısı ve toplumsal değişimlere bağlı olarak bir modelin bazı özellikleri ön plana çıkabilir ama bu diğer modelin özelliklerinin tamamen terk edildiği anlamına gelmez. Dolayısıyla elbette ekonomik beklentiler önemlidir ama mevcut hareket temposu ve zayıat durumu göz önüne alındığında bunun tek başına askerlik mesleğini seçmek için yeterli bir kriter olduğunu iddia etmek abartılı bir yaklaşım olmaktadır.

Bu durumda yukarıdaki soruların cevabı subaylar arasındaki profesyonellik anlayışı ile ilgili olabilir. Ordu içerisinde çıkış kaynağı tam olarak bilinmemekle birlikte neredeyse gelenek haline gelmiş anlayışlardan birisi her bir devrenin (mezun grubunun) kendisinden sonra mesleğe katılanları yetersiz görmesi veya tam bir profesyonel olarak adlandırmamasıdır. Çoğu zaman esprili bir şekilde ifade edilen bu anlayış aslında rütbenin yani hiyerarşinin önemine yapılan vurgu ile alakalı görünmektedir. Dolayısıyla eski nesiller mesleğin başındaki askerlerin kendilerini ispat edene kadar kıdemli

<sup>8</sup> Son dönemde yapılan bir araştırmaya göre ülkenin bir savaşa sürükleneceği endişesi taşıyanların oranı %84,9 olarak gerçekleşmiştir. Bir terörist saldırı endişesi taşıyanlar ise %85,6 oranındadır. Bu oranlar Yunanistan’da sırasıyla %36 ve yüzde 40,1, ABD’de %74,6 ve %67,8, Almanya’da ise %39,1 ve %57,8 olarak gerçekleşmiştir World Values Survey (2017-2020), [www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV7.jsp?COUNTRY=3460](http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV7.jsp?COUNTRY=3460)

askerlerle sadece rütbe farkı dolayısıyla değil ama aynı zamanda uzmanlaşma ve görev etkinliği gibi konularda da farklı olduklarını düşünmektedir. Sonuç olarak profesyonel askerliğin tıpkı Huntington gibi uzmanlaşma boyutuna vurgu yapmaktadırlar.

Anket çalışmasının bir diğer önemli bulgusu ise bizzat askerlerin profesyonel asker anlayışının, hukuksal veya idari düzenlemelere paralel bir yaklaşımda olduğudur. Sadece subayların profesyonel asker olduğunu düşünen grup yüzde 18 iken, subay ve astsubayları profesyonel olarak kabul eden grup yüzde 31 olarak gerçekleşmiştir. Ancak subay, astsubay, uzman erbaş ve sözleşmeli erbaş ve erleri profesyonel asker kabul eden grup yüzde 44'dür. Bu durumda yaklaşık yarıya yakını zorunlu asker dışındaki tüm statüleri profesyonel asker kabul etmektedir. Sivillerin ise hangi grubun profesyonel asker olduğu sorusuna yüzde 52'si subay, astsubay, uzman erbaş ve sözleşmeli erbaş ve erler şeklinde cevap verdiği görülmektedir. Bu oran askerlerden daha yüksektir. Sadece subayları profesyonel asker kabul edenlerin oranı yüzde 14 ve subay-astsubayları ortak bir grup olarak profesyonel asker kabul edenlerin oranı ise yüzde 26'dır.

Tablo 2

*Sivil ve askerlerin profesyonel asker tanımı*

Sizce aşağıdakilerden hangisi profesyonel asker tanımına uyar?	Askerler	Siviller
Subaylar	18%	14%
Astsubaylar	1%	1%
Subaylar ve astsubaylar	30%	26%
Uzman erbaş ve sözleşmeli erbaş ve erler	5%	4%
Hepsi	44%	52%
Diğer	2%	3%

Yani aslında hem siviller hem de askerler Forster'ın belirttiği ve profesyonel askerliği tam zamanlı bir meslek olarak tanımlayan anlayışı benimsemiş görünmektedirler. Bu anlayış ordunun hukuki ve idari metinlerinde de kendisine yer bulan ve askerliği uzun süreli, bir ücret karşılığında çalışan, kariyer planı yapabilen ve kapsamlı eğitim-öğretimden geçen grupları yansıtmaktadır. Her ne kadar bir sözleşmeli er ile subayın veya astsubayın eğitim-öğretim süre ve kapsamı farklı olsa da sonuçta orduya bir ücret karşılığında uzun süreli bağlılık temel belirleyici olmaktadır.

Askerlik mesleği ile ilgili tartışmaların bir ucunda da mesleğin itibarı gelmektedir. Mesleki itibar genel olarak toplumun mesleğe bakış açısını yansıtan bir veridir. Konu ile ilgili yapılan çalışmalarda örneğin “general” ve “yüzbaşı” gibi rütbelerin en çok tercih edilen meslekler arasında olduğu görülmektedir (Sunar, 2020). Üstelik 2015 yılında yapılan anket ile 2020 yılında yapılan anket yaklaşık sonuçları vermektedir. Her iki ankette de yüzbaşı ve general mesleki itibar sıralamasında ilk 10 meslek içerisinde ve astsubaylıktan yüksektir. Ancak bu tür bir çalışma aslında geçici bir

süre için edinilen rütbelerin meslek olarak kabul edilmesi nedeni ile soru işaretleri yaratmaktadır. Toplumun yüzbaşı, general ve astsubay arasındaki farkı ankete yansıtmış olması askeri rütbeler konusunda yüksek bir farkındalığı olduğunu göstermektedir. Nitekim araştırmacılar sadece askerlik ya da subaylık ve astsubaylık yerine rütbeleri bir meslek olarak kabul etmelerini “*rütbelerin aralarındaki otorite farkının meslekî itibara yansıyor yansımadağı*” hususunu aydınlatmaya çalışmak olarak açıklamaktadırlar. Bu durumda da arzu edilen hedefin gerçekleştiğini belirtmek gerekir. Fakat rütbeleri ayrı birer meslek kabul ederek itibarını ölçmeye çalışmak genel olarak askerliğin ve özelde de statülerin yani subay, astsubay ve uzman çavuşluğun ölçümünü sekteye uğratmış görünmektedir. Nitekim subay, astsubay ve uzman çavuş itibar puanları 71,18 olarak aynı seviyede gerçekleşmiştir. Bu durumda statülerin tamamının itibar puanlarının aynı olması belirsizlik yaratmaktadır. Dolayısıyla söz konusu çalışmanın rütbe (general, yüzbaşı, başçavuş gibi) esası yerine sadece statü bazlı (subay, astsubay, uzman çavuş) yapılması durumunda ortaya çıkacak sonuçlar daha anlamlı olabilirdi.

Yukarıdaki çalışmada Türkiye genelinde mesleklerin itibarı ölçülmüştü. Bu makale kapsamında yapılan anket çalışmasında ise askerler için en itibarlı meslekler sorulmuş ve sırasıyla subay, tıp doktoru, hakim-savcı, akademisyen, öğretmen ve iş insanı olarak gerçekleşmiştir. Elbette her iki anket çalışması da hem değişkenler hem de kapsam ve yöntem bakımından farklılıklar içermektedir. Dolayısıyla karşılaştırma yapmak güvenilir sonuçlar sağlamayabilir. Buna rağmen mesleki itibar konusunda askerlerin de toplumla benzer bir anlayış içerisinde oldukları söylenebilir. Çalışmada ortaya çıkan bir diğer husus subaylığın, astsubaylar ve uzman çavuşlar tarafından doktorluktan sonra en itibarlı meslek olarak görülmesidir. Yani aslında meslek mensupları statü farklarına odaklanmaktadır. Bununla birlikte, her iki anket çalışması da genel olarak askerliğin itibarlı bir meslek olarak kabul edildiğini ortaya koymuştur.

## Sonuç

Türkçe’de askerlik, meslek, profesyonellik gibi kavramların birçok anlamı vardır ve duruma ya da kişilere bağlı olarak farklı anlamlarda kullanılabilirler. Bu kargaşa hem sağlıklı bir analizi engellemekte hem de askerliğin toplum ve bizzat askerler arasındaki algısını da farklılaştırmaktadır. Bir ucunda veri toplama problemi diğer ucunda bununla bağlantılı olan akademik ilginin yetersizliği de bu kargaşayı pekiştirmektedir. Bu çalışmada hem kavramların hem de özellikle batı ülkelerinde başlayan teorik tartışmaların anlaşılması hedeflenmiştir. Özellikle profesyonel asker tanımının anlaşılması için daha önce ortaya atılan kriterlere üçüncü bir kriter daha eklenmiş ve böylece profesyonelliği sadece muharip birlik komutanları ile sınırlayan anlayışın tabana yayılması önerilmiştir. Bu şekilde bir uygulama etik bir sorumluluk olarak orduyla uzun süreli bir yükümlülük altına girmiş rütbe ve statüden bağımsız olarak her askerin branş ve görevi ile ilgili yetkinliğine vurgu yapmaktadır.

Çalışmanın bir diğer önemli bulgusu ise sivil ve askerlerin bakış açısı arasındaki farklılığın ortaya koyulmasıdır. Siviller askerliği büyük oranda meslek ve görev olarak tanımlarken askerler yaşam tarzı olarak görmektedirler. Bu durumun en önemli sebebi kurumsal değerlerin askerin hem meslek hem de aile ya da özel hayatını düzenleme otoritesi ve ayrıca mesleğe ilişkin zorlukların diğer mesleklerle karşılaştırılmayacak seviyede görülmesidir. Dolayısıyla Türkiye’de askerlik mesleği aslında kurum-meslek-özel hayat alanlarının birleşiminden oluşmaktadır. Bir diğer önemli bulgu ise ordu içerisinde bir gelenek haline gelmiş olan daha kıdemsiz olanın ya da yeni mezun olan askerin daha az profesyonel olarak görülmesi anlayışıyla ilgilidir. Kıdemli askerler, gençlerin askerliği yaşam tarzı olarak benimsemediklerini ileri sürmektedir. Buna rağmen gençler de aslında askerliği bir yaşam tarzı olarak kabul ettiklerini belirtmektedir. Bu durumda ordunun kurumsal değerlerinin aslında devamlılık sağladığı ve nesiller arasında derin kopuşlara izin vermediği sonucu çıkmaktadır.

Son olarak Türkiye’de profesyonel asker tanımlaması üzerinde bir fikir birliği olduğu görülmektedir. Hem askerler hem de siviller orduyu uzun süreli bir kariyer olarak gören ve bir ücret karşılığında çalışan tüm grupları – subaylar, astsubaylar, uzman erbaşlar ve sözleşmeli erbaş ve erler – profesyonel asker olarak kabul etmektedir. Ancak bu yaklaşım profesyonel kavramının uzmanlaşma ya da görevi konusunda yetkinlik kazanma boyutunun tam anlamıyla göz önüne alınmadığını göstermez. Nitekim askerlerin profesyonelleşmeyi uzmanlaşma olarak kabul ettiği ve bunun da ancak uzun sürede edinilmiş tecrübe ile sağlanabileceğine inandıkları görülmektedir. Ancak, meslek mensuplarının kendi arasında geliştirdiği profesyonellerin yetkinlik derecesini ayırt etme ve bu ayırt ediciliği liyakat prensibine dönüştürme mekanizmalarının doğal olarak kurumsal bir boyutunun olması gerektiği de gözden kaçırılmamalıdır. Dolayısıyla askerlik mesleğinin toplum nazarındaki itibarının korunması da mümkün olacaktır.

Bu çalışmanın küçük bir örneklem ile ve tanımlayıcı anket yöntemi ile yapılmış olması en önemli kısıtlılığdır. Ancak gelecekte daha büyük bir örneklem ile ve daha kapsamlı ölçeklerle yürütülecek araştırmalar için bir altyapı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

---

**Hakem Değerlendirmesi:** Dış bağımsız.

**Etik Komite Onayı:** Bu çalışma için etik komite onayı Milli Savunma Üniversitesi Etik Kurulu’ndan alınmıştır (Tarih: 09.09.2021 Sayı: E-54589112-824.99-586840).

**Çıkar Çatışması:** Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

**Finansal Destek:** Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

**Peer-review:** Externally peer-reviewed.

**Ethics Committee Approval:** This study was approved by the Ethics Committee of National Defence University (Date: 09.09.2021 No: E-54589112-824.99-586840).

**Conflict of Interest:** The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

**Grant Support:** The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

---



## Kaynakça/References

- Barber, B. (1963). Some problems in the sociology of the professions. *Daedalus*, 92(4), 669–688.
- Caforio, G. (1988). The military profession: Theories of change. *Armed Forces & Society*, 15(1), 55–69.
- Cirhinlioğlu, Z. (2010). *Meslekler ve sosyolojisi* (3<sup>rd</sup> ed.). Gündoğan Yayınları.
- Downes, C. (1985) To be or not to be a profession: The military case. *Defense Analysis*, 1(3), 147–171.
- Ergin, O. (1977). *Türk maarif tarihi* (Vol. 2). Eser Matbaası.
- Finer, S. (2002). *The man on horseback: The role of the military in politics*. Transaction Publishers.
- Forster, A. (2006). *Armed forces and society in Europe*, Palgrave Macmillan.
- Greenwood, E. (1957). Attributes of a profession. *Social Work*, 2(3), 45–55.
- Hackett, J. (2007). *The profession of arms*. The 1962 Lees Knowles lectures given at Trinity College, Cambridge (new edition). Center of Military History US Army.
- Hale, W. (2011). The Turkish Republic and its army, 1923–1960. *Turkish Studies*, 12(2), 191–201.
- Harries-Jenkins, G. (1990). The concept of military professionalism, *Defense Analysis*, 6(2), 117–130.
- Harris, G. S. (2011). Military coups and Turkish democracy, 1960–1980, *Turkish Studies*, 12(2), 203–213.
- Heper, M. (ed.) (1988). *State, democracy and the military: Turkey in the 1980s*. W. de Gruyter.
- Huntington, S. (1957). *The soldier and the state: The theory and politics of civil-military relations*. Vintage Books.
- Huntington, S. P. (1963). Power, expertise and the military profession. *Daedalus*, 92(4), 785–807.
- Janowitz, M. (1964). *The professional soldier: A social and political portrait*. Free Press.
- Jarausch, K. H. (1990). *The unfree professions: German lawyers, teachers and engineers 1900-1950*. Oxford University Press.
- Karatamu, S. (1971). *Türk silahlı kuvvetleri tarihi* (Vol. 3, pt. 6) (1908-1920), Book 1. Genelkurmay Basımevi.
- Kışlalı, A.T. (1974). Türk ordusu toplumsal kökeni üzerinde bir araştırma. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 29(2), 89–105.
- Koytak, E. (2020). Meslek sosyolojisinde teorik yaklaşımlar. *Journal of Economy, Culture and Society*, special issue, 1–27.
- Lasswell, H. D. (1941). The garrison state. *The American Journal of Sociology*, 46(4), 455–468.
- Moskos, C.C. Jr. (1977a). The all-volunteer military: Calling, profession, or occupation? *Parameters*, 7(1), 2–9.
- Moskos, C. C. Jr. (1977b). From institution to occupation: Trends in military organization. *Armed Forces & Society*, 4(1), 41–50.
- Narlı, N. (2000). Civil-military relations in Turkey. *Turkish Studies*, 1(1), 107–127.
- Perlmutter, A. (1977). *The military and politics in modern times: On professionals, praetorians, and revolutionary soldiers*. Yale University Press.
- Sarıgil, Z. (2014). The Turkish military: Principal or agent? *Armed Forces & Society*, 40(1), 168–190.
- Serra, N. (2010). *The military transition: Democratic reform of the armed forces*. Cambridge University Press.

- Shanks-Kaurin, P. (2018). Questioning military professionalism. In N. K. Finney & T. O. Mayfield (Eds.), *Redefining the modern military: The intersection of profession and ethics* (pp. 25–37). Naval Institute Press.
- Shaw, S. J., & Shaw, E.K. (2002). *History of the Ottoman empire and modern Turkey* (Vol II). Cambridge University Press.
- Sığrı, Ü. (2005). Ulusal güvenlik hizmeti ve savaşın sevk ve idaresi kapsamında askerlik kurumunun ve subaylık mesleğinin analizi: Dünyada ve Türk toplumunda askerliğe bakış. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 1(2), 95–111.
- Sunar, L. (2020). *Türkiye’de çalışma hayatı ve meslekler*, Toplumsal Yapı Araştırmaları. Retrieved from [https://tyap.net/media/f/Calisma\\_Hayati.pdf](https://tyap.net/media/f/Calisma_Hayati.pdf)
- Sunar, L., & Kaya, Y. (2018). Türkiye’de değişen sosyo-ekonomik yapı içerisinde meslekler. In L. Sunar (Ed.), *Türkiye’de toplumsal tabakalaşma ve eşitsizlik* (Vol. 2, 2<sup>nd</sup> ed., pp. 3—52). Nobel.
- Uyar, M., & Erickson, E. J. (2009). *A military history of the Ottomans: From Osman to Atatürk*. ABC-CLIO.
- Varoğlu, A.K., Sığrı, Ü, & Işın, E. (2005). The Turkish military ethos and its compatibility with the national Turkish culture. In G. Caforio & G. Kümmel (Eds.), *Military missions and their implications reconsidered: The aftermath of September 11<sup>th</sup>* (pp. 557–563). Elsevier.
- von Clausewitz, C. (1993). On war (M. Howard & P. Paret, Trans.). Everyman’s Library.
- van Doorn, J. (1965). The officer corps: A fusion of profession and organization. *European Journal of Sociology*, 6(2), 262–282.
- Wilensky, H. L. (1964). The professionalization of everyone? *American Journal of Sociology*, 70(2), 137–158.
- World Values Survey (2017-2020). Website. Retrieved from: [www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV7.jsp?COUNTRY=3460](http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV7.jsp?COUNTRY=3460)

RESEARCH ARTICLE

## Psychometric Evaluation of the Factors for University Choice Scale in a Military Academy

Hasan Hüseyin Balık<sup>1</sup> , Adem Başpınar<sup>2</sup> 

### Abstract

Military service is seen as a sacred and respected profession in Turkish society. Many different factors play a role in the selection of this profession, and students choose military schools for various reasons. This study examines the reasons why students studying at military academies have chosen the military profession. The psychometric properties of the Factors for University Choice Scale were evaluated in this context over a sample from a military academy in Istanbul; and the scale's validity and reliability analyses were conducted. The research was carried out with 740 cadets studying at a military academy. The scale consists of 39 items and has eight sub-dimensions. The validity of the scale was tested through exploratory and confirmatory factor analyses. The obtained fit indices were determined to show sufficient fit between the model and the data. For similar scale validity, its relationship with the Career Decision Scale and Satisfaction with Life Scale was also examined, as these had previously been proven to be valid and reliable; a significant relationship was reported to exist with both scales. The reliability of the scale was examined by calculating Cronbach's alpha of internal consistency. The obtained findings obtained determined the internal consistency of the overall scale to be .79 and of its sub-dimensions to vary between .62 and .91. All these findings show the Factors for University Choice Scale to be both a valid and reliable measurement tool in the sample from a military higher education institution. The research results are discussed in light of the literature.

**Keywords:** University Choice • Occupation Choice • Military Profession • Military Academy

1 **Correspondence to:** Hasan Hüseyin Balık (Prof.), Department of Computer Engineering, Faculty of Electrical and Electronics Engineering, Yıldız Technical University, İstanbul, Türkiye. Email: [hasanbalik@gmail.com](mailto:hasanbalik@gmail.com) ORCID:0000-0003-3022-100X

2 Adem Başpınar (Assist. Prof.) Department of Sociology, Kırklareli University Kırklareli, Türkiye. Email: [abaspinar@klu.edu.tr](mailto:abaspinar@klu.edu.tr) ORCID:0000-0002-2125-1832

**To cite this article:** Balık, H. H. , Başpınar, A. (2022). Psychometric evaluation of the Factors for University Choice Scale in a military academy. *Istanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42, 45-63. <https://doi.org/10.26650/SJ.2022.42.1.0101>

Individuals have profession by receiving some training in order to earn and maintain their lives, and they work within the framework of certain job descriptions. When considering how the profession chosen can affect one's entire life, choosing the right profession can be said to be an important decision stage in a person's life. In the literature, individuals are stated to determine their lifestyle through the profession they choose (Sarıkaya & Khorshid, 2009). In line with this, choosing a profession that suits one's personality traits, interests, and abilities is thought to be important for individuals. Individuals who choose a profession they do not want due to external factors are said will not be satisfied with their work or life (Gülücü & Taslak, 2019). Therefore, choosing a profession in accordance with one's personality characteristics is necessary starting in high school by taking into account one's interests and abilities.

Choosing a profession is defined as determining a profession one thinks they'll be able to do throughout their life and believes they'll get satisfaction from it (Kuzgun, 2000). In this regard, Sigmund Freud revealed the importance profession has in individuals' lives by stating, "Love and work are the cornerstones of our humanness" (Yeşilyaprak, 2014). Pekkaya and Çolak (2013) also stated that, when choosing the right profession, one should focus on the field in which they think they'll be happy and successful. The choice of profession is considered important in terms of being beneficial to society as well as affecting one's life satisfaction. The benefits of career choice for both the individual and society are explained in the model developed by Blau et al. (1956). This model covers the wide scope of factors in the literature that affect the choice of profession. The model states that an individual who chooses the right profession and does useful work will engage in activities for the benefit of society and country.

Approximately 600 professions are mentioned in Turkey. Each of these professions has different training, fields of study, and job descriptions. One of these professions is the military profession, which this study discusses. Although exactly when the military was first accepted as a profession is unknown, human beings have had an instinct to protect themselves, their family, society, and where they live since the transition to sedentary life. The military profession emerged from the need for security and can be said to have an ancient history. The military profession is estimated to have emerged with the establishment of states and individuals to perform their military service in the name of protecting their own society. Bröckling (2001) stated military service to be a concept that combines heroism and patriotism. In Turkish society, the military profession has a cultural past in addition to being considered sacred. Therefore, individuals are considered to be affected by many different factors while choosing the military profession in Turkey. Individuals have points in common as well as differences when choosing the military profession compared with other professions.

Many different factors exist that affect individuals' preferred profession. When choosing a profession, individuals should primarily know themselves, have knowledge about the professions, and determine whether the profession they intend to choose suits them or not (Aytaç, 2005). The basis of these criteria was put forward by Frank Parsons in 1908 (Büyükgöze-Kavas, 2005; Zytowski, 2001). These criteria are also the basis of vocational guidance. Shoffner (2006) stated vocational guidance to be important because it affects an individual's entire life. Apart from this, individuals' interests, abilities, gender, intelligence level, age, beliefs, value judgments, knowledge, individual characteristics, and both familial and environmental effects are other factors that affect the choice of profession (Brown, 2002; Çelik & Üzmez, 2014; Frady, 2005; Tokar et al., 1998; Zunker, 2006). Other performed studies have stated individual, social, economic, and psychological characteristics to be effective in one's choice of profession (Brown & Crace, 1996; Karaman et al., 2018; Reeves & Karlitz, 2005; Yu, 2011). Many theories in the literature on career choice mainly focus on two points: (1) personality traits defined as interests, values, abilities, and beliefs and (2) environmental effects defined as family, friends, and teachers (Atli & Gür, 2019; Kuzgun, 2006; Niles & Bowsbey, 2005; Mashankhan, 2013; Sharf, 2006). All these factors discussed in different studies reveal choice of profession to actually require a comprehensive evaluation.

Prestige (Baker & Brown, 2007; Mourad, 2011), geographical location (Ming, 2010), economic conditions (Briggs & Wilson, 2007), occupational opportunities (Akın & Akyıldız, 2018), family and environmental effects (Hamamcı & Hamurlu, 2005; Sarsıkoğlu & Bacanlı, 2019), and many different demographic characteristics (Croson & Gneezy, 2009; Kılıç, 2019; Sathapornvajana & Watanapa, 2012) have been determined to have an impact on career choice. Apart from these, individuals' social status, economic income, and career goals also play decisive roles in their career choice (Dinç, 2008). Much research has been stated to have been carried out regarding youths' profession decisions and choices both in the domestic and international literature (Cernicova & Palea, 2014; Ceylan et al., 2017; Erdinç & Kahraman, 2012; Fuller & Delorey, 2016; İnce & Khorshid, 2015; Kars et al., 2014; Korkut-Owen et al., 2012; Sverko & Babarovic, 2016). All these studies have determined various reasons to exist affecting youths' career preferences as well as diversity to be present in the choice of profession based on the unique characteristics of each culture. In addition, Yazıcı's (2019) study mentioned Generation Z to be different from Generations X and Y in terms of occupational preference. Studies are encountered in the Turkish literature that have examined people's reasons for choosing doctor (Ceylan et al., 2017; Genç et al., 2007), teaching (Tanrıverdi & Kavrut, 2015; Yılmaz & Doğan, 2015), academics (Kıbrıslıoğlu-Uysal, 2017), nursing (Bölükbaşı, 2018) and tourism guidance (Şahin & Acun, 2016) as a profession. Outside of these studies, few studies have been identified to exist that have examined the reasons for choosing the military as a profession. In

the literature, Köksal (2016) examined the reasons why students studying in a military academy had chosen the military profession. Kırmızıgül and Kolukırık (2005) additionally investigated the reasons why students studying at GATA Health NCO School had chosen the military profession. Apart from these two studies, no other study examining the reason for choosing the military profession has been found in the domestic literature.

More studies have been determined to exist abroad that deal with the military profession compared to in Turkey. Gore et al.'s (2006) study found many different demographic variables to be effective in choosing a military career. Apart from this study, the factors that play a role in why the military profession is chosen in Australia and the United States of America were presented to the Ministry of Defense as a report (Bailey et al., 2002; O'Brien & Rahmani, 1995; Sackett & Mavor, 2003). Apart from demographic variables, other characteristics have been examined such as the reasons why young people choose the military profession (Bachman et al., 2000), the importance of the military profession in the eyes of the public (Hussain & Ishaq, 2005), children and adolescents' perspectives toward the military profession (Rixon & McMahon, 2007), the tendencies of those who choose the military profession (Segal et al., 1999), the reasons why individuals do not prefer military service (Shevtsov, 2007), the reasons for interest in the military profession (Wadham et al., 2014), and the personalities and genetics of those who choose the military profession (Miles & Haider-Marker, 2019). Based on all this research, despite many studies having been conducted abroad, the fact that very few studies have been conducted in the field of military psychology/sociology in Turkey is striking. Turkey having only one study revealing the reasons why students prefer military academies or choose the military profession has made conducting this research a necessity. In line with this, the aim of this study is to make a psychometric evaluation of the Factors for University Choice Scale in a military academy in Istanbul. Thus the aim is to reveal the reasons for choosing a military academy. In addition, the students' demographic information was examined, and the factors affecting the choice of the military profession were determined.

## **Method**

### **Study Group**

The participants in the research are first-, second-, and third-year students studying at a military academy in the 2019 fall semester. Detailed information about the students is given in Table 1.

Table 1  
*Participants' Demographic Information*

<b>Variable</b>	<b>Group</b>	<b>n</b>	<b>%</b>
<b>Gender</b>	Female	18	97.6
	Male	722	2.4
<b>Age</b>	0-18 years old	95	12.8
	19-21 years old	540	73
	21+ years old	105	14.2
<b>Grade Level</b>	Preparation	179	24.2
	1 <sup>st</sup> year/freshman	246	33.2
	2 <sup>nd</sup> year/sophomore	162	21.9
	3 <sup>rd</sup> year/junior	153	20.7
<b>Mother's Educational Status</b>	No diploma	12	1.6
	Primary school graduate	217	29.3
	Middle school graduate	126	17
	High school graduate	231	31.2
	University graduate	141	19.1
	Graduate/postgraduate	13	1.8
<b>Father's Educational Status</b>	No diploma	3	0.5
	Primary school graduate	95	12.8
	Middle school graduate	94	12.7
	High school graduate	217	29.3
	University graduate	302	40.8
<b>Number of Siblings</b>	No diploma	29	3.9
	Only child	84	11.3
	1 sibling	299	40.4
	2 siblings	202	27.3
	3 siblings	113	15.3
	4+ siblings	42	5.7
<b>Sibling Birth Order</b>	Youngest	251	33.9
	Middle	119	16.1
	Oldest	370	50
<b>Monthly Income</b>	0-1499 TL	20	2.7
	1500-2499 TL	95	12.8
	2500-3499 TL	146	19.7
	3500-4499 TL	111	15
	4500-5499 TL	108	14.6
	5500-6499 TL	76	10.3
	6500-7499 TL	70	9.5
	7500+ TL	114	15.4
<b>Perceived Socioeconomic Level</b>	Low	29	3.9
	Medium Low	108	14.6
	Medium	472	63.8
	Medium High	118	15.9
	High	13	1.8

<b>Area of Residence</b>	Mediterranean Region	82	11.1
	Eastern Anatolia	35	4.7
	Aegean Region	98	13.2
	Southeast Anatolia	16	2.2
	Central Anatolia	188	25.4
	Marmara Region	252	34.1
	Black Sea Region	69	9.3
<b>Place of Residence</b>	City center	431	58.2
	Town center	256	34.6
	Township/Village	53	7.2
<b>Type of High School Graduated From</b>	Anatolian High School	441	59.6
	Social Sciences High School	2	0.3
	Anatolian Teacher High School	42	5.7
	Science High School	106	14.3
	Vocational School	8	1.1
	Anatolian Vocational Technical High School	25	3.4
	İmam Hatip High School	13	1.8
	Basic High School	80	10.8
<b>Private Lesson Status</b>	Other	23	3.1
	I've never received	200	27
	I enrolled in lessons at school	115	15.5
	I went to a course/study center	258	34.9
	I received private tutoring	87	11.8
	I went to a course/study center and also received private tutoring	77	10.4
<b>High School Average Grade</b>	Other	3	0.4
	61-70	31	4.2
	71-80	175	23.6
	81-90	360	48.6
<b>TOTAL</b>	91-100	174	23.5
		<b>740</b>	<b>100</b>

### Data Collection Tools

The research data were collected using the Factors for University Choice Scale developed by Köksal (2016), the Career Decision Scale developed by Yusupu (2015), the Satisfaction with Life Scale developed by Köker (1991) and a personal information form developed by the researchers.

### Factors for University Choice Scale

Developed by Köksal (2016) in a military academy, the scale aims to determine why people prefer a school that trains personnel with the aim of ensuring the security of the country. Despite the scale having 45 items that were developed in this context, six items in several different sub-dimensions were removed from the scale as a result of the exploratory factor analysis, with a final version of 39 items in total being created.



The scale has eight sub-dimensions: cultural, material, abilities, status, career opportunities, family effects, environmental effects, and opportunities. The Factors for University Choice Scale is scored using a 5-point scale (1 = Fully disagree, 2 = Disagree, 3 = Partially disagree, 4 = Agree, and 5 = Completely agree). The scale has no reverse-scored items. The scale provides an overall score as well as total scores for each sub-dimension. The structure of the 8-dimensional scale explains 62.74% of the total variance. The scale's reliability analyses have reported Cronbach's alpha of internal consistency to be 0.85. Cronbach's alpha of internal consistency for the sub-dimensions were found to vary between .67 and .91. This study has calculated Cronbach's alpha of internal consistency as .79 for the overall scale and to vary between .62 and .91 for the sub-dimensions.

### **Career Decision Scale**

Developed by Yusupu (2015), the scale aims to determine the factors that affect university students while making career decisions. The 30-item scale has three sub-dimensions: conscious career decision, unconscious career decision, and environmental factors. The scale's items are scored as 1 = Doesn't apply to me at all, 2 = Doesn't apply to me, 3 = Applies to me somewhat, 4 = Mostly applies to me, and 5 = Completely applies to me. All items from the dimension of conscious career decision (Items 1, 5, 6, 8, 9, 11, 14, 16, 18, 20, 24, 27, 29) are reversed-scored. Total scores obtainable from the scale can range from a minimum of 30 to a maximum of 150. Higher scores on the scale indicate greater indecision, while lower scores indicate more consistency. The reliability analysis of the overall scale reported Cronbach's alpha of internal consistency to be .91. Cronbach's alpha of internal consistency for the sub-dimensions were calculated as .89 for the sub-dimension of conscious career decision, .85 for the sub-dimension of unconscious career decision, and .76 for the sub-dimension of environmental factors. Another study (Duru et al., 2020) in the literature analyzed Cronbach's alpha of internal consistency for the sub-dimensions of the scale as .89 for the sub-dimension of conscious career decision, .87 for the sub-dimension of unconscious career decision, and .77 for the sub-dimensions of environmental factors. The current study calculated Cronbach's alpha of internal consistency for the overall scale as .92 and as .88 for the sub-dimension of conscious career decision, .83 for the sub-dimension of unconscious career decision, and .74 for the sub-dimension of environmental factors. This obtained finding is consistent with the values reached in other studies in the literature.

### **Satisfaction with Life Scale**

Developed by Diener et al. (1985) and adapted into Turkish by Köker (1991), the Satisfaction with Life Scale is used to determine participants' life satisfaction. The main

purpose of the scale is to measure the life satisfaction of those participating in a study by taking into account their subjective perceptions. The scale was developed in this direction and has one dimension consisting of five items. The scale has no reverse-scored items and is scored as a 7-point scale. The scores obtainable from the scale vary between 5 and 35, with higher scores indicating higher life satisfaction. A total of 150 participants (75 men and 75 women) were used within the scope of the scale's reliability study, with the test-retest method applied at three-week intervals. As a result of the test-retest, the reliability coefficient was calculated as .85. Cronbach's alpha of internal consistency for the scale was found to be .76. In different studies conducted in Turkey, the internal consistency coefficient for the Satisfaction with Life Scale was reported as .78 (Totan & Şahin, 2015) and .82 (Okur, 2019). This study determined Cronbach's alpha of internal consistency for the scale to be .78, which resembles those from the other studies.

### **Personal Information Form**

The researchers developed this form in order to describe the demographic characteristics of the participants of the study by asking questions about gender, age, school year, parents' education level, number of siblings, sibling birth order, monthly income, perceived socio-economic level, region of residence, place of residence, type of high school graduated from, private tutoring status, and high school grade point average. The main purpose in the comprehensive preparation of this form is to obtain detailed information about the socio-demographic characteristics of the students studying at the military school.

### **Process**

The necessary permissions were first obtained from the researcher who developed the Factors for University Choice Scale in order to conduct the psychometric evaluation of the scale over a military academy sample. Although no translation was carried out because the original scale is in Turkish, a pilot study was carried out for it over a small group of 20 people to determine the expressions that best represent each item. In this way, the final form was created for application over the selected military academy sample. Şeker and Gençdoğan (2006) felt that certain words were difficult to distinguish because of their similar meanings and stated that more clear and understandable options should be included in scales. Upon considering that the original form of the 5-point scale is appropriate in terms of intelligibility, no changes were made. Before collecting the data, the researchers introduced themselves to the students, explained the purpose of the research, and talked about the confidentiality and voluntary aspect of the scale. Afterwards, the research data were collected from the students on a voluntary basis. The data collection process occurred face to face using paper and pen and took an average of 15-20 minutes.

Studies that carry out scale adaptations should perform validity and reliability analyses even if the scale has a theoretical basis (DeVellis, 2014). Analyses were

carried out in line with this after collecting the data from the students. An item analysis was performed first, after which the construct validity of the scale was tested using exploratory and confirmatory factor analyses. The assumption of normality was checked using the total scores from the sub-dimensions of the scale, and the scores were found to be normally distributed (Kolmogorov Smirnov  $p \geq .05$ ). The relationships with the Career Decision Scale (Yusupu, 2015) and Satisfaction with Life Scale (Köker, 1991) were analyzed for convergent scale validity using the Pearson product-moment correlation analysis. Cronbach's alpha internal consistency coefficient was calculated for the reliability analysis of the scale.

## Findings

The Reasons for University Preference Survey's validity and reliability analyses were conducted over the military academy sample. This section discusses the obtained results as well as explains the construct validity of the scale, its relationship with similar scales, and the reliability analyses, respectively.

### Construct Validity

Exploratory and confirmatory factor analyses were conducted for the construct validity of the Reasons for University Preference Survey. The Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) and Bartlett's Test of Sphericity values were first examined to see if the data are suitable for factor analysis. The KMO value was found to be .89 and the Bartlett's Test of Sphericity chi-square value to be 14,412.09 ( $p \leq .000$ ). The literature states that the KMO needs to be greater than .60 and the Bartlett's Test of Sphericity value to be significant at the .05 level (Büyüköztürk, 2004; Durmuş et al., 2016). In line with this, the obtained findings can be said to be suitable for factor analysis. As a result of the exploratory factor analysis, a structure with eight sub-dimensions was arrived at that explains 62.40% of the total variance. These sub-dimensions retained the same names as in the original scale, and no items were removed due to the scale's factor loadings being greater than .30. The factor loading values for the items from the scale's sub-dimensions are given in Table 2.

Table 2  
*Item Factor Loadings for the Scale as a Result of the Exploratory Factor Analysis*

Scale Sub-Dimensions	Factor Loading Range
Cultural	.41 - .59
Material	.56 - .67
Abilities	.46 - .65
Status	.66 - .71
Family Effect	.47 - .67
Environmental Effect	.77 - .87
Career Opportunities	.79 - .84
Opportunities	.61 - .75

Having been developed over a military academy in Ankara Confirmatory factor analysis was conducted in order to adapt to the selected military academy sample the eight-factor structure of the Reasons for University Preference Survey. In confirmatory factor analysis, A number of fit indices were examined in the confirmatory factor analysis in order to examine the data's goodness of fit with the model. These fit indices need to show acceptable or perfect fit. Table 3 includes the evaluation criteria for the fit index values:<sup>1</sup>

Table 3  
*Model Fit Assessment Criteria*

Goodness-of-fit Indices	Perfect Goodness-of-Fit Values	Acceptable Goodness-of-Fit Values
$\chi^2 / df$	$0 \leq \chi^2 / df \leq 3$	$2 \leq \chi^2 / df \leq 5$
<i>RMSEA</i>	$0 \leq RMSEA \leq .05$	$.05 \leq RMSEA \leq .08$
<i>SRMR</i>	$0 \leq SRMR \leq .05$	$.05 \leq SRMR \leq .10$
<i>CFI</i>	$.97 \leq CFI \leq 1.00$	$.95 \leq CFI \leq .97$
<i>GFI</i>	$.95 \leq GFI \leq 1.00$	$.90 \leq GFI \leq .95$
<i>AGFI</i>	$.90 \leq AGFI \leq 1.00$	$.85 \leq AGFI \leq .90$
<i>TLI</i>	$.95 \leq TLI \leq 1.00$	$.90 \leq TLI \leq .95$

(Hoe, 2008; Hu & Bentler, 1999; Keith, 2019; Kline, 2015; Marsh et al., 2004; Meyers et al., 2006; Şimşek, 2007; Wang & Wang, 2012).

As a result of the confirmatory factor analysis, the fit between the model and the data was seen to be insufficient and to require some modifications. Item error covariances were correlated in line with this by taking into account the necessary modifications. Confirmatory factor analysis was performed again by correlating Item 1 to Item 4 and Item 13 to Item 14 in the scale's cultural sub-dimension, Item 2 to Item 12 in the material sub-dimension, Item 5 to Item 6 in the abilities sub-dimension, and lastly Item 15 to Item 18 in the possibilities sub-dimension. The literature states these modifications need to be made one by one and also be suitable to the theoretical infrastructure (Çokluk et al., 2014; Diamantopoulos et al., 2000). The literature also states these modifications are made to strengthen the model (Çapık, 2014). Different opinions are found in the literature regarding how many modifications are necessary. Although the number of modifications is thought to be able to increase in direct proportion to the total number of items in the scale, Terzi (2019) suggested that no more than five modifications should be made in total. This study performed the second confirmatory factor analysis by making a total of five modifications, and the obtained results were seen to have acceptable or perfect fit values. In other words, a sufficient level of agreement has been determined to be present between the model and the data ( $\chi^2 = 1835.61$ ,  $p = .000$ ,  $df = 667$ ,  $\chi^2 / df = 2.75$ ,  $GFI = 0.88$ ,  $CFI = 0.92$ ,  $TLI = 0.91$ ,  $AGFI = 0.86$ ,  $RMR = 0.06$ ,  $RMSEA = 0.05$ ). The results obtained as a result of the confirmatory factor analysis are presented in Table 4.

Table 4  
Fit Values Obtained as a Result of the Confirmatory Factor Analysis

$\chi^2$	df	$\chi^2 / df$	GFI	CFI	TLI	AGFI	RMR	RMSEA
1,835.61	667	2.75	0.88	0.92	0.91	0.86	0.06	0.05

In line with the findings, the items in each sub-dimension of the Factors for University Choice Scale can be said to be significant parameter estimators ( $p \leq .05$ ). When examining the results, the estimated values of the items in each sub-dimension are given in Table 5.

Table 5  
Item Estimation Values of the Items in the Sub-Dimensions of the Scale

Scale Sub-Dimensions	Item Estimate Value Range
Cultural	.48 - .72
Material	.50 - .79
Abilities	.53 - .83
Status	.67 - .75
Family Effect	.54 - .70
Environmental Effect	.81 - .93
Career Opportunities	.82 - .89
Opportunities	.73 - .87

Apart from that, correlation coefficients associated with item error covariances were calculated between Items 1 and 4 as .23, between Items 13 and 14 as .65, between Items 2 and 12 as .39, between Items 5 and 6 as .30, and between Items 15 and 18 as .47.

### Similar Scale Validity

The Career Decision and Satisfaction with Life Scales were both previously proven to be valid and reliable and are used here to examine their similar scale validity with the Reasons for University Preference Survey. The scales' relationships in terms of the total score were examined in line with this. Before performing the analysis, the scales were checked to see if they provided the assumption of normality by looking at their skewness and kurtosis scores. Due to the skewness and kurtosis values values being between -1.96 and +1.96, they were determined to exhibit normal distribution (Tabachnick & Fidell, 2012), and the relationships among the scales were examined using the Pearson product moment correlation analysis. Table 6 presents the obtained findings.

Table 6  
Correlation Coefficients, Means, and Standard Deviation Scores for the Similar Scale Validity

	(1)	(2)	M	SD
<b>Factors for University Choice Scale (1)</b>			134.98	13.68
<b>Career Decision Scale (2)</b>	-0.38*		60.86	18.07
<b>Satisfaction with Life Scale (3)</b>	.26*	-0.36*	13.98	4.58

\* $p \leq .01$

According to Table 6, a moderately significant negative correlation has been determined to exist ( $p \leq .01$ ) between scores from the Factors for University Choice

Scale and those from the Career Decision Scale ( $r^2 = .14$ ), and a positive correlation with a low level of significance with the scores from the Satisfaction with Life Scale ( $r^2 = .07$ ). In addition, a moderately significant negative relationship ( $r^2 = .13$ ) was determined to exist between the scores from the Career Decision Scale and those from the Satisfaction with Life Scale ( $p \leq .01$ ).

### Reliability

In order to test the reliability of the Reasons for University Preference Survey, Cronbach's alpha of internal consistency was calculated for the overall scale and for each of its sub-dimensions. In light of the literature, the calculated values being greater than 0.60 indicates the scale to be reliable (Karagöz, 2017). Table 7 shows the obtained findings.

Table 7  
*Cronbach's Alpha of Internal Consistency for the Overall Factors for University Choice Scale and Its Sub-Dimensions*

Overall Scale and Sub-Dimensions	Cronbach's Alpha of Internal Consistency
Reasons for University Preference Survey	.79
Cultural	.87
Material	.77
Abilities	.81
Status	.77
Family Effect	.62
Environmental Effect	.91
Career Opportunities	.89
Opportunities	.91

### Discussion, Results, and Recommendations

From past to present, military service has been among the prominent features of the nation of Turkey. This feature comes from its past and has enabled the Turkish nation to be characterized by the phrase military-nation (Köksal, 2016). Military service is a duty that is considered important in Turkish society and is presented as a prerequisite before work or marriage. Many different factors play a role in the preference of the military profession, which has such a cultural basis. At the heart of these are the love of homeland and the military-nation understanding, which have social values and *cultural reasons*. Apart from this, the sacredness of the military profession in society also plays a role in the military being preferred in terms of *status*. The fact that the military profession is shown as a role model from a young age in Turkish society also shows that *family* and *environmental effects* have an important place in the preference of this profession. Another factor that draws attention is that individuals consider themselves inclined to military service, to have *abilities* in this field, and to gain an identity by taking their place in society in this way.

Turkey also has individuals who consider economic concerns as a “guaranteed profession” and become oriented toward the military profession through *financial* considerations. These individuals are generally thought to be descendants of families of low socio-economic status. In this context, individuals who want to contribute to their family’s livelihood more quickly can be said to be more inclined toward the military profession. Apart from this, the conditions of military school and military profession affect students in terms of *career* and *opportunities*. While the emergence of different career plans is attractive to students, especially after an education in a military academy, this also plays an important role in students’ preference for this profession. All these results are considered important in terms of students preferring a military school and getting known. Based on the results obtained in this research, providing information to candidates who want to go to military school during activities held for the purpose of promoting the school is thought to be beneficial. In addition, emphasizing the results according to the expectations of the audience is believed to be more beneficial in promoting the university.

When examining the foreign literature, many studies have determined students to consider image, city, transportation, social opportunities, economic conditions, and university opportunities when choosing a university (Absher & Crawford, 1996; Briggs & Wilson, 2007; İsmail, 2009; Lin, 1997). Similar findings were also obtained in studies conducted in the Turkish literature (Ceylan et al., 2017; Ertoprak, 2015; Genç et al., 2007). Although some of these findings in the literature are consistent with the ones obtained in this study, others are not. The main reasons for this contradiction is that the sample group of this research was different, and the study was conducted in a military school.

The aim of this study has been to test the validity and reliability of the Factors for University Choice Scale in a military academy in Istanbul and perform its psychometric evaluation. The construct validity of the scale was examined using exploratory and confirmatory factor analyses within the framework of this purpose. Similar scale validity analysis was also performed to examine its relationship with different scales whose validity and reliability have already been proven. Cronbach’s alpha of internal consistency was calculated for the reliability analysis of the scale. In the exploratory factor analysis performed to make the psychometric evaluation of the scale, item analysis was performed first; the item factor loading values were determined to be greater than .30 and thus no item needed to be removed (Büyükoztürk, 2004). Next, the scale was determined to have eight sub-dimensions that explain 62.40% of the total variance. This finding is similar to the result obtained by Köksal (2016). Confirmatory factor analysis was performed to see if the eight sub-dimensions of the scale were confirmed over the military academy sample; the results reported the model to have been confirmed. In other words, the fit indices show the model fit to be sufficient.

Confirmatory factor analysis is a powerful statistical method used in scale adaptation that looks at the compatibility between the model and the data (Graham et al., 2003; Levine et al., 2006). This analysis is used in scale adaptation studies.

When looking at the scale's relationship with other similar scales, it was determined to have a negative relationship with the Career Decision Scale and a positive relationship with the Satisfaction with Life Scale. A significant negative correlation was found between the Career Decision Scale and the Satisfaction with Life Scale. Within the scope of the scale's reliability analysis, Cronbach's alpha of internal consistency was calculated; both the scale and its sub-dimensions were seen to have alpha values greater than .60. The literature has been stated internal consistency values greater than .60 to be reliable (Karagöz, 2017). Based on all these findings, the Factors for University Choice Scale can be said to be both a valid and reliable measurement tool. In summary, the Factors for University Choice Scale consists of 39 items, has eight sub-dimensions, is scored as a 5-point scale, and has no reverse-coded items. This scale is thought to be able to meet an important need and to be useful for revealing the reasons why students choose a military academy.

This study also has some limitations. First of all, although the students are assumed to have answered sincerely, collecting data using paper and pencil without any interview can be seen as a limitation. When considering that the scales used in the research are limited to the features they measure, this situation can also be considered as a limitation because students are educated in a military school; being restricted to certain subjects within a discipline may affect their answers. Having future studies learn the reasons for choosing the school during the first enrollment period is thought to possibly reveal different results due to this limitation. Because this study is a scale adaptation study that examines the factors affecting the preference of a military academy, the validity and reliability of the scale can be studied using samples from other military schools in future studies.

---

**Acknowledgement:** This article is derived from the first author's master's thesis at National Defense University under the supervision of Adem Baspınar.

**Peer-review:** Externally peer-reviewed.

**Ethics Committee Approval:** This study was approved by the Ethics Committee of National Defence University.

**Author Contributions:** Conception/Design of Study- H.H.B., A.B.; Data Acquisition- H.H.B.; Data Analysis/Interpretation- H.H.B., A.B.; Drafting Manuscript- H.H.B.; Critical Revision of Manuscript- H.H.B., A.B.; Final Approval and Accountability- H.H.B., A.B.

**Conflict of Interest:** The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

**Grant Support:** The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

---



## References

- Absher, K., & Crawford, G. (1996). Marketing the community college starts with understanding students' perspectives. *Community College Review*, 23(4), 59–67.
- Akın, N. G., & Akyıldız, M. (2018). Fen lisesi öğrencilerinin meslek seçimini etkileyen faktörlerin bulanık TOPSIS yöntemi ile analizi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(1), 77–97.
- Atli, A., & Gür, S. H. (2019). Lise öğrencilerinin meslek tercihleri ve bu tercihlerine etki eden faktörler. *Kariyer Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 2(1), 32–53.
- Aytaç, S. (2005). *Çalışma yaşamında kariyer*. Ezgi Kitabevi.
- Bachman, J. G., Segal, D. R., Freedman-Doan, P., & O'Malley, P. M. (2000). Who chooses military service? Correlates of propensity and enlistment in the US armed Forces. *Military Psychology*, 12, 1–30.
- Bailey, R. M., Stackbein, M. E., Hoskins, J. A., George, B. J., Lancaster, A. R., & Marsh, S. M. (2002). *Youth attitudes towards the military: Poll one*. <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a416458.pdf>
- Baker, S., & Brown, B. (2007). Images of excellence: Constructions of institutional prestige and reflections in the university choice process. *British Journal of Sociology of Education*, 28(3), 377–391.
- Blau, P. M., Gustad, J. W., Jessor R., Parnes, H. S., & Wilcock, R. C. (1956). Occupational choice: A conceptual framework. *Industrial and Labor Relations Review*, 9, 534. <https://doi.org/10.2307/2519672>
- Bölükbaşı, N. (2018). Hemşirelik öğrencilerinin meslek seçimi ve etkileyen faktörler. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 10–17.
- Briggs, S., & Wilson, A. (2007). Which university? A study of the influence of cost and information factors on Scottish undergraduate choice. *Journal of Higher Education Policy and Management*, 29(1), 57–72.
- Brown, D. (2002). The role of work and cultural values in occupational choice, satisfaction, and success: A theoretical statement. *Journal of Counseling & Development*, 80, 48–56.
- Brown, D., & Crace, R. K. (1996). Values in life role choices and outcomes: A conceptual model. *The Career Development Quarterly*, 44(3), 211–223.
- Brockling, U. (2001). *Disiplin, askeri itaat, üretiminin sosyolojisi ve tarihi*. Ayrıntı Yayınları.
- Büyükgöze Kavas, A. (2005). Eğitim Fakültesi öğrencilerinin aldıkları mesleki rehberlik hizmetleri ve mesleklerini değiştirmek isteme düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 21, 111–122.
- Büyükoztürk, Ş. (2004). *Veri analizi el kitabı*. Pegem Akademi.
- Cernicova, M., & Palea, A. (2014). Measuring the students perception chosen profession case study: Pr students in Western Romania. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 116, 2825–2831.
- Ceylan, E., Belkis Cinsler, B., Soytürk, S., Şengün, T., & Erbay, H. (2017). Bir Tıp Fakültesi öğrencilerinin meslek tercihinde etkili olan faktörler. *Journal of Medical Education and Informatics*, 3(1), 2–12.
- Crosan, R., & Gneezy, U. (2009). Gender differences in preferences. *Journal of Economic Literature*, 47(2), 448–474.
- Çapık, C. (2014). Geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarında doğrulayıcı faktör analizinin kullanımı. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 17(3), 196–205.

- Çelik, N., & Üzmez, U. (2014). Üniversite öğrencilerinin meslek seçimini etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi: Çağrı merkezi hizmetleri örneği. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırma Dergisi*, 2(1), 94–105.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları* (3<sup>rd</sup> ed.). Pegem Akademi.
- DeVellis, R. F. (2014). *Ölçek geliştirme kuram ve uygulamalar* [Scale development: Theory and applications] (T. Totan, Tran. & Ed.). Nobel Yayıncılık.
- Diamantopoulos, A., Siguaw, J. A., & Cadogan, J. W. (2000). Export performance: The impact of cross-country export market orientation. In J. P. Workman, Jr. & W. D. Perreault, Jr. (Eds.), *Marketing theory and application. Proceedings of the American Marketing Association Winter Conference* (Vol. 11, pp. 177–178). American Marketing Association.
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71–75.
- Diñç, E. (2008). Meslek seçiminde etkili faktörlerin incelenmesi: Meslek Yüksekokulu muhasebe programı öğrencileri üzerine bir araştırma. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 90–106.
- Durmuş, B., Yurtkoru, E. S., & Çinko, M. (2016). *Sosyal bilimlerde SPSS ile veri analizi* (6<sup>th</sup> ed.). Beta Yayınları.
- Duru, H., Bayraktar, M., & Gültekin, F. (2020). Öğretmen adaylarının kariyer kararlarının algılanan kariyer engelleri ve kariyer geleceği açısından incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 28(2), 613–629.
- Erdinç, S. B., & Kahraman, S. (2012, April 12-15). Turizm mesleğini seçme nedenlerinin incelenmesi. *VI. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi*, Kemer, Antalya (pp. 229–237).
- Ertoprak, D. G. (2015). Üniversite tercihlerinde etkili olabilecek özellikleri belirlemeye yönelik bir ölçekleme çalışması. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2), 153–174.
- Fraday, W. P. (2005). *A study of high school student's career interest inventories and their relationships to students completion of occupational programs* (Doctoral dissertation). Clemson University, USA.
- Fuller, A. M., & Delorey, R. (2016). Making the choice: University and program selection factors for undergraduate management education in Maritime Canada. *The International Journal of Management Education*, 14, 176–186.
- Genç, G., Kaya, A., & Genç, M. (2007). İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi öğrencilerinin meslek seçimini etkileyen faktörler. *İNönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(14), 49–63.
- Gore, J., Fray, L., Wallington, C., Holmes, K., & Smith, M. (2006). Australian school student aspirations for military careers: Traditional perceptions in shifting contexts. *Armed Forces & Society*, 43(2), 238–259.
- Graham, J. M., Guthrie, A. C., & Thompson, B. (2003). Consequences of not interpreting structure coefficients in published CFA research: A reminder. *Structural Equation Modeling*, 10(1), 142–153.
- Gülücü, H., & Taslak, S. (2019). Meslek seçimi ile kişilik özellikleri arasındaki ilişki: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencileri üzerine bir araştırma. *International Social Sciences Studies Journal*, 5(29), 13–26.
- Hamamcı, Z., & Hamurlu, M. K. (2005). Anne babaların meslek gelişimine yardımcı olmaya yönelik tutumları ve bilgi düzeylerinin çocuklarının mesleki kararsızlıkları ile ilişkisi. *İNönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(10), 55–69.
- Hoe, S. L. (2008). Issues and procedures in adopting structural equation modeling technique. *Journal of Applied Quantitative Methods*, 3(1), 76–83.

- Hu, L., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1–55.
- Hussain, A., & Ishaq, M. (2005). Public attitudes towards a career in the British Armed Forces. *Defense and Security Analysis*, 21, 79–95.
- İnce, S., & Khorshid, L. (2015). Hemşirelik öğrencilerinin meslek seçimini etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 18(3), 163–171.
- İsmail, N. (2009, July 24-26). Mediating effect of information satisfaction on college choice. Paper presented at *Oxford Business & Economics Conference Program*. St. Hugh's College, Oxford University, Oxford, UK.
- Karagöz, Y. (2017). *SPSS ve AMOS uygulamalı nitel-nicel-karma bilimsel araştırma yöntemleri ve yayın etiği*. Nobel Yayıncılık.
- Karaman, A., Yıldırım, M. N., & Ertürk, İ. E. (2018). Uşak Üniversitesi Banaz Meslekyüksekokulu öğrencilerinin iç mekân tasarımı programını tercih etme nedenleri. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 156–172.
- Kars, V., Arslan, N., Erik, L., Avcı, N., Bucaktepe, P. G., Celepkolu, T., & Şahin, H. A. (2014). Lise son sınıf öğrencilerinin meslek seçiminde karşılaştığı sorunlar ve bu sorunların anksiyete ve depresyonla ilişkisi. *Dicle Tıp Dergisi*, 41(1), 187–190.
- Keith, T. Z. (2019). *Multiple regression and beyond: An introduction to multiple regression and structural equation modeling* (3rd ed.). Taylor & Francis Group.
- Kıbrıslıoğlu Uysal, N. (2017). Araştırma görevlilerinin meslek tercih nedenlerinin ikili karşılaştırma yöntemi ile ölçeklenmesi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 7(1), 24–27.
- Kılıç, E. (2019). *Meslek seçiminde ailenin etkisine yönelik bir araştırma* (Yüksek lisans tezi, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Kırmızıgül, P., & Kolukırcık, S. (2005). Askeri okul öğrencilerinin meslek tercihi ve algısı: GATA Sağlık Astsubay okulları örneği. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 4(2), 1–2.
- Kline, R. B. (2015). *Principles and practice of structural equation modeling* (4th ed.). The Guilford Press.
- Korkut-Owen, F., Kepir, D. D., Özdemir, S., Ulaş, Ö., & Yılmaz, O. (2012). Üniversite öğrencilerinin bölüm seçme nedenleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(3), 135–151.
- Köker, S. (1991). *Normal ve sorunlu ergenlerin yaşam doyumu düzeyinin karşılaştırılması* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Köksal, K. (2016). Üniversite ve meslek tercihinin etkileyen unsurlara yönelik bir alan araştırması. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 26(2), 39–69.
- Kuzgun, Y. (2000). *Meslek danışmanlığı*. Doğu Matbaacılık.
- Kuzgun, Y. (2006). *Meslek gelişimi ve danışmanlığı*. Nobel Yayın.
- Levine, T., Hullett, C. R., Mitchell-Turner, M., & Lapinski, M. K. (2006). The desirability of using confirmatory factor analysis on published scales. *Communication Research Reports*, 23(4), 309–314.
- Lin, L. (1997). What are the student education and educational related needs? *Marketing and Research Today*, 25(3), 199–212.
- Marsh, H. W., Hau, K., & Wen, Z. (2004). In search of golden rules: Comment on hypothesis testing approaches to setting cutoff values for fit indexes and dangers in overgeneralizing Hu and Bentler's (1999) findings. *Structural Equation Modeling*, 11, 320–341.

- Mashankhan, A. (2013). *Yabancı uyruklu öğrencilerin kariyer tercihlerini etkileyen faktörler üzerine bir araştırma* (Yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Meyers, L. S., Gamst, G., & Guarino, A. J. (2006). *Applied multivariate research. Design and interpretation*. Sage Publications.
- Miles, M. R., & Haider-Marker, D. P. (2019). Personality and genetic associations with military service. *Armed Forces & Society, 45*(4), 1–22.
- Ming, J. S. K. (2010). Intuitional factors influencing students' college choice decision in Malaysia: A conceptual framework. *International Journal of Business and Social Science, 1*(3), 53–58.
- Mourad, M. (2011). Role of brand related factors in influencing student's choice in higher education market. *International Journal of Management in Education, 5*(2-3), 258–270.
- Niles, S. G., & Bowsbey, J. H. (2005). *Career development interventions in the 21st century*. Pearson Educations Inc.
- O'Brien, K., & Rahmani, Z. (1995). Career aspirations of young Australians in relation to the Defence Force. *Australian Journal of Career Development, 4*, 51–53.
- Okur, S. (2019). *Lise öğrencilerinin temel psikolojik ihtiyaçları ile problemleri internet kullanımları arasındaki ilişkide yaşam doyumunun aracılık rolü* (Yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Pekkaya, M., & Çolak, N. (2013). Üniversite öğrencilerinin meslek seçimini etkileyen faktörlerin derecelerinin AHP ile belirlenmesi. *International Journal of Social Science, 6*(2), 797–818.
- Rixon, K., & McMahon, M. (2007). The career development of rural Queensland children. *Australian Journal of Career Development, 16*, 39–50.
- Reeves, D. L., & Karlitz, G. (2005). *Career ideas for teen education and training*. Bright Futures Press.
- Sackett, P., & Mavor, A. (Eds.). (2003). *Attitudes, aptitudes, and aspirations of American youth: Implications for military recruitment*. National Academies Press.
- Sarıkaya, T., & Khorshid, L. (2009). Üniversite öğrencilerinin meslek seçimini etkileyen etmenlerin incelenmesi: Üniversite öğrencilerinin meslek seçimi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 7*(2), 393–423.
- Sarıkoğlu, A. F., & Bacanlı, F. (2019). Üniversite öğrencilerinin kariyer engelleri ile kariyer uyumlulukları arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 7*(13), 95–113.
- Sathapornvajana, S., & Watanapa, B. (2012). Factors affecting students intention to choose it program. *Procedia Computer Science, 13*, 60–67.
- Segal, D. R., Bachman, J. G., Freedman-Doan, P., & O'Malley, P. M. (1999). Propensity to serve in the U.S. military: Temporal trends and subgroup differences. *Armed Forces & Society, 25*, 407–427.
- Sharf, R. S. (2006). *Applying career development theory to counseling*. Thompson Brooks/Cole.
- Shevtsov, V. V. (2007). School and college students' attitudes toward military service. *Russian Education and Society, 49*, 92–98.
- Shoffner, M. F. (2006). Career counseling, theoretical perspectives. In D. Capuzzi & M. D. Stauffer (Eds.), *Career counseling foundations, perspectives and applications* (pp. 40–68). Pearson Educations, Inc.
- Sverko, I., & Babarovic, T. (2016). Integrating personality and career adaptability into vocational interest space. *Journal of Vocational Behavior, 94*, 89–103.

- Şahin, S., & Acun, A. (2016). Turizm rehberliği öğrencilerinin mesleğe yönelik tutumları. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15(2), 563–580.
- Şeker, H., & Gençdoğan, B. (2006). *Psikolojide ve eğitimde ölçme aracı geliştirme*. Nobel Yayıncılık.
- Şimşek, Ö. F. (2007). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş (Temel ilkeler ve LISREL uygulamaları)*. Ekinoks Yayıncılık.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2012). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Pearson.
- Tanrıverdi, H., & Kavrut, B. A. (2015). Anadolu Öğretmen Lisesi öğrencilerinin öğretmenliğe yönelik tutumları ve meslek seçimini etkileyen faktörler arasındaki ilişki. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(54), 1–18.
- Terzi, Y. (2019). *Anket, güvenilirlik-geçerlik analizi*. Retrieved from: [https://personel.omu.edu.tr/docs/ders\\_dokumanlari/1030\\_32625\\_1500.pdf](https://personel.omu.edu.tr/docs/ders_dokumanlari/1030_32625_1500.pdf)
- Tokar, D. M., Fisher, A. R., & Subich, L.M. (1998). Personality and vocational behavior: A selective review of the literature. *Journal of Vocational Behavior*, 53, 115–153.
- Totan, T., & Şahin, R. (2015). The stepwise effect emotional self-efficacy process and emotional empathy on young peoples' satisfaction with life. *European Scientific Journal*, 11(14), 442–456.
- Wadham, B., Skrzypiec, G., & Slee, P. (2014). Young Australians' attitudes to the military and military service. *SAGE Open*, 4, 1–10.
- Wang, J., & Wang, X. (2012). *Structural equation modeling: Applications using Mplus*. Higher Education Press.
- Yazıcı, S. (2019). *Z kuşağının iş yaşamına ilişkin beklentileri, iş ve meslek tercihlerine ilişkin algılamalarıyla X ve Y kuşağına mensup insan kaynakları yöneticilerinin Z kuşağına ilişkin beklenti ve algılamaları üzerine sağlık sektöründe görgül bir araştırma* (Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Yeşilyaprak, B. (2014). Mesleki rehberlik ve kariyer danışmanlığına giriş. In *Mesleki rehberlik ve kariyer danışmanlığı kuramdan uygulamaya* (5th ed., pp. 2–39). Pegem Akademi.
- Yılmaz, N., & Doğan, N. (2015). İlköğretim matematik öğretmen adaylarının meslek tercihlerini etkileyen faktörler: Hacettepe Üniversitesi örneği. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 405–421.
- Yu, C. (2011). Chinese knowledge employees' career values, perceived organizational support and career success. *Business*, 3, 274–282.
- Yusupu, R. (2015). *Üniversite öğrencilerinde kariyer kararları ile mükemmeliyetçilik, öğrenme motivasyonu ve akademik başarı arasındaki ilişkiler* (Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Zunker, V. G. (2006). *Career counseling: A holistic approach*. Brooks/Cole Product.
- Zytowski, D. G. (2001). Frank Parsons and the progressive movement. *The Career development Quarterly*, 50, 57–65.



## Aile Götürülemeyen Garnizon Dışı Görevlerin Asker Eşlerinin Fiziksel Sağlığı, Ruh Sağlığı ve Evlilik Memnuniyeti Üzerindeki Etkileri\*

Şükrü Umut Ceylan<sup>1</sup> , Adem Başpınar<sup>2</sup> 

### Öz

Bu çalışmada aile götürülmeyen garnizon dışı görevlerin asker eşlerinin fiziksel sağlığı, ruh sağlığı ve evlilik memnuniyetleri üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu çalışma Türk ordusunda kara, deniz ve hava kuvvetlerine mensup 316 subay, astsubay ve uzman erbaşın eşleri üzerinde yapılmıştır. Çalışmada kadınlar, eşleri garnizon dışına görevlendirilen ve görevlendirilmeyen olarak iki gruba ayrılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular eşi garnizon dışına görevlendirilen ve görevlendirilmeyen grupların somatik belirtilerinin benzer olduğunu göstermiştir. Ancak iki grubun anksiyete ve depresyon belirtileri arasında fark ortaya çıkmıştır. Analize göre, garnizon dışı görevlerin asker eşlerinin ruh sağlığı üzerinde olumsuz etkisi vardır. Evlilik memnuniyeti düzeyi ise eşi garnizon dışına görevlendirilenlerin görevlendirilmeyenlere kıyasla düşük çıkmıştır. Ordular asker ailelerine yönelik strateji geliştirmek için araştırmalara devam etmesi gerekmektedir çünkü bu stratejiler lider personelin astlarını motive etmesine ve vazifenin yerine getirilmesine yardımcı olacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Asker Aileleri • Asker Eşleri • Garnizon Dışı Görev • Evlilik • Ayrılık

### The Effects of Deployment on Military Spouses' Physical Health, Mental Health, and Marriage Satisfaction

#### Abstract

This study examines the impacts deployment has on military spouses' physical health, mental health, and marital satisfaction. Research was conducted on 316 spouses of soldiers in the Turkish land, naval, and air forces. This research separates the spouses into two groups: spouses of deployed and spouses of nondeployed soldiers. The empirical findings suggest that somatic symptoms are similar for spouses of deployed and nondeployed. However, difference exist between the two groups in terms of anxiety and depression symptoms. According to the analyses, deployment has an adverse impact on spouses' psychological well-being. As for marital satisfaction, the spouses of deployed soldiers have lower satisfaction compared to the spouses of nondeployed soldiers. The military needs to continue research in order to develop strategies for military families as these strategies will help leaders motivate their soldiers and accomplish the mission.

**Keywords:** Military Families • Army Spouses • Deployment • Marriage • Separation

\* Bu çalışma Dr. Öğr. Üyesi Adem Başpınar danışmanlığında Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Askeri Sosyoloji Anabilim Dalı'nda hazırlanan "Hırslı Kurumlar: Ordu ve Asker Aileleri" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

1 Sorumlu yazar: Şükrü Umut Ceylan, Genel Kurmay Başkanlığı, Kara Kuvvetleri Komutanlığı. Eposta: smutceylan@gmail.com  
ORCID: 0000-0002-4801-4087

2 Adem Başpınar (Dr. Öğr. Üyesi), Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Kırklareli. Eposta: abaspınar@klu.edu.tr ORCID: 0000-0002-2125-1832

**Aktf:** Ceylan, Ş. U., & Başpınar, A. (2022). Aile götürülemeyen garnizon dışı görevlerin asker eşlerinin fiziksel sağlığı, ruh sağlığı ve evlilik memnuniyeti üzerindeki etkileri. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42, 65-90. <https://doi.org/10.26650/SJ.2022.42.1.0100>

### **Extended Summary**

Because the institutions of the military and the family demand commitment, loyalty, energy, and time from their members, both institutions have features in common with what Coser refers to as “ambitious institutions.” Because ambitious institutions are able to survive through individual commitment and loyalty, they want individuals to spend their time and energy on their own institution and struggle for this.

Ambitious families’ adaptation to and satisfaction with military life affect the soldiers’ professional careers. This is because family happiness is very important for soldiers in the military. Soldiers who consider their family to be unhappy may leave their military duty prematurely. This causes the military to lose qualified and experienced personnel. The task motivation decreases in soldiers who are unable to leave the military. These soldiers cause administrative casualties, especially in the battlefield.

Military service is a difficult and risky profession by its nature. Soldiers have to serve in all kinds of terrain and environments in both times of war and peace. While performing their military duty, what is demanded from the soldiers also gets imposed on the families of the soldiers. The main challenges of the military profession are risk of injury/death, separation, relocation, and living abroad.

Families experience separation as a result of assignment or deployment to garrisons where families are not allowed. These duties affect family members’ physical health, mental health, marital satisfaction, and attitudes toward the military. The aim of this study is to measure the effects these duties that cause soldiers serving in the Turkish military who have recently served in different geographies to separate from their families have on their spouses and to offer suggestions to increase family satisfaction with the military lifestyle.

A military family has a structure that consists of spouses or couples living together, with or without children, perhaps with adopted children who reside in the same place where at least one of the partners has a job in the military. The families of those performing compulsory military service are not included in this definition.

Militaries make various demands from their soldiers in order to fulfill the tasks assigned to them. These demands directly or indirectly put pressure on the soldiers’ families because the family is expected to support the military in adapting to military institutions’ demands and expectations and fulfilling the responsibilities imposed on the soldier. However, changes in society and the family structure have made this adaptation process problematic for families. Increased work-family conflicts within the family as a result of women becoming more involved in business life and the increase in the number of married soldiers have revealed the need for militaries to take steps in regard to military families.



Military families are located at the intersection of military and family. The military asks soldiers to fulfill their duties and responsibilities, as well as to meet what is expected from them in their role as the military parent in the family. In particular, the military family expects the soldier to be with the family at special times and for the soldier to spend energy and time on the family.

The military differs from other institutions in terms of its expectations from soldiers and their families. This is because the military is one of the rare institutions that fully requests other institutions to fulfill the different demands they want their members to fulfill. Although the frequency and severity of the difficulties experienced during the military profession may vary, the personnel and their families will experience them all throughout the process. The possibility military personnel will get injured or die during duty, get relocated, and get relocated due to assignments, become separated from family due to duty, or have to live in different countries are the things the military requests from soldiers and their families.

Military personnel serving in the military are separated from their families at regular intervals for a period of time as a result of things such as their duties, courses, or exercises. This separation process is experienced for various reasons during peacetime and may last from a few days to a year; this can be much longer during wartime.

Soldiers having to be separated from their families due to assignments or other similar reasons has serious effects on the lives of military spouses. The separation process and the reunion of the family after personnel return from duty are seen as great sources of stress in the lives of military families. While most military spouses are able to overcome the difficulties of this period, some may experience these difficulties more than others.

## **Method**

This study uses the survey design, a quantitative research design, in order to examine the effects the difficulties of the military profession have on military spouses' physical health, mental health, and general satisfaction and to determine spouses' attitudes toward the military.

## **Sample**

The Turkish Armed Forces has approximately 200,000 officers, non-commissioned officers, and specialist non-commissioned officers in service. The universe of this study consists of the spouses of officers, non-commissioned officers and specialist non-commissioned officers serving in the Land, Naval, and Air Forces, and determining the universe is not possible. Sampling was used because the entire universe in the study is formed of the spouses of soldiers, and accessing the entire universe is too difficult. The sample size has been calculated as 316 people at a 95% confidence interval and a 0.05 margin of error.

## Data Collection Tools

A data collection tool was developed for gathering the data. The data collection tool consists of four parts. The first part asks questions to soldiers' spouses about demographic information. The second part asks soldiers' spouses questions adapted from the questionnaire applied to the wives of the soldiers serving in the US military by the Walter Reed Army Institute of Research. This section asks military spouses to answer questions about their experiences during deployments where families were unable to be taken. The third section and fourth sections use the Patient Health Questionnaire- Somatic, Anxiety and Depression Symptoms, whose validity and reliability studies were conducted by Yazıcı Güleç et al.

## Findings

### Participants' Demographic Characteristics

When examining the 316 participants' distribution according to age groups, 7 (2.2%) were determined to be between 18-19 years old, 43 (13.6%) to be between 20-24, 109 (34.5%) to be between 25-29, 77 (24.4%) to be between 30-34, 57 (18.0%) to be between 35-39, and 23 (7.3%) to be 40 or older. When examining the participants' distribution according to education level, 2 (0.6%) are seen to be literate but did not finish any schooling, 5 (1.6%) to be primary school graduates (5th grade), 13 (4.1%) to be secondary school graduates (8th grade), 77 (24.4%) to be high school graduates (or GED), 190 (60.1%) to be college or faculty graduates (BA), and 29 (9.2%) to have master's or doctorates. When analyzing participants' distribution according to employment status, 111 (35.1%) were determined to have paid jobs, 4 (1.3%) to be self-employed, 25 (7.9%) to be unemployed and looking for work, 6 (1.9%) to be students, 1 (0.3%) to be retired, and 141 (44.6%) to be housewives, while 28 (8.9%) chose "other". When examining the participants' distributions according to their spouses rank and branch of armed forces, 137 (43.4%) are seen to be married to specialist sergeants, 106 (33.5%) to non-commissioned officers, and 73 (23.1%) to officers; 238 (75.3%) are spouses of members of the Turkish Land Forces, 46 (14.6%) to members of Turkish Naval Forces, and 32 (10.1%) to members of the Turkish Air Force. Of the participants, 229 (72.4%) are married to spouses assigned to garrisons where families cannot be taken, and 87 (27.6%) to spouses not assigned to garrisons where families cannot be taken.

The difference between the somatic symptoms scale averages of the groups was not significant ( $t = 1.23$ ;  $p = .218$ ). The somatic symptoms of the group whose spouses had been assigned to garrisons where families could not be taken were seen to resemble those of the group whose spouses had not been assigned to such garrisons.

The differences between the groups' averages for the scale regarding symptoms of depression ( $t = 5.33$ ;  $p = .000$ ) and symptoms of anxiety ( $t = 6.31$ ;  $p = .000$ ) were

found to be significant. The anxiety and depression levels of those whose spouses were assigned to garrisons that could not take families were found to be significantly higher than those whose spouses were not assigned to such garrisons.

As a result of the analyses, the difference between these groups' mean marital satisfaction levels ( $t = -3.80$ ;  $p = .000$ ) was found to be significant. The marriage satisfaction levels of individuals whose spouses had not been assigned to garrisons that cannot take families were found to be significantly higher than those whose spouses had been assigned to such garrisons.

### **Results and Recommendations**

When examining the answers soldiers' spouses gave to the patient health questionnaire used in the research, the somatic symptoms of the group whose spouses had been assigned to garrisons where families could not be taken and was seen to resemble that of the group whose spouses had not been assigned to such garrisons. When examining the studies in the literature, one study obtained data from 130 military spouses and compared the somatic symptoms of one group whose spouses had been assigned to garrisons where families could reside (62 military spouses) with another group whose spouses were garrisoned but could not take families (68 military spouses). That study found the somatic symptoms scores of those whose spouses were soldiers assigned to garrisons where families were not taken to be higher than those whose spouses had not been assigned to such garrisons. A study conducted by the USA Military determined that women whose spouses had been assigned to garrisons where families could not be taken showed somatic symptoms such as fatigue, headache, menstrual pain (menses), sleep problems, and eating disorders. A similar study conducted with data obtained from the wives of 346 soldiers concluded the physical health of women whose spouses had been assigned to garrisons where families could not be taken to have deteriorated. Contrary to the literature, the similarity of somatic symptoms between the two groups in this study is attributed to the fact that the spouses of some of the women in the sample had returned from their assignment and these women's physical health had improved.

When examining the data obtained from the sample, the anxiety and depression levels of those whose spouses had been assigned to non-family garrisons were found to be significantly higher than those whose spouses had not been assigned to such garrisons. These duties start the separation process in the family and are seen to negatively affect the mental health of military spouses. During this time, the problems family members experience reduce the motivation of military personnel. Studies are found in the literature that support this research result. One study conducted with 8,056 military spouses compared the mental health of women whose spouses were on non-garrisoned duty, women whose spouses had recently returned from non-garrisoned

duty, and women who belonged to neither group. The mental health of spouses of soldiers who'd been separated more frequently due to non-garrisoned duty was worse than the others. A study conducted with the spouses of 940 soldiers assigned to Iraq and Afghanistan determined that 182 of these spouses met the criteria for major depression and anxiety disorder.

As a result of the data obtained from the research sample, the marital satisfaction levels of those whose spouses were not assigned to garrisons not able to take families were higher than those whose spouses were assigned to such garrisons. Marriage satisfaction and marital quality were measured in a study conducted with the wives of 100 soldiers deployed to Egypt as part of the peace support operation of the US military between 1994-1995. These measurements were made with data obtained from the spouses before, during and after the assignment. The researchers found the spouses' marital satisfaction to decrease during the assignment but to have no overall long-term change; in other words, no significant change occurred in the quality of the marriage over time. The rate of couples remaining married for those who'd had problems in their relationships before the assignment was low.

Military families should be the first priority of militaries that want to keep soldiers long-term within their own structure. Military families' harmony, satisfaction, and quality of life are directly related to the importance the military attaches to families as well as the policies they implement. Family happiness and well-being is important for soldiers. Soldiers who think their families are happy also have long careers in the military. Having leaders in units who take care of the families of the military personnel under their command and try to solve their problems increases the morale and motivation of the personnel; this support also positively affects the success of the union.

Devletler iç ve dış tehditlere karşı ordularını her zaman hazır tutmak isterler, bunun için de askerlik sistemlerini insan kaynaklarına uygun hale getirerek ordularını savaşa hazırlarlar. Geçmiş dönemde devletler zorunlu askerlik sistemini kullanarak ordularını kurmuşlardır. Günümüzde ise tam profesyonel veya zorunlu askerliğin devam ettiği yarı profesyonel sistemlerin oluşturduğu ordular ön plana çıkmaktadır.

Zorunlu askerlik hizmetini benimseyen dünya orduları barışta ve savaşta sadece askerlerinin ihtiyaçları ile ilgilenmiştir. Profesyonel askerlik sistemiyle birlikte orduya katılan gönüllü askerlerin sayısı arttıkça evli askerlerin sayısında da artış meydana gelmiştir. Bu durum ordu kurumunun karşısına ihtiyaçları ve beklentileri olan asker ailelerini çıkarmıştır.

Ordu ve aile kurumu üyelerinden bağlılık, sadakat, enerji ve zaman talep ettiğinden her iki kurum da Coser'in "hırslı kurum" olarak ifade ettiği kurumlarla ortak özelliklere sahiptir (Segal, 1986, s. 9). Hırslı kurumlar, bireyin bağlılık ve sadakatiyle ayakta kalabildiğinden bireyin zamanını ve enerjisini kendi kurumu için harcamasını ister ve bunun için mücadele eder (Coser, 1974, s. 1).

Hırslı kurum olan ailelerin ordudaki yaşama uyumları ve bu yaşamdan memnuniyetleri askerlerin mesleki kariyerlerini etkilemektedir. Çünkü askerler için ailelerinin ordu içerisindeki mutluluğu çok önemlidir. Ailesinin mutlu olmadığını düşünen askerler ordudaki görevinden vaktinden önce ayrılabilir. Bu durum ordunun nitelikli ve tecrübeli personelini kaybetmesine yol açmaktadır. Ordudan ayrılmayan askerlerin ise görev motivasyonu düşmektedir. Bu askerler özellikle muharebe alanında idari zayıflığa sebep olmaktadır.

Askerlik doğası gereği zor ve riskli bir meslektir. Askerler savaş ve barış şartlarında her türlü arazide ve ortamda görev yapmak durumundadır. Ordunun vazifesini icra ederken askerlerinden talep ettikleri asker ailelerini de zorlamaktadır. Yaralanma/ölüm riski, ayrılık, taşınma, yabancı ülkede yaşama askerlik mesleğine ait başlıca zorluklardır.

Aile götürülemeyen garnizonlara yapılan atama/görevlendirme sonucu aileler ayrılık tecrübesi yaşamaktadırlar. Bu görevler aile üyelerinin fiziki sağlığını, ruh sağlığını, evlilik memnuniyetini, orduya karşı olan tutumlarını etkilemektedir. Bu çalışmanın amacı ayrılığa neden olan bu görevlerin son dönemde farklı coğrafyalarda görev yapan Türk ordusunda görevli askerlerin eşleri üzerindeki etkilerini ölçmek ve ailelerin askeri yaşam biçiminden memnuniyetlerini arttırmaya yönelik öneriler sunmaktır.

## Hırslı Kurumlar

### Ordu

Devletlerin askerlik sistemlerinde uyguladığı zorunlu askerlik hizmetini kaldırıp kariyer odaklı profesyonel orduya geçmeleriyle birlikte, orduda görev yapan personelin uzun süre ordu bünyesinde kalması sağlanmıştır. Uzun yıllar orduya hizmet edecek

personel sayısındaki artış, evli asker sayısında ve sonucunda da çocuklu asker ailesi sayısında artış meydana getirmiştir (Segal & Segal, 2006, s. 227). Profesyonel orduya geçiş sürecinin başlamasıyla birlikte kadınların orduya girişinin önü açılmış ve ordu içerisinde askerlik mesleğini icra eden karı-koca çift sayısı artış göstermiştir.

Dünya orduları incelendiğinde zorunlu askerlikle birlikte yarı profesyonel ordu modelini uygulayan ülkelerin de olduğu görülmektedir. Türkiye’de uygulanan askerlik sisteminde zorunlu askerlik hizmeti devam etmekte olup tam profesyonel orduya henüz geçilmemiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri’nde terörle mücadelede görev alan birliklerin profesyonel yapıya kavuşmalarıyla ordu içerisindeki evli personel sayısı artmış ve asker aileleri ordunun ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. TSK’nın 2017 yılında açıkladığı personel mevcudlarına göre Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri’nde toplamda 26 bin 278 subay, 64 bin 999 astsubay ve 47 bin 570 uzman erbaş bulunmakta idi (“TSK personel mevcudu”, 2020).

### **Asker Aileleri**

Asker ailesi “evli ya da bir arada yaşayan kadın ve erkekten oluşan çocuklu ya da çocuksuz, evlat edinilmiş çocuk da olabilir, aynı mekânda ikamet eden ve partnerlerden en az birinin orduda işinin olduğu” bir yapılanmadır (Moelker & Van Der Kloet, 2017, s. 207). Zorunlu askerlik hizmetini ifa eden bireylerin aileleri tanımlamaya dahil edilmemiştir.

Ordular kendilerine verilen görevleri yerine getirebilmek için askerlerinden çeşitli taleplerde bulunurlar. Bu talepler asker aileleri üzerinde doğrudan veya dolaylı olarak baskı yaratır. Çünkü aileden ordu kurumunun taleplerine ve beklentilerine uyum sağlaması ve askere yüklenen sorumlulukları yerine getirebilmesi konusunda askeri desteklemesi beklenmektedir. Fakat toplumda ve aile yapısında yaşanan değişimler ailelerin bu uyum sürecini problemlili hale getirmektedir (Segal, 1986, s. 13). Kadınların iş hayatında daha çok yer alması sonucu aile içerisinde iş-aile çatışmasının artması ve evli asker sayısındaki artış orduların asker aileleri konusunda adım atmaları gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

Asker ailesi, ordu ve ailenin kesiştiği noktada yer almaktadır. Ordu askerinden görevini ifa etmesini ve sorumluluklarını yerine getirmesini, aile de asker anne/babanın üstlenmiş olduğu rolünden beklentileri karşılmasını istemektedir. Özellikle asker ailesi özel zamanlarda asker kişinin yanlarında olmasını, enerjisini ve zamanını ailesi için harcamasını bekler.

### **Askerlik Mesleğine Ait Zorluklar**

Ordu, askerlerden ve ailelerinden beklentileri göz önüne alındığında diğer kurumlardan ayrılmaktadır. Çünkü ordu diğer kurumların üyelerinden yerine getirmesini

istediği farklı talepleri bütünüyle isteyen nadir kurumlardan biridir. Askerlik mesleği boyunca yaşanacak zorlukların sıklığı ve şiddeti değişse de personel ve ailesi süreç içerisinde hepsini yaşayacaktır. Askeri personelin görev esnasında yaralanma veya ölme ihtimali, atamalardan dolayı yer değişikliği ve taşınma, görev dolayısıyla yaşanan ayrılıklar, farklı ülkelerde yaşamak durumunda kalma ordunun askerden ve ailesinden talep ettiklerindedir (Segal, 1986, s. 16).

**Aile Götürülemeyen Garnizona Atama/Görevlendirme:** Orduda görev yapan askeri personel belirli aralıklarla ve süreyle görev, kurs, tatbikat vb. nedenlerle ailesinden ayrı kalmaktadır. Barış zamanında çeşitli nedenlerle yaşanan bu ayrılık süreci birkaç günden bir yıla kadar uzayabilmekte, savaş zamanında ise daha uzun olabilmektedir.

Birliklerin kendi konuşlu olduğu garnizondan farklı garnizona görevlendirilmeleriyle personel hali hazırdaki düzenini ve ailesini bırakmak zorunda kalmaktadır. Değişen bu duruma asker ailelerinin hızlı bir şekilde adapte olması beklenmektedir. Bu adaptasyon sürecinde aile üyelerinin asker olan ebeveynin yokluğuna alışıp ondan devraldıkları sorumlulukları (çocukların ve evde varsa yaşlıların bakımı, ev işleri vb.) yerine getirmeleri gerekmektedir (Sphera, 2009, s. 287). Asker eşlerinin ve çocuklarının bu sürece nasıl tepki verdikleri artan ve uzayan görevlendirmelerle birlikte önemli bir konu haline gelmiştir. Literatürde asker eşinin ayrılıkla başa çıkma yeteneği ile personelin orduda göreve devam etme niyeti ve ailenin askeri yaşamdan memnuniyeti arasında ilişki olduğunu gösteren çalışmalar mevcuttur (Sphera, 2009, s. 287).

**Aile Götürülemeyen Garnizona Atama/Görevlendirme Nedeniyle Yaşanan Ayrılıklar ve Asker Eşleri Üzerindeki Etkileri:** Askerlerin görev ve benzeri sebeplerle ailesinden ayrı kalmak zorunda kalması asker eşlerinin hayatlarında ciddi etkiler yaratmaktadır. Yaşanan ayrılık süreci ve sonrasında personelin görevden dönüşüyle birlikte ailenin tekrar bir araya gelmesi asker ailelerinin hayatlarında büyük bir stres kaynağı olarak görülmektedir (Bell & Schumm, 1999, s. 109-118). Asker eşlerinin büyük bir kısmı bu döneme ait zorlukların üstesinden gelebilirken, bir kısmı ise bu zorlukları daha fazla hissedebilmektedir.

Garnizon dışı görevler; göreve hazırlık, görevin ifası ve görev dönüşü olmak üzere üç safhadan oluşmaktadır. Görev öncesi hazırlık birliğin veya personelin (münferit bir görev ise) emri almasıyla başlar. Bu süre birliğin büyüklüğüne ve hazırlık durumuna, gidilecek bölgeye, görevin süresine ve önemine göre değişebilmektedir. Birliğin ve personelin hazırlanması için gerekli olan bu süre ailelerin de yeni hayatlarına uyum sürecini kolaylaştırmak için önemlidir. Plan dışı gelen görevlendirmeler sonucunda ise aile hazırlık yapmak için ihtiyacı olan süreyi bulamamaktadır. Görev öncesi kendilerini hazır hisseden asker eşleri personelin almış olduğu göreve daha olumlu yaklaşmaktadırlar (Bell & Schumm, 1999, s. 111).

Asker eşleri yeni görevle ilgili merak ettiği hususların cevaplanmasını bekler. Lewis görevlendirme emri geldikten hemen sonra asker eşinin cevaplarını aradığı dört temel soru tespit etmiştir: görev yeri ve süresi, eşinin güvenliği, iletişim imkânları (Bell & Schumm, 1999, s. 111). Bu soruların zamanında ve doğru bir şekilde cevaplanamaması eşlerin stres düzeyini arttırmaktadır.

Literatürde asker eşlerinin göreve hazırlık safhasında duygu ve düşüncelerini ortaya koyan çalışmalar mevcuttur. Denizaltı sınıfına mensup askerler ile evli 485 kadın ile yapılan çalışmada, eşlerin görev öncesi stres düzeyinin her geçen gün arttığı tespit edilmiştir. Araştırmacı, eşlerin “Neden benim eşim gitmek zorunda?” sorusunun cevabını aradıklarını ve ayrılığı kabullenemediklerini ifade etmiştir. Mülakata katılanlar rüyalarında eşlerini denizde kaybolurken veya kendilerini aldatırken gördüklerini belirtmiştir (Pearlman, 1970, s. 946-950). Benzer bir çalışma da ABD ordusunda görevli iken Vietnam’a gönderilen askeri personel ile evli 40 kadından alınan verilerle yapılmıştır. Yapılan mülakatta grup, eşlerine gelen görevlendirme emrini ilk duyduklarında şok olduklarını ve inanmadıklarını belirtmiştir. “Bu ayrılık neden bizim başımıza geldi?” sorusuna cevap arayan asker eşlerinin görevlendirme emri gelmeyen çiftleri kıskandıkları ve onlara karşı öfke duydukları belirlenmiştir. Kendi seçimleri olmadığı halde ailelerini yalnız bırakarak Vietnam’a giden askerlere eşlerinin de öfkeli oldukları görülmüştür. Bazı kadınlar ise eşlerinin yokluğunda kendilerini daha bağımsız hissettiklerini ifade etmişlerdir (Bey & Lange, 1974, s. 283-286).

Asker olan eşin geçici süreliğine de olsa evden ayrılması aile üyeleri için yeni bir hayatın başlangıcı demektir. Eşinin sorumluluklarını devralan kadın, anne ve baba rollerini birlikte yürütmek zorunda kalmaktadır. Aile, babanın yokluğunda destek görebileceği bir yere genellikle de aile büyüklerinin yanına taşınmayı seçmektedir. Bu mecburi seçimle birlikte aile üyeleri arkadaşlarına ve sosyal çevresine veda etmek zorunda kalmaktadır. Zorunlu yer değişikliği aile üyelerinin orduya karşı olan tutumunu olumsuz etkilemektedir (Bey & Lange, 1974, s. 283). Çocuğu olmayan ve çalışmayan genç asker eşleri bu dönemde evde yalnız kalmak yerine kendi anne ve babasının yanına gitmeyi tercih etmektedirler.

ABD ordusuna bağlı Sina yarımadasında konuşlanmış olan birliklere 6 aylığına görevlendirilen 78 askerin eşlerinden alınan verilerle yapılan çalışmada, ayrı kaldıkları dönemde subay ve astsubay eşlerinin askeri yaşama karşı görüşlerinin pozitiften nötre dönüştüğü görülmüştür. Daha alt rütbedeki asker eşleri için ise nötrden negatife düşmüştür (Van Vranken ve ark., 1984, s. 3).

Asker eşleri, garnizon dışı görevlerin duygusal destek kaybına, yalnızlığa, ailedeki sorumluluklarının artmasına ve eşlerinin sağlığı ve güvenliği konusunda endişe duymalarına neden olduğunu ifade etmişlerdir (Bell & Schumm, 1999, s. 110). Yaşanan ayrılık sürecinin asker eşleri üzerindeki etkileri farklı düzeylerde olmaktadır.



ABD ordusunun Somali’de konuşlanmış olan birliklerinde görev yapan askerlerin eşlerinden alınan verilerle yapılan çalışmada %80’i kocalarının güvenliği, yaşam koşulları ve fiziksel sağlığı konusunda korktuklarını belirtmişlerdir. Aynı grubun %90’lık kısmı ise gelecekte kendilerini neyin beklediğini bilmedikleri için kaygı duyduklarını ifade etmişlerdir. Somali’deki yetersiz altyapıdan ve birliklerin sürekli yer değiştirmesinden dolayı eşlerin %70’i de kocalarıyla iletişim kurmakta problem yaşadıklarını belirtmişlerdir (Bell & Schumm, 1999, s. 111).

ABD ordusunun Teksas’ta konuşlu olan birliklerinden Irak ve Afganistan operasyonlarına görevlendirilen 367 askerin eşleri ile yapılan çalışmada stres, pozitif tutum ve depresyon belirtileri arasındaki ilişki ölçülmüştür. Araştırma sonucunda eşlerin stres düzeyi arttıkça depresyon belirtilerinin de arttığı, eşler pozitif tutum sergiledikçe de depresyon belirtilerinin azaldığı görülmüştür. Subay eşleri ve bunlardan garnizon dışı görevlendirme tecrübesini birden fazla kez yaşayanların daha az stres yaşadıkları ve daha fazla pozitif tutum sergiledikleri tespit edilmiştir (Faulk ve ark., 2012).

Eşlerinden ayrı kalmak zorunda kalıp psikiyatrik problem yaşayan 63 asker eşi, eşlerinden ayrı kalmadığı halde psikiyatrik destek gören 113 asker eşiyle kıyaslanmıştır. Araştırmacı hava kuvvetlerine ait bir hastanenin psikiyatri kliniğinde yöneticilik yaparken yaptığı bu çalışmada ayrılık sürecinin genç ve kıdemsiz rütbedeki personel eşleri üzerindeki etkilerinin daha kötü olduğunu tespit etmiştir. Görevden dolayı iki ve daha fazla kez ayrı kalmak zorunda kalan asker eşlerinin tecrübeleri sayesinde yeni ayrılıklarla daha kolay başa çıkabildikleri görülmüştür (Macintosh, 1968).

ABD Hava Kuvvetlerinde görevli 34.381 askerden alınan verilerle eşlerin süresi belli olmayan görevlendirmelerle başa çıkma yeteneği incelenmiştir. Araştırmada askerin rütbesi ve çiftin evlilik süresi personelin eşiyle ilgili görüşlerinde belirleyici olmuştur. Evlilik süresi üç yıldan az olan askerlerin %30’u eşlerinin görevlendirme döneminde ciddi problemler yaşayabileceğini ifade etmiştir (Sphera, 2009).

Amerikan donanmasına ait bir gemiye 8 ay süreyle görevlendirilen 81 helikopter pilotu ve bakım personelinin eşleri ile yapılan çalışmada, eşlerin bu dönemde pozitif olmalarının ve askeri yaşam biçimini kabul etmelerinin yaşadıkları stresi azalttığı görülmüştür (Pettersson & McCubbin, 1984).

ABD ordusunda görevli olup Körfez Savaşı’na gönderilen askerler ile evli 1107 kadından alınan veriler incelendiğinde yaş ile zorlukların üstesinden gelme yeteneği arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Benzer bir şekilde subayların daha az zorlukla uğraşmak zorunda kaldıkları inancına rağmen, bu çalışmanın sonucunda ayrılık döneminde subay eşleri içerisinde çok ciddi problemler yaşayanlar olduğu tespit edilmiştir (Rosen ve ark., 1994). Körfez Savaşı’nda görev yapan 981 askerin

eşlerinden alınan verilerle yapılan bir diğer çalışmada ise asker ailesinde büyümüş olmanın ve eşin kıdeminin duygusal stresi azalttığı görülmüştür (Rosen ve ark., 1993).

ABD ordusunun Avrupa kıtasında konuşlandırmış olduğu birliklerde görev yapan 346 askerin eşi üzerinde yapılan çalışmada askeri yaşamın etkileri ölçülmüştür. Araştırma sonucunda askerlerin güvenliği konusunda duyulan endişe ile eşin fiziksel, ruhsal sağlığı ve ordudan memnuniyeti arasında negatif ilişki olduğu tespit edilmiştir. Benzer bir şekilde ayrılık ile eşin fiziksel, ruhsal sağlığı, ordudan ve evliliğinden memnuniyeti arasında negatif ilişki olduğu belirlenmiştir (Burrell ve ark., 2006).

Asker eşleri yalnız kaldıkları dönemde sosyal durumlarından dolayı şikâyet etmektedirler. Evli olmalarına rağmen eşlerinin yanında olmaması sosyal hayatlarını olumsuz etkilemektedir. Birlikte olan aileleri mutlu bir şekilde görmek de yalnız olduklarını akla getirmekte ve onları mutsuz etmektedir (Bey & Lange, 1974, s. 284).

ABD Kuzey Carolina’da bulunan asker hastanesinde doğum yapan 95 kadından alınan verilerle yapılan araştırmada eşi görevlendirilen ile görevlendirmeyen kadınların stres düzeyleri ölçülmüş ve kadınların bu dönemde hamileliğe bakış açıları ve doğum sonuçları incelenmiştir. Eşi görevlendirilen kadınların diğer gruba kıyasla hamilelik sürecinde stres düzeylerinin yüksek olduğu ve yeme alışkanlıklarının değiştiği görülmüştür. Bu gruptaki kadınların doğan çocukları da diğerlerine göre daha kilolu olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca eşi görevlendirilip evde birden fazla çocuğu olan kadınların eşi yanında olan veya evde başka çocuğu olmayan kadınlara kıyasla stres düzeyleri yüksek çıkmıştır (Haas & Pazdernik, 2006).

Literatürde ayrılık ile asker eşlerinin ruhsal sağlığı arasında negatif yönde ilişki olduğunu gösteren çalışmalar mevcuttur. Avrupa’daki barışı destekleme operasyonlarına katılan ABD askerlerinin eşleri ile yapılan çalışmada ailelerin bu dönemde duygusal ve sosyal destekten mahrum kaldıkları tespit edilmiştir. Eşlerin bu dönemde yalnızlık hissettikleri ve sabırsız oldukları, uykusuzluk ve tat kaybı problemi yaşadıkları görülmüştür. Çocuklu aileler, anne veya babanın eksikliğinde ilave problemler yaşadıklarını belirtmişlerdir. Yapılan bu çalışma eşlerin en çok askerin emniyeti ve birliğinin yeni görev yeri ile ilgili endişe duyduğunu göstermiştir (Adler ve ark., 1995, s. 26).

ABD ordusunda yapılan çalışmada 8056 asker eşinin ruh sağlığı ile ayrılık tecrübeleri arasındaki ilişki ölçülmüştür. Çalışmada ayrıca kurumun ailelere destek konusundaki rolü ve evlilik memnuniyeti gibi informal destek türleri incelenmiştir. Asker eşleri 3 grup üzerinden değerlendirilerek birbirleriyle kıyaslama yoluna gidilmiştir. Birinci grup veri toplama sırasında eşleri garnizon dışı görevde olan kadınlardan oluşmuştur. İkinci grubu eşleri yakın zamanda garnizon dışı görevden dönen kadınlar, üçüncü grubu ise bir ve ikinci gruba girmeyen kadınlar oluşturmuştur. Araştırma, görevden dolayı daha sık ayrı kalmak zorunda kalan asker eşlerinin ruh sağlıklarının diğerlerine

göre daha kötü olduğunu göstermiştir. Kurumun ailelere olan desteği ve informal sosyal destekler ayrılık sürecinde önemli bir koruyucu faktör olarak tespit edilmiştir (Orthner & Rose, 2009).

Birinci Körfez Savaşı'nda görev alan askerlerin eşleri ile yapılan çalışmada, eşlerin stres düzeyinin diğer eşlere göre yaklaşık olarak iki kat fazla olduğu görülmüştür. İletişim problemleri, askerin yaşam koşulları ve emniyeti hakkında duyulan endişe, görevlendirilmenin süresi eşlerin stres yaşamasına sebep olmuştur. Kadınların çevresinden aldığı sosyal desteğe rağmen bu dönemde stres düzeyleri yüksek kalmaya devam etmiştir (Padden ve ark., 2011).

ABD ordusunun farklı bölgelerde konuşlanmış birliklerinde 12 ay boyunca görev yapan 300 asker ve eşlerinden alınan verilerle yapılan çalışmada bu dönemdeki tecrübeleriyle ilişkili stres düzeyleri ölçülmüştür. Araştırmada asker eşlerinin partnerlerine kıyasla bu süreçte daha stresli oldukları sonucuna varılmıştır. Askerlerin bu dönemde edindiği savaş tecrübelerinin askerlerin ve eşlerinin stres düzeyi ile ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde askerin maaşı ile çiftin yaşadığı stres arasında negatif bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Çalışmada asker bir ailede yetişmenin ve askerin kıdeminin stres düzeyleriyle ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir. İş-aile çatışması yaşayan ve aralarında kötü iletişim olan çiftlerin stres düzeylerinin bu dönemde yüksek olduğu görülmüştür. Evliliklerinden memnun olan ve askerlikle ilgili rahatça konuşabilen çiftler ise daha az stres yaşadıklarını belirtmişlerdir. Ordudaki yaşama uyum sağlayan çiftlerin ve ordunun ailevi problemlerle ilgilendiğini düşünen asker eşlerinin de stres düzeyleri düşük çıkmıştır. Irak ve Afganistan görevleri ile ilgili olumsuz düşüncesi olan çiftlerin de bu dönemde yoğun stresli oldukları görülmüştür (Allen ve ark., 2011).

Askeri yaşamın zorluklarından olan ayrılıklar asker ailelerinin tecrübe ettiği stresli bir durumdur ve ailelerin askeri yaşama uyum sağlamasında olumsuz bir etki yaratmaktadır. Asker ailelerinden alınan veriler incelendiğinde ayrılık durumlarının sayısı arttıkça ordu yaşamından duydukları memnuniyetin azaldığı görülmüştür (Segal & Harris, 1993, s. 38). Çiftlerin içerisinde bulunduğu bu stresli dönemin evlilikleri üzerine de yansımaları olmaktadır.

Irak ve Afganistan'a görevlendirilen 940 askerin eşlerinden klinik tedavileri esnasında alınan verilerle yapılan çalışmada 182 kadının majör depresyon ve anksiyete bozukluğu kriterlerini sağladığı tespit edilmiştir. Gruptaki 197 kadın yaşadıkları stres ve duygusal problemlerin iş ve diğer aktivitelerini olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir. Araştırmanın önemli sonuçlarından biri de asker eşlerinin partnerlerine göre ruh sağlığı merkezlerinde tedavi olma konusunda daha istekli olduklarıdır. Asker eşlerinin gerekli tedavi imkânlarına ulaşması aile sağlığını iyileştirecek ve askerin mesleki kariyerini olumlu etkileyerek orduda görevine devam etmesini sağlayacaktır (Eaton ve ark., 2008).

Bosna’da konuşlanmış olan ABD ordusu birliklerinde görev yapan askerlerin eşleri ile yapılan çalışmada izin dönüşlerinin aile üzerinde stres yarattığı ve ailenin görev sonrası kurulan yeni düzenini bozduğu tespit edilmiştir. İzin bitimiyle birlikte asker eşlerinin ikinci bir veda yaşaması ayrılık sendromunu ve stresini tekrar yaşamalarına neden olmaktadır (Bell & Schumm, 1999, s. 112).

Askerin garnizon dışı görevinin sona erip eve dönmesi ailenin mutlu ve aynı zamanda stresli olmasına neden olabilmektedir. Askerler ve eşleri birbirlerine alışma ve eski düzenlerine dönmek konusunda zorlanabilmektedirler (Bell & Schumm, 1999, s. 110). Çok sayıda asker, rolleri ve sorumlulukları tekrardan müzakere etmek zorunda kalmalarını stresli bir durum olarak görmektedir (Riggs, 2008).

Asker eşleri görevden dönen partnerlerinin evde sergilemiş oldukları öfke ve sınırlılık hallerine karşı hayal kırıklığına uğrayabilir. Bu durum çiftler arasında iletişim problemleri yaratmakta ve uyum sürecini zorlaştırmaktadır. Aileyi bırakıp gitmelerinden dolayı eşlerine kızgın olan kadınlar tekrar bir arada olma döneminde yaşananlardan dolayı depresyona girmektedir (Bey & Lange, 1974, s. 285).

Görevlendirme ile ilgili literatür incelendiğinde, göreve destek olan ve kontrol edebileceği şeylere konsantre olan asker eşinin bu döneme adaptasyonunun kolay olduğu görülmektedir.

## Yöntem

### Araştırmanın Amacı

Araştırmanın konusu aile götürülemeyen garnizona yapılan atama/görevlendirmelerin asker eşlerinin beden sağlığı, ruh sağlığı ve evlilikle ilgili genel memnuniyet düzeyleri üzerindeki etkilerinin incelenmesidir. Araştırmanın amacı askerlik mesleğine ait zorlukların asker eşlerinin beden sağlığı, ruh sağlığı ve evlilikle ilgili genel memnuniyetleri üzerindeki etkilerini incelemek ve eşlerin orduya karşı olan tutumlarını tespit etmektir. Bu maksat ile özellikle aile götürülemeyen garnizona görevlendirilen askerlerin eşleri ile görevlendirilmeyen askerlerin eşleri değişkenler üzerinden değerlendirilmiştir.

Asker aileleri ordular için önemli bir kurum hâline gelerek orduların yapılanmasında belirleyici olmuşlardır. Geçmiş dönemlerde sadece askerlerinin beklentilerini dikkate alan ordular, profesyonel bir yapıya kavuşmalarıyla birlikte ailelerinin de beklenti ve isteklerini dikkate almak durumunda kalmışlardır.

Asker aileleri asker kişilerden ailevi sorumluluklarını yerine getirmesini talep ederek ordunun da bu konuda personelinin yanında olmasını beklemektedir. Ailelerin askerî yaşama uyumu ve bu yaşamdan memnuniyetleri askerlerin mesleki motivasyonlarını ve meslekten beklentilerini etkilemektedir.

Ailesinin mutlu olmadığını düşünen bir asker ordudaki görevini zamanında önce bırakmayı ve sivil hayata geçmeyi düşünebilmektedir. Dünya ordularında özellikle de ABD ordusunda yapılan çalışmalar ailelerin askerlerin ordudan ayrılma niyetinde belirleyici bir etken olduğunu göstermiştir.

Yetişmiş nitelikli personel ihtiyacı fazla olan ordularda askerlerin erken ayrılması sorun yaratmaktadır. Bu durum eğitim ihtiyacı doğurarak maliyetleri arttırmaktadır. Uzun süren eğitimler sonucu yetiştirilen tecrübeli bir savaş pilotunun ordudaki görevinden erken ayrılması ordunun muharebe gücünü belli oranda olumsuz etkilemektedir.

Orduların asker aileleri konusunda uyguladığı politikalar askerlerin ve ailelerinin orduya olan bağlılığını ve askeri yaşamdan memnuniyetlerini arttırıp azaltabilmektedir. Aileler için sağlanan imkânlar askerlerin de vazifelerine olan konsantrasyonunu arttırmakta ve muharebe ortamında gereksiz zayıyatı engellemektedir. Ailesini geride bırakan bir askerin vazifesini layıkıyla yapabilmesi için ailesinin güvende olduğunu ve imkânlarının yeterli olduğunu bilmesi gerekmektedir. Aksi durumda moral ve motivasyonu olumsuz etkilenen askerler aileleri ile ordu arasında seçim yapmak zorunda kalmaktadırlar.

Bu çalışma ile askerlik mesleğine ait zorlukların asker eşleri üzerindeki etkileri, eşlerin orduya karşı olan tutumları ve eşlerin beklentileri incelenmiştir. Çalışmanın sonunda askerlerin mesleki kariyerlerini etkileyen ailelerin memnuniyetini ve uyumunu arttırmak amacıyla öneriler getirmek amaçlanmıştır.

Araştırmada zaman, maliyet ve ulaşılabilirlik durumu göz önüne alındığında tüm asker eşlerine ulaşmak mümkün olmadığından “örnekleme metodu” uygulanmıştır. Örnekleme kara, deniz ve hava kuvvetlerinde görev yapan subay, astsubay ve uzman erbaşların eşleri oluşturmuştur. Garnizon durumu kuvvetler arası farklılık gösterdiğinden asker eşlerinin hâlihazırda ikâmet ettikleri adresleri araştırmada ele alınmamıştır.

Aile götürülmeyen garnizona yapılan görevlendirmeler araştırmanın hipotezlerinde belirleyici olmuştur. Deniz kuvvetlerinde görev yapan askerlerin seyir görevleri aile götürülemeyen garnizona yapılan görevlendirme olarak kabul edilmiştir. Eşi birden fazla aile götürülmeyen garnizona görevlendirilen kadınların son tecrübeleri değerlendirmeye alınmıştır.

### **Araştırma Modeli**

Bu araştırmada askerlik mesleğine ait zorlukların asker eşlerinin beden sağlığı, ruh sağlığı ve evlilikle ilgili genel memnuniyetleri üzerindeki etkilerini incelemek ve eşlerin orduya karşı olan tutumlarını tespit etmek amacıyla nicel araştırma desenlerinden tarama deseni kullanılmıştır. Bir tarama deseni bir evrenin eğilimlerinin, tutumlarının

ve düşüncelerinin nicel bir tablosunu sunar ve bir evrendeki değişkenler arasındaki ilişkiyi bu evrenden bir alt küme oluşturarak incelenmesini/test edilmesini sağlar. Tarama desenleri üç tür sorunun cevaplanmasını sağlar: (1) betimleyici sorular, (2) değişkenler arasındaki ilişkiler hakkındaki sorular veya uzun periyodik bir çalışmada bir tarama deseninin zaman içinde tekrarladığı durumlarda değişkenler arasındaki ne tür değişimlerin olduğuna dair sorular, (3) zaman içinde değişkenler arasındaki yordayıcı ilişkiler hakkındaki sorular (Creswell & Creswell, 2001). Tarama deseni araştırmaya verinin hızlı ve ekonomik toplanması gibi avantajlar sağlamaktadır. Çünkü büyük bir evrene ait veriye küçük bir örneklem ile ulaşılmasını sağlamaktadır (Fowler, 2009). Tarama deseninde araştırmaya konu olan durum kendi koşulları içinde ve olduğu hâliyle tanımlanmaya çalışılır. Araştırma konusu olan olay, birey ya da nesne kendi doğasına uygun olarak gözlemlenir ve uygun sorularla betimlenir (Karasar, 2014).



## Örneklem

Türk Silahlı Kuvvetlerinde yaklaşık 200 bin subay, astsubay ve uzman erbaş görev yapmaktadır. Bu çalışmanın evrenini Kara, Deniz ve Hava kuvvetlerinde görev yapan subay, astubay ve uzman erbaş eşleri oluşturmaktadır ve evrenin tespiti mümkün değildir. Çalışmadaki tüm evreni asker eşlerinin oluşturması ve tüm evrene ulaşabilmenin zorluğu nedeniyle örneklem alma yoluna gidilmiştir. Örneklem büyüklüğü, %95 güven aralığı ve 0,05 hata marjıyla 316 olarak hesaplanmıştır (Cochran, 1963).

## Veri Toplama Araçları

Verileri toplamak üzere bir veri toplama aracı geliştirilmiştir. Veri toplama aracı dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde asker eşlerine demografik bilgilerini içeren sorular yöneltilmiştir. İkinci bölümde asker eşlerine Walter Reed Army Institute of Research tarafından ABD ordusunda görev yapan askerlerin eşlerine uygulanan anketten uyarlanan sorular sorulmuştur. Bu bölümde asker eşlerinden aile götürülmeyen

garnizona görevlendirme dönemindeki tecrübeleri ile ilgili soruları cevaplaması istenmiştir. Üçüncü ve dördüncü bölümde Prof. Dr. Medine Yazıcı Güleç ve diğ. tarafından geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılan “Hasta Sağlık Anketi- Somatik, Anksiyete ve Depresyon Belirtileri Ölçeği” (Yazıcı Güleç ve ark., 2012) kullanılmıştır. Anketin depresyon belirtilerini ölçen bölümü 9 maddelik 4 lü Likert tipi, anksiyete belirtilerini ölçen bölümü 7 maddelik 4 lü Likert tipi ölçektir. Her iki ölçek de “hiçbir zaman”, “sadece birkaç gün”, “günün yarısından fazla”, “hemen hemen her gün” şeklinde ifadelerle göre derecelenmiştir. Somatik belirtileri ölçen bölüm ise 15 maddelik 3 lü Likert tipi olarak “hiç rahatsız olmadım”, “biraz rahatsız oldum”, “çok rahatsız oldum” şeklinde ifadelerle göre derecelenmiştir. Çalışmada asker eşlerinin toplam sağlığı “somatik”, “depresyon”, “anksiyete” alt boyutları üzerinden ölçülmektedir. Beşinci bölümde ise asker eşlerinin evlilik ile ilgili genel memnuniyetleri 1’den 10’a kadar derecelendirmek suretiyle ölçülmüştür.

## Bulgular

### Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcıların yaş gruplarına göre dağılımları incelendiğinde, 316 kadından 7’sinin (%2,2) 18-19, 43’ünün (%13,6) 20-24, 109’unun (%34,5) 25-29, 77’sinin (%24,4) 30-34, 57’sinin (%18,0) 35-39, 23’ünün (%7,3) 40 ve üzeri yaşında oldukları belirlenmiştir. Katılımcıların eğitim durumlarına göre dağılımları incelendiğinde, 2’sinin (%0,6) okuryazar (bir okul bitirmede), 5’inin (%1,6) ilköğretim (5 yıllık), 13’ünün (%4,1) ortaokul (8 yıllık), 77’sinin (%24,4) lise ve dengi okul, 190’ının (%60,1) yüksekokul veya fakülte, 29’unun (%9,2) yüksek lisans veya doktora mezunu oldukları görülmüştür. Çalışma durumlarına göre dağılımları incelendiğinde, 111’inin (%35,1) ücretli bir işte çalıştığı, 4’ünün (%1,3) kendi işi olduğu 25’inin (%7,9) işinin olmadığı ve iş aradığı, 6’sının (%1,9) öğrenci, 1’inin (%0,3) emekli, 141’inin (%44,6) ev kadını olduğu, 28’inin (%8,9) ise diğer ifadesini seçtiği belirlenmiştir. Katılımcıların eşlerin statüsüne ve kuvvetine göre dağılımları incelendiğinde, 137’sinin (%43,4) uzman erbaş, 106’sının (%33,5) astsubay, 73’ünün (%23,1) subay eşi olduğu; 238’inin (%75,3) kara kuvvetleri, 46’sinin (%14,6) deniz kuvvetleri, 32’sinin (%10,1) hava kuvvetleri mensubu olduğu görülmüştür. Katılımcılardan 229’unun (%72,4) eşi aile götürülemeyen garnizonlara atama/görevlendirme gördüğü, 87’sinin (%27,6) eşi aile götürülemeyen garnizonlara atama/görevlendirme görmediği belirlenmiştir.

**Asker Eşlerinin Somatik Belirtiler Ölçeği (SBÖ) Puanları Aile Götürülmeyen Garnizona Görevlendirme Durumu Değişkeni Açısından Anlamlı Bir Farklılık Göstermekte midir?**

Tablo 1

*Somatik Belirtiler Ölçeği (SBÖ) Puanlarının Aile Götürülemeyen Garnizona Görevlendirilme Durumu Değişkeni Açısından Karşılaştırılması*

Puan	Gruplar	N	$\bar{X}$	ss	t - Testi		
					t	sd	p
SBÖ Puanı	Görevlendirildi	229	10,33	6,81	1,23	3,14	,218
	Görevlendirilmedi	87	9,28	6,65			

Tablo 1’de görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan bireylerin Somatik Belirtiler Ölçeği (SBÖ) puanlarının aile götürülemeyen garnizona görevlendirilme durumu değişkeni açısından farklılaşma durumunu belirlemek için bağımsız gruplar t testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda grupların somatik belirtiler ölçeği ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmamıştır ( $t = t = 1,23$ ;  $p = p = ,218$ ). Eşi aile götürülemeyen garnizona görevlendirilen ve görevlendirilmeyen grupların somatik belirtileri birbirlerine benzer olduğu saptanmıştır.

### **Asker Eşlerinin Depresyon Belirtileri (DBÖ) ve Anksiyete Belirtileri Ölçeği (ABÖ) Puanları Aile Götürülmeyen Garnizona Görevlendirme Durumu Değişkeni Açısından Anlamlı Bir Farklılık Göstermekte midir?**

Tablo 2

*Depresyon Belirtileri (DBÖ) ve Anksiyete Belirtileri Ölçeği (ABÖ) Puanlarının Aile Götürülmeyen Garnizona Görevlendirilme Durumu Değişkeni Açısından Karşılaştırılması*

Puan	Gruplar	N	$\bar{X}$	ss	t - Testi			Cohen d
					t	sd	p	
DBÖ Puanı	Görevlendirildi	229	12,45	7,92	5,33*	314	,000	,71
	Görevlendirilmedi	87	7,49	5,73				
ABÖ Puanı	Görevlendirildi	229	9,81	6,71	6,31*	314	,000	,90
	Görevlendirilmedi	87	4,82	3,97				

\* $p < ,001$ .

Tablo 2’de görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan bireylerin Depresyon Belirtileri (DBÖ) ve Anksiyete Belirtileri Ölçeği (ABÖ) puanlarının aile götürülmeyen garnizona görevlendirilme durumu değişkeni açısından farklılaşma durumunu belirlemek için bağımsız gruplar t testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda grupların depresyon belirtiler ölçeği ( $t = 5,33$ ;  $p = 0,000$ ) ve anksiyete belirtiler ölçeği ( $t = 6,31$ ;  $p = 0,000$ ) ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmuştur. Eşi aile götürülmeyen garnizona görevlendirilen bireylerin anksiyete ve depresyon düzeyleri eşleri görevlendirilmeyen bireylerden anlamlı şekilde yüksek bulunmuştur. Öte yandan görevlendirilme durumu değişkeninin depresyon belirtiler puanı üzerindeki etki büyüklüğü  $C_d = 0,71$  ve anksiyete belirtiler puanı üzerindeki etki büyüklüğü  $C_d = 0,90$  olarak hesaplanmıştır. Bu değerler yüksek etki büyüklüğünü işaret etmektedir.



## Asker Eşlerinin Evlilik Memnuniyeti (EM) Puanları Aile Götürülmeyen Garnizona Görevlendirme Durumu Değişkeni Açısından Anlamlı Bir Farklılık Göstermekte midir?

Tablo 3

*Evlilik Memnuniyeti (EM) Puanlarının Aile Götürülmeyen Garnizona Görevlendirilme Durumu Değişkeni Açısından Karşılaştırılması*

Puan	Gruplar	N	$\bar{X}$	ss	t - Testi			Cohen d
					t	sd	p	
EM Puanı	Görevlendirildi	229	6,76	2,95	-3,80	314	000	,51
	Görevlendirilmedi	87	8,07	2,09				

\*p < .00.

Tablo 3'te görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan bireylerin Evlilik Memnuniyeti (EM) puanlarının aile götürülmeyen garnizona görevlendirilme durumu değişkeni açısından farklılaşma durumunu belirlemek için bağımsız gruplar t testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda grupların evlilik memnuniyet düzeyleri ( $t=-3,80$ ;  $p=.000$ ) ortalamaları arasındaki farklılık anlamlı bulunmuştur. Eşi aile götürülmeyen garnizona görevlendirilmeyen bireylerin evlilik memnuniyet düzeyleri eşleri görevlendirilen bireylerden anlamlı şekilde yüksek bulunmuştur. Öte yandan görevlendirilme durumu değişkeninin evlilik memnuniyeti puanı üzerindeki etki büyüklüğü  $C_d=.51$  olarak hesaplanmıştır. Bu değerler orta derecede etki büyüklüğünü işaret etmektedir.

## Sonuç

Devletler, modern orduların kurulmasıyla birlikte zorunlu askerlik sisteminden vazgeçmeye başlamış ve yerine profesyonel bir yapının kurulması için çalışmıştır. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte dünya orduları arasında başlayan silahlanma yarışı profesyonel askerlere olan ihtiyacı da arttırmıştır. Ordu içerisinde uzun dönem görev alacak nitelikli personelin eğitimi orduların öncelikli hedefi haline gelmiştir.

Türk Silahlı Kuvvetleri zorunlu askerlik ve profesyonel askerliği birlikte yürüten orduların başında gelmektedir. Türk ordusunun farklı coğrafyalarda mücadele etmesi ve görev alması ordunun profesyonel yapıya geçişini hızlandırmıştır. Özellikle terörle mücadelede komando birliklerinin etkin olarak kullanılması profesyonelleşme sürecine katkıda bulunmuştur.

Dünya ordularında uzun dönem görev alacak profesyonel asker sayısının artması evli asker sayısında da artış meydana getirmiştir. Geçmiş dönemlerde ön planda olmayan asker aileleri modern orduların gündeminde var olmaya başlamıştır. Ailelerin ihtiyaçları ve beklentileri karar vericiler için önemli konular haline gelmiştir. Asker ailesinin askerlik mesleğine ait zorlukları kabullenmesi ve bu yaşam tarzına uyumu

askerlerin mesleki kariyerleri için çok önemlidir. Ailesi uyum problemi çeken bir asker, görevinden istifa ederek ordudan ayrılabilir. Nitelikli ve tecrübeli personellerin erken ayrılışları orduların yapısını olumsuz etkilemektedir. Ordular da bu durum karşısında asker ailelerinin uyum sürecini kolaylaştıracak ve yaşam kalitesini arttıracak adımlar atmaktadır. Çünkü asker ailelerinin özellikle de eşlerin asker-ordu ilişkisinin dışında kalması mümkün değildir.

Askerlik mesleğine ait zorluklar asker ailelerinin uyumunu, sağlığını, orduya karşı tutumunu ve memnuniyetini etkilemektedir. Bu zorluklar ayrılık, taşınma, ölüm/ yaralanma riski, başka ülkede yaşama olarak görülmektedir. Bu tez çalışması askerlik mesleğine ait zorlukların Türk Silahlı Kuvvetlerinde görev yapan subay, astsubay ve uzman erbaş eşlerine etkisini ve eşlerin orduya karşı olan tutumunu ölçmektedir.

Asker aileleri için en büyük zorluklardan biri ayrılıktır. Aile götürülmeyen garnizonlara yapılan görevlendirme ve atamalar asker aileleri için ağır bir yüküdür. Riskli olduğu için aile götürülmeyen bu bölgelerde askerlere verilen görevler tehlikelidir. Bu sebepten asker kişinin can güvenliği asker aileleri üzerinde daha fazla strese yol açmaktadır.

Araştırmada kullanılan hasta sağlık anketine asker eşlerinin verdiği cevaplar incelendiğinde eşi aile götürülemeyen garnizona görevlendirilen ve görevlendirilmeyen grupların somatik belirtilerinin birbirlerine benzer olduğu görülmüştür. Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde ise, 130 asker eşinden alınan veriler ile yapılan çalışmada eşi aile götürülemeyen garnizona görevlendirilen (62 asker eşi) ve görevlendirilmeyen (68 asker eşi) grupların somatik belirtileri kıyaslanmıştır. Çalışmada aile götürülmeyen garnizona görevlendirilen askerlerin eşlerinin somatik belirtiler puanı görevlendirilmeyenlere kıyasla yüksek bulunmuştur (Burton ve ark., 2009). ABD ordusunda yapılan çalışmada eşi aile götürülemeyen garnizona görevlendirilen kadınların yorgunluk, baş ağrısı, adet (aybaşı) sancısı, uyku problemleri, yeme bozuklukları gibi somatik belirtiler gösterdiği tespit edilmiştir (Blount ve ark., 1992). 346 askerin eşlerinden alınan verilerle yapılan benzer bir çalışmada aile götürülmeyen garnizona görevlendirme tecrübesi yaşayan kadınların fiziksel sağlığının bozulduğu sonucuna varılmıştır (Burrell ve ark., 2006). Bu araştırmada literatürün aksine iki grup arasındaki somatik belirtilerin benzerlik göstermesi, örnekleme oluşturan kadınların bir kısmının eşlerinin görevlendirmeden dönmüş olmasına ve fiziksel sağlıklarının düzeldiği sonucuna bağlanmaktadır.

Örneklemeden alınan veriler incelendiğinde, eşi aile götürülemeyen garnizona görevlendirilen bireylerin anksiyete ve depresyon düzeyleri eşleri görevlendirilmeyen bireylerden anlamlı şekilde yüksek bulunmuştur. Ailede ayrılık sürecini başlatan bu görevlerin asker eşlerinin ruh sağlığını olumsuz etkilediği görülmektedir. Bu dönemde aile bireylerinin yaşadığı sıkıntılar asker kişilerin de görev motivasyonunu

düşürmektedir. Literatürde araştırmanın sonucunu destekleyen çalışmalar mevcuttur. 8056 asker eşi ile yapılan çalışmada, eşleri garnizon dışı görevde olan kadınların, eşleri yakın zamanda garnizon dışı görevden dönen kadınların ve bu iki gruba girmeyen kadınların ruh sağlıkları kıyaslanmıştır. Garnizon dışı görevden dolayı daha sık ayrı kalmak zorunda kalan asker eşlerinin ruh sağlıklarının diğerlerine göre daha kötü olduğu görülmüştür (Orthner & Rose, 2009). Irak ve Afganistan'a görevlendirilen 940 askerin eşleri ile yapılan çalışmada ise 182 kadının majör depresyon ve anksiyete bozukluğu kriterlerini sağladığı tespit edilmiştir (Eaton ve ark., 2008).

ABD ordusunda yapılan bir çalışma ile aile götürülmeyen garnizon dışı görevlerin süre üzerinden asker eşlerine olan etkileri ölçülmüştür. Araştırmacılar eşinden 1-11 ay arasında ayrı kalmak zorunda kalan 1000 kadından 27,4'ünün, 11 ay ve üzerinde ayrı kalmak zorunda kalan 1000 kadından ise 39,3'ünün depresyon içerisinde olduğunu belirlemişlerdir. Benzer şekilde ilk gruptaki 1000 kadından 15,7'sinin, ikinci gruptaki 1000 kadından ise 18,7'sinin anksiyete bozukluğuna sahip olduğunu tespit etmişlerdir (Mansfield ve ark., 2010). Yapılan bu çalışma görev sürelerinin asker eşlerini farklı düzeylerde etkilediğini göstermiştir. Görevlendirme süresi uzadıkça asker eşlerine olan olumsuz etkilerin arttığı görülmektedir.

Aile götürülmeyen garnizon dışı görevler asker ailelerinin ayrılık tecrübesi yaşamasına ve aile içi rol ve sorumluluklarının tekrar düzenlenmesine neden olmaktadır. Çocuklu aileler bu dönemde daha fazla yıpranmaktadır. Özellikle anne olan kadınların ayrılık döneminde ruhsal anlamda olumsuz etkilendiği yapılan çalışmalarda görülmüştür. Görev dönüşü tekrar bir arada olma süreci de aile üyelerinde yeni bir travma yaratmaktadır.

Ayrılık döneminde çiftlerin yaşadığı duygusal sorunlar evlilik memnuniyetlerini olumsuz etkilemektedir. Evlilikteki bu problemler askerlerin moral ve motivasyonunu bozmakta ve birliklerinde de problemler yaşamalarına neden olmaktadır. Özellikle lider personelin durumu birliğini doğrudan etkilemektedir.

Araştırma örnekleminde alınan veriler sonucunda eşi aile götürülemeyen garnizona görevlendirilmeyen bireylerin evlilik memnuniyet düzeyleri eşleri görevlendirilen bireylerden yüksek çıkmıştır. ABD ordusunun 1994-1995 yılları arasında barışı destekleme operasyonu kapsamında Mısır'a konuşlandığı birlikte görev alan 100 askerin eşleri ile yapılan çalışmada evlilik memnuniyetleri ve evlilik kaliteleri ölçülmüştür. Bu ölçümler görev öncesi, görev esnasında ve görev dönüşü zamanlarında eşlerden alınan verilerle yapılmıştır. Araştırmacılar görevlendirme döneminde eşlerin evlilik memnuniyetinin düştüğünü fakat uzun vadede değişiklik olmadığını tespit etmişlerdir. Evlilik kalitesinde ise zaman içerisinde önemli bir değişimin olmadığı görülmüştür. Görevlendirme öncesi ilişkilerinde problem yaşayan çiftlerin sonrasında evliliğe devam etme oranlarının düşük olduğu belirlenmiştir (Schumm ve ark., 2000, s. 819).

Asker eşlerini diğer meslek gruplarıyla evli kadınlarla kıyaslayan çalışmada asker eşlerinin evliliklerinde yüksek düzeyde anlaşmazlık yaşadıkları görülmüştür (Asbury & Martin, 2012). Bu anlaşmazlıklar çiftlerin evlilikteki memnuniyetini düşüren başlıca sebeplerdendir. ABD ordusunda görev yapan 346 askerin eşleri ile yapılan çalışmada aile götürülmeyen garnizona görevlendirme sonucu yaşanan ayrılıklar ile eşlerin evlilik memnuniyetleri arasında negatif ilişki olduğu tespit edilmiştir (Burrell ve ark., 2006).

Ayrılık döneminde asker aileleri için en önemli şey iletişimidir. Yeterli iletişim kurabilen aileler bu süreci daha sorunsuz geçirmektedir. İletişim imkânı kısıtlı olan aile üyeleri ise sancılı bir dönem yaşamaktadır. Askerlerin can güvenliği konusunda zamanında bilgi alamayan aile üyeleri endişe duymaktadır. Yaşanan stres, korku ve endişe eşlerin evlilik memnuniyetlerini düşürmektedir.

ABD ordusunda deniz aşırı ülkelere görevlendirilen 798 askerin eşlerinden alınan verilerle yapılan iki gruplu çalışmada görev süresinin uzamasının eşler üzerindeki etkileri ölçülmüştür. Veriler incelendiğinde görev süresi uzayan 355 askerin eşlerinin ruh sağlığı diğer 419 kadına kıyasla daha kötü etkilenmiştir. Ayrıca planlanan zamanda eşi dönmeyen kadınların orduya bakış açıları da diğerlerine göre olumsuz olmuştur. Araştırma sonucunda görevlendirme süresinin uzamasının eşleri öfkelenirdiği ve orduya olan tutumlarını da olumsuz etkilediği tespit edilmiştir (Steelfisher ve ark., 2008). Görevlerin uzaması sonucu uzun süre yalnız kalmak zorunda kalan eşlerin desteğe daha çok ihtiyacı bulunmaktadır.

ABD ordusunda yapılan bir çalışmada, ayrılık vakti yaklaştıkça eşlerinden duygusal olarak uzaklaşmaya başlayan kadınların, eşlerini Vietnam'a gönderecek olmasından dolayı orduya ve komuta heyetine kızgın oldukları tespit edilmiştir (Bey & Lange, 1974). Asker ailelerinin orduya karşı tutumlarını belirleyen etmenlerden biri kurumun onlara olan desteğidir. Kurumdan yeterli destek göremediğini düşünen asker eşlerinin aile-iş çatışması yaşayabileceği düşünülmektedir.

## Öneriler

Askerleri uzun vadede kendi bünyesinde tutmak isteyen orduların birinci önceliği asker aileleri olmalıdır. Asker ailelerinin uyumu ve memnuniyeti, yaşam kaliteleri orduların ailelere verdiği önemle ve uyguladıkları politikalarla doğrudan ilişkilidir. Askerler için ailelerinin mutluluğu ve refahı önemlidir. Ailesinin ordu içerisinde mutlu olduğunu düşünen askerlerin kariyerleri de uzun olmaktadır. Birliklerde lider personelin emir komutası altındaki askerlerin aileleriyle ilgilenmesi ve sorunlarını çözmek için uğraşması personelin moral ve motivasyonunu arttırmaktadır. Bu destek birliğin başarısını da olumlu olarak etkilemektedir.

Ayrılıklar asker aileleri için en zor dönemlerdir. Aileler bu dönemde ordu kurumunun destek olmasını bekler. Asker kişi görev yerine katıldıktan sonra hayatına devam etmeye çalışan aile üyelerine ilgili garnizon komutanlıklarının ve bağlısı aile destek birimlerinin desteği çok önemlidir. Bu birimlerin konusunda uzman personel ile görev yapması gerekmektedir. Evlilik ve çocuk psikolojisi konularında asker eşlerinin başvurabileceği uzmanlaşmış birimler kurulmalıdır. Garnizona bağlı bir birlikten herhangi bir rütbeli personelin araması aileler için yeterli değildir.

Türk Kara Kuvvetleri, terörle mücadele kapsamında yürütülen operasyonlarda görev almak üzere farklı garnizonlardan personel görevlendirmesi yapmaktadır. Görevlendirme emrine müteakip 3-4 gün içerisinde yeni görev yerine katılması istenen personel ailesi ile ilgili sorumluluklarını yerine getirmeden gitmek zorunda kalmaktadır. Bu kısa sürede aile de ayrılık sürecine adaptasyonunu sağlayamamaktadır. Yapılan görevlendirmeler öncesi askerlere ve ailelerine yeterli hazırlık süresi tanınmalıdır. Asker ailelerinin hazırlığını tamamlamış olması ayrılık dönemine olumlu yansımaktadır. Ayrıca ailelerin görevi destekleme düzeylerini de olumlu etkilemektedir.

Süresi belli olmayan ve uzayan görevlendirmeler askerler ve aileleri için büyük stres kaynağıdır. Özellikle riskli görevlerde bulunan askerlerin aileleri bu durumdan daha fazla etkilenmektedir. Bu nedenlerden dolayı görevlendirme emriyle birlikte görev süresi de açıklanmalı ve zorunlu haller dışında görevlendirmeler uzamamalıdır.

Askeri sosyoloji literatüründe asker ailelerini konu edinen birçok çalışma mevcuttur. Dünya orduları asker aileleri üzerinde yaptıkları çalışmalardan elde ettikleri bulgularla politikalarını değiştirmiş, ailelerin uyumunu ve memnuniyetini arttıracak tedbirler almışlardır. Türk Silahlı Kuvvetlerinde ise asker ailelerini konu alan yeterli çalışma mevcut değildir. Bu tür araştırmalar Millî Savunma Bakanlığı öncülüğünde geniş kitlelere ulaşarak yapılmalı ve elde edilen sonuçlara göre stratejiler geliştirilmelidir.

Asker ailelerinin yaşam standartlarını arttırmak onların ordudaki yaşama uyumunu kolaylaştırmaktadır. Özellikle büyükşehirlerdeki kira ücretleri yüksek olduğu için askerler lojmanı tercih etmektedir. Bu bölgelerde lojman sayısının artırılması personeli ekonomik yönden rahatlatacaktır. Lojmanlar içerisinde okul, kreş, revir, market, spor tesisi vb. imkânların olması özellikle yalnız kalan asker aileleri için büyük kolaylık sağlamaktadır. Ayrıca asker ailelerinin hastalık durumunda başvurabileceği askeri hastanelerin tekrar açılması ailelerin hayatını kolaylaştıracaktır.

İzinler hem askerler hem de aileleri için özellikle ayrılık dönemlerinde moral ve motivasyon kaynağıdır. Lider personel birliklerinde izin planlamasına önem vermelidir. Birlik komutanları aile götürülmeyen garnizonlarda görev yapan personelin üç ayda bir on beş gün izne çıkmasını sağlamalıdır. Özellikle pandemi döneminde mücbir sebep hariç izinlerin kaldırılması personel ve ailelerini mağdur etmiştir.

**Etik Komite Onayı:** Bu çalışma için etik komite onayı Milli Savunma Üniversitesi Etik Kurulu'ndan alınmıştır.

**Yazar Katkıları:** Çalışma Konsepti/Tasarım- Ş.U.C., A.B.; Veri Toplama- Ş.U.C.; Veri Analizi/Yorumlama- Ş.U.C., A.B.; Yazı Taslağı- Ş.U.C.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- Ş.U.C., A.B.; Son Onay ve Sorumluluk- Ş.U.C., A.B.

**Hakem Değerlendirmesi:** Dış bağımsız.

**Çıkar Çatışması:** Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

**Finansal Destek:** Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

**Etik Komite Onayı:** This study was approved by the Ethics Committee of National Defence University.

**Author Contributions:** Conception/Design of Study- Ş.U.C., A.B.; Data Acquisition- Ş.U.C.; Data Analysis/Interpretation- Ş.U.C., A.B.; Drafting Manuscript- Ş.U.C.; Critical Revision of Manuscript- Ş.U.C., A.B.; Final Approval and Accountability- Ş.U.C., A.B.

**Peer-review:** Externally peer-reviewed.

**Conflict of Interest:** The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

**Grant Support:** The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

## Kaynakça/References

- Adler, A. B. Bartone, P. T, Vaitkus, M. A. (1995). *Family stress and adaptation during a U.S. Army Europe peacekeeping deployment* (USAMRU-E Technical Report 95-1). <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA294755.pdf>
- Allen, E. S., Rhoades, G. K., Stanley, S. M., & Markman, H. J. (2011). On the home front: Stress for recently deployed army couples. *Family Process, 50*(2), 235–247. <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.2011.01357.x>
- Asbury, E. T., & Martin, D. (2011). Military deployment and the spouse left behind. *The Family Journal, 20*(1), 45–50. <https://doi.org/10.1177/1066480711429433>
- Bell, D. B., Schumm, W. R. (1999). Family adaptation to deployments. In P. McClure (Ed.), *Pathways to the future: A review of military family research* (pp. 109–132). Marywood University, Military Family Institute. <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA364886.pdf>
- Bey, D. R., & Lange, J. (1974). Waiting wives: Women under stress. *American Journal of Psychiatry, 131*(3), 283–286. <https://doi.org/10.1176/ajp.131.3.283>
- Blount, B. W., Curry, A., & Lubin, G. I. (1992). Family separations in the military. *Military Medicine, 157*(2), 76–80. <https://doi.org/10.1093/milmed/157.2.76>
- Burke, R. J., & Greenglass, E. R. (1999). Work–family conflict, spouse support, and nursing staff well-being during organizational restructuring. *Journal of Occupational Health Psychology, 4*(4), 327–336. <https://doi.org/10.1037/1076-8998.4.4.327>
- Burrell, L. M., Adams, G. A., Durand, D. B., & Castro, C. A. (2006). The Impact of military lifestyle demands on well-being, army, and family outcomes. *Armed Forces & Society, 33*(1), 43–58. <https://doi.org/10.1177/0002764206288804>
- Burton, T., Farley, D., & Rhea, A. (2009). Stress-induced somatization in spouses of deployed and nondeployed servicemen. *Journal of the American Academy of Nurse Practitioners, 21*(6), 332–339. <https://doi.org/10.1111/j.1745-7599.2009.00411.x>
- Cochran, W. G. (1963). *Sampling techniques* (2nd ed.). John Wiley and Sons.
- Coser, L. A. (1974). *Greedy institutions: Patterns of undivided commitment*. The Free Press.
- Creswell, J. W., & Creswell, D. (2001). *Araştırma tasarımı: Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları*.

Nobel Yayıncılık.

- Eaton, K. M., Hoge, C. W., Messer, S. C., Whitt, A. A., Cabrera, O. A., McGurk, D., Cox, A., & Castro, C. A. (2008). Prevalence of mental health problems, treatment need, and barriers to care among primary care-seeking spouses of military service members involved in Iraq and Afghanistan deployments. *Military Medicine*, 173(11), 1051–1056. <https://doi.org/10.7205/milmed.173.11.1051>
- Elloy, D. F., & Smith, C. (2004). Antecedents of work-family conflict among dual-career couples: an Australian study. *Cross Cultural Management: An International Journal*, 11(4), 17–27. <https://doi.org/10.1108/13527600410797927>
- Faulk, K. E., Gloria, C. T., Cance, J. D., & Steinhardt, M. A. (2012). Depressive symptoms among US Military spouses during deployment. *Armed Forces & Society*, 38(3), 373–390. <https://doi.org/10.1177/0095327x11428785>
- Fowler, F. (2009). *Survey research methods* (4th ed.). Sage.
- Haas, D. M., & Pazdernik, L. A. (2006). A Cross-sectional survey of stressors for postpartum women during wartime in a military medical facility. *Military Medicine*, 171(10), 1020–1023. <https://doi.org/10.7205/milmed.171.10.1020>
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemi* (26. basım). Nobel Yayıncılık.
- Macintosh, H. (1968). Separation problems in military wives. *American Journal of Psychiatry*, 125(2), 260–265. <https://doi.org/10.1176/ajp.125.2.260>
- Mansfield, A. J., Kaufman, J. S., Marshall, S. W., Gaynes, B. N., Morrissey, J. P., & Engel, C. C. (2010). Deployment and the use of mental health services among U.S. Army wives. *New England Journal of Medicine*, 362(2), 101–109. <https://doi.org/10.1056/nejmoa0900177>
- Moelker, R., & Van Der Kloet, I. (2017). Asker aileleri ve silahlı kuvvetler. G. Caforio (Ed.), *Askeri Sosyoloji* içinde (s. 201–223). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Orthner, D. K., & Rose, R. (2009). Work separation demands and spouse psychological well-being. *Family Relations*, 58(4), 392–403. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3729.2009.00561.x>
- Padden, D. L., Connors, R. A., & Agazio, J. G. (2010). Stress, coping, and well-being in military spouses during deployment separation. *Western Journal of Nursing Research*, 33(2), 247–267. <https://doi.org/10.1177/0193945910371319>
- Patterson, J. M., & McCubbin, H. I. (1984). Gender roles and coping. *Journal of Marriage and the Family*, 46(1), 95. <https://doi.org/10.2307/351868>
- Pearlman, C. A. (1970). Separation reactions of married women. *American Journal of Psychiatry*, 126(7), 946–950. <https://doi.org/10.1176/ajp.126.7.946>
- Riggs, B. A. (1990). Routine-work-related-absence: *Marriage & Family Review*, 15(3–4), 147–160. [https://doi.org/10.1300/j002v15n03\\_09](https://doi.org/10.1300/j002v15n03_09)
- Rosen, L. N., Teitelbaum, J. M., & Westhuis, D. J. (1993). Stressors, stress mediators, and emotional well-being among spouses of soldiers deployed to the Persian Gulf during Operation Desert Shield/Storm. *Journal of Applied Social Psychology*, 23(19), 1587–1593. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1993.tb01049.x>
- Rosen, L. N., Westhuis, D. J., & Teitelbaum, J. M. (1994). Patterns of adaptation among army wives during Operations Desert Shield and Desert Storm. *Military Medicine*, 159(1), 43–47. <https://doi.org/10.1093/milmed/159.1.43>
- Schumm, W. R., Bell, D. B., & Gade, P. A. (2000). Effects of a Military Overseas Peacekeeping

- Deployment on Marital Quality, Satisfaction, and Stability. *Psychological Reports*, 87(3), 815–821. <https://doi.org/10.2466/pr0.2000.87.3.815>
- Segal, M. W. (1986). The military and the family as greedy institutions. *Armed Forces & Society*, 13(1), 9–38. <https://doi.org/10.1177/0095327x8601300101>
- Segal, M. W., Harris, J. J. (1993). *What we know about army families*. U.S. Army Research Institute for the Behavioral and Social Sciences, Alexandria. <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA271989.pdf>
- Segal, M. W., Segal, D. R. (2006). Implications for military families of changes in the Armed Forces of the United States. In G. Caforio (Ed.), *Handbook of the sociology of the military* (pp. 225–233). Springer.
- Spera, C. (2009). Spouses' ability to cope with deployment and adjust to Air Force family demands. *Armed Forces & Society*, 35(2), 286–306. <https://doi.org/10.1177/0095327x08316150>
- SteelFisher, G. K., Zaslavsky, A. M., & Blendon, R. J. (2008). Health-related impact of deployment extensions on spouses of active duty army personnel. *Military Medicine*, 173(3), 221–229. <https://doi.org/10.7205/milmed.173.3.221>
- “TSK personel mevcudu”. (08.12.2020). <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/tsknin-personel-mevcudu-aciklandi>
- Van Vranken, E. W., Jellen, L. K., Knudson, K. H., Marlowe, D. H., & Segal, M. W. (1984). *The impact of deployment separation on army families*. Walter Reed Army Institute of Research, Washington. <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA146595.pdf>
- Vinokur, A. D., Pierce, P. F., & Buck, C. L. (1999). Work–family conflicts of women in the Air Force: Their influence on mental health and functioning. *Journal of Organizational Behavior*, 20(6), 865–878. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-1379\(199911\)20:6<865::AID-JOB980>3.0.CO;2-L](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-1379(199911)20:6<865::AID-JOB980>3.0.CO;2-L)



### Askerî Sosyolojide Sivil-Asker Mesafesi Tartışmaları\*

Mustafa Yücehan Akal<sup>1</sup> , Adem Başpınar<sup>2</sup> 

#### Öz

Bu makalede sivil-asker mesafesi konusunun dayandığı kaynaklar, İkinci Dünya Savaşı'nı müteakip kuramsallaşma dinamikleri ve konu kapsamında gündeme gelen tartışmalarla birlikte mesafe boyutlarına dikkat çekilmiştir. Sivil-asker mesafesi, Soğuk Savaş döneminde Amerika Birleşik Devletleri'nde daimî ve büyük bir ordunun toplum değerlerine tehdit oluşturduğu düşüncesiyle birlikte, sivil-asker ilişkilerinin bir konusu olarak ortaya çıkmıştır. Demokrasi lehine en uygun ordu denetim modeli arayışlarında ortaya çıkan bu konu, askerlik hizmetindeki değişimler ve sivil-asker ilişkilerindeki gerilimlerin artmasına bağlı olarak akademik ilginin odağında olmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** Askerî Sosyoloji • Sivil-Asker İlişkileri • Sivil-Asker Mesafesi • Silahlı Kuvvetler ve Toplum • Kültürel Mesafe

#### The Civil-Military Gap Debates in Military Sociology

#### Abstract

This article draws attention to the dimensions of gap alongside the sources upon which the issue of civil-military gap is based, the theorizing dynamics following World War II, and the discussions that have come to the agenda within the scope of the subject. Civil-military gap emerged as a subject of civil-military relations in the United States during the Cold War, with the idea that a large and permanent standing army poses a threat to social values. This issue emerged in the search for the most appropriate military control model in favor of democracy and has been the focus of academic attention due to the changes in military service and the increase in tensions in civil-military relations.

**Keywords:** Military Sociology • Civil-Military Relations • Civil-Military Gap • Armed Forces and Society • Cultural Gap

\* Bu çalışma Dr. Öğr. Üyesi Adem Başpınar danışmanlığında Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Askerî Sosyoloji Anabilim Dalı'nda hazırlanan "Askerî Sosyolojide Sivil-Asker Mesafesi Tartışmaları" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

1 **Sorumlu yazar:** Mustafa Yücehan Akal (Doktora Öğrencisi), Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Askerî Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye Eposta: yucehannakal13@gmail.com ORCID: 0000-0001-7853-4684

2 Adem Başpınar (Dr. Öğr. Üyesi), Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Kırklareli, Türkiye Eposta: abaspınar@klu.edu.tr ORCID: 0000-0002-2125-1832

**Atıf:** Akal, M. Y., & Başpınar, A. (2022). Askerî sosyolojide sivil-asker mesafesi tartışmaları. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42, 91-127. <https://doi.org/10.26650/SJ.2022.42.0102>

### ***Extended Summary***

Being isolated from social structures and physically separate, military structures have developed cultural habits, views, and behaviors different than civilians. As a sub-branch of sociology, the subject of civil-military relations for military sociology is aimed at addressing the areas where this subgroup (the military) differs from the upper group (society) using a holistic approach. The subject of the civil-military gap also takes its reference from here. Civil-military relations in Turkey have been analyzed through an assembly based on concessions and assumptions between civilians and soldiers by ignoring the social processes that have caused differences between the two groups. For this reason, our study attempts to explain the emergence and developmental stages of the civil-military gap debate as a missing dimension in the analysis of civil-military relations in Turkey.

As a part of the modern bureaucratic structure, militaries must be strong and organized to protect societal interests but weak enough to not direct this power against the society they protect (Feaver, 1999, p. 215). Upon examining this statement, two main issues of the civil-military relations debates become visible: What is the relationship between civilians and soldiers, who have a duty to protect the society and are equipped with different values and armed forces than the civilians, and how can this relationship be carried out in favor of democratic procedures?

One of the traditional concerns of civil-military relations is the military's direct intervention in power where political authority is deprived of its powers. While this concern is the most serious point, another less worrying issue is that, even if a military does not destroy society, it will engage in a power struggle with the civilian authority and use its power to protect its own interests by not yielding to civilian superiority. Bernard Boëne (1990, p. 27) converted this into the following question: "How can society maintain a relationship of trust and harmony with those responsible for its security?" Answers to this question are grouped under three different designs of control: All the official laws and rules around the chain of command over which the military is accountable to society; integration of the military with social relations; sharing responsibility or providing cooperation through a division of labor among decision makers (Bland, 1999; Feaver, 2003; Huntington, 1957; Janowitz, 1961; Schiff, 1995).

In addition to investigating the areas of differences or similarities between soldiers and society, the civil-military gap also examines the dynamics that separate military and political leaders from each other and cause problems in national security assessments, as well as the presence of a potential culture (attitudes, views, values) that negatively threatens the civil-military relationship (Rahbek-Clemmensen et al., 2012). The civil-military gap debate shows "the effects of society, including military activity, on the role, structure and culture of the armed forces" on one hand and "the consequences for the reputation and legitimacy of the behavior of the armed forces as an organization that fights on behalf of society" on the other (Dandeker, 2001, p. 4).

Civil-military relations in military sociology include the processes of control over the army by the civilian authority and the state and also examine how society and other state institutions relate to the military using survey-type studies (Başpınar, 2012b, p. 130).

Huntington (year) proposed an army of professional soldiers who are politically neutral, isolated from political processes, and fully focused on winning wars. In this direction, an absolute distinction is advocated between armed forces and social values and between the civilian and military spheres of influence in order to maintain military effectiveness and army functionality (Snider & Carlton-Carew, 1995, pp. 3–4). Rejecting the separation of military officers from civil society and creating a different structure, Janowitz viewed the separation between civil and military fields as both unnecessary and impossible (Caforio, 2006, pp. 17–18). Being separate from society, armed forces will cause a loss of reputation and meaning by jeopardizing the social acceptance they need (Janowitz, 1971; Steinbrecher & Biehl, 2021, p. 191). Janowitz additionally stated a dynamic relationship to exist between armed forces and society through personnel exchange (new recruits joining the army and retirees leaving the army).

Revisiting the issue in the post-Cold War era, Ricks (1997) was concerned about the potential and dangerous consequence of the weakening of American soldiers' propensity to represent the community and about the military possibly becoming a semi-autonomous organization too large to be accountable to those it serves. Ricks supported his argument using three changes he had observed in the conditions of civil society, the military, and security: The military power as an actor in political processes has the potential for scaling through (1) the increasing detachment from civilian values with the transition to voluntary forces in the army, (2) the increasing emphasis on liberal values being in conflict with military values in civil society, and finally (3) the encounter with a permanent army larger than in times of peace as a result of changes in the international security environment, thus having the nature of threats be reinterpreted by civilians. The lack of empirical data was eliminated with the project study prepared with the support of the Triangle Institute for Security Studies (TISS) under the editorship of Feaver and Kohn. Later on, a project titled *The Civil-Military Gap in the United States: Does It Exist, Why, and Does It Matter* was prepared by RAND Cooperation under the editorship of Thomas S. Szayna with the support of the USA Armed Forces and focused on the 9/11 attacks and the impact of the Iraq War on civilian control.

The issue of the civil-military gap has also been on the agenda of European countries. Even though the abolition of compulsory military service and the transition to voluntary forces were discussed in the debate in France and Germany, due to the long history of voluntary military service in the UK, the debate involved the decline in the participation in the armed forces among the youth as well as the full inclusion of women, homosexuals, and ethnic minorities in the army (Kümmel, 2007; Strachan, 2010, Vennesson, 2010).

The civil-military gap has been at the center of discussions on civil-military relations in the post-World War II era. Institutional approaches have emerged in this period and later turned into a multi-faceted debate over certain problem areas in the United States. Although the Turkish Armed Forces recruit human resources for its professional staff from certain segments of society, how they are distributed is unknown. Similarly, although the operation has expanded its sphere of influence to the international arena, which views are valid in political preferences and how the common values between soldiers differ from civilians are also unknown. Contrary to the political-military model of the past, the facts that significant differences exist in the democratic control processes of the modern period, that civil-military relations crises are experienced, and that solutions are needed in response to this suggest that civil-military gap studies in Turkey will increase.

Toplumun politik merkezi olarak devletin ortaya çıkışında savaşların yürütülmesi ve finanse edilmesi önemli etkenlerdir (Martin, 1994, s. 406). Devletin savaşlarda belirleyici olması, savaş konusunda silahlı güçlerin uzmanlaşma ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Günümüzde profesyonel ve düzenli bir görünüme sahip ordu yapısı önceki dönemlerde eli silah tutan her bireyin savaşçı sayıldığı milis güçlerine dayanıyordu. Milis güçleri her bireyin kendi rızasıyla katılım gösterdiği, toplumu bir düzeye kadar temsil eden demokratik yapı görünümündeydi. Savaş yapmanın milis güçlerine dayandığı dönemlerde sivil ve askerî liderler aynı doğadan gelirken; siyasi ve askerî konular arası bir ayırım bulunmuyordu. Başka bir ifadeyle sivil-asker ilişkilerinin gelişeceği güç rekabeti ve özerklik mücadelesi henüz ortaya çıkmamıştı. 19. yüzyılda askerî güç devasa boyutlara ulaşip profesyonelleşme eğilimleri geçirirken, sivil toplum hızlı endüstrileşmeye dayalı ilerleme içerisindeydi. Birbirinden farklı değerleri oluşturan bu gelişmelerle birlikte sivil-asker ilişkileri de kaçınılmaz olarak tanımlanabilir bir boyuta ulaşmıştır (Huntington, 1956, s. 676-677). Sivil-asker ilişkilerinin tanımlanabilir bir hâl alması modern devletler için birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu sorunların başında demokrasi lehine en uygun sivil-asker ilişkilerinin ne olduğu yer almaktadır.

Modern literatürde sivil-asker ilişkileri tartışması ilk ortaya çıktığı andan itibaren toplumdan ayrı değerlere sahip bir kurum olarak silahlı güçler ve bu gücü oluşturan siyasi otorite ile toplum arasındaki kompleks ilişki denklemini çözümlenmeye çalışmaktadır. Sosyoloji toplumsal olanı açıklarken toplumu ve içerisinde geliştiği ortamı bir bütün olarak ele almaktadır. Bu araştırma geleneği farklı toplumsal süreçleri açıklamak için sosyal ilişkilere ve kültürel değişkenlere odaklanır. Toplumsal yapıdan soyutlanmış ve fiziki olarak tecrit edilmiş askerî yapı sivillerden farklı kültürel alışkanlıklar, görüşler ve davranışlar geliştirmektedir. Sosyolojinin bir alt dalı olarak askerî sosyoloji için sivil-asker ilişkileri konusu bu alt grubun (asker) üst gruptan (toplum) farklılaştığı alanlarının bütüncül yaklaşımla ele alınmasına yöneliktir. Sivil-asker ilişkileri konusu iki düzlemde kendisini sunmaktadır: (1) ordu ve siyasi karar vericiler arası ilişkiler; (2) ordu ve geniş sivil toplum arasındaki ilişkiler. İkinci Dünya Savaşı sonrası görünürlük kazanan sivil-asker mesafesi tartışması da her iki alan üzerinde ilerletilmektedir. Siyaset bilimciler genel itibariyle ordu ve siyaset ilişkisine odaklanırken, sivil-asker ilişkisinin uyumlu düzlemini oluşturma çabasında kurumsal yapılara vurgu yapmaktadır. Sosyologlar ise her iki boyut üzerinde çalışmalar yürütmekle birlikte sivil-asker ilişkilerinde güç ilişkilerini ve rekabet alanlarını toplumsal alan ile ilişkisi bağlamında yanıtlamaktadır. Sivil-asker mesafesi konusu da referansını temel olarak buradan almaktadır. Sivil-asker ilişkileri konusunun sosyolojik yönü olarak sivil-asker mesafesi tartışmaları ordunun sivil taraftan denetiminin nasıl ve ne şekilde sağlanacağı kaygılarıyla birlikte demokratik yönetimle uyumlu sivil-asker ilişkilerinin ne olduğu sorusuna kapsamlı bir yanıt olarak gelişmiştir.

Türkiye’de sivil-asker ilişkileri genel itibariyle siyaset bilimi muhtevasında gelişim gösteren bir alan olmuştur. Bu nedenle olacaktır ki sivil-asker ilişkileri tartışmaları ordunun tarihsel konumu ve siyasetle girdiği ilişki üzerine yoğunlaşmıştır. Ordunun ulus inşası ve modernleşme süreçlerindeki aktif varlığı, sivil siyasete doğrudan ve dolaylı müdahaleleri, tartışma eksenini siyaset-ordu ilişkilerine kaydırmış; analiz çerçeveleri bu bağlamda darbelerin önlenmesi üzerine önerilerle kurulmuştur (Uluçakar, 2018, s. 189). Sivil-asker mesafesi ordu yapısı ve davranış biçimleriyle potansiyel gerilim alanlarını açıklarken, askerî ve sivil zihin yapısı arasındaki farklılık örüntülerine odaklanmaktadır. Türkiye özelinde sivil-asker ilişkileri her iki grup arasında farklılık nedenlerini teşkil eden sosyal süreçleri göz ardı ederek siviller ile askerler arasındaki kabuller ve varsayımlara dayalı bir kurguyla analiz edilmiştir. Bu nedenle çalışmamız Türkiye’deki sivil-asker ilişkileri analizlerinde eksik bir boyut olarak sivil-asker mesafesi tartışmasının ortaya çıkışı ve gelişim aşamalarını açıklama çabasıdır. Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde sivil-asker ilişkileri konusu ve tartışma alanları tanımlanmıştır. İlk bölümde tartışılan sorun alanlarına bağlı olarak gelişim gösteren sivil-asker mesafesi tartışmasının kavramsal ve kuramsal katkıları ikinci bölümde açıklanmıştır.

### Sivil-Asker İlişkilerini Tanımlamak

Modern toplumlar devletin örgütlenme yapısı, meşruiyet kaynağı, toplum ile kurdukları ilişki süreçleri itibariyle geleneksel toplumlardan farklılaşmaktadır. Bu anlamda modern toplumlar, varlığını sürdürebilmek ve gereksinimlerinin karşılanması için, modern devletin bürokratik kurumlarına ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaçların başında toplumun ve devletin güvenliğinin sağlanması gelir. Organize gücün yönetimini sağlayan ordu kurumunun oluşturulması temel olarak bu fikre dayanmaktadır. Ancak modern devlet örgütlenmesi içerisinde askerî kurumların varlığı Peter D. Feaver’ın sivil-asker problematiği olarak adlandırdığı bir çelişkiyi de barındırmaktadır. Modern bürokratik yapının bir parçası olarak ordular ait oldukları toplumun çıkar alanlarını muhafaza etmek için güçlü ve organize olmak zorundadır ancak, bu gücü koruduğu topluma karşı yönelmeyecek kadar da zayıf olmalıdır (Feaver, 1996a, s. 151-153). Ancak bu zayıflık askeri etkinliği azaltabilir ve ordunun asli vazifesini yapmasını engelleyebilir. Dolayısıyla terazinin bir ucunda etkin bir askeri güç yaratmak diğer ucunda da bu gücün sivil idarenin kontrolünde kalmasını sağlamak vardır. Bu ifade irdelendiğinde sivil-asker ilişkileri tartışmalarının iki temel konusu da görünürlük kazanmaktadır; siviller (silahsız bireyler) ile toplumu korumayı görev edinmiş, sivillerden farklı değerlerle ve silahlı güçle donatılmış ordu arasındaki ilişkinin ne olduğu ve demokratik usuller lehine bu ilişkinin nasıl yürütüleceğidir?

Sivil-asker ilişkileri konusu tarihsel olarak, toplumlarda ilk askerî örgütlenmenin olduğu antik çağlara kadar uzanmaktadır. Konu ilk olarak Antik Yunan döneminde Platon’un Devlet adlı eserinde, toplumun ideal düzenini aramasıyla gündeme gelmiştir.

Platon toplum için ideal devlet düzenini açıklarken, ordu devleti bir sapma hali olarak değerlendirmiştir. Ardından Antik Roma Dönemi'nde Juvenal "Muhafızların muhafızlığını kim yapacak?" sorusuyla sivil-asker ilişkileri tartışmalarının merkezinde yer alan denetim meselesine işaret etmiştir (Rukavishnikov & Pugh, 2006, s. 131).

Sivil-asker ilişkileri kavramına dair tanımları açıklamak çağdaş literatürde büyük ölçüde değişime uğramış tartışmaları anlamak için önemli bir katkı sağlamaktadır. Kurt Lang sivil-asker ilişkileri kavramının, ordu kurumunu kendisini geniş toplumsal yapıdan farklılaştırmasıyla birlikte anlamlı bir görünüme erişeceğini ifade etmektedir. Ona göre sivil-asker ilişkileri, sivillerin aktarımını sağlayacağı veya kabul gördüğü güç/iktidar düzeyinin ordu ve yönetici kadro tarafından kontrol edilmesi ya da aşılması yönündeki arzuları daim olduğu sürece kaçınılmaz biçimde çatışma yüklü olacaktır (Lang, 1972, s. 105). Lang'ın değerlendirmelerinden anlaşıldığı üzere, sivil-asker ilişkileri konusu ilk olarak Avrupa'da günümüz siyaset bilimi literatüründe tartışıldığı şekliyle, askerî kadroların siyasi karar alma aşamalarına doğrudan veya dolaylı müdahaleleri bağlamında bir gündemle ortaya çıkmıştır. Claude Welch, sivil-asker ilişkilerini "kurumsal olarak silahlı kuvvetler ve onların ilişkili olduğu toplum kesimleri arasındaki etkileşimler" olarak tanımlamaktadır. Bu ilişkiler her birinin diğeri üzerindeki kontrolü ya da üstünlüğünü veya birbirleri üzerine etkilerini kapsamaktadır (Welch, 1993'ten akt., Snider & Carlton-Carew, 1995, s. 18). Bu ilişkide sivil ve askerî grupların karşılıklı etkisi veya kontrolü her ulusun milli tarihi, duyarlılıkları ve geleneklerine bağımlı olarak şekillenmektedir. Sivil-asker ilişkileri, ordunun bir devlet kurumu olarak ülkedeki rolüne, yasal düzenlemelerle tanımlanmış siyasi otoriteye tabiiyetine bağlıdır. Toplumun; askerî personeli, subaylığın toplumdaki mesleki itibarı, devletin savunma ile dış politikası ve ordunun belirli faaliyetlerine yönelik bakış açısı yine bu ilişkiyi belirleyen etkenlerdendir. Bu ilişkinin doğası, silahlı kuvvetlerin ve toplumun dinamik bir yapıya sahip olmasından dolayı sürekli bir değişim sergilemektedir. Sivil-asker ilişkilerinin dinamik yapısı konunun birçok boyut üzerinde incelenmesini mümkün kılmıştır. Bu boyutlar arasında politika, ekonomi, medya, bilim-teknoloji, kültür ve tarih sayılabilmektedir. Literatüre yönelik genel bir değerlendirmeyle sivil-asker ilişkileri konulu çalışmalarda öne çıkan temalar: (1) sivil-asker ilişkilerinin kuramsal gelişim aşamaları; (2) belirli bir ülkeye odaklanan araştırmalar (3) ülkeler arası karşılaştırmalar; (4) demokratik yönetimler için ordunun sivil kontrolü; (5) ordu ile toplum yapılarında gözlemlenen kültürel ve sosyal değişimler; (6) orduların profesyonelleşme eğilimlerine bağlı olarak gelişim gösteren sivil-asker mesafesi tartışmaları; (7) çokuluslu askerî birliklerin ulus-aşırı operasyonları kapsamında sivil-asker ilişkileri şeklinde sınıflandırılabilir (Rukavishnikov & Pugh, 2003, s. 131-132).

Gerhard Kümmel, sivil-asker ilişkileri tartışmalarından hareket ederek, sivil-asker ilişkilerini tam kavrayabilmek için birbirine bağlı ve iç içe geçmiş altı boyut üzerinden

incelemeyi önermektedir. Kümmel'e göre sivil-asker ilişkileri; ekonomi, finans, teknoloji, kültür, toplum ve siyaset alanları üzerinde bir görünürlüğe sahiptir. Bu boyutlardaki gözlemlerin dönemsel olarak farklılık gösterebileceğini ifade eden Kümmel, analize zaman değişkenini de dâhil etmiştir. Bu bağlamda sivil-asker ilişkileri (1) barış zamanlarında (2) kriz durumlarında (3) geleneksel askerî normlarda (savunma, önleme, saldırı) ve (4) geleneksel olmayan askerî normlarda (barış gücü, insani yardım vb.) bulunulma durumuna göre incelenmelidir. Sivil tarafın bu ilişkilerde ulusal ve uluslararası yüzü olması nedeniyle, ilgili altı boyut yerel/dışsal olmak üzere iki kategoriye ayrılmalıdır (Kümmel, 2002, s. 67-68).

Sivil-asker ilişkilerinin çatışmacı ve gerilimli olarak karakterize edilmesine neden olan faktörler birbirine zıt iki değer toplumdans tarafından içselleştirilmesiyle ele alınmıştır. Askerî kuruma özgü değerlerin, tutumların veya meselelerin sivil alanda hâkim paradigmaya dönüşmesi (Ekirch, 1956, s. 107) ile bu değerlerin toplumdans tarafından tam anlamıyla yok sayılması [de-bellicization] (Huntington & Sheehan, 2008) ulusun askerî stratejik planlamasını, savunma kaynaklarının yönetimini, ordu ve siyasî otorite arası etkileşimler gibi sivil-asker ilişkileri altında yer alan konular için belirleyici etkiye sahiptir (Brooks, 2008, s. 2). Liberal demokrasiler için sivil-asker ilişkileri uyumu, sivil tutumların hâkim görüş olarak kabulü ve ordunun iktidar alanındaki güç arayışının var olmaması şeklinde analiz edilmektedir (Bacevich, 1997, s. 17; Desch, 1999, s. 4-5; Huntington, 1957, s. 83-85). Genel itibariyle sivil-asker ilişkilerinde uyum; ordunun yasal süreçlerde belirlendiği şekliyle rol ve sorumluluklarını yerine getirmedeki etkinliğine bağlı olarak incelenmektedir (Kemp & Hudlin, 1992, s. 7-26). Bu kapsamda uyumla karakterize edilmiş bir sivil-asker ilişkileri için (1) sivil ve askerî karar vericiler arasındaki az sayıda fikir ayrılığı; (2) strateji ve politika geliştirme aşamalarındaki çatışmasızlık; (3) rol ve sorumluluğun etkin paylaşımı ve uygulaması örüntülerini izlemesi beklenmektedir (Avant, 1998, s. 381).

20. yüzyıldan itibaren başta sosyologlar, siyaset bilimciler ve tarihçiler olmak üzere çeşitli sosyal bilim disiplinlerinden araştırmacılar sivil-asker ilişkilerinin tüm boyutları üzerinde farklı araştırma yöntemlerini ve araçlarını kullanarak alana katkı sağlamaktadır. Siyaset bilimciler tarihçilerin aksine bir örüntüye sahip sebep-sonuç genellemelerini araştırma eğiliminde olmuşlardır. Tek bir olayda ne olduğunu tanımlamaktan ziyade, bütünü ve geneli anlamlandırmaya; değişkenlerin sabit kaldığı durumda gerçekleşme ihtimali olan bir sonraki durumu ya da durumları tahmin etmeye çalışmaktadırlar. Sosyologların temel odak noktasını ordu ve toplum arasındaki etkileşimin belirli düzeylerde uyumlu hale getirilmesi oluştururken siyaset bilimcilerin ilgisini siyasi kontrol kurumları oluşturmaktadır. Sosyologlar sivil-asker ilişkileri meselesine, tarafların bir konu üzerinde belirli bir zaman diliminde nasıl ve hangi etkiyle karar verdiğine ilişkin sorularla nedensellik ilişkisi kurabildikleri ölçüde ilgi göstermişlerdir (Feaver, 1999, s. 211-212).



Buradaki kısa bir değerlendirme dahi sivil-asker ilişkileri tartışması altında ne kadar çok konunun ele alındığını ve alınabileceğini göstermiştir. Sivil-asker ilişkilerini anlamak adına başlangıç olarak “askerî özerklik” ile “sivil demokratik kontrol” kavramlarıyla ne kastedildiği tanımlanmalıdır. Her ikisi de sivil-asker ilişkilerinin durumunu tayin etmede ve kuramsallaştırılmasında odak noktası olmuştur.

### Askerî Özerklik

Askerî özerklik genel anlamda araştırmacılar tarafından “kurumsal özerklik” ve “siyasi özerklik” ile ilişkilendirilerek bu iki alan üzerinde vuku bulan askerî talepleri tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır. Alfred Stepan, ordunun kurumsal özerkliğini, “askerî ayrıcalıklar” terimiyle açıklar. Bu kapsamda askerî ayrıcalıklar ordunun, kendi iç yönetim süreçlerinde etkinliğini korumak, devletin askerî olmayan aşamalarında rol almak, devlet, siyasi otorite ve toplum arası ilişkileri yapılandırılmak amacıyla kendilerinde gördükleri hak alanlarını içermektedir (Stepan, 1988, s. 93). Huntington’a göre özerklik taleplerinde meslekî profesyonellik anlayışı bir çıkış noktasıdır. Asker meslekî profesyonelliğiyle birlikte, sivil kurumlarda olmayan şekilde birlik aidiyeti ve meslekî bilinç geliştirmektedir. Bu özgün değerler, sivilleri yetersiz ya da kendilerini uzman gördüğü alanlarda otorite arayışını teşvik etmektedir (Huntington, 1957, s. 10).

Siyasi özerklik alanları ise ordunun “siyasi iktidarın sahip olduğu yasal otoritenin üzerinde davranma” kapasitesiyle ilişkilendirilmiştir. Pion Berlin’e göre siyasi özerkliğin derecesi, ordunun sivil otoriteyi siyasi ayrıcalıklarından yoksun bırakması, bu ayrıcalıkları kendi çıkarları adına talep etme teşebbüsündeki kararlılığa bağlı olarak belirlenmektedir. Ayrıca bu özerklik amacına göre savunmacı ve saldırgan olarak sınıflandırılmaktadır. Saldırgan amaçlı özerklik talepleri, siyasi amaçları sembolize etmektedir. Ordu, karar mekanizmasındaki yetkilerini genişletmeyi, siyasi iktidarı sınırlandırmayı amaçlamaktadır. Savunmacı özerklik talepleri ise ordunun sahip olduğu kurumsal çıkarları korunmasını, sivillerden gelen müdahalelerin de bu bağlamda engellenmesini amaç edinmektedir. Ordunun siyasi özerklik arayışları ulusal güvenlik gereksiniminin objektif bir değerlendirmesiyle değil, askerî profesyonelliğin özne güçleri, bürokratik ilgi ve askerî değerlerin etkisiyle şekillenmektedir (Pion-Berlin, 1992, s. 85-87).

Feaver’a göre askerî özerklik arayışlarına teslim olmak, gerçek tehdit koşulları ve ulusal güvenlik ihtiyaçlarına gereğinden fazla atıfta bulunarak ulus çıkarlarıyla örtüşmeyecek politika üretim riskini taşımaktadır (Feaver, 2003a). Teorik ve pratik olarak özerklik ile karar aşamaları sınırlarını belirleyen çizginin her ulus için muğlak oluşu ve her ordunun sahip olduğu kültürel değerler ile tarihi mirasın bir diğerine göre farklılık göstermesi, askerî özerkliğin de nerede sınırlandırılacağı veya hangi noktanın sivil-asker ilişkilerinin çıkarına olduğunu belirsiz kılmaktadır. Bu belirsizlik sivil-asker ilişkilerinin kuramsallaştırma çabalarında da gözlemlenmektedir. Örneğin Douglas

Bland, demokratik kontrol için ordu faaliyetlerinde mutlak sivil müdahalesini savunurken (Bland, 1999), Huntington ise askerî özerklik ile sivil denetim arasında bir ilişki kurmaktadır (Huntington, 1957).

Huntington’la benzer şekilde Eliot A. Cohen’de askerî özerkliği askerî profesyonellik kültürünün bir sonucu olarak görmektedir. Cohen, askerî etik ve değerlerin sivillerden farklılaştırıcı bir doğası olduğunu, bu farklılığın korunması ve muhafaza edilebilmesi amacıyla askerlerin özerklik arayışına giriştiğini iddia etmektedir (Cohen, 2002, s. 12-16). Bu bağlamda askerî kurumlar, bürokratik davranışsal yapıları ve çıkarları adına kültürel alışkanlıklarından hareket ederek özerklik isteklerini somutlaştırabilmektedir (Feaver, 2003a, s. 64). Orduların davranış ve tutumlarında kültür ögesine odaklanan yaklaşımlar aynı zamanda askerî özerklik isteğinin de kökenini belirleme çabası gütmektedir. Bu kapsamda çalışmalar ilk olarak ordunun ulusal konumu, politik değerleri, kültürel kimliği, toplumsal itibarı ile algısı ve sahip olduğu normlar üzerinden ulus için politik ve sosyal düzlemde ne ifade ettiğine odaklanmaktadır. Böylece ordu ile sivil otoritenin görev ve sorumluluk alanları onaylanmış çözüm önerilerine, kabul gören sınırlara çekilebilecek ve tanımlanabilecektir (Kier, 1997, s. 28). Aksi takdirde belirli bir ordunun kültürel yapısına derinlemesine yerleşmiş alışkanlıklar ve istekler iktidar alanına sahip olmaya kadar uzanan, politik hareket alanlarında otorite genişletme çabasına dönüşebilecektir. Pion Berlin ordu kültürel mirası ile askerî özerklik örnekledirmek amacıyla Latin Amerika’daki ve Türkiye’deki birtakım askerî müdahaleleri göstermektedir. Türkiye’deki askerî müdahaleleri ordunun kendisini belirli politik ilkelerin koruyucusu olarak görmesinin bir sonucu olarak değerlendirirken, Latin Amerika’da gerçekleşen darbeleri orduların bölgesel rakiplerine karşı algıladığı güvenlik tehdidinin bir neticesi olarak açıklamaktadır (Pion-Berlin, 2011).

Özerklik arayışının doğası genel olarak ordunun sahip olduğu sosyal gelenekleri ile toplumun orduya yönelik bakış açısı, anayasal çerçeveye belirlenmiş sorumluluklar ve ordunun denetim kurumlarının durumu etkenleriyle şekillenmektedir. Askerî özerklik sivil irade karşısında, ordunun otorite alanını genişletmek amacıyla belirli alanlar üzerinde giriştiği bir güç mücadelesi olarak da tasvir edilebilmektedir. Bu mücadele her ülkenin farklı bürokratik, politik ve sosyal yönleri taşıması nedeniyle değişim sergilemektedir. Askerî özerlik bu şekilde farklı talepler üretse de genel olarak siviller ve askerlerin ortak kapsamında kalan belirli başlıklar üzerinde ilerlemektedir. Bunlar temel olarak personele ilişkin tercihler, askerî eğitim aşamaları, askerî reformlar, ulusal güvenlik politikası içeriğinde yer alan konular şeklinde sıralanabilmektedir (Pion-Berlin, 2011). Sivillerin bu alanlarda kararları ve yaklaşımlarına bağlı şekilde orduda bir konum almaktadır. Bu konumun düzeyi askerinin ayırt edici ideolojik ve mesleki zihin yapısı ile karşıt görüşleri içeren değerler bütününe bağlı tayin edilmektedir.

## Orduların Sivil Demokratik Denetim Problemi

Sivil-asker ilişkileri geleneksel kaygılarından biri ordunun doğrudan iktidara müdahale etmesi ve siyasal otoritenin buradaki yetkinliklerinden el çektilmesidir. Bu kaygı en vahim noktayı oluştururken daha az endişe duyulan bir diğer husus, toplumu yok etmezse bile, ordunun sivil otoriteyle güç mücadelesine girişmesi ve sivil üstünlüğüne itaat etmeyip kendi menfaatlerinin sürdürülmesi amacıyla elindeki gücü kullanmasıdır. Bu nedenle Feaver, askerî müdahaleler sorunu çözülsede dahi ordunun genel kontrol sorununun mevcut olabileceğinin altını çizmektedir (Feaver 1999, s. 216). Bernard Boëne (1990, s. 27) bu çelişkili durumu şu şekilde soruya dökmüştür: “Toplum kendi güvenliğinin korunmasından sorumlu olanlarla ilişkisini uyum içerisinde nasıl koruyabilir?”

Sivil-asker ilişkilerine yönelik çağdaş literatürde “sivil kontrol” terimi “siyasi kontrol” ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (Rukavishnikov & Pugh, 2003, 136). Bu kavram, bir ulusun genel politik alanları dışında özellikle güvenlik ve savunma konularında karar aşamalarında sivil kurumların üstünlüğünü göstermektedir. Weber’in düşünce yapısı takip edilerek şiddet araçlarının kontrolünde meşru sivil otoritenin gücünün maksimize edilmesi amaçlanmaktadır (Başpınar, 2018, s. 23). Orduların denetimi tartışması kendisini çağdaş egemenlik biçimi olarak demokrasi bağlamında sunmaktadır. Ordunun sivil kontrolü demokrasi olmaksızın sağlanabilir ancak, demokratik denetim mekanizmasının işlevselliği için sivil kontrol bir ön koşuldur. Bu bağlamda demokratik sivil kontrol, ordunun demokratik süreçlere uyum sağlama düzeyiyle ilgili bir kavramsallaştırma değildir (Born, 2003, s. 152). Genel anlamıyla halkın egemenliğini ve devlet otoritesinin halkın elinde olduğu anlamını taşıyan demokraside, politikacılar/sivil otorite savunma ve güvenlik politikası da dâhil olmak üzere meşru siyaseti anayasal hesap verilebilirlik düzleminde yapabilmektedir. Bu kapsamda demokratik kontrol terimi, askerî karar vericiler ile sivil yetkililer arası iki yönlü bir etkileşim sürecidir. Siyasi otorite, ordunun kapasitesini, boyutunu, biçimlenmesini ve yapısını belirleme; ulusal güvenlik ve askerî doktrinler ile askerî reformları tanımlama gibi yetkilere sahiptir (Rukavishnikov & Pugh, 2003 s. 136).

Araştırmacılar arasında demokratik kontrolün, sivil üstünlük ve parlamento denetimi anlamına geldiği konusunda görüş birliğinin bulunduğunu ifade eden Hans Born (2003, s. 153), demokratik kontrol konusuna yönelik pek çok farklı yaklaşımın mevcut olduğunu belirtir ve bu farklılıkları beş konu üzerinden özetler. (1) *Kapsam (dar/geniş)*: Dar kapsam sivillerin üstünlüğü ve parlamenter denetime odaklanırken geniş kapsam ordunun toplumsal uyumuna yoğunlaşmakta, sivil-asker ilişkilerinin bütününe hesaba katmaktadır. (2) *Aktörler*: Dar kapsam parlamento, hükümet ve ordu arası etkileşimleri içerirken, geniş kapsam sosyal kurum ve aktörleri de analize dâhil etmektedir. Bazı araştırmacılar, politikacılar ile ordu arası etkileşimleri rekabet yüklü bir yapı olarak nitelendirirken, bir diğerleri de denetimi, siyasi ve askerî karar vericiler arası sorumluluk

paylaşımı olarak görmektedir. (3) *Kontrol kalitesi*: Yönlendirici kontrol (ex ante), etki açısından kontrol ve denetimsel kontrol (ex post) olarak üç biçimde ordu denetiminin yürütülüş yöntemine atıfta bulunmaktadır. (4) *Sivil kontrol demokratik kontrol ile eşit değildir*: Sivil kontrol demokratik kontrol için gereklilik arz etmektedir ancak yeterlilik sağlamamaktadır. (5) *Güç temelli*: Demokratik kontrol ordunun, özellikle siyasi karar vericilerle ilişkili olarak, toplum nazarındaki göreceli güç konumu göstermektedir. Siyasi ve askerî karar vericiler arasında asimetrik güç ilişkisi bulunmaktadır. Siyasi karar vericiler resmi güç sahibiyken askerî liderler bilgi, uzmanlık ve bağlantı/ittifak gücüne sahiptir. Feaver, sivil demokratik kontrolü sorunsalına bir de ordu tarafından bakılması gerektiğini; meşru ve uygulanabilir bir kontrolün ortaya çıkışı için silahlı kuvvetlerin gönüllü rızasının bulunması gerektiğini belirtmektedir. Ordunun “sivil kontrol ilkesine istekli ve amaçlı katılımı” gerekmekte; hatta bu sivil kontrol için bir ön şart şeklinde kabul edilmelidir (Feaver, 1992, s. 253). Douglas Bland benzer bir yaklaşımla Feaver’ı tekrar eder ve sivil otoritenin meşruluğuna karşıt ordunun da silahı bulunduğunu; sivil kontrol fikrini, sivillerin askerlere empoze etmesinden ziyade askerlerin kabul etmesinin bir sonucu olarak yorumlamaktadır (Bland, 2001, s. 529).

Liberal demokrasilerde askerî liderlerin sivil üstünlük prensipleri ve demokratik denetim fikrini *apriori* biçimde kabul ettiği varsayılmaktadır (Dahl, 1998; Luttwak, 1999, s. 99). Bu varsayımın bir devamı olarak Batı kaynaklı çağdaş sivil-asker ilişkileri modellemeleri, politik süreçlerde tarafsız bir ordu beklentisindedir. Richard Kohn (1997), bir askerın kamuoyuna açık bir politik tutum ve görüş bildirmesiyle, politikacı gibi davranmış olacağını; “tarafsız kamu görevlisi” itibarını kaybedeceğini belirtmektedir. Demokratik kontrolün temel konusu ise bunun nasıl sağlanacağıdır. Çağdaş literatürde bu soruya verilen yanıt iki kuramsal girişim etrafında toplanmaktadır. Bunlardan ilki denetimi yasalar ve kurallar bütünüyle resmi bir emir komuta zinciri etrafında orduyu topluma karşı sorumlu kılan siyaset bilimi yaklaşımıdır. İkinci görüş ise denetim için ordunun geniş toplumsal ilişkilerle bütünleştirilmesini öngören sosyolojik bakış açısıdır (Feaver, 1996b, s. 166). Bu görüşler altında denetim tasarımları üçe ayrılmaktadır: (1) otonom-özerklik tanınmasıyla ordunun devletin bir askerî bir aygıtı haline getirilmesi; (2) sosyal kontrol yoluyla ordunun toplum aynası haline getirilmesi ve son olarak (3) siviller ile askerler arasında sorumluluk paylaşımı, iş bölümü ve işbirliğiyle denetimin sağlanmasıdır (Bland, 1999; Feaver, 2003a; Huntington, 1957; Janowitz, 1971; Schiff; 1995).

Douglas Bland (1999 s. 12-13), demokratik kontrolün çalışılmasında ve uygulanmasında dikkate alınması gereken dört soruna işaret etmektedir. İlki muhafız problemidir. Bu konu askerî otonomi alanları ve gücün kısıtlanması içermektedir. Sorunun sekteye uğratılması demokratik kontrolün esas problemi olarak görülebilirken, sivil-asker ilişkilerinin etkin ve uyum içerisinde yönetimi bir sonraki problemi teşkil etmektedir. İkinci sorun, ordunun devlet ve vatandaşlara tehdit oluşturmayacağı

biçimde disipline etmektedir (Huntington, 1991, s. 231). Üçüncü sorun alanı askerin devleti (yasal/anayasal çerçeve) mi yoksa görevdeki siyasi iktidar güçlerini mi sorumlu göreceği iki başlı itaat meselesidir (Howard, 1957, s. 12). Huntington için bir asker ‘haklı’ olarak şu üç olay karşısında siyasi liderine itiraz edebilir: (1) siyasi emirlerin askerî profesyonellikle bağdaşmaması, (2) siyasi emirler yasal düzenlemelere aykırı olduğunda ya da (3) siyasi emirler temel ahlak kurallarıyla çeliştiğinde (Huntington, 1957, s. 70-78). Bland’e göre dördüncü sorun, Huntington’ın da ifade ettiği uzman askerî kadrolar ile uzman olmayan Savunma Bakanı arasındaki ilişki problemidir (Huntington, 1957, s. 20). Bu nedenle, ordu denetimini sağlayan Bakan ordunun uzman danışman rolüne bağımlıdır. Janowitz de gayrinizami harp, sınırlı savaş ve askerî yardım gibi konularda “ordu kendine özgü profesyonel bir yargı yetkisini daimi kılmaya çalışır” diyerek bu soruna işaret etmektedir (Janowitz; 1971, s. 420).

### İktidarın Ele Geçirilmesi

Sivil-asker ilişkileri tartışmalarında praetoryenizm, askerlerin siyasi iktidarı ele geçirmesi, yönetimde üstünlük kurması ve karar verme süreçlerinde hâkimiyeti elde etme süreçlerini tanımlamaktadır. Askerlerin ilk müdahalesi sivil-asker ilişkilerini farklı bir seyre taşımaktadır. Doğrudan veya dolaylı bir müdahale cihetiyle ordu önemli bir siyasi aktör konuma ulaşmaktadır. Böylece siyasi düzlem bir diğer askerî müdahaleyi önlemek adına askerî çıkar alanlarını ve kararlarını gözetecek biçimde düzenlenmektedir (Nordlinger, 1977). Amos Perlmutter’e göre praetoryenizm genel olarak demokratik kurumsallaşmanın gerçekleşmediği, siyasi gruplarda bölünmelerin bulunduğu, politik yönetim için gerekli yasal araçların eksik olduğu ve sivil siyasi yapının işlevsiz kaldığı ortamlarda gelişim göstermektedir. Politik boşluk ve kargaşa ortamı içerisinde ordunun merkezî rolüne başvurulması çeşitli toplumsal gruplar tarafından bir çıkış yolu olarak algılanmaktadır (Perlmutter, 1969, s. 382).

İktidar üzerindeki askerî güdüleri konu edinen sivil-asker ilişkileri yaklaşımları üç neden üzerinde durmaktadır. Bunlardan ilki ordunun sahip olduğu ayırt edici kurumsal niteliklerini vurgulamaktadır. Bu görüşe göre ordunun kurum olarak sahip olduğu kültürel özellikler ve kurumsal yürütülüş biçimi, askerlerin sivillerden ayırtıcı değerleri geliştirmesinde önemli bir etken olarak görülmektedir. Pek çok uzman, yönetim uzmanlığı, hiyerarşiyi, itaati ve rasyonel zihin yapısıyla donatılmış askerin artık profesyonel olarak tanımlanacağını, askerî profesyonellik zihniyetinin de askerleri toplum değerlerinden uzaklaştıran önemli bir etken olduğunu ifade etmektedir. Bu şekilde bir ayrışmanın siyasi tarafsızlığa değil siyaset üzerinde doğrudan ya da dolaylı arayışları teşvik ettiği savunulmaktadır (Finer, 1976, s. 12). Abrahamson (1972), askerî müdahaleyi ordunun örgütsel ve maddi kazanımlarını geliştirmek için bir tepki olarak yorumlamaktadır ve bu bağlamda “profesyonel” bir kimlik taşıyıcılar da, ordunun genel itibarıyla rasyonel bürokratik rollerini maksimize etme eğiliminde olan bir yapı

olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle askerî müdahaleler de muhtemel maliyetlerin ve risklerin hesaba katıldığı, belirli hedeflere ulaşma amacını güden bilinçli bir çaba olarak değerlendirilmektedir. Askerî teşebbüslerin nereye ulaşacağı ve nasıl gelişeceği yine birtakım toplumsal parametrelere göre açıklanmaktadır. Bu yaklaşıma göre müdahalenin nedeni ordunun kurumsal yapısı ya da değerlerinden ziyade ordudaki toplumsal yapının demografik ve kültürel değerlerinin bir neticesidir. Politik yapının eşitlik ilkesine dayandırıldığı, bireysel özgürlük ve çıkar alanlarının baskın olduğu toplumlarda askerî kadroların iktidar üzerindeki güdülerinin sınırlandırılacağı ve reddedileceği paylaşılmaktadır. Bu fikir temel olarak ordu güdülerinin, toplumsal yapı ve ordunun bir parçası olduğu sosyal güçler bağlamında şekillendiğini savunmaktadır (Astiz, 1969; Feit, 1973). Demokratik toplumlarda ordunun sivil değerlerini paylaşması arzu edilen hatta gerekli görülen bir durum olmasına rağmen gönüllü güce geçiş gibi ordunun askerî sisteminde gerçekleşen reformist değişimler bu bağı zayıflatmaktadır. Bu durumda askerler etnik, dini veya ideolojik değişkenlerde yakın durduğu sivil aidiyetlere karşı daha duyarlı bir görünüm sergileyebilmektedir. Son görüşe göre ordu toplumsal bir çıkar grubu olarak yorumlamakta ve askerî müdahalenin temel motivasyonunu askerlerin özerklik talepleriyle bağdaştırmaktadır. Savunmayla ilgili meselelerde askerî danışmanlığa muhtaç olan siviller; askerî doktrinin belirlenişi, askerî eğitimin uygulanışı, personel atamaları ve savunma kaynaklarının dağıtımı gibi askerî liderlerin kendi sorumluluk alanı olarak değerlendirdiği birçok konu üzerinde askerî dirençle karşılaşmaktadır. Askerî müdahale nedenlerinden biri olarak rekabete vurgu yapan bu görüşe göre askerî çıkarlar ile taleplerin sivil otorite tarafından da paylaşımı, askerinin siyasi otorite üzerindeki iktidar hedeflerini engelleyecek bir etken olarak düşünülmektedir (Nordlinger, 1977, s. 63).

### Askerî Sosyolojide Sivil-Asker İlişkileri

19. yüzyıl düşünürlerinden Alexis de Tocqueville “Amerika’da Demokrasi” eserinde ordu üzerine sosyal araştırmalar yapılması ve farklı kavramlarla da olsa çağdaş sivil-asker ilişkileri problematiğini gündeme getiren ilk isim olmuştur. Tocqueville analizinde toplumsal dönüşümü demokratikleşme süreciyle bağdaştırarak; liberal bir demokraside sivil-asker ilişkisinin nasıl düzenleneceğini araştırmıştır. Bu düzen arayışında Tocqueville, demokratik toplumlarda askere alma, askerlerin tutumları ve disiplin uygulamaları, subayların toplumsal kökenleri, ordunun denetimi ve savaş dönemlerinde siyasi otorite ile askerî otorite arası etkileşim biçimi incelemeleriyle sivil-asker ilişkileri tartışması altında yer alan birtakım konulara değinmiştir. Tocqueville silahlı kuvvetlerin toplumsal yapıdan dışlanamayacağını, orduların ait oldukları toplumu yansıttığını ve bu sebeple orduyla ilgili sorunların yalnızca kurum içi değil ülkenin genelinde aranması gerektiğini düşünmektedir. Daha sonra Janowitz tarafından da tekrarlanan askerlerin siyaset ve demokrasi konularında eğitilmesinin demokratik kontrolün bir aşaması olduğu düşüncesi, Tocqueville’e göre ordu ile toplum arasında ortak amaç ve öncelikleri

inşa ederken, askerlerin yönetim üzerindeki ihtiraslarını toplum görüşüyle dizginlemektedir (Tocqueville, 2019, s. 699-718).

Sivil-asker ilişkileri sosyolojik perspektifte Auguste Comte ve Herbert Spencer'a kadar uzanan, klasik sosyolojinin başat konularından gelişmiş endüstriyel toplumlar ile askerî güç kullanımı arasındaki *uyumsuzluk* üzerine tartışmalarda görünürlük kazanmıştır. 1980'li yıllarda bu tartışmalar Wolfgang Vogt'un (1983; 1986; 1988) katkılarıyla birlikte tekrar canlanarak; birbirine karşıt sivil ve askerî mantık kavramsallaştırmalarıyla idealize edilmiştir (Başpınar, 2018, s. 15). Max Weber ise, orduyu bir meslek ve bürokratik bir kurum olarak incelemiştir. Weber'in orduya yönelik analizlerinin arkasında fizikî ve zorlayıcı şiddet araçlarına sahip gücün kim tarafından denetleneceği meselesi yatmaktadır (Turner, 1999, s. 26). Weber için devlet, sınırları içerisinde şiddet araçlarının meşru kullanımını üzerinde bir otoriteye sahip olmalıdır. Bu nedenle orduyu devletin emrindeki en zorlayıcı güce sahip araç olarak çözümlemesinin merkezine yerleştirmiştir (Weber, 2006, s. 79-82). Alfred Vagts (1967) İkinci Dünya Savaşı öncesi yayınladığı "*Militarizm Tarihi*" [History of Militarism] eseriyle militarizmin tarihsel gelişim sürecini sunmuştur. Charles W. Mills, "*İktidar Seçkinleri*" eserinde askerî karar vericilerin siyasi belirleyiciliğine dikkat çekmektedir. Ona göre askerî hiyerarşinin en üst makamını temsil eden subay kadroları, iktidar yönetimindeki elit kesimin bir parçasıdır (Mills, 1956, s. 277). Daha sonra da Stanislav Andreski (1971) "*Ordu Kurumu ve Toplum*" [Military Organization and Society] eserinde silahlı kuvvetlerin toplumsal tabakalaşmaya etkisi ve toplumsal elitlerin konularının korunması arasındaki bağlantıyı ele almıştır (Kümmel, 2002, s. 64).

Rukavishnikov ve Pugh, (2003, s. 132) 20. yüzyılda; siyaset bilimcilerin, sosyologların ve sivil-asker ilişkileriyle ilgilenen diğer sosyal bilimler disiplinlerinin asker ve toplum arasındaki ilişkiyi sosyal bilimlerin ampirik ve kuramsal araçlarıyla ele alıp ulaştıkları sonuçların geçmiş literatür birikimlerinden daha doğru sonuçlar sunduğunu belirtmektedirler. Askerî sosyologlar sivil-asker ilişkileri konusunda, sivillerin ve askerlerin karşılıklı olarak davranışlarını, görüşlerini, değerlerini ve yaklaşımlarını anlamaya yönelik survey tipi çalışmalar yapma eğiliminde olmuşlardır (Feaver & Kohn, 2001; Janowitz, 1971; Manigart, 1992; Segal, 1975a, 1975b; Steinbrecher & Biehl, 2020). İlgili çalışmalarda, askerlerin ve sivillerin, dış politika ile güvenlik politikasına yaklaşımları, sivil-asker ilişkilerini nasıl gördükleri, askerlik mesleği ile kurum olarak silahlı kuvvetlere yönelik tutumları, askerî sisteme ilişkin görüşleri ele alınmıştır (Feaver & Kohn, 2001; Holsti, 1998/1999; Szayna ve ark., 2007). Bu değerlendirmeler neticesinde sivil-asker arasındaki ayrımın kaynakları, bu farklılıkların oturduğu tarihsel ve toplumsal zemin anketlerden edinilen bulgular doğrultusunda incelenmiştir. ABD'de 1930'lı yıllardan ve birtakım Avrupa ülkelerinde 1940'ların sonlarından itibaren askerî meselelere yönelik toplumsal görüşün toplanması ve ölçülmesi için anket kullanımı yerleşik bir araç olmuştur (Steinbrecher & Biehl,

2020, s. 190). Bu süreçte silahlı kuvvetler ve savunma bakanlıkları da düzenli olarak anketler yaptırmış ve sonuçlarını siyasi kararlar ve politika oluşturma süreçleri için kullanmışlardır (Kohr, 1989).

İkinci Dünya Savaşı boyunca kitlesel ve ulusal mobilazasyonun bir neticesi olarak savaş alanında ortaya çıkan, askerî moral, motivasyon ve askerî yaşama adaptasyon sorunları askerî sosyoloji için temel tartışma konularını oluşturmuştur. Bu süreçte ortaya konan çalışmaların temel amacı, askerî verimliliği artırmak üzere önerilerin geliştirilmesidir. Amerikan ordusunun karşılaştığı belirli sorun alanlarının çözümü odağında ölçüm araçlarının kullanıldığı, sosyal psikoloji eksenindeki bu çalışmalar genel itibarıyla sorun odaklı gelişmiştir (Başpınar, 2012a, s. 285).

Stouffer'ın "*The American Soldier*"<sup>1</sup> çalışması ordunun kurumsal ve toplumsal bileşenleri, personel ve birlik uyumu ve sosyal psikoloji alanlarında, sistematik şekilde sunulan bilimsel yöntemlere dayanarak yapılan askerî sosyolojinin öncü çalışmaları arasında yer almaktadır (Stouffer ve ark., 1949). *The American Soldier* eserini alanda önemli kılan temel neden orduyu ampirik verilerle inceleyen ilk klasik çalışma olmasıdır. Ordu ve asker unsurlarını kuramsal olarak sistematik bir şekilde tarihsel bağlama oturtan ilk çalışma Huntington'ın "*Soldiers and the State*" (1957) eseriyle yapılmıştır. Aynı konuya eğilmesiyle birlikte Huntington'dan farklı olarak Janowitz "*The Professional Soldier*" (1971) eserinde ampirik bulgularla birlikte analizini şekillendirmiş ve sivil-asker ilişkilerinin ölçüme dayalı konseptinin öncü ismi olmuştur. Bu çalışmalara ek olarak literatürde ampirik bulgulara dayalı tartışma geleneğinin devamı niteliğinde görülen Charles Moskos'un *The American Enlisted Man* (1970) eseri, Stouffer'ın çalışmasındaki konularla benzer bir yaklaşıma sahiptir. Moskos Vietnam Savaşına bir ordu muhabiri olarak katılarak gözlem ve görüşmelerde bulunmuştur. Çalışmasında da ordu içi araştırma verilerini, geniş boyutlu anket incelemelerini, hükümet raporlarını ve katılımcı gözlemlerle sonucu elde ettiği verileri kullanmıştır. Moskos ilgili çalışmada ordunun örgütsel yapısı, askerlerin orduya yönelik algı biçimleri, askerler arası ırksal ilişkileri, birlik duyguna dayalı motivasyon gelişimini, Amerikan toplumundaki Vietnam Savaşına yönelik muhalefeti, sivil ve askeri kuruma özgü belirli değer alanlarını işlemiştir (Moskos, 1970).

Askerî sosyolojinin kurucu ve temel metinleri olarak değerlendirilen bu çalışmalar bir yönüyle ordu ile asker unsurlarını tanımlama çabası gösterirken, bir diğer amacı

1 Çalışma dört cilt olarak yayınlanmakla birlikte ilk iki cilt doğrudan Amerikan ordusunu konu edinmektedir. İlk cildi *The American Soldier: Adjustment During Army Life* ismiyle, farklı toplumsal ortamlardan orduya katılan ve farklı tecrübelere sahip askerlerin bireysel adaptasyon durumları, ordu içerisindeki toplumsal devinin, askerlerin iş memnuniyet ve tatmin düzeyleri, toplumsal kontrol unsurları, liderlik, askerlerin savaş alanına uyum durumları ile toplumsal yapıda ırksal azınlık grubu Afrika kökenli askerler temalarına odaklanmıştır. İkinci cildi ise *The American Soldier: Combat and its Aftermath* ismiyle savaş öncesinde, sırasında ve sonrasındaki Askerlerin tutumları, savaşa motive oluş biçimleri, görev değişimleriyle birlikte meydana gelen sorunlar, ordu içerisinde doğrudan muharip pozisyonlarda görev almayan personele karşı tutumlar, hava kuvvetlerinde görev alan askerler, savaş muharrirleri ve savaş sürecindeki düşmanlıkların ortaya çıkardığı neticeler, ikinci cildin tematiğini oluşturmaktadır (Başpınar, 2012, s. 107-108).



sivil-asker ilişkilerini düzenleme arayışı göstermesidir. Askerî sosyoloji alanında sivil-asker ilişkilerini tanımlamak için iki kavram; sivil-asker ilişkileri (*civil-military relations*) ve silahlı güçler ve toplum (*armed forces and society*) kullanılmaktadır. Askerî sosyoloji bağlamında sivil-asker ilişkileri, ordunun sivil otorite ve devlet tarafından denetim süreçlerini kapsamakla birlikte, toplum ve devletin diğer kurumlarının ordu ile nasıl bir ilişkiye sahip olduğunu da incelemektedir (Başpınar, 2012b, s. 130). Bu bağlamda askerî sosyolojide toplumsal tutumlara ve düşüncelere yönelik bulgular sivil-asker ilişkilerinin bir göstergesi olarak özel önem taşımaktadır. Toplumun orduya yönelik yüksek kabul değerleri, ordu ve sivil toplum arası yakın bir bağlantıya işaret ederken, ordu ve faaliyetlerine yönelik ilgisizlik, eleştiri ve hatta reddetme çerçevesindeki görüşler sivil-asker ilişkileri için bir krize işaret etmektedir. Buna göre toplum ve silahlı kuvvetler arasındaki ilişki kamuoyundan edinilen verilerle askerî sosyoloji araştırmalarının ana odağını teşkil etmektedir. Toplumsal yapının ordu üzerine düşüncelerinin ölçümüne ilişkin anket çalışmaları, askerî konular veya görevler hususundaki politik tercihler için toplumsal meşruiyet belirtisini sunmaktadır. Teorik perspektiften bakıldığında, toplumun silahlı kuvvetler ile güvenlik politikasına yönelik tutumları bir ülkenin stratejik kültürünün parçasını oluşturmaktadır. Güvenlik ve savunma konularında toplumsal yapıları ve belirleyicileri sosyal-psikolojik perspektiften inceleyen çalışmalar askerî sosyoloji çatısı altında temsil edilmektedir (Steinbrecher & Biehl, 2020, s. 191).

Sivil-asker mesafesi konusu da toplumsal göstergelerin askerî etkinlik ve ordunun denetimi bağlamında öneme sahip olduğu referansıyla askerî sosyoloji alanında gelişim gösteren bir tartışmadır. Sivil-asker mesafesinin ölçümüyle birlikte, ordunun işlevsel zorunluluklarını tanımlayan güvenlik vazifesi ulus adına etkin biçimde karşılanması ve ordu ile toplum arasındaki farklılıkların belirlenerek uyumlu sivil-asker ilişkileri arayışı için öngörülerin belirlenmesi hedeflenmektedir.

### **Sivil-Asker Mesafesi**

Sivil-asker ilişkileri konusuna yönelik tartışmalar ilkel dönemlere dayandırılmasına rağmen, modern anlamda literatür İkinci Dünya Savaşı öncesinde anti-militarist bir temayla işlenen çalışmalarla başlatılmıştır. Sivil-asker ilişkileri konusu, Amerikan literatüründe tartışılan ölçütlerin ve değişkenlerin diğer ülke araştırmacıları tarafından kendi ülkelerine yönelik uyarlamalarıyla yayılım gösteren bir niteliğe sahiptir. Bu nedenle, sivil-asker ilişkileri tartışmalarında Amerikan örneği, alanın teorik ve kavramsal gelişimi için bir çıkış noktasıdır. İkinci Dünya Savaşı'nın akabinde Soğuk Savaş'ın ortaya çıkardığı politik ve askerî koşullar Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) daimi ve büyük bir orduya yönelik ihtiyacı zorunlu kılmıştır. Büyük ve daimi bir ordu varlığının Amerikan liberal değerlerine tehdit oluşturduğu düşüncesiyle şekillenen İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem sivil-asker ilişkileri literatürü için temel

tartışma, karşıt değerlere sahip siyasal ve sosyal alan ile ordu ilişkisinde uyumlu düzlemin ne olduğu sorusuna yanıt aramak olmuştur (Ekirch, 1956; Huntington, 1957; Kerwin, 1948; Lasswell, 1950). Feaver’a göre sivil-asker ilişkileri tartışması ile bu tartışmanın hangi yönde seyredeceğine en önemli katkı, bir siyaset bilimci olan Samuel P. Huntington tarafından *Soldiers and State* (1957) adlı eseriyle yapılmıştır (Feaver, 1996b, s. 158). Huntington’ın çalışmasından sonra sivil-asker ilişkileri tartışması sosyolojinin lehinde ve aleyhinde olmak üzere çeşitli konu başlıkları üzerinden gelişmiştir. Bu bağlamda ortaya çıkan Janowitz’in *Profesyonel Asker* (1960) adlı eseri, toplum ile silahlı kuvvetler arası ilişkiyi araştıran birçok takip çalışmasının da ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Vietnam Savaşı’nın Amerika’da yarattığı “travma” (Ricks, 1997) ve bunun neticesi olarak 1973’te kabul edilen gönüllü güce geçiş yasası [All-Volunteer Force] (AVF) ile birlikte sivil-asker ilişkileri tartışmasında kayda değer farklılıkları içeren ve geçmiş örüntüleri zorlayan yeni bir literatür dalgası ortaya çıkmıştır. Bu dönem sivil-asker ilişkileri analizlerinde; askerî kültür ile toplum değerleri arasındaki gerilimi, ordudaki demografik temsil eşitsizliği, politika oluşturma süreçlerindeki ayrılıkları ve askerî faaliyetlere yönelik karşılıklı görüşleri ampirik bulgularla değerlendiren sivil-asker mesafesi [civil-military gap] tartışması ağırlık kazanmıştır. Vietnam Savaşı ve Soğuk Savaş sonrası dönem ile birlikte Amerikan sivil-asker ilişkilerinde hâkim akademik eleştiri, ordunun hizmet etmekle yükümlü olduğu toplum değerleri ve demografik yapısına yabancılaştığı; kendi politik kazanımları için siyasi tarafsızlığı terk ettiği; politik karar süreçlerinde giderek egemen ve gayrimeşru bir rol üstlendiği noktasında yoğunlaşmaktadır (Bacevich & Kohn, 1997; Collins, 1998; Kohn, 1994; Maynes, 1998; Ricks, 1997; Snider & Carlton-Carew, 1995; Tarr & Roman 1998). Bu yaklaşım; siyasi süreçlerde tarafsız, apolitik tutum içerisindeki ordu idealine karşıtlık içerisindedir. Ordu bu düzlemde, sivil kontrol ilkesine aykırı şekilde “kendi perspektifini dayatmak” amacıyla özgürce faaliyetlerini sürdürmektedir (Kohn, 2002, s. 1). Bu endişeler genel olarak orduya yönelik “kaygı verici”, “yabancılaşmış” ve “kontrolden çıkmış” ibareleri kullanılarak açıklanmaktadır (Cohn, 1999, s. 2; Feaver & Kohn, 2001, s. 1; Holsti; 1998/1999; Kohn, 2002; Ricks, 1997; Segal ve ark., 1978).

Sivil-asker mesafesi kavramı, ordunun profesyonel kadrosunu oluşturan subaylar/ astsubaylar ve toplumu belirli düzeylerde birbirinden ayırıştıran alanları tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır. Askerlerin toplumdan farklılık ya da benzerlik alanlarını araştırmanın yanı sıra, askerî ve siyasi liderleri birbirinden ayıran ve ulusal güvenlik değerlendirmelerinde sorunlara sebep olan dinamikler ve sivil-asker ilişkisini olumsuz şekilde tehdit eden potansiyel bir kültürün (tutumlar, görüşler, değerler) varlığı da tartışma kapsamında incelenen konulardandır (Rahbek-Clemmensen ve ark., 2012). Sivil-asker mesafesi tartışması, bir yandan “askerî etkinlik dâhil olmak üzere toplumun, silahlı kuvvetlerin rolü, misyonu, yapısı ve kültürü üzerindeki etkileri” ile diğer yandan

“silahlı kuvvetlerin toplum adına savaşan bir örgüt olarak davranışlarının, toplumdaki itibarı ve meşruiyeti açısından sonuçlarını göstermektedir” (Dandeker, 2001, s. 4). Bu sonuçlara ulaşmak için dört soru takip edilir: Ordu ve toplum arasında bir mesafe var mı? Varsa etkenleri nelerdir? Bu etkenler sivil kontrolü ve askerî etkinliği ne ölçüde etkiler? (Feaver & Kohn, 2001).

Silahlı kuvvetler sosyal yapının kurumsal bir parçası olmasına rağmen sahip olduğu bürokratik nitelik ve uzmanlık gerektiren vazifesi nedeniyle geniş boyutlarda toplumsal yapıdan farklılaşan/izole olan bir oluşumdur. Bernard Boëne bu durumu *askerî biriciklik* olarak tanımlar. Ordu ne kadar biriciktir ya da olmalıdır? (Boëne, 1990, s. 3). Sivil-asker ilişkileri tartışması altında bu sorunun cevabı silahlı kuvvetlerin işini yapması ve demokratik denetimi için belirli ölçüde ayrı kalması; farklı bir örgütsel yapı, kültür veya değerler sistemi geliştirmesinin gerekliliğini savunanlar ile ordu ve askerinin toplumun bir parçası olduğu gerekçesiyle ayrıştırılmayacağını paylaşanlar arasında ikiye bölünmüştür (Dandeker, 2000, s. 29).

Ordunun personelinden talep ettiği örgütsel ritüeller ve prosedürler kuralların ilk konulduğu ortak bir askerî eğitimden türetilmiştir. Askerî eğitim, askere öldürmek, kendini geniş toplum kesimleri adına feda etme bilincini ve daha genel anlamda askerî zihin yapısını aktarmaktadır. Bu aktarım bireysel kimlikler üzerinde yıkıcı bir deneyimdir. Askerî eğitim sosyal kontrolü zayıflatırken bireyin geçmiş deneyimleri, tecrübeleri ve inançları askerî örgüte uyumlu değerlerle değiştirilmektedir. Bu süreç askerî sosyalizasyon olarak adlandırılan her askerinin sosyalleştiği; yaşadığı ve aynı zamanda da görevini sürdürdüğü mekâna katılımıyla başka bir ifadeyle orduya özgün etkileşimin kurulduğu alanlarda pekiştirilmektedir (Howard & Wilson, 1946, s. 371-375). Szayna ve arkadaşları (2007, s. 68) bu kültür inşa sürecini askerî eğitiminde önüne çekerek bireyin askerî kariyer elde etme isteğinin ilk ortaya çıktığı süreçten başlatmaktadır. Kişisel seçim hali olarak adlandırılan bu durum, askerî kariyer hedefinin belirlenmesini veya meslek olarak askerliği tercih edilmesini kişinin askerlik mesleğinin gerekli kıldığı davranışları ve değerleri sosyo-demografik, siyasi ve kültürel bağlılıklarıyla özdeşleştirmesinin bir sonucu olarak görmektedir. Askere alma sisteminde gönüllülük ilkesine geçişle anlam kazanan kişisel seçim hali Szayna'ya göre “benzer fikirli kişileri bir araya toplarken, sosyalizasyon süreci de bu kişisel seçim eğilimine yoğunluk kazandırmaktadır.”

Zorunlu askerlik hizmeti askerî tecrübelerin geniş toplumsal kesimler tarafından paylaşımını, çeşitli toplumsal kademelerden sivillerin görüşleri ve tutumlarının da silahlı kuvvetlerde eşit biçimde temsil edilmesi fırsatını yarattığı için sivil-asker mesafesini dengeleyici bir işlev görmüştür. Gönüllü güce geçiş bu teması ve deneyimi yok ederken, sivil-asker ilişkilerinin kültürel boyutlarını da değiştirmektedir. Gönüllülük ilkesinin sivil-asker mesafesini üzerindeki derinleştirici etkisini gösteren dört kaynak

vardır: (1) personel temininin sınırlı bir toplum havuzundan karşılanmasıyla savunma yükünün belirli görüşler etrafında toplanan bir toplumsal alt grup tarafından üstlenilmesi ve bu nedenle (2) ordunun tarafgir eğilimlerinin artması, (3) askerî tecrübe eksikliğinden kaynaklı sivil bir cehalet, (4) askerler arasında ordu değerlerinin toplum için yegâne olduğu inancıyla sivil değerlere karşı artan bir duyarsızlık/hoşgörüsüzlük (Binkin, 1993; Fox, 1961; Ginsburgh, 1964; Ricks, 1997).

Savaşlarda ve askerî görevlerde yer alan askerler üzerine yapılan çalışmalarda askerlerin motivasyonlarının ve meşruiyetlerinin önemli bir bölümünü toplum desteğinden aldığı gösterilmektedir (Moskos, 1970). Bu durum, askerlerin vazifelerinin sosyal kabule dayandığı takdirde, kendilerine verilen görevlerle daha yakından özdeşleştikleri anlamına gelmektedir. Genel olarak silahlı kuvvetler ile toplum arasındaki bu bağ motivasyonel faydanın da ötesine geçmektedir (Steinbrecher & Biehl, 2020, s. 190–192). Feaver ve Kohn (2001) mesafe düzeyinin endişe verici bir noktaya varmasıyla karşılaşılması muhtemel sonuçları sıralamaktadır: (1) işveren olarak orduya karşı *ilgisizlik*, (2) savunma planlarında ve kaynakların tahsis edilmesinde *uzlaşmazlık*, (3) siyasi kararlara -ve karar vericilere- karşı *itaatsizlik*, (4) operasyonlara yönelik artan kamusal tepkiler, (5) güvenlik politikası oluşumunda çatışmalar.

**Sivil-Asker mesafesinde kuramsal yaklaşımlar:** Sivil-asker mesafesi tartışması 1950’lerde ve 1960’larda Huntington ile Janowitz’in sivil-asker ilişkileri sorunsalına verdikleri kuramsal yanıtlar etrafında şekillenmiştir. Huntington, askerî kurumların biçimlenmesinde iki gücün önemini vurgulamaktadır. Bunlardan ilki ulusal güvenlik gereksinimlerinden kaynaklanan, büyük oranda muhafazakâr fikirleri içeren işlevsel zorunluluktur. İkincisi ise, çoğunlukla liberal görünümlü baskın toplumsal ideolojik ve kurumlara dayalı toplumsal zorunluluktur. Bu kapsamda Huntington; siyaseten tarafsız, politik süreçlerden izole edilmiş tam anlamıyla savaş kazanmaya odaklı profesyonel askerlerden oluşan bir ordu önermektedir. Bu doğrultuda askerî etkinlik ve ordu işlevselliğini korumak için silahlı kuvvetler ve toplum değerleriyle, sivil ve askerî etki alanları arasının mutlak ayrılmaktadır (Snider & Carlton-Carew, 1995, s. 3-4). Huntington için ordu fedakârlık, kolektivist, hiyerarşi, komuta ve itaat, cesaret, onur, vatanseverlik ve muhafazakârlık gibi değerlerle tanımlanmaktadır. Bunlar Amerikan toplumunda gözlemlendiği bireysellik, eşitlik ve liberal toplumsal ilkelerle gerilim içerisindedir. Huntington çalışmasında toplumsal parametreleri problemleri olarak yorumlamış; orduya yönelik yaklaşımını kötümser bir çerçevede değerlendirmiş ve Amerikan milli güvenliğine yönelik öngörüsünü de ümitsiz olarak nitelendirmiştir. Bu nedenle *“askerî güvenlik talepleri ile Amerikan liberal değerleri arasındaki gerginlik, uzun vadede ya güvenlik tehdidinin ya da liberal değerlerin zayıflamasıyla ortadan kalkacaktır”* şeklinde bir önermeyle sivil-asker ilişkileri uyumuna işaret etmiştir (Huntington, 1957, s. 456). Ona göre toplumsal eğilimlerin silahlı kuvvetlerde yayılması; askerî işlevselliği tanımlayan operasyon ve savunmaya hazır olma, savaş yapma gücü ve ulusal güvenlik üzerindeki

askerî etkinliği aşındırmaktadır. Bu nedenle çeşitli pek çok ismin yanı sıra “objektif kuram”, “siyaset bilimi kuramı” veya “liberal kuram” olarak adlandırılan Huntington’ın yaklaşımının kalbinde siyasi süreçlerde tarafsızlığı temsil eden profesyonel askerin<sup>2</sup> önemini oldukça açık bir şekilde vurgulamıştır. Huntington’ın denetim modeli nihai olarak politik ve askerî süreçleri ayırıştırarak askerî profesyonelliği maksimize etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, askerî sorumluluk alanı, operasyon hedefi, kapsamı ve yürütülüşüyle sınırlandırılmaktadır. Siyasi liderler bu alana müdahil olmazken, ordu karar vericileri de politikayı etkilemeyecektir (Born, 2003, s. 155). Huntington’ın yaklaşımı, Amerikan’ın Soğuk Savaş yıllarında talep ettiği ulusal güvenliğin işlevsel mecburiyetini yerine getirirken, askerî gücü politikacılar, politik süreçleri de askerî güçten koruyan ve her iki güç arasında denge arayışında bulunan bir sivil-asker ilişkileri modeli olarak değerlendirilebilmektedir (Huntington, 1957, s. 2–3, 84).

Huntington’ın aksine Janowitz; subayların sivil toplumdaki ayrıştırılmasını, farklı bir yapı oluşturmasını reddederek, sivil ve askerî alanlar arası ayrışmayı hem gereksiz hem de imkânsız görmektedir (Caforio, 2006, s. 17-18). Janowitz’e göre bunun ilk nedeni, II. Dünya Savaşı sonrası nükleer çağda uluslararası bağlamın, siyasal-toplumsal süreçlerden daha fazla etkilenmesi; sivil ve askerî çıkarlara ek olarak etki alanlarının birbirine nüfuz edecek şekilde değişmesidir. Ordunun iktidar ve eylem alanının giderek toplumsal alanla iç içe geçmesi askerî otonomide önemli değişimler yaratarak, ordunun iç güvenliğin bir unsuru olarak *jandarmavari* tarzda iş yapmasını gerekli kılmıştır (Janowitz, 1971, s. 20). Ayrıca Janowitz, özellikle de barış koruma ve barışı inşa etme gibi askerî operasyonların yürütülüşünde, askerî karar vericilerin askerî kararları politik çıkarımlar doğrultusunda almak zorunda kaldığını ifade etmektedir. Böylece ordu doğrudan siyaset alanına etki etmese de politik talepler ve devletin kendisiyle güçlü bir etkileşim kurmaktadır. Netice itibarıyla Janowitz’e ordu, toplum yapısı ve onun değerleriyle bütünleşik, siyasi perspektifi sürdüren bir “*emniyet gücüne*” [constabulary force] dönüşmüştür. (Janowitz, 1971’den akt., Snider & Carlton-Carew, 1995, s. 4). Janowitz’e göre ikinci neden, personel değişimi aracılığıyla (orduya katılan yeni askerler ve ordudan ayrılan emekli askerler) silahlı kuvvetler ve toplum arasında dinamik bir ilişkinin bulunmasıdır. Orduya yeni katılan askerler görüşlerini, inançlarını ve değerlerini orduya taşımaktadır. Aile üyeleri, sosyal gruplar ve çeşitli sosyal alanlarda kurulan etkileşim askerî deneyimin sivil çevrelere aktarımını sağlamaktadır. Ayrıca Janowitz’e göre askerî alanın tecrit edilme girişimi herhangi bir örgüt gibi ordunun da sosyal meşruiyet ve desteğe bağlı olması nedeniyle hatalı bir teşebbüstür. Toplumdan ayrılan silahlı kuvvetler gerek duyduğu toplumsal kabulü tehlikeye atarak itibar ve anlam kaybına neden olacaktır (Janowitz, 1971; Steinbrecher & Biehl, 2020, s. 191).

2 Askerî profesyonel şu beş meslekî etik çerçevede tanımlanmaktadır: (1) askerî becerilerin ve işlevlerin gelişimine odaklanmış ömür boyu sürdürülecek bir özveri. (2) Politik aktivitelere karşı tarafsızlık (3) Askerlik mesleğiyle ilişkili olmayan tüm teknik ve kariyer alanlarında yönelik ilgisizlik. (4) Sivil üstünlüğe koşulsuz itaat. (5) Tanınmış/kabul edilmiş tek otoriteye bağlılık (Huntington, 1957).

Janowitz de ordunun denetimi problemini çözümlenmesinde Huntington'ın tanımladığı askerî profesyonellik fikrine vurgu yapmasına rağmen ordunun kaçınılmaz şekilde politikleşmesini de kabul etmiştir. Janowitz'e göre bir subayın sivil kontrole gönüllü tabiiyetinde "kendisinin kabul ettiği profesyonel standartlar"ın yanı sıra "sivil değerlerle anlamlı bir bütünlük" sağlaması önemli bir etkidir (Janowitz, 1971, s. 420'den akt., Kümmel, 2002, s. 65). Bu bağlamda ordu, toplumsal tarafa doğru yaklaşmakta, toplumun genel kabul gördüğü değerleri içselleştirmektedir. Askerî karar vericilerin siyasi hedeflere inanması suretiyle de demokratik kontrol sağlanacaktır (Born, 2003, s. 156–157)

Rebecca Schiff'in Mutabakat Kuramı [concordance theory] adını verdiği alternatif yaklaşımı siviller ve askerler arası yüksek düzeyli bütünleşmeyi sivil-asker ilişkilerinin bir yönü olarak görmekte ve Janowitz'in "birbirine nüfuz etme" yaklaşımını desteklemektedir. Mutabakat kuramı, her ulusun tarihsel ve kültürel çözümlenmeleriyle birlikte kendine has bir sivil-asker ilişkileri geliştirdiğini göz önüne alarak, etkileşim süreçlerinde farklı örüntülerin var olabileceğini kabul etmektedir. Bu bağlamda Schiff sivil-asker ilişkileri dinamiklerini anlamlandırmak için kültürel, geleneksel ve tarihsel göstergeleri de analizine işlemiştir. Schiff, askerî karar vericiler, siyasi otorite ve toplumun üzerinde uzlaşacağı veya bütünleşme sağlayacağı sivil-asker ilişki biçimlerinin oluştuğu çeşitli koşulları şu şekilde açıklamaktadır: (1) Askerî kadroların demografik aidiyetleri, (2) siyasi karar aşamaları, (3) askere alınma sistemi ve (4) askerî kültür. Sivil-asker ilişkileri de üç aktörün bu dört ölçüt üzerindeki mutabakat/uyum düzeyine bağlı şekillenecektir (Schiff, 1995; 2008; 2012).

Moskos tarafından öne çıkarılan Kurum/Meslek [Institutional/Occupational] modeli, Huntington ile Janowitz'in modelleri arasında köprü olarak değerlendirilmektedir. Bu görüşe göre ordu bünyesinde hem sivil hem de geleneksel/kurumsal askerî profesyonellik unsurları belirli düzeylerde bulunmaktadır. Vietnam Savaşı sonrası Amerikan sivil-asker ilişkileri genel havasının yansıtıldığı model, askerlik mesleğinin yapısında meydana gelen rol genişlemesiyle birlikte yeni tanımlamaları gündeme taşımıştır. Ulusal ve uluslararası siyasi yapıların değiştiğini gerekçesiyle ordu rol tanımını siyasete kadar genişleten Moskos yeni dönemde ulusal ve uluslararası alanda kurulacak etkinlikte askerî yönünde olması gerektiği düşüncesinden hareket etmektedir. Moskos'a göre zorunlu askerî hizmet sonrasında ordu hizmeti değer yönelimli (kurumsal) bir meslekten, ekonomik getiri odaklı bir işe doğru kaymaktadır. Janowitz'in kurum kültürlerinin toplum kültürel yapısı ve kendi iç dinamikleri etkisinden bağımsız olamayacağı görüşü Moskos tarafından da kabul görmekte birlikte sivil-asker ilişkilerini üçlü bir şema üzerinden gözlemlemeyi önermektedir. İlkinde, askerî işlevini yetersiz ve etkisiz kılma riskiyle ordu sivilleşmekte, kurumsal yapısını tamamen meslekî usullere dayandırmaktadır. İkincisinde ordu tamamen geleneksel "kurumsal" değerlerini korumaya çalışmakta, toplum kültüründen radikal ayrılığı devam ettirdiği bir anlayış

kurmaktadır. Son model ise ikisinin bir sentezini sunmaktadır. Böylece kayda değer farklılıklar olduğu kabulünden hareketle askerî kuruma özgü işleyişin sağlanabilmesi için kurumsal iç dinamiklerdeki birtakım alanların sivil değerlerden ayrıştırılması ve muhafaza edilmesinin gerekliliği önerilmektedir (Moskos, 1973; Nuciari, 2006).

**Sivil-asker mesafesinin boyutları:** Sivil-asker mesafesinin doğasına ilişkin herhangi bir sonuç değerlendirmesi araştırmanın hangi “mesafe” kavramsallaştırmasına odaklandığına bağlıdır. Tartışmanın literatürde yerleşik ve yoğun bir görünüm kazanmasına dayanarak Rahbek Clemmensen ve ark. (2012) sivil-asker mesafesi üzerine yapılan araştırmalarda ortaya çıkan dört farklı boyutu tanımlamaktadır: (1) kültürel; (2) demografik; (3) politik tercihler; ve (4) kurumsal.

Tablo 1

*Sivil-Asker Mesafesinin Dört Boyutu (Rahbek-Clemmensen ve ark., 2012, s. 673'ten çeviri)*

Mesafe Boyutu	Kültürel Mesafe	Demografik Mesafe	Politik Tercihlerde Mesafe	Kurumsal Mesafe
Tanımlar	Ordu ve toplum arasında değer farklılıkları	Askerî ve sivil yapısındaki farklılıklar	Askerî ve sivil karar vericilerin izlediği politika hedeflerindeki farklılıklar	Sivil ve askerî kurum arasındaki farklılıklar
Değişkenler	Karşılıklı algılar, sosyalleşme süreçleri, örgütsel bağlılıklar	Coğrafi köken, siyasi aidiyet, etnisite, sosyo-ekonomik ve aile geçmişi	İfade edilen politika tercihleri, rasyonel kazanç farklılıkları, tarihsel ve köklü tercihler	İşlevsel farklılıklar, kurumsal kimlikler, efsaneler ve önyargılar

Kültürel mesafe boyutu profesyonel askerlikle bağlantılı olarak asker ve sivil değerlerindeki kaçınılmaz farklılıkların sonucu olarak kabul edildiği için bir krizden çok sivil-asker ilişkilerine tehdit oluşturan, süregelen bir yönetim zorluğu olarak görülmektedir. Sivil-asker ilişkileri için bu tehditler: (1) askerî topluma yabancılaşmasıyla birlikte sivil değerlere karşı artan bir hoşnutsuzluk ve bu doğrultuda, korumakla mükellef olduğu toplum değerlerine karşı savunma özverisinin yitirilmesi, (2) ordu yetenek, kapasitesi ve kültürüne bilgisiz sivil siyasi seçkinlerin artmasıyla uygun olmayan kararlarla ordu potansiyelinin yanlış değerlendirilmesi olarak görülmektedir (Dunlap, 1993; Fox, 1961; Ginsburgh, 1964; Huntington, 1957). Birtakım araştırmacılar da sivil otoritede artan deneyim eksikliğine bağlı olarak askerî kararlara daha fazla bağımlı kılınacağını nihayetinde de sivil denetim işleyişini tamamen yıkmasa da zorlaştıracığını düşünmektedir. (Fordham, 2001, s. 343).

Demografik mesafe askerlerin cinsiyet, coğrafi köken, siyasi tercihleri vb. değişkenlerde topluma ne kadar uyum sağladığı veya uzaklaştığına odaklanmaktadır (Rahbek Clemmensen ve ark., 2012, s. 672). Çoğunlukla kaygılar işe alım süreçlerine ek olarak siyasi kararlara terfi ve atamalarda askerler arasında orantısız şekilde bir

toplumsal sınıfa vurgu yapılmasının birlik uyumunu zedeleyeceği; ordunun manipüle edilerek siyasi arayışlarını teşvik edeceği etrafında toplanmıştır (Baskir & Strauss, 1978; Kohn, 1974). Demokratikleşme yönünde atılan adımlarla vatandaşlık haklarının bir sonucu olarak askerlik hizmetinin daha önceleri dışlanmış gruplar için genişletilmesi ve bu yönde ulusların ordularında meydana gelen değişimler ile demografik mesafe boyutu arasında bir bağ vardır (Başpınar, 2018, s. 94). Özellikle cinsiyet ve ırksal temelli azınlık statüsüne sahip kesimlerin orduda ne ölçüde temsil edildiği, hangi görev alanlarında yoğunlaştığı demografik mesafe altında tartışılmaktadır (Kier, 1999; Rahbek-Clemmensen ve ark., 2012).

Politika tercihlerindeki mesafe çalışmaları, toplum ve ordu arasındaki farklılığı aramaktan ziyade, sivil ve askerî seçkinler arasındaki ayrılıklara değinmektedir. Bu nedenle çalışmalar mesafe olup olmadığını belirtmekten öte askerî politikada hâkim gücün hangi tarafta olduğunu saptamaya çalışmaktadır. Politik tercihlerde genişleyen bir sivil-asker mesafesi iddiası askerî gücün ne zaman (ulus ya da ittifakların savunulması ya da sınır ötesi düşmanlıklara karşı mücadele vb.) nasıl (doğrudan fiziki güç kullanımı/caydırıcı veya tek taraflı/çok taraflı vb.) ve ne şekilde (politikanın devamı/destekçisi ya da belirleyicisi vb.) uygulanacağına dair anlaşmazlıklara dayanmaktadır (Holsti, 1998/1999; Feaver & Gelpi, 2002; Rahbek-Clemmensen, 2012, s. 673; Ricks, 1997; Shields, 2006).

Kurumsal mesafe olarak adlandırılan dördüncü mesafe türü medya, mahkemeler ve eğitim sistemi gibi sivil kurumlar ve ordu arasındaki ilişki alanlarında, etkileşimin uyum ya da çatışma olarak karakterize edilmesine bağlanmıştır. Örneğin birtakım çalışmalarda Amerika'daki eğitim birimlerinde Junior Reserve Officers Training Corps (JROTC) programlarının artan varlığına dikkat çekilirken, programların bazı öğretmenler, öğrenciler ve yöneticiler tarafından düzenlenen anti-militarist protestolarla karşılaşmasına vurgu yapılmıştır. Bir diğer örnek olarak, Amerika'daki sol referanslı siyasi görüşler 11 Eylül saldırıları sonrası medyanın giderek militarize olduğunu öne sürerken, karşıt sağ siyasal akımını destekleyenler medyanın Irak'taki askerlere verdiği desteği sorgulamıştır. Kurumsal mesafenin boyutu ve büyüklüğü ordunun ilişki kurduğu kurumlarla ilgili sorularda kendisini göstermektedir (Bateman, 2008; Eisman, 2003; Rahbek-Clemmensen, 2012, s. 673–674).

**Sivil-asker mesafesi nasıl ele alınmıştır?** Soğuk Savaş Dönemi'nin Amerikan sivil-asker ilişkilerinde yarattığı birliktelik ve uyuma karşı Vietnam Savaşı ve sonuçları, sivil ve asker arasındaki şüpheliği artırarak kültürel mesafeye neden olduğu düşünülmektedir (Kohn, 1974). Amerikan sivil-asker ilişkilerindeki güvensizlik Soğuk Savaş Dönemi'nin sona ermesiyle birlikte biraz daha derinleşmiştir. Richard Kohn (2002), bu dönemdeki sivil-asker ilişkileri durumunu “Amerikan'ın barış dönemlerinde hiç olmadığı kadar düşük bir seviyede” şeklinde tanımlamıştır. Bunun nedeni 1990'lı yıllarda ABD



Başkanının verdiği nihai kararlarda ordu karar vericilerinin Anayasada belirtilen ilkelerle uyumlu hareket ettikleri, Başkan kararını verdikten sonra bu kararı takip ettikleri beklentisinin ya da uygulamasının aşındığına yönelik örneklerin çoğalmasındır. Soğuk Savaş döneminin sona ermesinden kısa bir süre sonra göreve başlayan Clinton yönetimi ordunun Soğuk Savaş sonrası koşullarına göre yeniden yapılandırılma sorunuyla karşılaşmıştır. Askerî birliklerin konuşlandırılması, barış operasyonlarının önem kazanmasına bağlı orduya yeni normların yüklenmesi, cinsiyet meseleleri, modernizasyon için bütçe belirleme, kışla kapatma ya da kuvvet yapısının yeniden düzenlenmesi ve bir dizi diğer askerî politika tercihleri askerlerin muhalefeti nedeniyle geçersiz kılınmış ya da yumuşatılarak uygulanabilmiştir. Değişimlere karşı askerî dirençlere ek hali hazırda zorunlu askerlik hizmetinin kaldırılmasıyla oluşan temas ve deneyim eksikliğinin varlığı, Amerika’da demografik mesafeyi artırmakla kalmamış devlet kademelerinde karar verme aşamasında görev alan ancak askerî tecrübeden yoksun sivil liderlerle askerlerin politik tercihleri arasında gerilim riskini kuvvetlendirmiştir (Desch, 1996; Sarkesian ve ark., 1995). Bu yöndeki kaygılar Genel Kurmay Başkanı olarak Colin Powell’in 1992’de Bosna’daki Amerikan güçleri varlığına muhalefet ettiği çeşitli mahfillerdeki yazılarında yine Powell’in 1993’te Naval Academy açılışında Bill Clinton’ın askerlik hizmetinin homoseksüelleri de içerecek şekilde genişletme çabasını açıkça eleştirmesinde ve 1997’de Savunma Bakanı William Cohen’in Yale Üniversitesi’nde yaptığı bir konuşmada, politikacıları ve toplumu ordu görevlerini kavramamakla suçlamasında görünürlük kazanarak akademik girişimleri hızlandırmıştır (Snider & Carlton-Carew, 1995, s. 1–2).

1990’lı yıllarda Amerikan sivil-asker ilişkilerini etkileyen ve mesafenin artan varlığına işaret eden Janowitz’in takipçileri sistem sorunlarını şu şekilde nitelendirilmiştir: (1) Tamamen gönüllü güce geçişle ABD Ordusundaki karar vericiler tarihin diğer zamanlarına kıyasla sivil liderlikten ve toplum değerlerinden daha fazla yabancılaşmış, ordu sivil denetime karşı daha fazla dirençli bir hâle gelmiştir. (2) ABD Ordusu siyasileşerek partizan eğilimlerini güçlendirmiş ve siyasi tarafsızlık ilkesini terk etmiştir. (3) Amerikan askerî değerleri ve toplum değerleri birbirinden uzaklaşmıştır. (4) Rütbeliler arasında sivil siyasi otoriteye karşı çıkma ve direnme, tavsiyelerine kulak vermeme haklarının olduğu inancı yayılmaya başlamıştır (Dunlap, 1994; Kohn, 1994, 2002; Luttwak, 1994; Owens, 2008; Weigley, 1993).

Thomas E. Ricks’e göre (1997) ABD sivil-asker ilişkilerinin Soğuk Savaş Sonrası dönemde gerilimlere açık olmakla birlikte, yasal temelde belirlenen dengeler üzerinden yürüdüğünü ancak askerlerin sivil değerlere karşı hoşgörüsüz tavırları, Amerikan siyasi elitlerinin askerî konulardaki bilgisizliği ve Amerikan askeri tanımının Cumhuriyetçi Parti destekçisi, muhafazakâr, beyaz ve erkek olmanın bir parçası haline gelmesi sivil-asker mesafesini giderek kaygı verici bir noktaya sürüklemiştir (Rahbek Clemmensen, 2012, s. 672; Ricks 1997). Mesafenin derinleştiği görüşünü paylaşanlar siyasetteki asker etkisinin genişlemesinden ve Amerikan toplum değerlerini hor görüp sivil

demokratik denetime tepkisiz bir ordu ihtimalinden endişe etmişlerdir. Bu çizgide olan çalışmaların çoğu krizin akut olmadığını “bir lenfoma ya da termit istilası gibi sessiz ve yıkıcı olduğu” görüşündedir (Owens, 2008).

Huntington’ın görüşlerini takip edenler sivil-asker mesafesinin Amerikan sivil-asker ilişkileri için yıkıcı bir gösterge olduğu iddialarına dört şekilde cevap vermektedir: (1) Sivil kültür özellikle de cinsiyet ve disiplin hususlarında geleneksel Amerikan değerlerinden uzaklaşmıştır ve bu nedenle toplumsal yakınlaşma fikri orduyu işlevsel kılan değerlerinden uzaklaştırıcaktır. (2) Sivil karar vericiler askerî konularda bilgisizdir ve askerlerin savaşıma yeteneğini yok etme pahasına da olsa orduya sivil değerleri aktarımında isteklidir (3) Profesyonel askerî etik Amerikan askeri tarafından uzun yıllardır içselleştirildiği için sivil kontrolün aşınacağı iddiası geçersizdir. (4) Sivil ve askerî karar vericiler arasındaki herhangi bir mesafe toplumun orduya olan desteği ve güveni yüksek olduğu için önemsizdir (Ginsburgh, 1964; Huntington, 1957).

Soğuk Savaş sonrası sivil-asker mesafesi konusunu gündeme getiren ilk isim Ricks (1997) Amerikan askerinin toplumu temsil eğiliminin zayıflamasının muhtemel ve tehlikeli sonucu olarak ordunun hizmet ettiği kişilere karşı sorumlu olamayacak kadar büyük, yarı-özerk bir yapıya dönüşmesi potansiyelinden kaygılanmaktadır. Ricks argümanını sivil toplum, ordu ve güvenlik koşullarında gözlemlediği üç değişimle desteklemektedir: (1) ordudaki gönüllü güce geçişle artan sivil değerlerden kopma, (2) sivil toplumda askerî değerlere ters düşen liberal değerlere artan vurgu ve son olarak (3) uluslararası güvenlik ortamındaki değişimlerin neticesi olarak barış dönemlerinden daha büyük, kalıcı bir orduyla karşılaşılmasına ve böylece siviller tarafından tehdit doğasının yeniden yorumlanmasıyla askerî gücün politik süreçlerde aktör olarak sivrilme potansiyelidir. Ona göre bu değişimler askerî kültür ve sivil kültür arasındaki yön farkını, sivil-asker ilişkileri doğasını (ve dolayısıyla ordunun sivil denetime ilişkin anayasal zorunluluklarını), ordunun personel kazanma yeteneğini etkilemekte kalmayıp aynı zamanda savunma bütçe aktarımı ya da kayıp riski taşıyan askerî operasyonlara karşı toplumsal desteği zedeleyen bir çatışma üretmektedir (Ricks, 1997).

Peter Feaver ve Richard Kohn’un da belirttiği üzere Ricks’in sunduğu argümanlarda eksik olan tek şey konuyla ilgili ampirik kanıtlardır. Bu eksiklik Feaver ve Kohn editörlüğünde *Triangle Institute for Security Studies* (TISS) desteğiyle hazırlanan projeye giderilmiştir. Projede demografik dağılım, dış politika, savunma politikası, sivil-asker ilişkileri ve temel kültürel değerler dâhil olmak üzere mesafenin tüm yönleri üzerinde güçlü ve kapsamlı bir analiz geliştirilmiştir. Çalışma askerler ve siviller arasındaki tutumlar, görüşler, değerler ve deneyimlerdeki mesafesinin niteliği; mesafeyi etkileyen faktörleri; mesafenin askerî etkinlik ve sivil-asker işbirliği için önemini ve nasıl etki gösterdiğini diğer tarihsel, sosyolojik ve yorumlayıcı verilerle bütünleştirmiştir. Bunlar arasında 1976-1996 yılları arası sivil ve askerî liderler arasındaki politik tercih farklılıkları eğilimine odaklanan

“*Foreign Policy Leadership Project 1976-1996*” (FPLP) projesi de yer almaktadır (Holsti, 1998/1999). Çalışma 1976-1996 yılları aralığında karar vericilerin değişim gösteren siyasi parti destekleri, dış politika ve savunma politikası tercihleri ile ideolojik konumları; ordunun uluslararası politikada işlevi/hükümet harcamaları/dış politikanın askerî ya da uluslararası ittifaklara dayandırılması değişkenleri üzerinden politik mesafeye odaklanmaktadır. Bu çalışmanın bulguları Amerikan askerlerinin giderek politik tarafgir olduğu ve aynı zamanda karşılaştırılabilir liderlik pozisyonlarına sahip sivillerden önemli ölçüde daha fazla Cumhuriyetçi Parti (1976-%33/1996-%64) ve muhafazakâr (1976-%61/1996-%73) ideolojiyle özdeşleştikleri yönündeki endişelere güçlü destek sağlamıştır. Bununla birlikte belirli iç politika ve dış politika meselelerine ilişkin (harcamalar, uluslararası ilişkilerde ittifaklar ve kuvvet kullanımı) tutumlara döndüğünde, ordunun sivillere ayak uyduramayan ve güç odaklı politik tercihlerde bulunduğu iddiasına aykırı görünümde sivil yakınlama olduğu da görülmüştür (Holsti, 1998/1999).

Triangle Institute for Security Studies (TISS) ve Amerikan sivil-asker ilişkileri üzerinde kapsamlı bir çalışma yürütülmesi için önemli veri kaynağı oluşturulmuştur. TISS projesindeki çalışmalar daha sonra “*Soldiers and Civilians: Civil-Military Gap and American National Security*” (MIT Press, 2001) başlığıyla bir araya getirilerek yayınlanmıştır. Bu katkılardan sonra tartışma çeşitli akademik dergilerde Ricks ile TISS ekibi tarafından dile getirenlerden farklı ve benzer görüşlere sahip akademisyenler, politikacılar ve analistler tarafından ilerletilmiştir (Betros, 2001; Cohen, 2000; Dowd, 2001; Snider ve ark., 2001; Stiehm; 2001).

TISS projesinin bulguları bu çalışmada tanımlanamayacak kadar çok yönlü, zengin ve karmaşık bir içeriğe sahiptir. Genel itibarıyla bulgular belirli nüanslarla geçmiş birikimleri doğrulamıştır: (1) Ordu sivillere göre Cumhuriyetçi Parti destekçisi, muhafazakâr eğilimli, Kuzey Bölgesi, Katolik ve erkek dağılımındadır. (2) Bireysel ve siyasi özgürlükler konusunda hem siviller hem de askerler önemli hassasiyetlere sahiptir. (3) Siviller ve askerler kadınların orduda görev almasını desteklerken, ordu kadınların muharip rollerine karşı çıkmaktadır. (4) Sivil karar vericiler eşcinsellerin ordunun her kademesinde görev almasına güçlü destek verirken, ordu sivil otoritenin bu yönde politikalarına karşı çıkmaktadır. (5) Sivil toplumda ahlaki bozulma olduğu her iki grup tarafından paylaşılırken, toplum değerlerini şekillendirmek için askerî değerlerin yaygınlaştırılması fikrine siviller katılmamaktadır. (6) Askerî deneyime sahip siviller askerî karar vericilerle daha fazla uyum içerisindedir ve ABD ordusunun tek taraflı ulus-ötesi operasyonlarını, dış politikada askerî güç kullanımını desteklemektedirler. Buna karşılık askerî deneyime sahip olmayan siviller Birleşmiş Milletler (BM) veya Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) çatısı altında insani ve barışı koruma çabalarına odaklanan sınırlı, müdahaleci operasyonları tercih etme eğilimindedir. (7) Askerler sivil üstünlük prensiplerine güçlü şekilde inanmaktadır. Ancak sivil kontrolde askerleri sorumlulukların danışman rolünden öte sorumlulukların

operasyon yönetimini kapsayacak şekilde genişletilmesini savunmaktadır. (8) Ulusal siyasi seçkinler içerisinde gazilerin varlığı Amerikan dış politikada kuvvet kullanımı etkilemektedir. 1816'dan itibaren gazilerin siyasi alandaki varlığının artması Amerikan'ın güç kullanımı olasılığını düşürmüştür. (9) Amerikan toplumu ordu ve işlevlerine saygı duymaktadır. Ancak bu ifadenin arkasında ordunun sivil toplumdaki gazilerin varlığına bağlı destek olduğu, İkinci Dünya Savaşı, Kore Savaşı ve nihayetinde Soğuk Savaş nesillerinin azalmasıyla dağılacak kırılğan bir görünüm oluşturduğu belirtilmiştir (Bianco & Markham, 2001; Burk, 2001; Feaver & Kohn, 2001; Gronke & Feaver, 2001; Holsti, 2001; Miller & Williams, 2001).

Feaver ve Kohn (2001) mesafenin Amerikan sivil-asker ilişkilerinde karşılıklı iş birliğine zarar verebilecek, bazı alanlarda askerî etkinliği azaltabilecek birçok bölünme ve eğilim taşıdığını fakat bunların yakın vadede sivil denetimde bir kriz niteliği olmadığını düşünmektedir. TISS bulguları Amerikan sivil-asker ilişkilerinde 11 Eylül saldırıları öncesini ve savaş durumuna geçiş süreçlerini yansıtmaktadır. Amerikan dış politikasının ana odağının terörle mücadeleye kaydırılması sivil-asker ilişkilerindeki sistemsel krizlerin Clinton yönetiminin antimilitarist karakterine atfedilebilecek geçici bir durum olmadığını George W. Bush'un iki dönem başkanlığı sürecinde de göstermiştir. Bush yönetimindeki ilk Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'in ABD ordusunu Soğuk Savaş düzeninden ABD'nin Afganistan ve Irak'taki operasyonları ve de gelecekteki muhtemel askerî harekâtları karşılamak için dönüştürme çabası Amerika'da "*chicken hawks*" tartışmasını yeniden canlandırmıştır (Feaver, 2003b). Rütbeli askerlerin Rumsfeld eleştirileri iki varsayıma dayanıyordu: (1) askerlerin ordu kullanımı içeren politika yapım süreçlerinde söz sahibi oldukları; askerî konularda sivillerin değil askerî yargıların üstün olduğu (Başpınar, 2018, s. 167). Seçkinler arasındaki sivil-asker mesafesinin bu tezahürü sorununun yeni dönemde de devam ettiğini göstermiştir. Bu yönde çağrılara karşılık olarak Amerika Silahlı Kuvvetleri'nin de desteğiyle RAND Cooperation tarafından Thomas S. Szayna editörlüğünde "*The Civil-Military Gap in the United States: Does It Exist, Why, and Does It Matter?*" (2007) başlıklı bir proje hazırlanmıştır. RAND projesinde de TISS çalışmasındaki örüntüler takip edilirken, Irak ve Afganistan operasyonları odağıyla birlikte, siviller ve askerler arasındaki demografik uzaklaşma; deneyim eksikliği; sivillerin orduyu cinsiyet politikalarıyla düzenleme girişimlerine askerî karşıtlık 1990'lı yıllardaki kaygıların Amerikan sivil-asker ilişkilerindeki geçerliliğini koruduğunu göstermiştir. TISS projesinde sivil-asker mesafesinin nedenleri olarak gönüllü güç yasasının kabulü ve Soğuk Savaş sonrası uluslararası güvenlik ortamındaki değişimlerin ordu kurumuna yansımalarına -askerî kapasitenin sınırlandırılması ve tartışmalı sivil liderlik-atfedilirken, RAND projesi bunlara ek olarak askerler arasındaki kendi kendini seçme, askerî sosyalizasyon, askerî eğitim ve askerî profesyonellik değişkenlerini de eklemiştir (Szayna ve ark., 2007).

TISS projesi sağladığı verilerle sivil-asker mesafesine yönelik ulusal ve uluslararası akademik girişimleri dinamik kılmış ve birçok takip çalışmasını ortaya çıkarmıştır. TISS çalışmasından sonra özellikle 2000’li yılların başında mesafe tartışması sivil seçkinlerdeki askerî deneyim durumu ile meclisteki askerî varlığa bağlı askerî harcamalar ve operasyonel biçimlenmeler; ordunun demografik yapısındaki eşitsizlikler; asker ve sivil öğrenciler arasındaki ayrılmalar; askerî meselelerin medyada işlenmesi, anayasa ve parlamento karar süreçlerinde ordu politikalarının değerlendirilmesi gibi devlet kurumları ve ordu ilişkileri başlıkları altında yürütülmüştür. Mesafe varlığını değerlendirme konularına göre bu çalışmalar feminist görüş; füzyonistler; ayrılıkçılar olarak üçlü bir tasnif altında toplanmıştır. Feminist görüşe sahip olanlar ordudaki cinsiyet eşitsizliğini vurgularken, füzyonistler ve ayrılıkçılar Huntington ve Janowitz arasındaki kültürel mesafe tartışmasını tekrar canlandırmıştır (Cohn, 1999, s. 4-5).

TISS projesi yayınlanmadan önce, Fransız Askerî Akademisi St. Cyr’de NATO müttefiki Amerika, Fransa, İngiltere, Almanya ve Kanada’dan uzmanlar sivil-asker mesafesi durumunu incelemek üzere bir konferans düzenlemiştir. Konferansta sunulan bildiriler sivil-asker mesafesinin ABD özelindeki TISS mevcut veriler dâhilinde kendi ülke koşulları doğrultusunda karşılaştırmalı incelemesini içermektedir. Birleşik Krallık, Fransa ve Almanya’daki sivil-asker mesafesi hakkında sunulan çalışmalarda da mevcut veriler Amerika’daki duruma benzer şekilde çok yönlü ve kapsamlı bir görünümde (Strachan, 2010; Kümmel, 2007; Vennesson, 2010). Sivil-asker mesafesi konusu Fransa ve Almanya’da, zorunlu askerlik hizmetinin kaldırılması ve gönüllü güce geçiş tartışmalarında gündeme gelmiş olsa da İngiltere’de gönüllü askerî hizmetin uzun bir geçmişe dayanmasından dolayı gençler arasında silahlı kuvvetlere katılımdaki düşüşler ve kadınların, eşcinsellerin, etnik azınlıkların orduya tam olarak dâhil edilmesiyle alakalı yürütülmüştür (Feaver, 2002). Konuya ilginin artmasıyla birlikte birçok Avrupa ülkesini içermekte olan Guiseppe Caforio editörlüğünde “*Cultural Differences between the Military and Parent Society in Democratic Countries*” (2007) başlıklı bir çalışma hazırlanmıştır. Ülkeler arası karşılaştırmalı analizleri içeren bu çalışmada geleceğin seçkinleri olarak askerî akademiler ve sivil üniversitelerde öğrenim gören akranların kültürel ve politik tutumları incelenmiştir.

## Sonuç

Çalışmada sivil-asker ilişkileri tartışmalarında yer alan sivil demokratik kontrol, askerî etkinlik ve silahlı kuvvetlerin kurumsal işleyişinde önemli bir etkiye sahip sivil-asker mesafesi konu edinilmiştir. Akademik olarak sivil-asker ilişkileri tartışması İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişmiştir. Sivil-asker ilişkileri bu dönemin kurgusundaki şekliyle askerlik vazifesinin profesyonel bir kimlik kazanmasıyla ortaya çıkan bir sorun değildir. Sivil-asker ilişkileri Antik Yunan ve Roma dönemlerinden Ortaçağ monarşilerine kadar her dönemde tartışılmalı bir problemdir. Bu problem özellikle demokratikleşme çabalarıyla birlikte çeşitli konu başlıklarını dâhil ederek genişlemiştir.

Ordu hem siyasetin yapılandırılması hem de ülke egemenliğinin muhafazası ve sürdürülmesi hususlarında önemli bir niteliğe sahiptir. Çalışma içerisinde yer alan tartışmaları anlamlı kılacak şekilde ordu, iç siyasetteki etkinlik arayışında olan bir güçtür. Batı’da her ne kadar araçsal bir konuma çekilmişse de ordunun siyasal güdüleri değişmemiştir. Bu nedenle ordunun sivil demokratik kontrolü bir tarafı siyasi iktidarın ele geçirilmesine kadar varabilecek askerî özerklik taleplerini demokrasi lehine dengelemesini içeren hassas bir çizgide çalışmaktadır. Sivil-asker ilişkilerine odaklanan bir alan olarak askerî sosyoloji bir yandan ordu-siyaset ilişkisini bir diğer yandan da asker ve ordu olgusunun toplumsal olan ile etkileşim süreçlerini açıklamaktadır. Orduların sivil demokratik kontrolü sorununu çözümü her ne kadar askerî sosyolojiyle başlatılmamış olsa da askerî sosyologların katkıları alana farklı bir boyut olarak sivil-asker mesafesini kazandırmıştır.

Amerika’nın İkinci Dünya Savaşı sonrası büyük ve kalıcı bir orduyla karşılaşması ve ardından Vietnam Savaşı’nın ortaya çıkardığı gerilimler gönüllülük ilkesinin de kabulüyle sivil-asker ilişkilerini farklı bir gündeme taşımıştır. Bir taraftan ordunun siyaset tarafından denetimi ile askerî etkinlik arasındaki dengenin ne olduğu cevabında uzlaşma sağlanamamışken diğer taraftan askerî hizmetin gönüllü güce dayandırılması ordunun yapısı ve askerlerin işlevi konularında yeni çalışmaları ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmalar Huntington ve Janowitz arasındaki geleneksel tartışmayı takip ederken uygun denge arayışının ne olduğu sorusunu sosyolojik araçlarla yanıtlamaktadır. Demokratik kontrol mekanizmasında yasal ve anayasal zorunluluklar elbette ordunun iktidar güdülerine caydırıcılık sağlayan birer faktördür. Ancak bu şekilde demokratik kontrolü kurumsal bir düzeye indirgeyen yaklaşımlar *askerî mantık* ile *sivil mantık* kavramsallaştırmasını belirli varsayımlara dayandırmaktadır. Sivil-asker mesafesi de bu yaklaşımdan farklı olarak bu iki zihin yapısı arasındaki sinir uçlarını ampirik bulgularla açıklamaktadır. Sivil-asker mesafesine ilişkin literatür büyümeye ve çeşitli alt alanlarla başka çözümler üretmeyi sürdürmektedir. Aslı vazifesini yerine getirebilecek kadar güçlü ancak topluma tehdit oluşturmayacak zayıf *ordu ideali* arasındaki çelişki, ordunun siyaset üzerindeki varlığı ve sivil-asker arasındaki rekabet sürdükçe sivil-asker mesafesine yönelik ilginin de artarak devam edeceği düşünülmektedir.

Sivil-asker mesafesi, Türk sivil-asker ilişkileri çalışmalarının iki tarafı–siyasi karar vericiler ve askerî liderler–ve ordunun kurumsal odaklı yorumlanma geleneği sebebiyle literatürde kısıtlı katkının sağlandığı unutulmuş bir boyut olmuştur. Mesafe boyutuna yönelik betimleyici çalışmalar güncel bir tarihe dayanırken, geçmişte askerlerin toplumsal aidiyetlerini inceleyen birtakım çalışmaların varlığı zikredilebilir. Ahmet Taner Kışlalı’nın “*Türk Ordusunun Toplumsal Kökeni Üzerinde Bir Araştırma*” (1974) adlı çalışması, TSK’nın profesyonel askerî kadrolarının aile meslekî ve gelir dağılımı, eğitim düzeyleri, yetiştikleri yerleşim yerleri gibi demografik değişkenleriyle subay ve astsubaylar arası demografik farklılığı anlama çabasıdır. Salih Akyürek ve

arkadaşlarının “*Türkiye’de Sivil-Asker İlişkileri ve Ordu-Toplum Mesafesi*” (2014) başlıklı araştırmaları sivil-asker mesafesinin geliştiği dinamikleri, tarihsel ve kuramsal açıdan inceleyerek konunun geniş bir izleğini sunmaktadır. Mesafeye dair literatürü anlama bakımından önemli bir çalışma olsa da ampirik veri yokluğu nedeniyle literatürdeki boşluğu dolduramamıştır. Bahattin Akşit ve arkadaşları tarafından hazırlanan “*Cultural Differences between the Military and Parent Society in Democratic Countries A Comparison of Civil–Military Attitudes: The Case of Turkey*” (2007) başlıklı çalışma metodolojik açıdan sivil-asker mesafesinin birtakım yönlerini karşılamaktadır. Harp Okulu’ndaki subay adayı öğrencilere odaklanarak sivil akranlarıyla aralarındaki politik, kültürel ve demografik farklılıkları araştıran Akşit elde ettiği bulgularla Türkiye’de sivil-asker mesafesi tartışmaları için önemli bir veri kaynağı oluşturmuştur.

Sivil-asker mesafesi konusu İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde sivil-asker ilişkileri tartışmalarının merkezinde olmuştur. Kurumsal yaklaşımlar bu dönemde ortaya çıkmış ve daha sonra Amerika’daki belirli sorun alanları üzerinden çok yönlü bir tartışmaya dönüşmüştür. Türk Silahlı Kuvvetleri’nin siyaset üzerindeki geçmiş tecrübelerine ek olarak günümüzde kurumsal olarak reform sürecinden geçmesi ve ülkedeki stratejik konumu sivil-asker mesafesi tartışmasını önemli kılmaktadır. TSK profesyonel kadroları için insan kaynağını toplumun belirli kesimlerinden devşirmesine rağmen bunun nasıl bir dağılıma sahip olduğu bilinmemektedir. Benzer şekilde uluslararası alanda operasyon etki sahasını genişletmesine rağmen politik tercihlerde hangi görüşün geçerli olduğu ve askerler arasındaki ortak değerlerin sivillerden ne kadar farklılık gösterdiği de bilinmezliğini korumaktadır. Geçmiş dönem siyaset-ordu modelinin aksine çağdaş dönem demokratik denetim süreçlerinde kayda değer farklılıklar gerçekleşmesi, deneyimlenen sivil-asker ilişkileri krizleri ve buna karşılık hissedilen çözüm ihtiyaçları Türkiye’de sivil-asker mesafesi çalışmalarının artacağını düşündürmektedir.

---

**Hakem Değerlendirmesi:** Dış bağımsız.

**Yazar Katkıları:** Çalışma Konsepti/Tasarım- M.Y.A., A.B.; Veri Toplama- M.Y.A.; Veri Analizi/Yorumlama- M.Y.A., A.B.; Yazı Taslağı- M.Y.A.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- M.Y.A., A.B.; Son Onay ve Sorumluluk- M.Y.A., A.B.

**Çıkar Çatışması:** Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

**Finansal Destek:** Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

**Peer-review:** Externally peer-reviewed.

**Author Contributions:** Conception/Design of Study- M.Y.A., A.B.; Data Acquisition- M.Y.A.; Data Analysis/Interpretation- M.Y.A.; Drafting Manuscript- M.Y.A., A.B.; Critical Revision of Manuscript- M.Y.A., A.B.; Final Approval and Accountability- M.Y.A., A.B.

**Conflict of Interest:** The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

**Grant Support:** The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

---

## Kaynakça/References

- Abrahamsson, B. (1972). *Military professionalization and political power*. SAGE Publications.
- Akşit, B., Kalaycıoğlu, S., Varoğlu, K., & Çakar, M. (2007). A comparison of civil–military attitudes: The case of Turkey. In G. Caforio (Ed.), *Cultural differences between the military and parent society in democratic countries* (Contributions to Conflict Management, Peace Economics and Development) (pp. 319–325). [https://doi.org/10.1016/s1572-8323\(2007\)4](https://doi.org/10.1016/s1572-8323(2007)4)
- Akyürek, S., Serap, K. F., Atalay, E., & Bıçaksız, A. (2014). *Sivil-asker ilişkileri ve ordu-toplum mesafesi*. Bilgesam.
- Astiz, C. A. (1969). *Pressure groups and power elites in Peruvian politics*. Cornell University Press.
- Avant, D. (1998). Conflicting indicators of “crisis” in American civil-military relations. *Armed Forces & Society*, 24(3), 381.
- Bacevich, A. J. (1997). The paradox of professionalism: Eisenhower, ridgway, and the challenge to civilian control, 1953-1955. *The Journal of Military History*, 61(2), 17.
- Bacevich, A. J., & Kohn, R. H. (1997). Grand army of the republicans: Has the us military become a partisan force? *The New Republic*, 217(23–8), 22–25
- Baskir, L. M., & Strauss, W. A. (1978). *Chance and circumstance: The draft. The war and the Vietnam generation*. Vintage.
- Başpınar, A. (2012a). Sosyolojinin konusu olarak ordu ve asker: Askeri sosyoloji. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(24), 279–314.
- Başpınar, A. (2012b). *Askeri sosyoloji: Tarih ve kaynaklar* (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul).
- Başpınar, A. (2018). *Amerika Birleşik Devletleri 'nde sivil-asker ilişkileri* (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul).
- Bateman, R. L. (2008). The army and academic culture. *Academic Questions*, 21(1), 62–78.
- Betros, L. (2001). Political partisanship and the military ethic in America. *Armed Forces & Society*, 27(4), 501–523.
- Bianco W., & Markham, J. (2001). “Vanishing Veterans: The Decline of Military Experience in the U.S. Congress”. In P. D. Feaver & R. H. Kohn (Eds.), *Soldiers and civilians: The civil-military gap and American national security* (pp. 275–289). MIT Press.
- Binkin, M. (1993). *Who will fight the next war?* Brookings Institution.
- Bland, D. L. (1999). A unified theory of civil-military relations. *Armed Forces & Society*, 26(1), 7–25.
- Bland, D. L. (2001). Patterns in liberal democratic civil-military relations. *Armed Forces & Society*, 27(4), 525–540.
- Boëne, B. (1990). How “unique” should the military be? A review of representative literature and outline of a synthetic formulation. *European Journal of Sociology*, 31(1), 3–59.
- Born, H. (2003). Democratic control of armed forces: Relevance, issues, and research agenda. G. Caforio (Ed.), *Handbook of the sociology of the military* (pp. 151–165). Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Brooks, R. A., & Brooks, R. (2008). *Shaping strategy: The civil-military politics of strategic assessment*. Oxfordshire: Princeton University Press.
- Brotz, H., & Wilson, E. (1946). Characteristics of military society. *American Journal of Sociology*, 51(5), 371–375.



- Burk, J. (2001). The Military's presence in American society, 1950-2000. In P. D. Feaver & R. H. Kohn (Eds.), *Soldiers and civilians: The civil-military gap and American national security* (pp. 247-275). MIT Press.
- Caforio, G., & Chatterji, M. (Eds.). (2007). *Cultural differences between the military and parent society in democratic countries* (Vol. 4). Elsevier.
- Christopher Gelpi, C., & Feaver, P. D. (2002). Speak softly and carry a big stick? Veterans in the political elite and the American use of force. *American Political Science Review*, 96, 779-793.
- Cohen, E. A. (2002). *Supreme command: Soldiers, statesmen and leadership in wartime*. Free Press.
- Cohn, L. (1999). *The evolution of the civil-military 'gap' debate" (Paper; Triangle Institute for security studies project on the gap between the military and civilian society, 1999)*. <http://tiss-nc.org/>
- Collins, J. J. (1998). The complex context of American military culture: A practitioner's view. *Washington Quarterly*, 21(4), 213-228.
- Dahl, R. A. (1998). *On democracy*. Yale University Press.
- Dandeker, C. (2000). The military in democratic societies: New times and new patterns of civil-military relations. In J. Kuhlmann & J. Callaghan (Eds.), *Military and society in 21st century Europe: A comparative analysis* (pp. 27-44). Lit Verlag and Transaction.
- Dandeker, C. (2001). On the need to be different: *Military uniqueness and civil-military relations in modern society*. *RUSI Journal*, 146(3), 4-9.
- de Tocqueville, A. (2016). *Amerika'da demokrasi* (S. Sertdemir Özdemir, Çev.). İletişim Yayınevi.
- Desch, M. C. (1999). *Civilian, control of the military: The changing security environment*. Johns Hopkins University Press.
- Desch, M.C. (1996). "Threat Environments and Military Missions" In Diamond, L., & Plattner, M. F. (Eds.), *Civil-military relations and democracy* (pp. 12-29). Johns Hopkins University Press
- Dowd, J. J. (2001). Connected to society: The political beliefs of U.S. army generals. *Armed Forces & Society*, 27(3), 343-372.
- Dunlap Jr, C. J. (1994). Welcome to the junta: the erosion of civilian control of the US military. *Wake Forest Law Review*, 29(2), 341-392
- Eisman, A. (2003). The media of manipulation: Patriotism and propaganda—mainstream News in the United States in the weeks following September 11. *Critical Quarterly*, 45(1-2), 55-72.
- Ekirch, A. A. (1956). *Civilian and the military: A history of the American anti-militarist tradition*. Oxford University Press.
- Eliot A. Cohen, E. A. (2000). Why the gap matters. *The National Interest*, 61, 38-48.
- Feaver, P. D. (1996a). An American crisis in civilian control and civil-military relations? *The Tocqueville Review*, 17(1), 159-182.
- Feaver, P. D. (1996b). The civil-military problematique: Huntington, Janowitz, and the question of civilian control. *Armed Forces & Society*, 23(2), 149-178.
- Feaver P. D. (2003a). *Armed servants: Agency, oversight, and civil-military relations*. Harvard University Press.
- Feaver, P. (2003b). The civil-military gap in comparative perspective. *Journal of Strategic Studies*, 26(2), 1-5.
- Feaver, P. D., & Kohn, R. H. (Eds.). (2001). *Soldiers and civilians: The civil-military gap and American national security*. MIT Press.

- Feaver, P. D. (1992) *Guarding the Guardians: Civilian control of nuclear weapons in the United States*. Cornell University Press.
- Feaver, P. D. (1999). Civil-military relations. *Annual Review of Political Science*, 2, 211–241.
- Feit, E. (1973) *The armed bureaucrats*. Houghton Mifflin.
- Finer, S. E. (1976). *The man on horseback: The role of military in politics*. Penguin Books.
- Fordham, B. O. (2001). Military interests and civilian politics: The influence of civil-military “gap” on peacetime politics. In P. D. Feaver & R. H. Kohn (Eds.), *Soldiers and civilians: The civil-military gap and American national security* (pp. 327–360). MIT Press.
- Foster, G. (1997). Confronting the crisis in civil-military relations. *Washington Quarterly*, 20(4), 15–33.
- Fox, W. T. (1961). Representativeness and efficiency dual problem of civil-military relations. *Political Science Quarterly*, 354–366.
- Ginsburgh, R. N. (1964). The challenge to military professionalism. *Foreign Affairs*, 42(2), 255–268.
- Gronke, P., & Feaver, P. (2001). Uncertain confidence: Civilian and military attitudes about civil-military relations. In P. D. Feaver & R. H. Kohn (Eds.), *Soldiers and civilians: The civil-military gap and American national security* (pp. 121–169). MIT Press.
- Hans, B. (2006). Democratic control of armed forces. In G. Caforio (Ed.), *Handbook of the sociology of the military* (pp. 151–166). Springer.
- Holsti, O. R. (1998/1999). A widening gap between the U.S. military and civilian society? Some evidence. *International Security*, 23(3), 5–42.
- Holsti, O. R. (2001). Of Chasms and Convergences: Attitudes and Beliefs of Civilians and Military Elites at the Start of New Millenium, In P. D. Feaver & R. H. Kohn (Eds.), *Soldiers and civilians: The civil-military gap and American national security* (pp. 15–101). MIT Press.
- Howard, B., & Everett W. (1946). Characteristics of military society. *American Journal of Sociology*, 51(5), 371-375.
- Howard, M. (1957) *Soldiers and governments: Nine studies in civil-military relations*. Eyre & Spottiswoode.
- Huntington, S. P. (1956). Civilian control and the constitution. *American Political Science Review*, 50(3), 676–699.
- Huntington, S. P. (1957). *The soldier and the state: The theory and politics of civil- military relations*. Harvard University Press.
- Huntington, S. P., & Sheehan, J. J. (2008). *Where have all the soldiers gone? The transformation of modern Europe*. Houghton Mifflin.
- Janowitz, M. (1971). *The professional soldier: A social and political portrait*. The Free Press.
- Kemp, K., & Hudlin, C. (1992). Civil supremacy over the military: Its nature and limits. *Armed Forces & Society*, 19(1), 7–26.
- Kerwin, J. G. (1948). *Civil-military relationships in American life*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kier, E. (1997). *Imagining war: French and British military doctrine between the wars*. Princeton University Press.
- Kier, E. (1999). Rights and fights: Sexual orientation and military effectiveness. *International Security*, 24(1), 194–201.

- Kohn, R. H. (1974). The All-Volunteer Army: Too High a Price? *Proceedings of the U. S. Naval Institute*, 100(3/853), 35-42.
- Kohn, R. H. (1994). Out of control: The crisis in civil-military relations. *National Interest*, 35(Spring), 3-17.
- Kohn, R. H. (1997). How democracies control the military. *Journal of Democracy*, 8(October), 140-153.
- Kohn, R. H. (2002). The erosion of civilian control of the military in the United States today. *Naval War College Review*, 55(Summer), 8-59.
- Kohr, H.-U. (1989). *Public opinion surveys on security policy and the armed forces: Policy polling or scientific research?* SOWI-working paper no. 25, München, Sozialwissenschaftliches Institut der Bundeswehr.
- Kourvetaris, G. A., & Dobratz, B. A. (1976). The present state and development of sociology of the military. *Journal of Political & Military Sociology*, 4(1), 67-105.
- Kuhlman, J., & Callaghan, J. (Eds.). (2000). *Military and society in 21st century Europe: A comparative analysis*. Transaction.
- Kümmel, G. (2002). The military and its civilian environment: Reflections on a theory of civil-military relations. *Connections: The Quarterly Journal*, 1(4), 63-82.
- Kümmel, G. (2003). The winds of change: the transition from armed forces for peace to new missions for the Bundeswehr and its impact on civil-military relations. *Journal of Strategic Studies*, 26(2), 7-28.
- Lang, K. (1972). *Military institutions and the sociology of war: A review of the literature with annotated bibliography*. Sage.
- Lasswell, H. D. (1950). *National security and individual freedom*. McGrawHill
- Luttwak, E. N. (1999). From Vietnam to desert fox: Civil-military relations in modern democracies. *Survival*, 41(1), 99-112.
- Manigart, P. (1992). The future of security in Europe: A comparative analysis of European public opinion. *Brussels: Royal Military Academy*.
- Marina, N. (2006). Model and explanations for military organization: An updated reconsideration. In G. Caforio & M. Nuciari (Eds.), *Handbook of the sociology of the military* (pp. 61-86). Springer
- Martin, M. L. (1994). National security and democracy: The dilemma from a French perspective. *Armed Forces & Society*, 20(3), 395-421.
- Maynes, C. W. (1998). The perils of (and for) an imperial America. *Foreign Policy*, 111(Summer), 36-48.
- Miller, L., & Williams, J. A. (2001). Do military policies on gender and sexuality undermine combat effectiveness? In P. D. Feaver & R. H. Kohn (Eds.), *Soldiers and civilians: The civil-military gap and American national security* (pp. 361-403). MIT Press.
- Mills, C. W. (1974). *İktidar seçkinleri* (Ü. Oskay, Çev.). Bilgi Yayınevi.
- Moskos Jr., C. C. (1970). *The American enlisted man: The rank and file in today's military*. Russell Sage Foundation.
- Moskos Jr., C. C. (1973). The emergent military: Civil, traditional, or plural? *Sociological Perspectives*, 16(2), 255-280.
- Nordlinger, E. A. (1977). *Soldiers in politics military coups and governments*. Prentice-Hall.
- Owens, M. (2008). "Understanding civil-military relations during the Clinton-Bush Era. In D. S. Reveron & J. H. Stiehm (Eds.), *Inside defense understanding the U.S. military in the 21st century* (pp. 191-204). Palgrave Macmillan, New York.

- Patricia M. Shields, P. M. (2006). Civil-military relations: Changing frontiers. *Public Administration Review*, 66, 924–928.
- Perlmuter, A. (1969). The praetorian state and the praetorian army. *Comparative Politics*, 1(3), 382.
- Perlmuter, A. (1977). *The military and politics in modern times: On professionals, praetorians, and revolutionary soldiers*. Yale University Press.
- Perlmuter, A. (1977). *The military and politics in modern times: on professionals, praetorians, and revolutionary soldiers*. Yale University Press.
- Pion-Berlin, D. (1992). Military autonomy and emerging democracies in South America. *Comparative Politics*, 25(1), 85–87.
- Pion-Berlin, D. (2011). Turkish civil-military relations: A Latin American comparison. *Turkish studies*, 12(2), 293–304.
- Rahbek-Clemmensen, J., Archer, E. M., Barr, J., Belkin, A., Guerrero, M., Hall, C., & Swain, K. E. (2012). Conceptualizing the civil–military gap: A research note. *Armed Forces & Society*, 38(4), 669–678.
- Ricks, T. E. (1997). The widening gap between the military and society. *Atlantic Monthly*, 280(1), 67–78.
- Roman, P. J., & Tarr, D. W. (1998). The joint chiefs of staff: From service parochialism to jointness. *Political Science Quarterly*, 113(1), 91–111.
- Rukavishnikov, V. O., & Pugh, M. (2006). Civil-military relations. G. Caforio & M. Nuciari (Eds.), *Handbook of the sociology of the military* (p. 131). Springer.
- Sarkesian, S. C., Williams, J. A., & Cimbala, S. J. (1995). *US national security: Policymakers, processes and politics*. Lynne Rienner.
- Schiff, R. L. (1995). Civil-military reconsidered: A theory of concordance. *Armed Forces and Society*, 22(1), 7-24
- Schiff, R. L. (2008). *The military and domestic politics: A concordance theory of civil-military relations*. Oxon: Routledge.
- Schiff, R. L. (2012). Concordance theory, targeted partnership, and counterinsurgency strategy. *Armed Forces & Society*, 38(2), 318–339.
- Segal, D. R. (1975a). Civil-military relations in the mass public. *Armed Forces & Society*, 1(2), 215–229.
- Segal, D. R. (1975b). Communication about the military: People and media in the flow of information. *Communication Research*, 2(1), 68–78.
- Segal, D. R., Senter, M. S., & Segal, M. W. (1978). The Civil-Military Interface in a Metropolitan Community. *Armed Forces & Society*, 4(3), 423–448.
- Snider, D. M., & Carlton-Carew, M. A. (Eds.). (1995). *US Civil-Military Relations: In Crisis or Transition?* (Vol. 27). CSIS.
- Snider, D. M., Priest, R. F., & Lewis, F. (2001). The civilian-military gap and professional education at the precommissioning level. *Armed Forces & Society*, 27(2), 249–272.
- Snider, D., & Carlton-Carew, M. A. (1995). *US civil- military relations: In crisis or transition?* The Center for Strategic & International Studies.
- Stanislav, A. (1968). *Military organization and society*. University of California Press.
- Steinbrecher, M., & Biehl, H. (2020). The other civil-military gap: Researching public opinion on security and defence policy. In *Research Methods in Defence Studies* (pp. 189–209). Routledge.

- Stepan A. (1988). *Rethinking military politics: Brazil and the southern cone*. Princeton University Press.
- Stephan, A. C. (1988). *Rethinking military politics: Brazil and Southern Cone*. Princeton University Press.
- Stiehm, J. H. (2001). Civil-military relations in war college Curricula. *Armed Forces & Society*, 27(2), 273–294.
- Strachan, H. (2003). The civil-military ‘gap’ in Britain. *Journal of Strategic Studies*, 26(2), 43–63.
- Szayna, T. S., McCarthy, K. F., Marquis, J. P., Sollinger, J. M., & Demaine, L. J. (2007). *The civil-military gap in the United States: Does it exist, why, and does it matter?* (Vol. 379). Rand Corporation.
- Szayna, T. S., McCarthy, K. F., Sollinger, J. M., Demaine, L. J., Marquis, J. P., & Steel, B. (2007). *The civil military gap in the United States*. The RAND Corporation
- Turner, B. S. (1999). *Classical sociology*. Sage.
- Uluçakar, M. (2018). Türkiye’de sivil-asker ilişkileri: Eleştirel bir değerlendirme. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 14(28), 187–227.
- Vagts, A. A. (1967). *History of militarism: Civilian and military*. Free Press.
- Vennesson, P. (2003). Civil–military relations in France: is there a gap? *Journal of Strategic Studies*, 26(2), 29–42.
- Vogt, W. R. (1986). Militär als Gegenkultur. *Streitkräfte im Wandel der Gesellschaft (I)*. Opladen.
- Vogt, W. R. (1988). Militär als Lebenswelt. *Streitkräfte im Wandel der Gesellschaft (II)*. Opladen.
- Vogt, W. R. (Ed.). (1983). *Sicherheitspolitik und Streitkräfte in der Legitimitätskrise: Analysen zum Prozess der Delegitimierung des Militärischen im Kernwaffenzeitalter* (Vol. 21). Nomos.
- Von Bredow, W., & Kümmel, G. (2000). New roles for the armed forces and the concept of democratic control. In Kümmel G. & von Bredow W, (Eds.), *Civil-military relations in an age of turbulence: Armed forces and the problem of democratic control* (No. 21, pp. 109–131). SOWI.
- Weber, M. (2006). *Meslek olarak siyaset* (A. Timuçin & M. Sert, Çev.). Çivi Yazıları.
- Weigley, R. F. (1993). The American military and the principle of civilian control from McClellan to Powell. *The Journal of Military History*, 57(5), 27–58.
- Welch, C. E. (1993). Changing civil-military relations. *Global Transformation and the Third World*, 71–90.



## Köktürk Yazıtlarının “Askerî Propaganda” Bağlamında Değerlendirilmesi

Umut Üren<sup>1</sup> 

### Öz

Propaganda, günümüzde sosyal ve siyasî hayatın hemen her köşesinde etkin biçimde kullanılan eski bir tekniktir. Uygulama alanı her ne olursa olsun bir ikna sürecini temsil eden propaganda, tarih boyunca başvurulan bir yöntem olarak görülmektedir. Toplum tarihi ile yaşıt olarak anılan propaganda yönteminin farklı toplumlarda değişik araçlarla icra edildiği, günümüzde ise iletişim araçlarının yaygınlaşması ile birlikte tesir alanının bir hayli genişlediği anlaşılmaktadır. Propaganda tarihine yönelik çalışmalarda, bu amacı yerine getirecek farklı araç ve teknikler üzerinde durulmuştur. Yazıtlar, özellikle kadim dönemler söz konusu olduğunda etkili ve sıkça başvurulan yöntemlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Çalışmamızda Köktürk Yazıtlarındaki ifadeler temele alınarak, propaganda ve psikolojik harp unsurları bağlamında değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Özellikle askerî terminoloji hususunda oldukça zengin bir muhtevaya sahip olan Köktürk Yazıtlarının siyasî ve sosyal hayata dair söylemleri bu noktada elverişli bir görüntü arz etmektedir. Bununla birlikte, yazıtlarda yer alan askerî terminoloji üzerinden dönemin Köktürk ordu yapısına dair bazı açıklamalar da çalışma konusuna dahil edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Orhon Yazıtları • Köktürkler • Propaganda • Psikolojik Harp

### The Evaluation of Köktürk Instructions in the Context of Military Propaganda

#### Abstract

Propaganda is an old technique used effectively in almost every corner of social and political life these days. Regardless of the application area, propaganda represents a process of persuasion process and is seen to have been used as a method throughout history. Propaganda, whose method goes as far back as the history of society, is understood to have been carried out using various means in different societies; these days, its sphere of influence has expanded considerably with the widespread use of communication tools. Studies on the history of propaganda have focused on the different tools and techniques used in fulfilling this purpose. Inscriptions stand out as one of the most effective and frequently used methods, especially when dealing with ancient times. Our study is based on the expressions in the Orkhon Inscriptions, evaluating them in the context of propaganda and the elements of psychological warfare. The Orkhon Inscriptions have very rich content, especially in terms of military terminology, and their discourses on political and social life present a favorable image in this regard. In addition, the study includes some explanations about the structure of the Orkhon army of the period through the military terminology in the inscriptions.

**Keywords:** Orkhon Inscriptions • Göktürks • Propaganda • Psychological Warfare

**1 Sorumlu yazar:** Umut Üren (Dr. Öğr. Üyesi), Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırklareli, Türkiye  
Eposta: [umuturen@klu.edu.tr](mailto:umuturen@klu.edu.tr) ORCID: 0000-0001-6808-1378

**Atıf:** Üren, U. (2022). Köktürk Yazıtlarının “askerî propaganda” bağlamında değerlendirilmesi. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42, 129-161. <https://doi.org/10.26650/SJ.2022.42.1.0011>

### **Extended Summary**

Propaganda is viewed as an indispensable element of modern war and has been used as an effective tool since people lived in communities. Propaganda activities carried out during both war and peace times appear as an element that enables societies to act together in line with a specific purpose. Definitions made about the content of propaganda focus on the motives for influencing a group by means of indoctrination. In this process, the owners of the discourse generally attempt to convince any group of the correctness and validity of their ideas without resorting to violence. When looking at the history of propaganda, similar efforts are seen to even have been made in the context of ruler-and-ruled relations in ancient times. Although such initiatives were not called propaganda in those times, they can be said to have served similar purposes in terms of content and application. Governments in ancient times attempted to transfer their ideas and experiences to society using propaganda-type activities for both political and military purposes. One encounters the means of propaganda to differ at this point. In fact, various tools have been used for this purpose in line with the technical possibilities possessed in the different divisions of civilization. Despite propaganda activities carried out verbally and in writing having quite different techniques, their aims can be said to meet on more or less the same point. In times of war, aims such as providing the motivation war requires by involving society in the process and neutral groups in the struggle or by alleviating suffering from troubles can be said to come to the fore; however, those in power in times of peace can be said to resort to such activities with the intention of ensuring their own legitimacy and strengthening their power.

Many examples of propaganda activities being carried out by means of monuments, mausoleums, or inscriptions located at the hub of social life were present in ancient times. Such structures are undoubtedly tools that have left traces on the imagination of the society to which they had visual appeal. These types of structures, especially those in the center of social life in communities with a settled life, ensure that everyone in that group can easily receive the message. In this respect, studies on the history of propaganda have felt the need to search for the first examples of such efforts in ancient Greek sites. Based on this view, these types of activities associated with the art of governing have been sought predominantly in settled societies. In addition to the Greek example, units of ancient civilization as China and Egypt have been referenced as regions where similar efforts had been made. The activities carried out by the church, especially in the Middle Ages, have been evaluated in the context of propaganda after the examples indicative of very early times. The papal attempts at organizing the Crusades have been frequently mentioned in this context. In 1622, when Pope Gregory XV established the official propaganda office of the Catholic Church under the name of *Sacra Congregatio Christiana Nomini Propaganda*, the concept began to appear frequently in the literature with its own original content. Propaganda involving predominantly religious discourse became widespread in the West after this date.



Technological developments, the spread of mass media, and the acceleration of printing activities in particular have greatly expanded propaganda activities and their sphere of influence. Similar efforts were made in almost every region as an indispensable element of war times, with propaganda beginning to be institutionalized following World Wars I and II. Having gained more systematic usage in modern times, propaganda has appeared with rich content in terms of historical examples. The elements of psychological warfare that can be evaluated within the framework of propaganda are an application that almost every society has resorted with quite a variety of techniques. In this respect, even contemporary propaganda researchers do not hesitate to talk about ancient Chinese example of psychological warfare and Sun-Tzu.

Propaganda and psychological warfare practices in history are not limited to settled communities, as current studies are intensely processing. Such efforts have also been seen in the steppe societies since very early times. The methods used by the Mongols with regard to psychological warfare in particular have been frequently mentioned. In addition, the inscriptions belonging to the Göktürk era, known as the Orkhon Inscriptions, also have a narrative that can be evaluated within the framework of propaganda. These inscriptions were erected by the Göktürk leaders and are on a mausoleum complex in terms of their location. This had appealed to the Göktürk society of the period both in terms of content and image. The Khans who prepared the inscriptions stated wanting the texts there to be known by everyone and thus erected them in places everyone could access. The events in the inscriptions are not just a simple battle narrative. The various experiences of the Göktürks and the wars they waged were conveyed in a focused literary language. In this respect, the texts appear quite far removed from a haphazard historical source. The Göktürk state rulers faced their society and ancestors through the inscriptions. They often felt the need to give advice. What should be paid attention to in terms of the survival of the restored state is emphasized over and over again with great complexity. Among the issues raised, particular attention was drawn to the hostile elements. At this point, China comes to the fore more compared to the communities mentioned in the context of hostility in the inscriptions. The inscriptions were erected during the Second Turkic Khaganate, and the information at hand shows the people around Ilterish Qaghan, who'd revived the state, to have been educated people since Tonyukuk. Tonyukuk prepared the first inscriptions and was a statesman who'd grown up in China. Tonyukuk, who knew China and its politics well, advised both Ilterish and his son Bilge Khagan as a consultant. China was where the Göktürks had experienced the most difficult struggles and is evaluated in the inscriptions from a different perspective. Although the Göktürks had light relations with China during the time of Bilge Khagan, the ancient point of view had not changed, and China's negative aspects were emphasized. While warning society using examples from the past, the Khans also described how China thought from time to time and decorated the inscriptions with the bad events that could happen if they were to be fooled by their policies.

One important detail in the Orkhon Inscriptions is the intensity of military terminology. These terms are observed to be repeated in many lines of the Tonyukuk, Kul-Tegin, and Bilge Khagan Inscriptions that we've examined. Some of the prominent concepts in the work have been evaluated in the context of military propaganda. However, the military terminology in question has allowed us to make some explanations about the Göktürk army structure. The literary language used while conveying the events in the inscriptions containing military terms is consistent, and the narrative is strengthened with certain similes and belief motifs. Expressions such as "The enemy's soldier is like a sheep, and my father is like a wolf" are seen as types that would have positively affected the society's warrior motivations. The extraordinary efforts of the Göktürk khagans in times of war have also been conveyed very impressively.

Apart from the elements that we evaluate within the framework of military propaganda, many statements about the legitimacy of the Orkhon administrative family are understood to be present in the inscriptions. Propaganda is not only seen to have been a method used in times of war throughout history but to also have served as a tool of power for the rulers. Similarly, the Orkhon Inscriptions also have references to the sanctity of the ruling family. Such situations are interpreted together with the concepts of *kut* [happiness/fortune] and *töre* [customs] in old Turks within the work. Tonyukuk must be noted as having constructed a different discourse in terms of legitimacy compared to the three inscriptions we've evaluated. While describing both his military and administrative activities in the inscriptions he prepared, Tonyukuk lists his own efforts on behalf of the Göktürk community. Some of the struggles observed between the ruling family may also be traced in this narrative, because Bilge Khagan is mentioned only in 2 places in this inscription, while Kul-Tegin's is not at all. A calmer portrait also stands out in the discourse on enemies. The Kul-Tegin and Bilge Khagan Inscriptions have discourses that become a little sharper. Perhaps this denotes a harsher discourse to occur with the title of khagan.

This study has evaluated the narratives in the Orkhon Inscriptions within the context of propaganda and is also important in terms of showing the implements the steppe khagans had regarding state administration. Through their discourse in the inscriptions, the khagans appear to have been people who knew their society and were knowledgeable about the policies of those they struggled against. Of course, inscriptions were not texts erected only for the khagans' legitimacy or for military purposes. However, all the subtleties of the art of administration can be seen in these texts, which also have the quality of a policy book. The parts that we've compared with modern propaganda techniques show the Orkhon rulers during the ancient period to have developed a discourse construction that would not fail to fill the shoes of its contemporary elements.

Türk adının, Türkçe metinlerde ilk anılışını ve yazılı kaynaklarımızın ilk büyük örneğini teşkil eden Orhon Yazıtlarına dair gerek yerli gerekse yabancı araştırmacılar tarafından kaleme alınan pek çok bilimsel çalışma mevcuttur. Yazıtlar, Köktürk tarihini aydınlatmanın çok ötesinde Türk dili, edebiyatı ve kültür tarihi bakımından eşsiz birer kaynak konumundadır. Bu yönüyle, pek çok çalışmada yazıtlarda yer alan bilgiler farklı bakış açılarıyla değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Sosyal bilimler alanından birçok disiplin, kendi araştırma ve inceleme yöntemlerine uygun olarak yazıtları konu edinmiştir. Bununla birlikte disiplinlerarası çalışmalar Türkçenin ve Türk tarihinin ilk büyük yazılı vesikalarına bakışa bir genişlik kazandırmıştır. Birer söylev niteliğindeki yazıtlar, devletin en üst kademesinde bulunan kimselerin hitabını içermekte ve yönetenler ile yönetilenlerin ilişkisinden bir kesit sunmaktadır. Yazıtlardaki ifadeler devlet yöneticilerinin tutum ve davranışlarının yanı sıra kendi toplumu ve çevresine bakış açısını da doğrudan yansıtmaktadır. Kağanların, idareci ailenin toplumla bu ilişkisinin tarihçi perspektifi yanında sosyolojik araştırma yöntemleri ve kuramlarıyla değerlendirilmesi hiç kuşkusuz çok daha sağlıklı neticelere varmamızı sağlayacaktır.

Köktürk yöneticilerinin, toplumuna yaklaşımı, onlardan birtakım arzu ve beklentileri, yazıtlardaki anlatıda kendisini hissettirmektedir. II. Köktürk devleti yöneticilerinin, dağılmış olan Türk budununu yeniden diriltmek için olağanüstü gayretlerini aktaran yazıtlar, derlenip toparlanan millete birtakım öğütler vermek arzusunu taşımaktadır. Köktürk idarecilerinin bu beklenti ve temennilerini aktaran dil ve söylem biçimi farklı açılardan değerlendirilmeye açıktır. Bu çalışmada yazıtlarda sıklıkla yer alan bazı ifadeler; “asker” ve “savaş” kavramları üzerinden propaganda çerçevesinde incelemiştir. Bununla beraber, ictimâî hayatla birlikte devlet yapısı ve çeşitli teşkilatlanma biçimlerine dair de pek çok bilginin yer aldığı metinlerdeki “asker” vurgusu, döneme ve kendine has birtakım özellikleri ve Köktürk “ordu” yapısı ele alınmıştır. Orhon Yazıtları harp tarihi bağlamında değerlendirildiğinde hiç kuşkusuz kendi döneminin en önemli kaynakları arasında görülmektedir. Abideler, tarihi bir belge olmanın çok ötesinde aynı zamanda Türklerin ilk askerî strateji metinleri olma özelliğine de sahiptir. Bununla birlikte yazıtlarda yer alan metinleri, salt bir şekilde devleti ihya ve ayakta tutma çabalarının birer ürünü olarak değerlendirmek ve kuru birer savaş anlatısı olarak okumak yanıltıcı olacaktır. Yazıtlarda toplumu ile konuşan hatta yer yer hem halkı hem de atalarına hesap verme ihtiyacı hisseden Tonyukuk, Bilge Kağan ve Tengri Kağan’ın ifadeleri edebî ve felsefî derinliği bulunan birer siyasetname niteliğine sahiptir. Bununla bağlantılı olarak yazıtlarda özenle sarf edilmiş sözler, “yönetim anlayışı” ve “meşruluk” algısı gibi kavramlarla birlikte değerlendirmelere imkan tanımaktadır.

Bu çalışmada Orhon Yazıtlarından içerik itibari ile en hacimli olanları; Tonyukuk, Kül Tigin ve Bilge Kağan metinleri incelemeye dahil edilmiştir. Her üç yazıtta da yer alan “askerî” terminolojiye dair ifadelerin sıklığı böyle bir çalışmaya zemin hazırlamıştır.

Yazıtları dil ve üslup bakımından değerlendiren bazı incelemelerde de savaş terminolojisinin zenginliğine işaret edilmiştir (Akar, 2020, s. 84). Yalnızca savaş ayrıntılarına değinilmeyen ve yoğun bir edebî dile sahip olan yazıtlarda savaş ve düşman kavramlarının ağırlığı ve işleniş biçimi üzerinde durmak gerekmektedir. Araştırmaya dahil edilen askerî kavramlar, devlet yöneticilerinin, modern literatürün üretimi olan “propaganda” unsurlarını son derece etkin bir biçimde kullandıklarını göstermektedir. İletişim araçlarının insan hayatında daha aktif bir şekilde yer almasıyla birlikte, propaganda kavramının bambaşka bir ruha kavuştuğu gerçeği ile başbaşayız. İnsanlık tarihinin hemen her döneminde propaganda dahilinde değerlendirilebilecek sayısız girişim söz konusu iken günümüzde bu tür konular sosyal ve siyasal bilimlerin farklı disiplinleri için özel birer uzmanlık alanı haline gelmiş durumdadır. Bu özel çalışmalar dahilinde propaganda üzerinde gerçekleştirilen araştırmalar, uygulama biçimleri bakımından farklı propaganda türlerinden bahsetmektedirler (Çetin, 2014, s. 242–243). Yazıtlardaki propaganda unsurlarını sözkonusu güncel sınıflandırmalardan herhangi birine yerleştirmemiz güç ancak muhteva itibariyle burada, halka yönelik mesajlarda hiçbir şeyin gizlenmediğini görüyoruz (Gumilëv, 2002, s. 403). Bu yönüyle beyaz propaganda olarak da nitelenen; güvenilir bir kaynak kökenli, yalanlardan mümkün olduğunca arındırılmış, vata severlik ve milliyet duygularını tetikleyen bir mesaj iletim sürecine yakın bir durum tasavvur edilebilir. Yaşanan gerçek hadiseler üzerinden vicdanlara dokunan bir üslupla toplumla iletişime geçilmiştir. Ayrıca yazıtlarda yer alan tarihi bilgilerin karşılaştırılabileceği en sağlıklı kaynak kümesi olan Çin kaynaklarıyla da uyum içerisinde oluşu dikkat çekmektedir.

Yazıtlardaki “propaganda” unsurları olarak değerlendirilebilecek kısımlar ve buna dair söylemlerin ayrıntıları farklı başlıklarla sunulmuştur. Propaganda konusunun beraberinde getirdiği bir diğer kavram olan “psikolojik harp” meselesine dair de bazı açıklamalar yapmamız kaçınılmaz olmuştur. Harold D. Lasswell, psikolojik harbi; başarılı bir savaşı yürütme noktasında eski bir fikrin yeni adı olarak tanımlamıştır (Jowett & O’Donnell, 2012, s. 212). Bu yönüyle tarih sayısız psikolojik harp manevraları ile doludur. Her iki kavramın da daha sistematik hale gelişi ve yaygınlık kazanarak savaşların vazgeçilmez birer unsuru olması hiç kuşkusuz çok daha yakın zamanların ürünüdür. Bu noktada pek çok araştırmacı propaganda faaliyetlerinin kendisini en net hissettirdiği dönem olarak iki büyük dünya harbine işaret etmişlerdir. Ancak toplulukları yönlendirmek yahut bir ikna sürecini inşa etmek üzere uygulanan propagandanın tarihinin de neredeyse insanlık tarihi kadar eski olduğu bilinmektedir. Propaganda ve psikolojik harbe yönelik açıklamalar yapan Linebarger, bu tür kavramların ayrı uzmanlıklar hale getirilmesi ve açıklanması işinin güncel konular olduğuna işaret etmiştir. Bununla beraber kavramların kökeninin toplum tarihiyle yaşıt olduğuna gönderme yaparak, bu tür gayretlerin kadim örneklerine birkaç sosyolog ve antropolog haricinde yeterince yönelinmediğinden yakınmıştır (Linebarger, 1948, s. 3) İnsanların örgütlü topluluklarda yaşamaya başlamasıyla birlikte liderler ve bu tür mevkilere

özenenler kendilerine destek ve fikirlerine taraftar bulmak gayesiyle propaganda faaliyetlerini kullanmışlardır (Qualter, 1962, s. 5). Propaganda konusunda gerçekleştirilmiş çalışmalarda erken tarihli propaganda faaliyetlerine işaret edilerek, yöneticilerin yahut toplumda söz sahibi kimselerin gerçekleştirdiği benzer gayretlerin, günümüz propaganda tekniklerini aratmayacak türden oldukları vurgulanmıştır (Jowett & O'Donnell, 2012, s. 52). Buradaki temel fark yöntemin kurumsal bir hale gelmesi ve etki alanının artmasıyla alakalıdır. Bu hususta propaganda tarihine yönelik kaleme alınmış çalışmalarda hemen her topluluğun bu türden girişimlerde bulunduğu dair sayısız örnekle karşılaşmamız mümkündür. Antik Çağ'da Yunan sofistlerin söz sanatıyla icraları, Çin'de Sun Tzu'nun savaş sanatına dair söylemleri birer propaganda unsuru olarak görülmektedir. Sun Tzu'nun “yüz savaşta yüz zafer kazanmak en mükemmeli değil, en iyisi savaşmadan baş eğdirmektir” (Sun Tzu, 2020, s. 7) yorumu ve savaş sanatına dair söylemleri onun şöhretini Çin dışına taşımıştır. Bu noktada özellikle psikolojik harp konusunda etkisini asırlarca devam ettirmiş ve modern literatürde dahi bir referans noktası olmuş Sun- Tzu'ya farklı bir pencere açmamız gerekmektedir. Nitekim Köktürk Yazıtlarındaki askerî propaganda unsurlarını değerlendirdiğimiz bu çalışmada özellikle Çin ve Çinli vurgusu ayrı bir önem arz etmektedir. Sun Tzu'nun savaşın inceliklerine dair geliştirmiş olduğu felsefe, Çinli imparatorlar üzerinde derin bir tesir yarattığı gibi Köktürklerin de geliştirdiği birtakım savunma mekanizmalarında onun izlerini bulmak mümkündür. Yazıtlarda Çin'e dair ifadeleri irdelediğimiz kısımlarda Sun Tzu'nun öğretilerine ve muhtemelen Köktürkler tarafından iyi bilinen bu harp tekniklerine karşı alınan önlemlere değinilecektir.<sup>1</sup>

Bir savaş stratejisi olarak psikolojik harbin kullanımına dair kaleme alınmış araştırmalar ilk kamuoyu oluşumunun Yunan dünyasında gerçekleştiği ön kabulüne dayanarak, uygulama ve gayretlerin köklerini batı dünyasında aramışlardır. Buna bağlı olarak kentleşme ve medeniyet tasavvurları üzerinden propaganda ve psikolojik harbin ilk örnekleri için Yunan sitelerine işaret edilmiştir (Jowett & O'Donnell, 2012, s. 52). Ancak dünya üzerindeki farklı medeniyet daireleriyle birlikte bozkır menşeli çeşitli Türk ve Moğol topluluklarının da bu konuda kendine has birtakım tekniklerle, savaş ve barış zamanlarında bu süreci yürüttüklerini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bunlar arasında özellikle Moğolların geliştirmiş oldukları birtakım tekniklere sıklıkla vurgu yapılmıştır (Linebarger, 1948, s. 14–16). Benzer amaçlara hizmet etmekle birlikte propaganda ve psikolojik harp uygulamalarının, kullandıkları tekniklere bağlı olarak topluluklara göre farklılıklar arz ettiğini ifade edilebilir. Eski Yunan uygarlığında büyük kentlerde icra edilen politik içerikli tiyatral etkinlikler, kent meydanlarında dikilen heykel ve kullanılan birtakım semboller, paralar üzerindeki çeşitli görsel ve ifadeler, seferler esnasında askere motivasyon sağlamak üzere görevlendirilen konuşmacılar gibi

1 Bu konuda Çin'de son derece etkin olan Sun Tzu'nun savaşla ilgili yorumlarının, Orhon Yazıtlarındaki izlerine dikkat çeken bir çalışma Salih Demirbilek tarafından gerçekleştirilmiştir. Yazıtlardaki savaşla ilgili unsurlar ve Çin'in Sun-Tzu öğretisi hakkındaki karşılaştırmalar için bk. Demirbilek (2018).

yöntemlere başvurulduğu bilinmektedir. Kadim dönemlerde söz, tiyatro, heykel, anıt, anıt-mezar gibi araçlar bu tür uygulamalar için sıklıkla kullanılmıştır. Köktürk devlet yöneticilerinin diktirmiş olduğu Orhon Yazıtları da bozkır uygarlığındaki benzer gayretlerin dikkat çeken bir örneği olarak değerlendirilebilir. Orhon Yazıtları muhakkak ki yalnızca bu gaye üzerinden yazdırılmış metinler değildir ancak gerek askerî propagandaya gerekse politik propagandaya dair bir hayli söylemi barındırdığı da açıktır. Bu yönüyle metinler, dönemin Köktürk beylerinin hem askerî strateji geliştirme hem de devlet yönetimi noktasındaki donanımlarının da bir göstergesidir. Bozkır uygarlığında yazıtların yanı sıra yalnızca Köktürlere has olmayan ve farklı Türk toplulukları tarafından da kullanılan balballar da psikolojik harbin bir aracı olarak düşünülebilir<sup>2</sup>.

Propaganda, daha işlevsel bir kullanıma kavuşmasına, kurumsallaşmasına kadar ağırlıklı olarak savaşlarda kullanılmış bir araç olarak gözükmektedir. Ancak yalnızca askerî alanda değil politik bakımdan da pek çok konuyu içerdiği gerçeğinden uzaklaşılmalıdır. Yeni tekniklere kavuşmasından çok önce özellikle erken dönemler söz konusu olduğunda söz, resim ve yazı aracılığıyla gerçekleştirilen propagandanın kullanılabilirliğinin daha sınırlı olduğunu ifade edebiliriz (Domenach, 1969, s. 12). Bu durum topluluklar arasında kullanılan farklı tekniklerle alakalı olduğu gibi erken dönemlerde özellikle yazı yoluyla yürütülen faaliyetlerin bütün toplum tarafından karşılık bulup bulamayacağı gibi meselelerle de bağlantılıdır. Bunların yanında Ellul'un açıklamalarına kulak verecek olursak; propagandanın doğası gereği de bir sınırlılık durumu söz konusudur. Nitekim ona göre, propaganda türü faaliyetler yoluyla ırksal önyargıyı yıkmak neredeyse imkansızdır (Ellul, 1973, s. 33). Bu yönüyle propaganda, yoktan bir şeyi var etmeyen, var olan bir düşünceyi tetikleyen bir gayret şeklinde yorumlanabilir.

Konunun daha sağlıklı anlaşılması ve yazıtlardaki ifadelerin propaganda bağlamında daha iyi irdelenebilmesi adına Orhon Yazıtlarının yazılma sürecine kadarki Köktürk tarihinin serencamına bakmak gereklidir. Yazıtların dikiliş zamanı ve o vakte kadarki toplumsal ve siyasî hadiselerle vâkıf olmak, söylemlerin analizinde yardımcı olacaktır.

### **Köktürk Tarihinin Ana Hatları**

552 yılında Bumin'in Juan-Juanlara başkaldırısıyla Köktürk devletinin temelleri atılmış, Bumin ve devletin batı kanadından sorumlu olarak gösterilen İstemi'nin faaliyetleri neticesinde Köktürkler hızlı bir şekilde egemenliklerini kabul ettirmişlerdir. Özellikle Mukan Kağan zamanında Köktürk Devleti, sınırlarını bir hayli genişleterek, Mançurya'dan batıda Demirkapı'ya kadar uzanan geniş bir araziye kavuşmuştur.

2 Özellikle Köktürk çağında, yazıtların etrafında ve kutsal olarak kabul edilen bazı yerlerde karşılaşılan balballar daha az işlenmiş ancak insanı sembolize eden taşlardır. Balbalların, önemli kimselerin sağlığında öldürdüğü güçlü düşmanları tasvir ettikleri düşünülmektedir (Çoruhlu, 2016, s.372).

Köktürklerin sözkonusu ilk devlet macerasında hakimiyetin genişlemesi ile birlikte Çin ile çıkarların çatışması kaçınılmaz olmuş ve nihayetinde Çin'in kışkırtmalarının da tesiriyle devlete bağlı boyların isyanları ve Köktürk tahtındaki İl Kağan'ın Çin'e tutsak edilişi gibi hadiseler Köktürk tarihinin ilk fetret devrini yaşatmıştır (Taşağıl, 1995, s. 83-84). Yaklaşık elli yıl kadar süren bu dönem Kutluk yahut yazıtlarda da dile getirildiği haliyle İleriş adlı Köktürk hanının 681 yılında devleti yeniden ihya etmesi ile son bulmuştur. İleriş'in, Köktürk devletini diriltme çabaları esnasında pek çok boyun yeniden itaat altına alınması ve Çin'e karşı da kalıcı önlemler alınması gerekiyordu. Nitekim kısa bir süre içerisinde İleriş, Çin seferlerine başlayarak bu akınlarını düzenli hale getirmeyi başarmıştır. 691 yılında İleriş'in hayatını kaybetmesinin ardından, kardeşi Kapgan, Köktürlere idareci olmuş, o da ağabeyinden kalan işi devam ettirerek Çin'e karşı başarılı seferler düzenlemiştir. Hakimiyetinin ilk on yılında neredeyse Çin'e denk bir Köktürk varlığını inşa eden Kapgan, Çinle zaman zaman tesis edilen sulh süreçlerine itimat ederek, Çinli bir prensesi kendisine eş olarak almayı tercih etmiştir (Taşağıl, 2004, s. 32). Kapgan'ın devlet yönetiminde birtakım zaaf lar gösterdiği yıllarda civar halklar üzerine düzenlenen seferler yeğenleri Bilge ve Kül Tigin tarafından yürütülmüştür. Özellikle Kapgan'ın, zayıflamaya başlayan idaresi bazı tâbi boyların ayaklanmalarına neden olmuş ve bunlardan Bayırkularla mücadele esnasında, Kapgan hayatını kaybetmiştir (716). İkinci Köktürk devletini bekleyen yeni sancılı süreçte Kapgan'ın oğlu tahta ilk aday iken, Bilge ve Kültigin'in idareyi ele geçirmeleri, Köktürk tarihinde yeni bir süreci başlatmıştır. Özellikle Kapgan'ın son dönemlerinde başlayan isyan hareketleri, Bilge ve Kül Tigin kardeşlerin önünde halledilmesi gereken büyük tehditlerden ilki olarak durmaktaydı (Taşağıl, 2004, s. 39). Bununla birlikte devlete en acı tecrübeleri yaşatan Çin, Köktürk yöneticileri için en önemli tehlike konumundaydı. Genç kardeşlerin kargaşa yıllarında en önemli destekçileri olarak gördüğümüz Tonyukuk, idarecilik ve askerlik meziyetleri ile Bilge ve Kül Tigin dönemlerine damgasını vurmuştur. Genel hatları ile kitabelerin dikilme zamanına kadar Köktürklerin yaşadığı siyasi tecrübeler baktığımızda; bağlı boyların isyanları, içeriden ihanetler ve en çok da Çin'le yürütülen savaşların gündemlerini meşgul ettiğini görmekteyiz. Yaşanan bu sosyal ve siyasi hadiselerin izleri Bilge, Kül Tigin ve Tonyukuk döneminde dikilen yazıtlara kuvvetli bir şekilde nüfuz etmiştir. Türk tarihinin eşsiz yazılı kaynağı konumunda bulunan Orhon Yazıtları, ismini zikrettiğimiz Bilge, Kül Tigin ve Tonyukuk'un faaliyetlerini aktarmakta ve kendi isimleriyle anılan yazıtlarda yer alan metinler onların sözlerini taşımaktadır.

Özet bir şekilde verdiğimiz Köktürk tarihinde yazıtların dikildiği Bilge ve Kül Tigin dönemlerine gelinceye kadar Köktürkler oldukça ciddi badireler atlatmış, devlet zaman zaman dağılma aşamasına gelmiş, hem dahili hem de harici müdahaleler yeni Köktürk idarecilerini yeniden bir direniş sınavına tabi tutmuştur. Yaşananların en canlı tasvirleri hiç kuşkusuz Orhon Yazıtlarında temsil edilmiştir. Yazıtlardaki ifadeler yalnızca bu dönemin siyasî gelişmelerini aktarmakla kalmayarak yeni bir söylem inşası da

geliştirmiştir. Burada özellikle meşruluk vurgusu yanında, kullanılan askerî terminoloji yeni kağan ve ardıllarının motivasyonunu belirleme açısından oldukça önemlidir. Yazıtlardaki dilsel verileri inceleyen çalışmalarda da bu duruma dikkat çekilerek; metinlerde özel bir politik ve askerî üslubun geliştirildiği ifade edilmiştir (User, 2012, s. 258). Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtları içerik itibarıyla benzer bir anlatıya sahipken Tonyukuk'ta yer alan ifadelerin farklılık arz ettiği gözlemlenmektedir. II. Köktürk Devleti'ni ayağa kaldıran İltiş'in yanında mücadele eden ve daha sonra Bilge ve Kül Tigin kardeşlere danışmanlık yapan Tonyukuk, ilerlemiş yaşında, kendi adını taşıyan yazıtı yazdırmış ve ağırlıklı bir biçimde kendi etrafında cereyan eden hadiseleri aktarmıştır. Tonyukuk'a ait metinde Kül Tigin'in adının hiç yer almaması, Bilge Kağan'ın ise yalnızca iki yerde adının geçmesi (TY2, D.7; K.4) Köktürkler arasındaki hakimiyet mücadelelerinin bir izdüşümü olarak yorumlanabilir<sup>3</sup>. Tonyukuk Yazıtında özellikle askerî bağlamda kullanılan söylemin, Bilge ve Kül Tigin Yazıtlarına nispeten daha seyreltilmiş bir biçimde olduğu göze çarpmaktadır. Hadiseleri daha yalın bir anlatımla aktaran Tonyukuk, zaman zaman bazı atasözü ve deyimlere de başvurmuştur.

### Orhon Yazıtlarında “Propaganda” Söylemi

Propaganda kavramı Türk Dil Kurumu tarafından; “Bir öğreti, düşünce veya inancı başkalarına tanıtmak, benimsetmek ve yaymak amacıyla söz, yazı vb. yollarla gerçekleştirilen çalışma, yaymaca” şeklinde tanımlanmıştır. Propaganda, söylem sahipleri ile hedef kitle arasındaki bir ikna sürecini temsil eder. Bu ikna yahut güdüleme sürecinde erk sahipleri kuvvet kullanma yetkisine sahip olsa da propaganda türü gayretler şiddet içermeyen eylemlerdir (Linebarger, 1948, s. 25). İlk kullanımda herhangi bir düşünceyi yaymak için kullanılan propaganda kavramı zaman içerisinde doktrinin kendisini ifade etmek için, sonraları ise doktrini yaymak için yararlanılan teknikleri nitelendirmede kullanılmıştır (Qualter, 1962, s. 4). Bir taraftan kendi fikirlerinin geçerliliği ve doğruluğu iddia edilirken mevcut bir ideoloji yahut algının olumsuzluğu üzerinden karşı tarafın çözümlenmesi, güç kaybetmesi ve mevcut sempatinin dağılması süreci işletilir. İdealize edilen söylemin hedef kitle tarafından benimsenip yaygınlık kazanmasını amaçlayan bu süreç bir bakıma zihnin şekillendirilmesi ile alakalıdır ve burada haklılık kavramını destekleyecek olgular sıklıkla geçmiş misaller üzerinden sunulur. Bu bağlamda propaganda sürecinin beslediği en önemli kaynaklardan birisi yaşanmışlıklardır. Genel bir kural olarak propaganda daha önceden var olan bir temel üzerinde çalışır (Domenach, 1969, s. 83). Söylem sahiplerinin idealize ettikleri fikir, inanç, duygu ve düşünceleri farklı araçlar vasıtasıyla kamuoyuna aktarmaya çalıştıkları bu süreçte tarih boyunca farklı yöntemlerin kullanıldığı daha önce dile getirilmişti. Türk tarihinin ilk yazılı vesikaları konumunda

3 Çalışma içerisinde Orhon Yazıtlarına yapılan atıflarda üç yazıt için kullandığımız kısaltmalar şu şekildedir; Tonyukuk Yazıtı için: TY, Tonyukuk ikinci taş için: TY2, Kül Tigin Yazıtı için: KT, Bilge Kağan Yazıtı için: BK. Ayrıca ilgili satırları göstermek için; Batı: B, Kuzey: K, Güney: G ve Doğu: D kısaltmaları kullanılmıştır. Metinlerin Türkçe tercümelelerinde Tonyukuk Yazıtı için Ergin (2007), Kül Tigin ile Bilge Kağan Yazıtları için Tekin'in (2010) çalışması esas alınmıştır.



bulunan Orhon Yazıtlarında propaganda tanımına uygun bir söylem biçimiyle karşılaşılır. Yazıtlar, hem askerî hem de politik propaganda çerçevesinde değerlendirilebilecek bir anlatı sunmaktadır. Burada askerî söylemin sınırları dahilinde görebileğimiz birçok ifade yer almasına rağmen; savaş, düşman, hücum, er, kuşatma, ordu, karargah, baskın, başkaldırı, casus gibi sıklıkla tekrarlanan kelimeler ve çeşitli rütbelere işaret eden kavramlar askerî propagandaya yönelik örnekler bu çalışmada tercih edilmiştir.<sup>4</sup> Burada askerî terminoloji çerçevesinde öne çıkarılan kavramların hangi yazıtta ne kadar yoğunlukla geçtiğine dair sayısal veriler de sunulmuştur. Bu ifadeler askerî propagandaya yönelik değerlendirmeleri desteklemenin yanında Köktürk ordusunun yapısına dair açıklamalarımız için de tercih edilmiştir.

### Tonyukuk Yazıtı’nda “Askerî” Kavramlar ve Propaganda Söylemi

İkinci Köktürk Devletinin en önemli devlet adamlarından biri olan Tonyukuk, aynı zamanda Kapgan Kağan’dan sonra tahta geçen Bilge Kağan’ın kayınbabasıdır. Bilge ve Kül Tigin kardeşlerin babaları İltiş’in, Köktürkleri diriltme çabalarında oldukça hayati görevler ifa eden Tonyukuk, Köktürk tarihinde önemli bir danışman sıfatıyla karşımıza çıkmaktadır. Kendi yazıtında da ifade ettiği üzere Tonyukuk, Çin tedrisatından geçmiş bir isimdi. Bu konuda yalnız da değildi nitekim İltiş’in etrafında şekillenen mücadelede Çin’de eğitim görmüş, iyi bir asker olmasının yanında kültürlü ve aristokrat zümreye mensup kimseler de yer almıştı (Gumilëv, 2002, s. 340). Yazıtlardaki yüksek edebiyat belki de bu durumun bir yansıması olarak görülebilir. Tonyukuk’un, İltiş Kağan’dan itibaren Köktürklerin başından geçen hadiseleri ve kendi faaliyetlerini yazdırtma girişimi Türk tarihi ve tarihçiliğinde önemli bir ilktir. Tonyukuk’un Köktürk hayatında oynadığı rol son derece önemlidir. Nitekim Çin tecrübesini yaşayan danışman özellikle dış stratejide Bilge’yi derinden etkilemeyi başarmıştır. Çin’e karşı temkinli hareketi öğütleyen Tonyukuk, insanların savaşta ziyade barışla zenginleşebileceği inancını taşımakta ve Çin’i yakından tanımaktaydı (Taşağıl, 2004, s. 45). Tonyukuk Yazıtı olarak bilinen bu ilk metin iki taş halindedir. Birinci taşta 35 ikincisinde 27 olmak üzere toplamda 62 satırdan ibarettir (Ergin, 2007, XX). Tonyukuk’un kendi sözleri olan bu metinde askerî terminolojiye dair değerlendirmeye alınan ifadeler; “atlı”, “yaya”, “kumandan”, “casus”, “hücum”, “asker”, “ordu”, “savaş”, “düşman”, “er”, “baskın”, “mızrak”, “keşif kolu”, “nöbet”, “haberci”, “siper”, “general” ve “silah”tır. Bu kavramlar yazıt içerisinde 62 yerde geçmektedir<sup>5</sup>.

4 Eski Türk Yazıtlarında yer alan askerî terimlere dair yapmış olduğu çalışmasında Berta, kitabelerde 40 adet askerî kavramın yer aldığını bildirmiştir (Eker, 2006, s. 105). Bizim bu çalışmada kullandığımız “er” gibi kavramlar bazı yerlerde asker, bazı yerlerde ise kişi/insan anlamında kullanılmıştır. Verdiğimiz sayısal verilere yalnızca askerlik bağlamında kullanılanları dahil ettik.

5 Burada öne çıkarttığımız kelimeler hem askerî propagandaya yönelik söylem hem de Köktürk ordu yapısına dair yapacağımız açıklamalar için tercih edilmiştir. Burada belirttiğimiz kelimelerin yanında, Tonyukuk Yazıtında yer alan; tutsak olmak (TY, B.2; B.3; K.4), ölmek (TY, B.3; B.7; G.3; G.9; D.4; K.4; K.6; TY2, B.7), sevkette (TY, B.5; G.8), yok etmek (TY, G.4), dağıtmak (TY, G.9; TY2, B.6), zapt etmek (TY, D.2), kılavuz (TY, K.2), boğazlamak (TY, K.2), baş eğmek (TY, K.4; TY2, B.8; G.2), gizli haber (TY, K.10), kaçmak (TY2, B.1), yağma etmek (TY2, B.4) ve tutmak (TY2, B.6; B.7) gibi ifadelerde savaş ve askeri terminoloji bağlamında değerlendirilmelidir.

Tonyukuk Yazıtı, birinci taş batı yüzü toplamda 7 satırdan oluşurken 2 yerde “atlı” (TY, B.4) ve “yaya” (TY, B.4) tabirleri kullanılmıştır. Birinci taş güney yüzü 10 satırdır ve burada 9 yerde “casus” (TY, G.1; G.2), “düşman” (TY, G.1), “general” (TY, G.2), “hücum” (TY, G.4; G.4), “asker” (TY, G.7; G.9), ve “savaş” (TY, G.9) kavramları yer alır. Yine 7 satırdan oluşan doğu yüzünde 10 yerde “atlı” (TY, D.7), “ordu” (TY, D.1; D.1; D.3; D.3; D.4; D.6) ve “düşman” (TY, D.2; D.2; D.3) tabirlerine rastlanmaktadır. 11 satırlık kuzey yüzünde ise 21 yerde “haberci” (TY, K.8), “asker” (TY, K.1; K.1; K.6), “baskın” (TY, K.3; K.10), “mızrak” (TY, K.4), “ordu” (TY, K.4; K.5; K.7; K.7; K.8; K.9; K.9; K.11; K.11), “savaş” (TY, K.4), “casus” (TY, K.5; K.9), “keşif kolu” (TY, K.10) ve “nöbet” (TY, K.10) kelimeleri kullanılmıştır.

İhtiva itibariyle daha kısa olan ikinci taşın batı yüzü 9 satırdır ve burada 9 yerde “haberci” (TY2, B.1), “asker” (TY2, B.1; B.7), “hücum” (TY2, B.4; B.4), “savaş” (TY2, B.5; B.6) ve “ordu” (TY2, B.8; B.9) tabirleri yer alır. 6 satırlık güney yüzünde 4 yerde “savaş” (TY2, G.5; G.5; G.5) ve “kumandan” (TY, G.6) ifadelerine rastlanır. Toplamda 8 satır olan doğu yüzünde 7 yerde “keşif kolu” (TY2, D.2), “siper” (TY2, D.3), “nöbet” (TY2, D.3), “düşman” (TY2, D.3; D.4), “ordu” (TY2, D.3) ve “silah” (TY2, D.4) kavramları ile karşılaşılırken, 4 satırlık kuzey yüzünde askerî terminoloji bağlamında bir ifade bulunmamaktadır.

Tonyukuk Yazıtında belirttiğimiz askerî terimlere dair ifadeler Köktürk ordusuna ve İleriş döneminden itibaren yaşanan bazı savaşlara yönelik bilgi vermekle birlikte, Bilge Kağan ve Kül Tigin Yazıtlarındaki kadar yoğun işlenmesi de bir propagandist söylem inşa etmektedir. Burada diğer yazıtlarda da göreceğimiz üzere gerçekleştirilen propaganda, yalnızca harp bağlamında değil iktidarın kuvvetlendirilmesi kaygısını da taşımaktadır. Bilge Kağan ile kurduğu akrabalık bağları üzerinden Köktürk yönetici ailesinin yanında kendi meşruiyetini temin eden söylemlere de yer verilmesi dikkat çekmektedir. Nitekim propaganda, toplum içerisindeki bazı kimselerin konumlarını güçlendirmek veya onlara destek olmak gayesiyle de başvurulan eski bir yöntemdir. Propaganda ve psikolojik savaş kavramlarına geniş bir perspektif ile yaklaşan Daugherty ve Jorawitz; düşmanı belirterek, düşman ulusların birleşmelerini engellemek, dağılmalarını körüklemek, düşman üzerindeki psikolojik baskıyı arttırmak, elde edilen bölgelerin yeniden düzenlenmesini sağlamak, tarafsız kimselerin desteğini temin etmek, düşman ülkesinde politik ve sosyal kontrolü zayıflatmak ve toplum içerisindeki elitlerin konumunu güçlendirip, desteklemek gibi gayretlere işaret etmişlerdir (Ataş, 2019, s. 40). Bu yönüyle propaganda söylemleri tarih boyunca iktidarların en önemli yardımcı gücü olarak görülmüştür. Yazıtlarda kullanılan ifadeler modern dönemlerde sistematik hale gelen propaganda uygulamalarının tekniklerini aratmayacak niteliktedir. Orta Çağ’da batıda özellikle kilise çevresinde gerçekleştirilen propaganda faaliyetlerinde ilahî inayet kavramına sıklıkla başvurulduğu ve korku unsurları üzerinden bir dil inşa edildiği görülmektedir. Tonyukuk Yazıtında da yaşanan hadiselere yaratıcının isteği yahut gazabı vurgulanır. Özellikle kadim

dönemlerde devleti tanrısal temele dayandıran görüşler hemen her coğrafyada öne çıkmaktadır. Buna göre devlet, Tanrı tarafından yaratılmış ve yönetme yetkisi belli kişi veya gruplara verilmiştir. Bu algı yönetenlerin meşruluğu ve aldıkları kararların doğruluğu noktasında çok önemli bir yere sahiptir. Tonyukuk da kendi adına diktirdiği kitabenin hemen başında “Tanrı şöyle demiştir: Han verdim, hanını bırakıp teslim oldun. Teslim olduğun için Tanrı öldürmüştür” (TY, B.2-3) satırları ile Köktürk kağanlarının ilahî menşesine vurgu yapmaktadır. Yazıtta elde edilen başarılar yine “Tanrı lütfetti, dağıttık” (TY, G.9) ve “Tanrı lutfettiği için, çok diye korkmadık, savaştık” (TY2, B.5-6) ifadeleri ile aktarılmıştır. Türk kültüründe “kut” kavramı ile açıklanan bu ilahî yönetme yetkisi, kağanlara sınırsız bir serbestlik tanımamaktadır. Kut sahibi olduğuna inanılan yöneticilerin il ve törenin devamını sağlaması beklenmektedir. Tebaanın sadakatinin sağlanması için kuta yakışır hareket edildiğinin de vurgulanması gerekmektedir. Bu hususta da Tonyukuk, “İlteriş Kağan kazanmasa ve ben kendim kazanmasam il de millet de yok olacaktı” (TY2, D.4-5), “kazandığım için il de il oldu, millet de millet oldu” (TY, D.5-6) ve “İlteriş Kağan kazanmasa, yok olsaydı, ben kendim kazanmasam yok olsaydım, Kapgan Kağanın, Türk Sir milletinin yerinde boy da millet de insan da hep yok olacaktı” (TY2, K.1-2) satırlarıyla milletin var olabilmesi adına Köktürk hanedan ailesinin kıymetini öne çıkarmaktadır. “Kut anlayışı” yalnızca yönetici tabakasına mensup bir inanış olmayıp bütün Köktürk toplumunda karşılığı olan bir kavramdır. Yazıtlardaki inanç hayatına dair az miktardaki kayıt da toplum inanışlarına cevap verecek bir söylem geliştirildiğini göstermektedir. Zamanla daha organize bir biçimde geliştirilen propaganda metinlerinde dahi bu duruma hassasiyet gösterilmiş, sosyal ve politik hedefler için inançlar etkin bir şekilde kullanılmıştır (Jowett & O’Donnell, 2012, s. 59).

En erken dönemlerden günümüze kadar propaganda, birey ihtiyaçlarının tespitini yaparak, sosyal gereksinimlere uygun bir biçimde gerçekleştirilmiştir. Bozkır yaşantısıyla birlikte düşündüğümüzde, Çin gibi yerleşik topluluklar yahut bozkır hayatının getirdiği doğal zorluklara karşı boyların organize olmaları ve nihayetinde bir devlet hüviyetine sahip olmaları son derece elzemdir. Bozkırdaki hakimiyet mücadeleleri ve ağır şartlar bu yönüyle eski Türklerin teşkilatçılık kabiliyetlerine derin bir şekilde tesir ederek, devletleşme süreçlerini hızlı bir şekilde kat etmelerini sağlamıştır. Pek çok kültür tarihçisi de bu noktaya vurgu yaparak, bozkır medeniyetinin özellikle sosyal ve siyasî organizasyon kabiliyetine değinmişlerdir (Rásonyi, 1996, s. 4). Bu coğrafyada ayakta kalmanın şartı olarak görülen devlete sahip olma durumu, doğal bir ihtiyaç niteliğindedir. Yazıttaki “il de millet de yok olacaktı” (TY2, D.5) ifadesi bu noktada bozkırlının olmazsa olmazlarından birine değinmektedir. Devleti yitirdikleri takdirde Köktürk toplumunun başına gelen felaketler yazıtlarda vurgulanarak, gerçekleştirilen savaşların devleti ve milleti ayakta tutma gayesini taşıdığı dillendirilmiştir. Bunun ardından devlete sahip bir toplumun diğer temel ihtiyaçlarını gidermeye yönelik çabalar hatırlatılmıştır. Millete hitap metinlerinde temel korku ve ihtiyaçların tespiti, anlatının gücünü arttıran son derece önemli bir faktördür (Jowett & O’Donnell, 2012, s. 53).

Tarih boyunca uygulanan propaganda örnekleri, propagandanın ortak bir düşman söylemi geliştirmesinin tesir alanını arttırdığını göstermektedir. Bununla birlikte savaş zamanında gerçekleştirilen propagandist söylemde, kurgulanan ötekinin ikna edilmesi değil; kendi toplumunun yahut tarafsızların aynı safta birleşmeleri hedeflenir. Savaş zamanları, grup bilinçliliğinin en yüksek yoğunluğa ulaştığı dönemler olmakla birlikte biraraya getirilen grup üyeleri arasında kendi haklılıkları noktasında kuşkusuz ve tereddütsüz bir inanç beslenen periyodlardır (Qualter, 1962, s. 37–38). “Düşman” hakkında türetilen olumsuz söylem, ona karşı ortak bir nefretin oluşmasını ve savaşlarda devamlılık ile haklılığı sağlar. Bu bağlamda araştırmamıza konu olan Orhon Yazıtlarının en erken tarihlisi olan Tonyukuk’ta diğerlerine oranla daha genel bir üslupla “düşman” unsurları tanımlanmıştır. Buna göre Çin, Kıtay, On ok ve Türgişler gibi civardaki topluluklar bu daireye dahil edilmiştir. Özellikle buradaki Çin’le ilgili söylemlerin, Bilge ve Kül Tigin Yazıtlarında daha aktif bir şekilde işlendiği ve geliştirildiği görülecektir.

Yürütülen eylemlerin taraftar bulması, onları elinde tutması gibi unsurlar ortaya koyulan doktrinin kuvvetinden ziyade imkansızlıklar ve anlaşmazlıklar içinde bulunanlara sığınacak bir yer teklif etmesiyle alakalıdır (Şahin, 2003, s. 41). Özellikle duygusal tepkileri uyandırmayı gaye edinen söylem sahipleri, icraatlarını birtakım olağanüstülükler ve imkansızlıklar içinde gerçekleştirilen faaliyetler olarak aktarmak durumundadır. Tonyukuk Yazıtında bu açıklamayı destekleyen pek çok örnek mevcuttur. “Düşmanımız etrafta ocak gibi idi, biz ateş idik” (TY, G.1) ifadeleriyle dört bir yanın düşmanla çevrili oluşu, “Azıcık Türk milleti yürüyormuş” (TY, G.1-2), “Oğuz geldi. Askeri üç bin imiş. Biz iki bin idik, savaştık” (TY, G.9) ve “çok diye niye korkuyoruz? Az diye niye kendimizi hor görelim?” (TY2, B.4) ifadeleriyle sayıca az olmaya rağmen elde edilen başarıların ve son olarak; “Kapgan Kağan oturdu. Gece uyumadı, gündüz oturmadı. Kızıl kanımı döktürerek, kara terimi koşturarak işi, gücü verdim hep” (TY2, D.1-2) ifadeleriyle de olağanüstü gayretlerin dile getirilmesi imkansızlıklar içinde yürütülen mücadeleleri dillendirmektedir. Yazıtta “cesur” gibi sıfatlarla taltif edilen İltiş Kağan’ın insan üstü çabalarını nakleden; “Çin’e karşı on yedi defa savaştı, Kıtaya karşı yedi defa savaştı, Oğuza karşı beş defa savaştı” (TY, G.5) gibi satırlar da bu cümledendir. Köktürk liderlerinin sarfettikleri bu büyük gayretler aynı zamanda toplumun da benzer bir motivasyonla mücadeleyi sürdürmesi gerekliliğini öne çıkarmaktadır. Propaganda üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar özellikle başarılı davranışlara yapılan vurguların motivasyonel olduğunu göstermektedir (Jowett & O’Donnell, 2012, s. 52). Tarih boyunca yazıtlar yahut benzer işlevi gören araçlar vasıtasıyla yöneticiler bu türden çabalarını dile getirme ihtiyacı duymuşlardır. Hoffer bu durumu; “muzaffer bir liderin en önemli başarılarından biri, taraftarlarında muhteşem bir görev yaptıklarının hayalini yaratmak yoluyla, bu uğurda ölmenin ve öldürmenin acı gerçeğini maskeleyektir” şeklinde yorumlamaktadır (Hoffer, 1980, s. 90). Hoffer’in bu ifadeleri yöneten-yönetilen ilişkileri kapsamında genelleme niteliğinde olmakla birlikte

propaganda metinlerinin ruhuna kısmen temas etmektedir. Yöneticilerin toplum nezdinde bir imge oluşturması propaganda vasıtasıyla gerçekleştirilebilir ancak burada olmayan bir şeyin tasavvuru son derece zordur. Propaganda, doğası gereği yoktan birşey yaratamaz (Ellul, 1973, s. 36). Değerlendirdiğimiz Orhon Yazıtlarında da devlet yöneticileri hayalleri üzerinden değil, yaşanmışlıklar üzerinden giderek toplumunu koşullandırmaya çalışmaktadır. Özellikle fetret devrinde Çin’e karşı zaman zaman ayaklanan Köktürk beyleri, İltiş ve etrafındakilerin büyük direnişleri ve mücadeleleri sayesinde devletlerine kavuşmuşlardır ve bu yaşanmışlıkların toplum hafızasında canlı bir yeri bulunmaktadır. Burada önemli parametrelerden biri işlenen konunun toplum nezdinde bir karşılığının bulunmasıdır. Bir başka deyişle propaganda, mevcut malzemeyi kullanmakla da sınırlanmıştır (Ellul, 1973, s. 36). Yazıtlardaki söylemler göz önüne alındığında Köktürklerin oldukça batıda kalan topluluklarla da münasebetleri ve hatta düşmanlıkları bulunmasına rağmen dikkatlerinin sıklıkla yakın komşularına ve özellikle Çin üzerinde toplanması ilgi çekicidir.

Sıkıntı zamanlarında toplumsal çözülmeyi engellemek, başka saflara kaymaların önüne geçmek gibi gayelerin yanısıra yönetici tabakanın mevkiini sağlamlaştırması için de propaganda söylemlerine başvurulduğunu bildirmiştik. Tonyukuk Yazıtında, İltiş, Kapgan gibi Köktürk yöneticilerinin faaliyetlerinin yanında Tonyukuk da bir devlet adamı olarak kendisinin hem idarî hem de askerî sorumluluklarını yerine getirdiğini aktarma ihtiyacı hissetmektedir. Bu icraatlar danışmanlık işlerinde “bilicisi, yardımcısı ben idim” (TY, B.7), “kağanıma arz ettim” (TY, G.5) gibi cümlelerle hayat bulurken askerî faaliyetlerde sıklıkla “ordu gönderdim” (TY, D-1; TY2, D-3), “asker yürüttüm” (TY, K.1, K.11), “silahlı düşmanı koşturmadım” (TY2, D.4) gibi ifadelerle sunulmuştur. Tonyukuk’un sözleri hem kendi hem de Köktürk yönetici ailesi ile ilintilidir, halka hesap ve öğüt bir arada verilirken, kendisinin de dahil olduğu Köktürk yönetim sınıfının meşruluğuna da temas edilmiştir. Tonyukuk’un başlattığı iş, Bilge ve Tengri Kağan’ın yazıtlarında daha kapsamlı ve sistematik bir dile bürünecektir.

### **Kül Tigin Yazıtında “Askerî” Kavramlar ve Propaganda Söylemi**

Kronolojik olarak Kül Tigin Yazıtı, Orhon Abidelerinin ikincisidir ve 731 yılında Kül Tigin’in ölümü üzerine ağabeyi Bilge Kağan tarafından yazdırılmıştır. Kitabede barkın dikiliş tarihi olarak 732 yılına işaret edilir. Bilge ve Kül Tigin kardeşler, II. Köktürk Devletinin kurucusu olan babaları İltiş’in ölümünün ardından, amcaları Kapgan Kagan’ın hakimiyet yıllarında tiginlik görevlerini yerine getirmişlerdi. 716 yılında Kapgan’ın ölümünün ardından, Bilge ve Kül Tigin, kuzenleri İnel Kağan’a karşı harekete geçmiş ve Kül Tigin’in üstün gayretleri neticesinde ağabeyi Bilge, 716 yılında Köktürk tahtına oturmuştur (Taşağıl, 2004, s. 42). Bilge Kağan ve Kül Tigin’in 716 yılından, küçük kardeşin 731 senesindeki ölümüne kadar geçen 15

yıllık süre ve babalarının II. Köktürk devletini diriltme çabaları, Bilge Kağan tarafından son derece duygusal bir üslupla bu yazıtta dile getirilmiştir. Bilge Kağan, kardeşi adına diktirdiği yazıtta onun ölümünün hüznünü hissettiren, iktidarının ilk yıllarının da muazzam bir portresini sunmaktadır. Tıpkı II. Köktürk Devletinin kuruluş günlerinde olduğu gibi Bilge Kağan'ın burada gözler önüne serdiği tablo, sindirilmeyi bekleyen düşmanlar, entrikası bitmeyen Çin ve hanedan ailesinin üstün gayretlerini arz etmektedir. Bu noktada kullanılan duygusal dilin önemine işaret etmek gerekmektedir. Yazılışından asırlar sonra dahi muhatabını etki alanına alacak mahiyetteki bu dil dönemin Köktürk toplumunu uyararak, kendine getirmeye yöneliktir. Bilge Kağan'ın gerek kendisinin gerekse önceki Köktürk yöneticilerinin çabalarının beyhude olmaması adına başvurduğu bu yöntem son derece hayatidir. Tarih boyunca savaşlar sonrası yorgun düşmüş yahut birtakım zaafiyet emareleri gösteren toplumlara canlılık getirmek gibi yararlı ve arzu edilir değişikliklerin gerçekleştirilmesi için şiddetli bir ihtiras havasının yaratılması bir gereklilik olarak görülür (Hoffer, 64). Bilge Kağan da kardeşi adına diktirdiği yazıtta tam manasıyla bu durumu tesis etmeye çalışmıştır. Yazıtın edebi kuvvetinin yanında yeniden yapılanmanın bir nevi programı ve yol haritası mahiyetindedir.

Kül Tigin Yazıtının doğu yüzünde 40, kuzey ve güney yüzünde 13'er, batı yüzünde 1 satır bulunmaktadır. Kuzeydoğu, güneydoğu ve güneybatı yüzünde de 1'er satır mevcuttur (Tekin, 2010, s. 7). Yazıtın kuzey yüzünde yer alan 13 satırlık kısımda; "savaş" (KT, K.1; K.1; K.2; K.2; K.3; K.4; K.4; K.5; K.6; K.6; K.7), "düşman"<sup>6</sup> (KT, K.1; K.2; K.4; K.8), "hücum" (KT, K.2; K.3; K.4; K.5; K.5; K.6; K.8), "asker" (KT, K.2; K.5; K.5; K.5; K.6; K.6; K.7; K.9), "mızrak" (KT, K.2; K.5; K.5; K.6; K.6; K.7; K.9), "kılıçlamak" (KT, K.5), "kuşatma" (KT, K.6; K.7), "ordu" (KT, K.5; K.7; K.8), "karargah" (KT, K.8; K.8; K.9), "baskın" (KT, K.8) ve "general" (KT, K.12; K.12; K.13) gibi askerî terminoloji kapsamında değerlendirdiğimiz terimler toplam 50 yerde geçmektedir. Yine 13 satırdan ibaret olan güney yüzünde yalnızca 5 yerde "kumandan" (KT, G.1) ve "ordu" (KT, G.3; G.3; G.4; G.4) ifadelerine rastlanmaktadır. Hacim itibariyle yazıtın en uzun kısmını teşkil eden 40 satırlık doğu yüzünde; "düşman" (KT, D.2; D.9; D.10; D.12; D.14; D.14; D.14; D.30; D.34; D.39), "kumandan" (KT, D.3; D.5; D.19; D.38), "sefer" (KT, D.8; D.8; D.12; D.15; D.17; D.17; D.17; D.18; D.31; D.35; D.39), "asker" (KT, D.12; D.34; D.36; D.36; D.39; D.40; D.40), "savaş" (KT, D.15; D.18; D.20; D.28; D.31; D.32; D.35; D.37; D.40; D.40), "silah" (KT, D.23; D.32; D.32), "mızrak" (KT, D.23; D.35; D.36), "ordu" (KT, D.2; D.28; D.31; D.32; D.34; D.37), "hücum" (KT, D.32; D.32; D.33; D.33; D.34; D.36; D.36; D.37; D.40; D.40), "general" (KT, D.32), "zırh" (KT, D.33), "ok" (KT, D.33; D.36), "bozgun" (KT, D.23; D.31; D.34), "başkaldırı" (KT, D.11; D.12) ve "baskın" (KT, D.35; D.37) terimleri toplam 75 yerde tekrarlanmaktadır. Tek satırlık batı yüzünde 1 yerde "başkaldırı" (KT, KB.1) ifadesi bulunmaktadır. Kül

6 Yazıtta bir yerde düşman kavramı yerine "ateş (ile) su etmedim" (KT, D.27) ifadesine yer verilmiştir.

Tigin’in vefatını bildiren ve Yollug Tigin tarafından kaleme alınan kuzeydoğu, güneydoğu ve güneybatı satırlarında ise herhangi bir askerî terim yer almamaktadır.<sup>7</sup>

Kül Tigin Yazıtının ilk satırında, Bilge Kağan sözlerine; “Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağan” ifadesiyle başlamaktadır (KT, G.1). Hemen ardından “işitin”, “sıkıca dinleyin” şeklindeki telkinleriyle, yaşanan hadiseleri aktararak, yer yer hatırlatmalarda bulunup, öğütlerle anlatıma devam etmiştir. Tonyukuk Yazıtında da benzer bir şekilde yönetme erkinin Tanrısal güce bağlandığını görmüştük. Kül Tigin Yazıtında, Bilge Kağan gerek kendi gerekse atalarının işlerinde Tanrının belirleyiciliğini bir kez daha öne çıkarmaktadır. Kendisinin tahta çıkışına dair; “Tanrı buyurduğu için, kendim talihli olduğum için kağan oturdum” (KT, G.9), “Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye beni o Tanrı kağan oturttu” (KT, D.25-26) ifadeleri, babasının savaşlarına dair; “Tanrı güç verdiği için babam kağanın askerî kurt gibi imiş, düşmanları da koyun gibi imiş” (KT, D.12) ve “Tanrı buyurduğu için devletliyi devletsiz bırakmış, hakanlıyı hakansız bırakmış” (KT, D.15) sözlerini sarfetmiştir. Bu gibi ifadeler hiç kuşkusuz Köktürk halkı için de bir motivasyon kaynağıdır. Psikolojik harbin bir unsuru olarak da değerlendirebileceğimiz bu türden söylemlerin muharebe gücünü de arttırıcı bir tesiri bulunmaktadır.

Tanrının yeryüzündeki temsilcisi prensibini öne çıkaran iktidar her yönü ile kapsayıcı ve kuşatıcıdır. Bilge Kağan, yazıtta kendisinin daha önceki Köktürk Kağanları gibi tanrısal bir irade ile tahta oturduğunu vurgulayarak meşruluğunu bildirmiştir. Buradaki meşruluğu mevcut yönetim ve eylemlerinin en ideal oldukları yönündeki inanç ve güven birliği olarak yorumlayabiliriz. Devletin varlığını sürdürebilmesi adına gerekli müdahalelerde bulunma hakkı, böylelikle meşruluğu kabul edilmiş kimselere devredilebilir. Weber, devlete özgü araçlardan bahsederken fiziksel güç ve şiddet kullanımının altını çizmiştir. Buna göre şiddet kullanmasını bilen kurumlar olmasaydı “devlet” kavramı ortadan kalkar ve “anarşi” doğardı (Weber, 2002, s. 132). Bununla birlikte yine ona göre şiddet kullanımı devlet sürekliliği için tek ve yeterli bir vasıta değildir. Devamlılığı sürdürebilme adına kendisine bağlı insan topluluğu tarafından meşru kabul edilen bir egemenlik tesisine ihtiyaç vardır. Devletin varlığı adına egemenlik altındakilerin mevcut otoriteye itaat etmeleri gerekmektedir. Toplumun itaat edebilmesi adına birtakım içsel gerekçelere ve dışsal araçlara ihtiyaç olduğunu vurgulayan Weber, egemenliğin üç içsel gerekçesi ve meşrulaştırılmasından söz eder. Bunlar; “geleneksel”, “karizmatik” ve “hukuksal/ussal” olmak üzere üç tip otorite ve meşruiyet ilişkilerinden oluşmaktadır (Weber, 2002, s. 133–134). Ezeli geçmişin

<sup>7</sup> Burada öne çıkarttığımız kayıtlar haricinde Kül Tigin Yazıtında askerî terminolojiye dair birçok kavram yer almaktadır; “tutsak alma” (KT, K.2; KT, D.38; D.40), “tutmak” (KT, K.3), “yok oldu” (KT, K.3, KT, D.10; D.32; D.34), “dövme” (KT, K.6), “ülke alma” (KT, K.6; KT, D.8; D.36; D.38), “dağıtma” (KT, K.7; KT, D.23), kışlama (KT, K.8), “tarkan” (KT, G.1), “mahvolma” (KT, G.9), “tükenme” (KT, G.9), “baş eğdirme” (KT, D.2; D.15; D.18), “diz çöktürme” (KT, D.2; D.15; D.18), “barış” (KT, D.3), “fetih” (KT, D.8; D.9), “devletsiz bırakma” (KT, D.15; D.18), “hakansız bırakma” (KT, D.15; D.18), “bağımlı kılma” (KT, D.15), “zapt etme” (KT, D.19); “sürme” (KT, D.23); “yaya” (KT, D.32); “vurma” (KT, D.36).

otoritesini, kutsallaşan görenekleri ihtiva eden “geleneksel” iktidar biçimlerinde Tanrısal özelliklerin hakimiyeti dolayısıyla propagandaya nispeten daha açık bir yön bulunmaktadır. Yazıtlardaki ifadeler ilk bakışta eski Türklerde geleneksel tipe yakın bir egemenlik anlayışının var olduğu fikrini tetikleyebilir. Nispeten doğru olmakla birlikte aynı yazıtların ışığında bu egemenlik anlayışının “geleneksel otorite” ve meşruiyet ilişkisine tam da karşılık gelmediği görülmektedir. Yazıtlar, her ne kadar tanrısal bir yetki ile hükmeden kağan profili sunsa da bu yetkiler sınırsız bir serbestliği beraberinde getirmemektedir. İktidardakilerin kendilerine bahşedilen gücün devamlılığı için özellikle halkına karşı sorumluluklarını yerine getirmesi gerekmektedir. Bunun da ötesinde yazıtlarda en sık geçen kavramlardan biri olarak karşımıza çıkan “töre”, meşruluk konusunda temel belirleyici unsurlar arasında yer almaktadır. Kut alan kimseler, töreye göre hareket etmelidir.

Kül Tigin Yazıtında, kağanın halkına karşı sorumluluklarını yerine getirdiğini aktaran ifadelerin yoğunluğu dikkat çekicidir. Yazıtın hemen başında kendisini Tanrısal güce bağlayan Bilge Kağan, kötü durumdaki halkını düzene soktuğunu hatırlatma gayesi taşır. Tahta oturur oturmaz, yoksul halkı derleyerek zengin yaptığını ve az milleti çoğalttığını ifade eder. Yazıtın doğu yüzünde bu ifadeler biraz daha açılarak; “hiç de zengin ve müreffeh bir halk üzerine hükümdar olmadım. Karnı aç, sırtı çıplak, yoksul ve sefil bir halk üzerine hükümdar oldum” (KT, D.26) şeklinde, eski kötü durum gözler önüne serilerek verilmiştir. Bu satırların devamında Bilge Kağan, halka karşı sorumluluklarını kardeşi Kül Tigin ile olağanüstü çabalarla yerine getirdiğini anlatır. “Gece uyumadım, gündüz oturdum” (KT, D.27), “Kardeşim Kül Tigin ile iki şad ile ölesiye, yitesiye çalıştım, çabaladım” (KT, D.27) ifadeleriyle toplumuna karşı yükümlülüklerini hangi şartlar altında yerine getirmeye çalıştıklarını hatırlatmaktadır. Özellikle burada millet için girilen çabalar aktarılırken sorulara başvurulur. “Fakir halkı zengin yaptım, az halkı çok yaptım. Sözlerimde yalan var mı?” (BK, K.7-8) gibi konuşmalar bunlar arasındadır. Bir başka satırda halkın itaatsizliği üzerinden sorular sorularak yaşanan acı tecrübeler zihinlerde canlandırılır; “İtaatsizliğin yüzünden, besleyip doyurmuş olan akıllı hakanın ile bağımsız ve müreffeh devlete kendin hata ettin, nifak soktun. Silahlı nereden gelip bozguna uğrattı? Mızraklı nereden gelip de sürüp kaçırdı?” (KT, D.23). Bu kadim usul, modern propaganda tekniklerinde ima yöntemi şeklinde varlığını hala muhafaza etmektedir. İma yönteminde bazı hususlar kapalı bir şekilde aktarılarak toplumun kendi yargularını kendisinin vermesi beklenir (Şahin, 2003, s. 56). İster sorular, ister dolaylı anlatım üzerinden olsun söylem sahiplerinden “millet için” konuşan ve karşısındaki topluluk tarafından kendilerinden biri olarak kabul edilen bir kimsenin, kitlelerin düşünce ve edimlerini oluşturma ya da önleme noktasında etkinliği artmaktadır (Qualter, 1962, s. 37).

Kül Tigin Yazıtında dikkat çeken bir diğer önemli unsur “düşman” söyleminin daha yoğun bir şekilde işlenerek, onun tehdit ve tehlikelerine sürekli yer verilmesidir. Dokuz



Oğuz, Kırgız, Otuz Tatar, Kıtay gibi düşman halklar zikredilmekle birlikte yazıtta Çin’e bakış çok daha farklı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda Çin’in de Sun- Tzu’dan itibaren özellikle psikolojik harp unsurlarını işlediği belirtilmişti. Kül Tigin Yazıtında, Bilge Kağan Çin’in başvurduğu yöntemleri adeta milletine bildirir ve bunlar karşısında temkinli olmaları gerektiğini vurgular. Yazıtın başında Çin’in politikasından söz ederken; “altını, gümüşü, ipeği ve ipekli kumaşları güçlük çıkarmaksızın öylece veriyorlar. Çin halkının sözleri tatlı, ipekli kumaşları yumuşak imiş. Tatlı sözlerle, yumuşak ipekli kumaşlarla kandırıp uzak halkları böylece yaklaştırırlar imiş. Yaklaşıp yerleştikten sonra fesatlıklarını o zaman düşünürler imiş” (KT, G.5), “iyi, akıllı kişileri; iyi, cesur kişileri ilerletmezler imiş” (KT, G.6) ifadeleri sıralanmıştır. Aynı yazıtta Bilge Kağan, Çin’in başvurduğu, görünürdeki iyimser politikanın, neticelerini de milletine hatırlatma gereği duymaktadır; “[Çinliler] uzak ise kötü hediyeler verir, yakın ise iyi hediyeler verir deyip öylece akıl verirler imiş. Cahil kişiler bu sözlere kanıp yakın gidip çok sayıda öldünüz” (KT, G.7). Çin’in bir savaş stratejisi olarak izlediği bu yola kanıldığı takdirde milletin yok olacağı keskin bir biçimde dile getirilerek; “o yere doğru gidersen Türk milleti öleceksin!” (KT, G.8) şeklinde uyarılmıştır. Yazıtlarda birkaç yerde geçen “öleceksin” şeklinde kesinlik bildiren, sert uyarılar propaganda metinleri bağlamında değerlendirilebilecek üretimlerin önemli bir parçasıdır. Başvurulan terimler, kelimeler, özneler, bireyi kayıtsızlıktan çıkarıp harekete geçirir nitelikte olmalıdır. Ellul buna dair, bu tür metinlerde kullanılan kelimelerin mermiler gibi nüfuz etmesi gerekliliğini hatırlatmaktadır (Ellul, 1973, s. 46).

Kül Tigin Yazıtında milletin başından geçen kötü hadiselerin ağırlıklı kaynağı olarak Çin’i bulabiliriz. Benzer hadiselerin yaşanmaması adına milletin ortak bir nefrette birleşmesi ve düşman sınırlarının iyi çizilmesi Köktürk devlet adamlarının siyasetlerine destek bulmaları yahut gelecekteki kağanların stratejilerini belirlemeleri açısından da önem arz etmektedir. Bu açıdan söylemin devamlılığı ve düşman niteliklerinin belirlenmesi de hayatidir. Yazıttaki bilgilerde; “Çin halkı hilekar ve sahtekar olduğu için, aldatici olduğu için, erkek kardeşlerle ağabeyleri birbirine düşürdüğü için, beylerle halkı karşılıklı kışkırttığı için” (KT, D.6) satırlarıyla Çin’in tehlikeli ve artık adeta gelenek haline getirdiği düşünülen nitelikleri vurgulanmaktadır. Karşıdaki düşman imgesi hakkında genellikle gerçek yaşantılar üzerinden verilen örnekler toplum üzerindeki tesiri arttırır niteliktedir. Modern propaganda tekniklerinde de gerçeğe dayalı ve yalın şekilde sunulan bilgilerin daha etkili olduğu savunulmuştur. Bunun yanında özellikle düşman üzerinden birtakım “söylentilerin” dillendirilmesi yoluna da başvurulur. Kül Tigin yazıtında da Çinle ilgili geliştirilen söylemlerde onun ne şekilde düşündüğü tasavvur edilerek millete bildirilmek istenmiştir. Bu duruma en güzel örneği; “[Çin halkı] bunca hizmet ettiğini düşünmeden Türk milletini öldüreyim, neslini yok edeyim der imiş” (KT, D.10) satırlarında görüyoruz. Bu ifadelerle milletin varoluşu noktasında en büyük tehdit olarak bir düşmanın tanımlanması, ona olan ortak

nefreti pekiştirmektedir. Nitekim birleştirici etkenlerin en kolay bulunanı ve en geniş kapsamlısı “nefret”tir (Hoffer, 1980, s. 114) Kitle hareketlerinin yaygınlık kazanmasında ortak nefret üzerine çekebilecek bir düşman tasavvuru son derece önemli durmaktadır. İmtina edilmesi gereken bir düşman tanımı, kitle hareketinin genişlemesini ve taraftar bulmasını sağlayacak güçlü bir etmenddir. Nefret duyulan bir düşmanın varlığı uyumsuz unsurların birleşmesinde dahi etkili bir yöntem olarak karşımızda durmaktadır. Bununla beraber herhangi bir kitle hareketinin gücü, seçmiş olduğu düşmanın canlılığı ile de doğru orantılıdır (Hoffer, 1980, s. 114). Bu yönüyle Kül Tigin Yazıtında söylemin sahibi olan Bilge Kağan, her ne kadar iktidarının ilk yıllarında küçük çarpışmalar yaşamışsa da Çinle nispeten ılımlı bir siyaset yürütmüştür. Hatta bu siyaset Çinli bir prensesle izdivaca kadar gitmiştir. Ancak yine de Köktürk halkının zihninde ve geçmişte hayati bir düşman konumunda olan Çin’den “düşman” imgeleri dahilinde söz etme ihtiyacı duymuştur.<sup>8</sup> Yaşananlar ve söylemler, Bilge’nin Çin’e karşı sahada gerçekleştirilecek bir çarpışmadan ziyade ideolojik ve politik bir savaşı sürdürme eğiliminde olduğunu göstermektedir (Gumilëv, 2002, s. 387). Burada önemli bir ayrıntı da Bilge’nin Çinle ılımlı siyasetine rağmen kadim görüşe bağlılığını sürdürdüğünü de göstermeye çalışmasıdır. Nitekim Orhon vadisinde yer alan bu yazıtlar, “ataların düşüncesini” propaganda ederek bu gayretlere bağlılığın ve devam edilmesi gerekliliğinin de sembolüdür. Birinci ve İkinci Köktürk Devletini kuran yönetici grubun ideolojisinin aynasıdır (Bernstam, 1946, s. 77).

Bilge Kağan’ın söylemleri neredeyse propagandanın sistematik bir yapı kazanıp, modern savaşların ayrılmaz bir parçası haline gelişi gibi bir bütünlük içerisinde inşa edilmiştir. Bu yönüyle yazıtlar, bozkırlı kağanların aynı zamanda devlet yönetme sanatındaki hünerlerine de bir nişane olarak gösterilebilir. Kendi toplumunu tanımanın ötesinde rakipleri hakkında da son derece teferruatlı bilgi sahibi ve siyasetlerini tanıy bir yönetici profiliyle karşılaşırız.<sup>9</sup> Mevcut davranışları uyumlu ve seferber hale getirerek bir kitle hareketini kolektif içgüdü durumuna sokmak ancak sarsılmaz iradeli, cesur ve uzak görüşlü bir liderin işidir. Bu lider, hayal kırıklığına uğramış kişilerin kalplerindeki kırgınlığı dile getirir ve onun haklılığını savunur. Geçici olan “şimdi”nin gerektirdiği fedakârlıkları haklı göstermek için son derece parlak bir geleceğin hayalini alevlendirir (Hoffer, 1980, s. 136). Hoffer’ın bu açıklamalarına uygun bir şekilde yazıtlarda tekrarlanan “töre yaşayacak” gibi ifadelerle yaşanan zorlukların yanında geleceğin de olumluluğuna vurgu yapılmaktadır.

8 Yakın zamanda gerçekleştirilmiş bir çalışma, Bilge Kağan’ın özellikle Kül Tigin Yazıtının güney yüzündeki Çinle alakalı sert ifadeleri ve topluma seslenişteki üslup biçimine dikkat çekmektedir. Hakimiyet döneminde, Bilge’nin Çinle sıcak ilişkilerine vurgu yapılan bu çalışmada yazıtın ilgili satırlarının başka bir Köktürk yöneticisi tarafından yazdırıldığı iddiası gündeme getirilmiştir. Bk. (Hao, 2020, s. 1-13).

9 Bilge Kağanın Çinli bir prensesle izdivaç girişiminde kendisine gönderilen prensesin imparatorun kızı olmayışı üzerine Çin elçilerini tehdidini görürüz. Çinli elçilerle giriştiği müzakereler, kağanın Çin diplomasisini yakından takip ettiği ve iyi bildiğinin örnekleri olarak sunulmaktadır (Taşağıl, 2004, s. 49).

Tarih boyunca uygulanan propaganda araçlarında kullanılan “dil” son derece önemlidir. İşin ana gayesi niteliğindeki “bir olma, ait olma duygusu” işlenirken zaman zaman korkutma stratejilerine başvurulması bir gerekliliktir. Özellikle inanç merkezli devlet yapıları ve toplumlarda, itaatin sağlanması için korku unsurları sıklıkla kullanılır. Kül Tigin Yazıtında, Bilge Kağan da zaman zaman benzer bir usluba yaklaşır. Burada özellikle düşman kavramı üzerinden, söylenenler dikkate alınmadığı takdirde yahut geçmişteki örneklerle de belirtildiği üzere itaatsizlik yaşandığı durumlarda milletin yok olma tehlikesi gündeme getirilmiştir. Buna dair; “[Çin halkının] tatlı sözlerine ve yumuşak ipekli kumaşlarına kanıp, Türk milleti, çok sayıda öldün! Türk Milleti öleceksin!” (KT, G.6) ve “Güneyde Çuğay dağlarına Töğültün ovasına konayım dersen, Türk milleti öleceksin!” (KT, G.6-7) ifadeleriyle millet uyarılmıştır. Yine modern dönemde tesirli bir propaganda için; kişilerin suçluluk ve yetersizlik duygularına işaretlerle, onların bazı davranışlarda bulunmalarının gerekli ve doğru olacağı telkin edilmesine vurgu yapılmaktadır. Yazıtlarda “itaatsizlik” gibi kavramlar üzerinden gerçekleştirilen suçlamalar, tekrarlanmamasına dair hatırlatmalar ve daha refah bir hayat için ne şekilde hareket edilmesi gerektiğine yönelik tavsiyeler metnin ne kadar güçlü bir söylem içeriğine sahip olduğunu göstermektedir. Değiştirilmesi beklenen tutumlar, yazıtlarda zorlama yoluyla değil his ve duygulara hitap edilerek duygusal bir üslupla, inandırarak yönlendirmeye çabalamaktadır.

Çinlilere bakıldığında, erken dönemlerden itibaren tutmuş oldukları yıllıklarda ve çeşitli Çinli düşünürlerin eserlerinde psikolojik savaş unsurlarına dair bilgilerin yahut çeşitli askerî stratejilerin kaydedildiği bilinmektedir. Propagandaya malzeme teşkil edebilecek diğer unsurların kadim dönemlerde farklı topluluklarda değişik araçlarla karşımıza çıkabildiğini daha önce ifade etmiştik. Köktürklerin yazıt diktirme geleneği başka topluluklarca da kullanılan bir yöntemdir. Burada önem arz eden hususlardan biri iktidar ile toplum arasında iletişim vazifesi görece yapı yahut yazıtın “ulaşılabilirliği” meselesidir. Kadim dönemlerden verilen örnekler toplum hayatının merkezine, yerleşik kültürlerde şehirlere yahut tapınaklara işlenen sembol ya da yazılan yazılar vasıtasıyla sürecin işletildiğini göstermektedir. Orhon Yazıtları sözkonusu olduğunda, Kül Tigin Yazıtında bizzat Bilge Kağan’ın kendisi bu duruma dair ifadeler sunmaktadır. Yazıtta; “ebedi taş hakettirdim. [Burası] yakın mevki olduğundan, ayrıca kolay erişilir bir yer olduğundan, böyle kolay erişilir yerde ebedi taş hakettirdim, yazdırtım. Onu görüp öylece bilin” (KT, G.12-13) satırları, Kül Tigin Yazıtının yalnızca Köktürk tarihine dair bilgilerin hatırlanması için hazırlanmadığını düşündürmekte ve Bilge Kağan’ın nutkunun herkesçe bilinmesi isteğini göstermektedir. Tonyukuk Yazıtında rastlanmayan ancak Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtlarında, kağanların ölüm haberi ve buna dair taziye bilgileri dolayısıyla anlatılan kısımlar da oldukça önemli ayrıntıları barındırmaktadır. Hem Köktürk halkının hem de civardaki boy ve milletlerden yönetici tabakasına mensup pek çok kimsenin katıldığı cenaze merasiminin kesitleri sunulur (KT, K.11-13; KT, KD.1;

BK, G.11-15). Yazıtlarda bu merasim bilgileriyle birlikte “türbe yapıcı” (KT, K.13), “süsleme sanatçısı” (KT, K.13), “kitabe taşı ustası” (KT, K.13), “babam kağan için ağır taşları (ve) kalın ağaçları Türk beyleri, milleti yapıp edip getirdiler” (BK, G.15) gibi ifadeler, kağanlar için görkemli birer anıt mezarın hazırlandığını bildirmektedir. Böylelikle Bilge Kağan’ın da vurguladığı gibi herkes tarafından ulaşılabilir olan bu büyük taşların mevkii aynı zamanda, anıt mezarın etrafındaki heykel ve diğer süslemeler ile de halkı etkileyecek türden bir görüntüyü arz etmektedir (Tombuloğlu, 2018, s. 1365).

### **Bilge Kağan Yazıtında “Askerî” Kavramlar ve Propaganda Söylemi**

Bilge Kağan Yazıtı, Köktürlere 19 yıl idarecilik eden Bilge Kağan’ın 735 yılındaki vefatı üzerine dikilmiştir. Bilge Kağan Kitabesinde, Kül Tigin Yazıtında olduğu gibi Bilge Kağan’ın ağzından ifadeler hayat bulur. Yazıtı hazırlatan Bilge’nin oğlu Tengri Kagan, güney yüzü 11. satırdan itibaren kendi sözlerini nakleder. İçerik itibariyle Kül Tigin Yazıtı ile hemen hemen aynı hadiselerin aktarıldığı yazıtta, ağırlıklı olarak Bilge Kağan’ın savaşlarına yer verilmiştir.

Bilge Kağan Yazıtının 15 satırlık kuzey yüzünde 5 yerde “sefer” (BK, K.2; K.3; K.3; K.3) ve “(ordu) sevketme” (BK, K.3) kelimeleri yer alırken, en hacimli kısım olan doğu yüzünde 101 yerde “düşman”<sup>10</sup> (BK, D.3; D.9; D.9; D.11; D.12; D.12; D.12; D.13; D.24; D.26; D.29; D.30; D.32), “ordu” (BK, D.3; D.25; D.25; D.26; D.27; D.30; D.31; D.32; D.32; D.32; D.32, D.32; D.39), “sefer” (BK, D.8; D.8; D.11; D.13; D.15; D.15; D.15; D.15; D.23; D.24; D.25; D.25; D.26; D.26; D.26; D.28; D.32; D.33; D.38; D.39; D.40; D.41), “fetih” (BK, D.8), “başkaldırı” (BK, D.10; D.10), “savaş” (BK, D.13; D.15; D.17; D.23; D.25; D.26; D.26; D.27; D.28; D.28; D.29; D.30; D.30; D.30; D.30; D.31; D.32; D.34; D.37), “bozgun” (BK, D.24; D.25; D.34; D.34; D.37; D.39), “asker” (BK, D.10; D.11; D.26; D.26; D.28; D.30; D.31; D.34; D.37), “mızrak” (BK, D.19; D.26; D.30; D.31; D.32; D.37), “baskın” (BK, D.27; D.27; D.32), “silah” (BK, D.19) gibi ifadelerle, askeri sınıfa dair “kumandan” (BK, D.4; D.6; D.16), “general” (BK, D.26), “piyade” (BK, D.32) ve “muhafız” (BK, D.41) kavramlarına rastlanmaktadır. Yazıtın tek satırlık güneydoğu yüzünde 2 yerde “ordu” (BK, GD.1) ve “öncü asker” (BK, GD.1) ifadesi ile 15 satırlık güney yüzünde (5 satırı Tengri Kağan’ın ifadelerini içerir) 17 yerde “asker” (BK, G.1; BK, G.8), “süvari ordusu” (BK, G.1), “piyade ordusu” (BK, G.1), “sefer” (BK, G.2; G.2; G.2), “savaş” (BK, G.6), “ordu” (BK, G.8), “hücum” (BK, G.8), “kumanda” (BK, G.8) tabirleri ile “general” (BK, G.8), “kumandan” (BKT, G.14; G.14), “hassa kumandanı” (BKT, G.14) ve “tarkan” (BKT, G.14; G.14) gibi askeri rütbelere bulunmaktadır. Yine diğer kitabelerde

10 Kül Tigin Yazıtında olduğu gibi düşman kavramı için başka ifadeler de kullanılmaktadır. “Ateş ile su etmedim” (BK, D.22) ifadesi bunlardan bir tanesidir.

olduğu gibi Yollug Tigin’in kaydını taşıyan tek satırlık güneybatı yüzünde de benzer bir terime rastlanmamıştır.<sup>11</sup>

Bu yazıtta da tıpkı Kül Tigin’de olduğu gibi Köktürk idarecilerinin Tanrı inayetiyle hakan oluşlarının altı çizilerek sözlere başlanmıştır. “Tanrı gibi Tanrıdan olmuş Türk Bilge Kağan” (BK, K.1) ifadeleri ile başlayan metin, pek çok yerde kut anlayışına vurgu yapar ve hadiselerdeki yaratıcı yardımını ön plana çıkarır. Bilge Kağan’ın kendisi için arz ettiği ifadeler aynı şekilde baba ve annesi için de kullanılmış; “Türk tanrısı kutsal yer su ruhları şöyle yapmışlar şüphesiz, Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye babam İteriş hakanı annem İlbilge hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırdılar” (BK, D.10) satırlarıyla, yaratıcı tarafından bahşedilen kutun Köktürk idareci ailesinde bulunduğu hatırlatılmıştır. Bunla birlikte bu metinde ilahi yardım vurgusu daha yoğun işlenmiştir; “Tanrı Lütufkar olduğu için, kendim de talihli olduğum için tahta oturdum” (BK, K.7), “yukarıda gök, aşağıda da yer lütfettiği için” (BK, K.10), “Tanrı gibi, Tanrı yapmış” (BK, D.1), “Tanrı güç vermiş olduğu için, babam hakanın askerleri kurt gibi imiş, düşmanları koyun gibi imiş” (BK, D.11), “Tanrı buyurduğu için, devletliyi devletsiz bırakmış” (BK, D.13), “Tanrı öyle buyurduğu için ondört yaşımda Tarduş halkı üzerinde şad oturdum” (BK, D.14-15), “Türk halkının adı sanı yok olmasın diye babam hakanı, annem hatunu yücelten Tanrı, devlet veren Tanrı” (BK, D.20-21), “Tanrı (öyle) buyurduğu için, bahtım, talihim olduğu için ölecek halkı diriltip doyurdum” (BK, D.23), “Tanrı güç verdiği için orada mızrakladım” (BK, D.32), “Tanrı buyurduğu için, ben çalışıp kazandığım için” (BK, D.33), “Tanrı buyurduğu için otuz üç yaşımda ...” (BK, D.34) satırları Bilge Kağan ve ailesinin askerî ve idarî faaliyetlerinde yaratıcının desteğini öne çıkarmaktadır. İlahî yardımın vurgulandığı bu satırlarda önemli bir ayrıntı da Köktürk inanç motiflerinin de metinde yer bulmadır. Gök Tanrı inancının yanı sıra kutsal kabul edilen yer ve su ruhlarının yardımına dair göndermeler dikkat çekmektedir (BK, K.10; BK, D.10). Askerî yahut politik amaçları besleyebilecek bu tür metinlerde inanç kavramlarının kullanımı son derece önemlidir (G. S. Jowett & V. O’Donnell, 2012, s. 59).

Yukarıdaki satırlarla birlikte Bilge Kağan yazıtında yer alan bazı ifadeler, daha önce de açıkladığımız üzere Tanrı tarafından bahşedilen kutun tek başına yeterli bulunmadığını da göstermektedir. Kuta yaraşır hareket etmek isteyen kağanlar yasa (töre) gereği hareket etmelidir. Bilge Kağan; “babam hakan öylece devleti yasaları koyup vefat etmiş” (BK, D.13) satırlarıyla töre vurgusu yapmaktadır. Bununla birlikte devlet yok olsa dahi törenin yaşayacağı, var olacağına yönelik ifadeleri kağanların çalışma

<sup>11</sup> Bilge Kağan Yazıtında yukarıda öne çıkardığımız askerî terimlerin yanında; “baş eğdirme” (BK, D.3; D.13; D.16; BK, K.10), diz çöktürme (BK, D.3; D.13; D.16; BK, K.10), ülke alma (BK, D.8), yok olma (BK, D.9; D.28; D.33; D.36), devletsiz bırakma (BK, D.13; D.15), hakansız bırakma (BK, D.13; D.15), bağımlı kılma (BK, D.13; D.26; D.26), zapt etme (BK, D.26; D.27; D.28; D.29; D.32; D.34; D.38; D.39), dağıtma (BK, D.19; D.33), sürme (BK, D.19), yarma (BK, D.31), püskürtme (BK, D.31), dövme (BK, D.31), kale (BK, D.40), hezimete uğratma (BK, D.31), yok etme (BK, D.25) gibi bu kapsamda değerlendirilebilecek kayıtlarla karşılaşıyoruz.

alanlarının yalnızca devlet işleriyle sınırlı kalmayarak, töreye bağımlılık durumunu hatırlatır. Dolayısıyla herhangi bir kimsenin kendisine kut bahşedilen bir kağan olduğu noktasında halk birleşse dahi bu meşruluğun sürmesi için yasalara uygunluk önemli bir olgudur. Bu gibi nedenlerle de Köktürk kağanları töreye uygun hareket ettiklerini bildirmek arzusunda görülürler. Töreyle alakalı durum ve toplum yapısı, başka adaylara kağanlık yolunu açabileceğinden iktidarı elinde bulunduran hanedan mensuplarının politik propaganda türünde bir söylemde bulunmaları anlaşılır hale gelmektedir.

Bilge Kağan Yazıtında da Tonyukuk'ta olduğu gibi keskin bir düşman tanımlaması söz konusudur. Köktürk Devleti'nin ilk kuruluş günlerine, Bumin'e değinilen satırlarda “dört taraf hep düşman imiş” (BK, D.3) şeklinde tasavvur edilmiştir. II. Köktürk Devleti'nin diriliş zamanında ise ifade açılarak “güneyde Çin halkı düşman imiş, kuzeyde bağımlı hakan, Dokuz Oğuz halkı düşman imiş, Kırgızlar, Kurikanlar, Otuz Tatarlar, Kıtaylar, Tatabılar hep düşman imiş” (BK, D.12) denmektedir. Düşman cephesinin genişliğinin yanında bunlar içerisinde Köktürklerin tarih boyunca en sık savaş halinde olduğu hiç kuşkusuz Çin'dir. Nitekim bu yazıtta da Çin “düşman” imgesi bağlamında öne çıkartılarak, belirli kalıplarla tarif edilmiştir. Farklı düşmanlardan söz edilse de içlerinden birinin öne çıkarılması tarihi gerçeklere bağlılığın yanında yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bunlardan birinin merkeze alınması hareketin etki alanını arttırıcı bir unsurdur. Hoffer bu durumu ideal Tanrı'nın tek olması gibi ideal şeytanın da tek olması gerektiğine ihtiyaç duyulması şeklinde açıklamaktadır (Hoffer, 1980, s. 115). Domenach da benzer şekilde, kendi tarafının umutlarını ya da karşı tarafa duyulan kını tek bir kişide yoğunlaştırmaya dikkat çekmiştir (Domenach, 1969, s. 68). Kül Tigin Yazıtında olduğu gibi; “altını, gümüşü, ipeği, ipekli kumaşları bolca veriyor. Çin halkının sözleri tatlı, ipekli kumaşları yumuşak imiş. Tatlı sözlerle, yumuşak ipekli kumaşlarla kandırıp uzak halkları öylece yaklaşıyor imiş. Yaklaşıp yerleştikten sonra kötü niyetlerini o zaman düşünürler imiş: iyi, akıllı kişileri, iyi, cesur kişileri ilerletmezler imiş” (BK, K.3-4) ifadeleri ile Çin tanımlanmakta, “hilekar ve sahtekar” (BK, D.6) olduğu bildirilmektedir. Bu ifadelerin ardından Çin'in politikasına meyledenlerin başına gelenler “tatlı sözlerine ve yumuşak ipekli kumaşlarına aldanıp Türk milleti çok sayıda öldün!” (BK, K.5) şeklinde anlatılarak, buna devam edildiği takdirde; “Türk milleti mutlak öleceksin!” (BK, K.5) satırlarıyla, çağrısına kulak vermeyenlerin akıbeti vurgulanmaktadır. Daha önce yaşanmış acı tecrübeler üzerinden Çin'in hediyele halkları kendi safına çekmeye çalışması gibi taktikleri bildirilerek, Çin için “Türk halkını öldüreyim der imiş” (BK, D.9) şeklinde bir niyet okuması gerçekleştirilmiştir. Burada üzerinde durmamız gereken bir diğer husus yazıtta yer alan; “Çin halkına bey olmaya layık erkek evladını kul yaptı, hanım olmaya layık kız evladını cariye yaptı. Türk beyleri Türk unvanlarını bıraktı; Çinlilerin hizmetindeki Türk beyleri Çin (unvanlarını alarak Çin hakanına tabi olmuşlar)” (BK, D.7) ifadeleridir. Bozkır toplumlarında bey olacak erkek evlatlar ve siyasi hayatta dahi söz sahibi olabilecek kız evlatların durumlarına yönelik bu vurgu, gurur mefhumunu yakından

ilgilendirmektedir. Etkili bir propaganda söyleminde en az nefret konusu kadar önemli olan diğer iki arguman açıklık ve gurur duygularıdır. Ellul, bu duygulara dair göndermelerin sevgi unsurundan çok daha etkili olduğunu söylemektedir (Ellul, 1973, s. 38). Yazıtta oldukça açık bir şekilde kültürel değerlerin kaybı üzerinden yaşanacak olumsuz durumların örnekleri canlandırılmaktadır. Bu durumun önüne geçme adına kendi geleneklerine, köklere sarılma ihtiyacı ortaya çıkar ve bu dağılmanın önüne geçebilecek tek önlem gibi gözükmektedir. Kültür ihracı konusu tarihin en erken dönemlerinden itibaren egemen güçler arasında başvurulan bir yöntemdir. Tek tip haline getirilen yahut kendine benzetilen toplumların daha iyi yönetileceği kesindir. Yazıtlarda Çin üzerinden dile getirilen bu hususta, Çin’de adeta bir inanç havasına bürünen Konfüçyus gibi eski düşünürlerin fikirlerinin tesiri olduğunu belirtebiliriz. Konfüçyüs’e göre bir milletin değiştirilmesi isteniyorsa işe kelimelerinin değiştirilmesi ile başlanmalıdır. Kültürel bir dezenformasyon sürecine işaret eden Konfüçyus’un fikirlerinin pek çok Çinli yöneticiyi etkilediği açıktır. Kültürel müdahaleler karşısında temkini dile getiren yazıtlarda sözkonusu tehlike hassasiyetle işlenerek, toplumun bu hususta uyarılması ihtiyacı hissedilmiştir. Bu bağlamda Gumilëv, yazıtları kazıyan Yollug Tigin’in de Konfüçyus öğretisine vakıf olabileceğini dile getirmiştir (Gumilëv, 2002, s. 351).

İnsan davranışlarını uyararak harekete yön veren dürtü ve ihtiyaçlar fiziksel ve sosyo kültürel unsurlarla ilintilidir. Özellikle birey davranışlarını etkilemede sosyo-kültürel ihtiyaçlar ağırlık teşkil eder. Halka yönelik korku ve sevinçler güdüleri harekete geçirir. Bu bağlamda irksal karakteristikler, gelenekler ve kültürel özelliklere yapılan vurgular son derece önemlidir. Yazıtlardaki ifadeler ışığında Köktürk yöneticilerinin kendi milletine yönelik tanımlamalar verdiği örnekler bu noktada dikkat çekicidir. “Türk milleti, aksisin, acıkırsan doyacağını düşünmezsin, doyarsan acıkacağını düşünmezsin” (BK, K.6) şeklindeki tarifler kağanların milletine dair tespitleri olarak değerlendirilebilir. Yakın dönemlerin etkili propaganda yöntemlerine yönelik açıklamalarda kendi toplumunu ve hitap edilecek kitleyi iyi bilme hususuna sıklıkla vurgu yapılmıştır. Ellul, bu konuda söylem sahibinin ulaşmaya çalıştığı halk arasındaki duyguları, fikirleri, mevcut eğilimleri ve klişeleri bilmesi gerektiğinin altını çizmektedir (Ellul, 1973, s. 34). Yazıtlarda kullanılan dil, özellikle Bilge Kağan’ın milletinin karakteristik özelliklerine vukufiyetini göstermekte, endişe ve mutluluklarının neler olduğu konusuna hakim olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle düşman tanımının yapılmasının karşısında “üstte gök çökmedikçe alta yer delinmedikçe Türk milleti ilini ve törelerini kim bozabilir?” ifadeleriyle millete duyduğu güveni de olumlu bir şekilde aksettirmektedir. Kendi milletini tanıma yanında onda varolan mevcut düşünceleri de harekete geçirecek söylemler son derece kritiktir. Hoffer, propaganda zaten açık fikirli olan zihinleri etkiler ve onlara fikir aşılaktan çok, onlarda halihazırda mevcut olan fikirleri açıkça dile getirir ve o fikirlerin haklılığını savunur demektedir (Hoffer, 1980, s. 128). Domenach da, bu savı destekler nitelikte; halkların ruhunda bilinçli ya da bilinçsiz birtakım duygular vardır. Propaganda bunları bulup kullanır açıklamasını getirmiştir (Domenach, 1969, s. 84). Propaganda unsurları

bağlamında değerlendirilebilecek metinler ve analizinde mesajı gönderene dair olumlu yönlerin öne çıkarılması, kendi kazanım ve başarılarının üzerinde durulması, hitap edilen kitleyi özdeşleştirmeye çağırmak ve rakibe dair olumsuz özelliklerin ortaya konulması oldukça önemlidir. Bu unsurlar dikkate alınarak incelendiğinde, Köktürk yazıtlarının propaganda konusunda azımsanmayacak bir içeriğe sahip olduğu bir kez daha anlaşılmaktadır. Özdeşleştirme ve halktan beklentiyi harekete geçirmekte önemli olan söz vasıtasıyla, duygusal çağrışımlar yoluyla sunulan programı toplumda kendini göstermiş olan kadim tutuma bağlamaktır (Domenach, 1969, s. 83–84).

Kül Tigin Abidesinde olduğu gibi burada da yazıtın dikilme gayesi olarak herkesin bilip, öğrenmesi isteği dile getirilmiştir. Bu noktada belki de daha önce temas etmemiz gereken bir noktaya dikkat çekmekte fayda vardır. Bilge ve Kül Tigin ile akraba olan Yollug Tegin'in kazıdığı Köktürk harfli taşlar, dönemin Türk toplumu için, anıt mezarlar vasıtasıyla, yalnızca heybetli birer görüntüyü mü ifade etmektedir? Erken dönemlerde özellikle yazı vasıtasıyla gerçekleştirilmeye çalışılan, propaganda metinlerinin, hitap kitlesinin sınırlılığından söz etmiştik. Bu hususta Köktürk döneminde yazıtların haricinde; parada, bardakta, tabakta, çanakta, küpede, yüzükte, bilezikte, kılıç ve bıçak kabzasında, kemer tokasında, at geminde yani gündelik hayatın hemen her köşesinde kullanılan eşyalar üzerine bu harflerin kazılı olduğu görülmektedir (Sertkaya, 2001, s. 37). Dolayısıyla hemen her nesnede karşılaşılan bu yazılar Köktürk toplumunun yazıya vakıfıyetini göstermektedir (Sertkaya, 2001, s. 37). Bu durumda yazıtlardaki söylemin muhatabının da oldukça geniş bir kesim olduğunu ifade edebiliriz. Nitekim Bilge Kağanın kendisi de bu hususta, dile getirdiklerini bilmeyenin kalmamasını ummaktadır.

Tarihte propoaganda örneği olarak değerlendirebileceğimiz birtakım araçlarda söylemin inşa zamanı da ayrı bir hususiyet arz eder. Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtları, özellikle amcaları Kapgan'ın son yıllarında Çin meylindeki siyaseti dolayısıyla hayati riskler barındıran Köktürk devletini yeniden ihya etmişken, bir kez daha benzeri bir durumun yaşanmaması arzusunu dile getirmektedir. Kül Tigin'in ölümünün ardından devlet idaresinde meydana gelebilecek olası sıkıntılar, derhal Bilge Kağan'ın diktirdiği taşla bertaraf edilmeye çalışılmış, halkın dağılmaması ve itaati noktasında telkinlerde bulunulmuştur. Benzer bir şekilde Bilge Kağan'ın ölümü oğlu Tengri Kağan'a aşağı yukarı aynı kaygılarla bu yazıtı yazdırmasında etkili olmuştur. İç siyasette olası yeni kağan adaylarına karşı, hanedan ailesine sadakatin sağlanması bu hususta belirleyici bir motivasyon kaynağı olarak yorumlanabilir.

### **Yazıtlardaki “Askerî Terminoloji” Üzerinden Köktürk Ordusunun Değerlendirmesi**

Yazıtlardaki ifadeleri temele alarak Köktürk yöneticilerinin söylemlerini değerlendirmeye çalıştığımız makalemizde ağırlıklı olarak propaganda unsurları üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte yazıtlarda daha önce de ifade ettiğimiz üzere askeri terminolojiye dair pek çok kavramla karşılaşmaktayız. Yukarıda özellikle askeri propagandaya yönelik durumun daha iyi anlaşılabilmesi adına öne çıkardığımız askeri



terimler aynı zamanda Köktürk ordusunun yapısına yönelik de bir fikir sunmaktadır. Yazıtlardaki değerlendirmeye çalıştığımız bu kavramlar II. Köktürk Devleti ve ordusunun örgütlenmesi hakkında açık bilgi ve belgeler konumundadır (User, 2012, s. 259).

Yazıtlar oldukça yoğun bir biçimde II. Köktürk Devletinin kuruluşundan Bilge Kağan’ın ölümüne kadar askeri seferleri ve ayrıntılarının anlatısını bizlere aktarıyor. Bu anlatı aynı zamanda Köktürk ordusuyla birlikte dönemin ve toplumun askerlik mefhumuna yönelik önemli ayrıntılar barındırmaktadır. Her üç yazıtta yer alan askeri terminolojiye dair kavram ve ifadelerin ışığında Köktürklerdeki ordu ve asker unsurlarına dair bazı izahlarda bulunmamız mümkün gözükmemektedir. Köktürk ordusunun, devletin kuruluşunun ilk yıllarından itibaren büyük bir imparatorluk ordusu haline gelmesi ve dönemin en büyük uygarlıkları olarak gösterilen Çin, Hint, İran ve Bizans İmparatorlukları ile boy ölçüşür hale kavuşması hiç kuşkusuz İskitlerden itibaren bozkır ordularının kendilerine has gelişen birtakım özellikleriyle ilgilidir (Keegan, 2007, s. 250). Bozkır ordularını yerleşik güçlerden ayıran bu yapısal özelliklere dair izler, yazıtlarda da kendisini göstermektedir. Burada ana hatları ile yazıtlardaki bilgilere bağlı kalarak ordu özellikleri üzerinde durulmuştur.

Bozkırda İskitlerle birlikte başlatılabileceğimiz süreçte askerlik vazifesini yürüten kimselerin bölge yaşantısının da tabiatına uygun bir şekilde her an savaşa hazır olan kimselerden meydana geldiğini ve paralı askerlik gibi bir oluşumun özellikle erken dönemlerde görülmediğini ifade edebiliriz (Kafesoğlu, s. 282). Buna karşılık bozkırlı beylerin zaman zaman başka ordularda görev aldıklarına yönelik kayıtlarla da karşılaşmamız mümkündür. Örneğin Kül Tigin Yazıtında, Çin’e sığınan beylerin Çin adına seferler tertip ederek, şehirler elde ettikleri hatırlanmıştır (KT, D.7-8; BK, D.8). Sınırları ve devleti korumakla mükellef askerlik, özel bir meslek alanı olarak görülmemekle birlikte bozkır yaşantısını paylaşan her kimse savaşlarda aktif bir rol üstlenmektedir. Bunun yanında savaş zamanlarında belirli bir düzen içerisinde hareket etmek suretiyle, dağınık bir görüntüden de uzak bir yapı kendisini göstermektedir. Yazıtlardaki ifadeler orduda hem piyade hem de süvari birliklerinin yer aldıklarını bildirmektedir. Genel anlamda bozkır ordularında erken dönemlerden itibaren atın bir savaş aracı olarak kullanımına da bağlı olarak süvari birliklerinin ağırlığı teşkil ettikleri düşünülür. Savaş zamanlarında bir araya gelen ordunun birtakım talim ihtiyaçları ise bozkır yaşantısının bir gereği olarak gördüğümüz av gibi organizasyonlar aracılığıyla sağlanıyordu. Avcılık bozkırlıları yalnızca savaşa hazır hale getirmekle kalmayıp, ikmal birliklerinin olmadığı orduda, seferler esnasında, gıda temini için de gerekiyordu. İhtiyaçların bu surette giderilmesi geri hizmete, dolayısıyla onları yavaşlatabilecek ayrı bir kola gereksinimi de ortadan kaldırmaktadır.

Ordu komutanları olarak genellikle yüksek idari unvanlara sahip beylerin varlığını görmekteyiz. Bu kimseler şad, tigin gibi unvanları taşıdığı gibi zaman zaman devlet

kademesinin en nüfuzlu kimseleri de ordu sevk etme işinde söz sahibi idi (TY, B.4; KT, D.17; BK, D.15). Özellikle Tonyukuk Yazıtında buna dair pek çok kaydı bulabiliyoruz. Devletin başındaki kağan, seferlere bizzat katılan bir kişi görünümüne sahiptir. “Ordu başı” şeklinde özel askeri unvanların zikredildiği yazıtlarda İnel Kağan gibi bazı isimler bu kumanda görevini icra etmişlerdir (TY, K.7). Savaşlarda ve devlet hayatında elde edilen sonuçlar yazıtlarda “kumandan” namıyla anılan kimselerin “akıllılığı”, “cesurluğu” ya da “iyiliği” gibi özellikleri ile alakalandırılmıştır (KT, D.3, 5; BK, D.4, 6). Tonyukuk Yazıtı ile Bilge Kağan Yazıtı arasında geniş bir zaman aralığı bulunmamasına rağmen özellikle asker sayısında bir değişim yaşandığı hissedilmektedir. Tonyukuk Yazıtına itibar edecek olursak merkez ordusunun birden fazla cepheye sevk edilmemesine önem verildiği ve seferler arasında hangisine öncelik verilmesi gerektiği hususunda ifadeler rastlıyoruz (TY, D.6). Bilge Kağan Yazıtında ise artık Köktürk ordusunun savaşa giden unsurlarının haricinde bir de merkez birliklerinin bulunduğu dair izler mevcuttur (BK, D.32)<sup>12</sup>. Asker sayıları meselesinde yazıtlar özellikle düşman askeri noktasında daha fazla kayıt barındırmaktadır. Buna karşın Köktürk ordusunun asker miktarı konusundaki kayıtlara nadir bir şekilde yer verilmiştir. Örneğin Tonyukuk Yazıtında; “biz iki bin idik” kaydını görüyoruz (TY, G.9; TY, D.1).<sup>13</sup> Düşman sayısına dair verilen rakamlara dair yine aynı yazıtta Yarış Ovasındaki savaş öncesi karşı tarafın yüz bin kişilik ordusuna vurgu yapılır (TY2, B.1). Tonyukuk Yazıtından sonra dikilen Kül Tigin ve Bilge Kağan Abidelerinde de Köktürk ordu nüfusunun zamanla artışına dair bazı rakamlar zikredilir. İltiş’in 17 kişi ile başlattığı mücadelede sayının sonra 70 ardından 700’e kavuşmasına yönelik ifadeler karşımıza çıkar (KT, D.11, 12, 13; BK, D.10, 11). Gumilëv, kitabelerde geçen “7” rakamının tekrarlanması ile ilgili olarak bu durumun mistik bir vurgu olduğunu düşünmüştür (Gumilëv, 2002, s. 342). Çin kaynakları ise bu rakam için 5000 gibi bir rakam sunarlar. Köktürk ordusunun miktarı konusunda herhangi bir rakam belirtmeyen Bilge Kağan, Kül Tigin Yazıtında yine Çin için; “Çinli vali Ong elli bin (kişilik) ordu (ile) geldi” demektedir (KT, D.31; BK, D.25). Bilge Kağan’ın General Şa-ça ile savaşında karşı tarafın seksen bin kişilik birliğinden bahsedilirken (BK, D-26), General Ku ile giriştiği mücadelede düşman için 40.000 sayısı verilmiş (BK, G.8) ancak Köktürk ordusuna dair bir rakam zikredilmemiştir.

Tonyukuk Yazıtındaki savaş ve seferlere dair anlatıda Köktürk ordusunda öncü niteliğinde bir keşif kolunun var olduğu anlaşılmaktadır (TY, K.10; TY, D.2; BK, GD.1). Bu keşif kolu yalnızca sefer düzenlenecek bölgelerin kontrolü göreviyle sınırlı kalmayarak, rakip karşısında psikolojik üstünlüğü sağlayacak ani baskınlar için de kullanılmaktadır. Bu yönüyle yazıtların birçok yerinde bozkır ordularının rakibi hem

12 “Oğuzlara doğru sefer ettim. Birinci ordu [sefere] çıkmış idi ikinci ordu yurtta idi.” (BK, D.32).

13 Tonyukuk, Köktürk ordusunun 2.000 kişilik bir mevcuda sahip olduğunu bildirdiği bu satırda düşman için 3.000 rakamını vermektedir. “Oğuz geldi. Askeri üç bin imiş. Biz iki bin idik. Savaşık. Tanrı lütfetti, dağıttık” (TY, G.9).

yıpratma hem de kendi tarafına ganimet ve motivasyon sağlamada son derece etkili olan “baskın” ifadesi tekrarlanır. Bu baskınlar arasında düşman birliklerinin ummadıkları anda, özellikle gece vakti düzenlenenlerin yazıtlarda “uykuda bastık” (TY, K.3; KT, D.35; KT, D.37; BK, D.27), “uykusunu mızrak ile açtık” (TY, K.4) gibi ifadelerle verildiği görülmektedir. Öncü birlikleri ile beraber orduda bir nevi kılavuzluk yapan kimselerin de (yürçü) kullanıldığını yine Tonyukuk Yazıtından öğreniyoruz (TY, K.2). Keşif, öncü, kılavuz gibi özellikle saldırı esnasında devreye giren askeri personelin yanında düşman unsurların olası baskınları karşısında hazır bulunan nöbetçilerin varlığına dair de bazı kayıtlara rastlanmaktadır (TY, K.10; TY2, D.3). Yazıtlardaki bilgilere sadık kalarak gerek Köktürk ordusu gerekse düşmanlar arasında casus kullanımının başvuru bir yöntem olduğunu ifade edebiliriz (TY, G.2). Bununla birlikte Tonyukuk Yazıtında yer alan “içre sab” (gizli bilgi) kavramı savaş gibi durumlarda kullanılan kripto bilgi olarak değerlendirilebilir (User, 2012, s. 259). Karşılıklı mücadeleler esnasında düşman unsurlarının tümünün ortadan kaldırılması yerine esir olarak elde edilmeleri konusuna önem verildiği anlaşılmaktadır. Bu hususta esir olarak alınan kimselerin yalnızca düşman unsurlarının yöneticileri arasından olması gibi bir şart aranmadığını görüyoruz. Tonyukuk Yazıtındaki; “kağanını tuttuk. Yabgusunu, şadını orada öldürdüler. Elli kadar er tuttuk” ifadeleri bu durumun güzel bir örneğidir (TY2, B.6, 7). Karşı taraftan elde edilen esirler ve miktarlarına yönelik Kül Tigin Yazıtında da kayıtlar mevcuttur (KT, D.38).

Yazıtlara göre Köktürk ordusu meydan savaşlarının yanında kale ve şehir kuşatmalarında da etkili idi. Bozkırda ağırlıklı bir şekilde cereyan eden açık alan savaşlarına nazaran kuşatmalar teknik ve taktik bakımından daha farklı bir gelişimi gerektirmektedir. Her üç yazıttaki anlatı Köktürk ordusunun bu konudaki maharetini gözler önüne serer. İleriş Kağan’ın devleti ayağa kaldırdığı günlerde Tonyukuk’un sevk ettiği orduların Şantung bölgesine ilerleyişi esnasında 23 şehrin zaptı bilgisi verilmiştir (TY, D.2).

Bozkırda özellikle farklı boyları bir araya getirerek devletleşme aşamalarını katetmiş unsurların, hayatta kalmayı başarabilmek yahut varlıklarını etrafa hissettirmek gibi gayelerle sık sık yağma seferleri düzenlemeleri bir zorunluluk olarak karşımıza çıkıyor. Buna rağmen Köktürk yazıtlarında gerçekleştirilen askeri seferlerin amaçları yağma arzusunun ötesindedir. Özellikle Tonyukuk’ta yer alan anlatı, dört bir yana yönlendirilen orduların temel gayesinin ili ve milleti bir arada tutmak olduğunu göstermektedir (TY2, D.4, 5, 6; TY2, K.1, 2). Bu noktada kendi varlığını muhafaza etme kaygısı önemlidir, nitekim yalnızca Köktürkler için değil bozkır kavimlerinin birçoğu üzerinden genel değerlendirmelerde bulunan Keegan, bozkırlıların mücadele ettikleri toplulukları veya istila ettikleri bölgeleri, kendilerine benzetmeye çalışmadıklarını belirtmektedir (Keegan, 2007, s. 247). Clausewitz de aynı noktada bozkır ordularının kültürel açıdan değişiklik yaratma gibi bir gaye gütmediklerini ifade etmiştir (Keegan, 2007, s. 248).

Kül Tigin Yazıtındaki bilgilere göz attığımızda, bu yazıtta anlatıcı konumunda bulunan Bilge Kağan, kardeşinin seferlerini aktarırken Kül Tigin'in bindiği atı her defasında belirtmektedir.<sup>14</sup> Bozkır ordularında atın renginin mevzilerin belirlenmesi hususundaki rolü bilinmekle beraber yazıtta atla ilgili ayrıntıların sunulması ordu içerisinde en az bir savaşçı kadar önem atfedilmesi ile alakalıdır. Burada bizim için bir diğer önemli ayrıntı da *k(e)d(i)ml(i)g tor(u)g (a)t* ifadesidir (KT, D.33). Kül Tigin'in General Çaça ile savaşını anlatan satırlarda karşımıza çıkan bu ifade savaş atlarında bir nevi zırh kullanımını bize göstermektedir. Aynı mücadele için Kül Tigin'in de zırhından vurulduğunun belirtilmesi savaşçıların da bazı korunma teçhizatlarını taşıdıklarını bildiriyor (KT, D.33). Kül Tigin'in sözkonusu savaşları esnasında zaman zaman yaya olarak da hücum ettiğini vurgulayan yazıt kullanılan yakın muharebe silahları için ise ok ve mızrağı öne çıkartmaktadır (KT, D.35; KT, K.2, 5, 6, 8, 9).

Yazıtlardaki askeri terminolojiye dair ifadelerden çıkarımda bulunabileceğimiz bir başka husus tercih edilen sefer zamanlarına yönelik ifadelerdir (KT, K.8). Tonyukuk Yazıtında sefer vakitlerine yönelik açık ifadeler bulunmamakla birlikte bir yerde "kar söktüm" ifadesine rastlamaktayız. Bunun yanında birçok Bozkır topluluğunda olduğu gibi Köktürkler de büyük sefer organizasyonlarını bahar aylarında gerçekleştiriyordu. Bunun için hareket halindeki ordunun bazı kışlaklarda dinlendirilmesi söz konusudur. Örneğin Kül Tigin'de Oğuzlara bahar mevsiminde düzenlenecek sefer öncesinde Amga Korugan'ında kışlandığı bildirilmiştir (KT, K.8; BK, D.31). Yine Bilge Kağan'ın Tatabılar üzerine gerçekleştirdiği seferler için yazıtta ilkbahar mevsimi gösterilmiştir (BK, D.39; BK, G.2).

Son olarak Köktürklerin gerçekleştirdiği savaşlarla da elde ettikleri "ganimete" yönelik birkaç kaydı değerlendirerek, askerlik ve ordu ile alakalı verilerin irdelenmesini tamamlayabiliriz. Tonyukuk Yazıtında, Köktürk savaşlarının ağırlıklı gayesinin ili ve töreyi ayakta tutma çabasıyla açıklandığını görmüştük. Bunun yanında Bilge Kağan, milleti adına gerçekleştirdiği bazı savaşların neticesini ve ondan elde ettiklerini "Türklerime ve halkıma kazanıverdim" ifadesi ile belirtir (BK, K.12). Burada halk için ganimet olarak kazanımlar bildirilirken; altın, gümüş, ipekli kumaşlar, at, aygır, kara samur, gök sincap (derileri) gibi ürünler sıralanmıştır (BK, K.12). Bunun yanında belki de yukarıda da ifade ettiğimiz esir konusunda değerlendirilebilecek bazı kazançlara vurgu yapılmıştır. Bilge Kağan Yazıtının üç yerinde çocuk ve kadınların ele geçirildiğine yönelik kayıt mevcuttur. Tangutlara düzenlediği seferde kadınların, çocukların ve at sürülerinin elde edildiği (BK, D.24) ve yine Oğuzların Çin'e kaçıp gittiklerini bildiren satırlarda çocuk ve kadınlarının alındığı tekrarlanmaktadır (BK, D.38). Bozkır hayatının vazgeçilmez unsuru olan at sürüleri de savaşlarda elde edilen ganimetlerin en değerlilerinden biri olarak gözükmekte ve yine Bilge Kağan Yazıtında bu kazanca dair kayıtlar yer almaktadır (BK, D.24; BK, D.39; BK, G.3).

14 Kül Tigin Yazıtı doğu ve kuzey yüzünde gerçekleştirilen savaşlar anlatılırken Kül Tigin'in atı 14 yerde ayrıntısıyla verilir. Buna göre üç mücadelede boz at (KT, D-32, 33, 37), bir yerde doru at (KT, D.33), bir yerde ak at (KT, D.35), yedi yerde kır at (KT, D.40; KT, K.2, 3, 5, 6, 9) ve iki yerde yağız at (KT, K.5; K.8) ifadesi kullanılmıştır.

## Sonuç

Tonyukuk, Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtlarını temele alarak gerçekleştirdiğimiz çalışmada metinlerdeki sosyal ve siyasî hayata yönelik ifadeler propaganda ve psikolojik harp konuları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Propaganda tarihine yönelik araştırmalar birçok toplumda benzer gayretlerin olduğunu göstermekle birlikte erken dönemlerde yazıtların bunlar arasında ayrı bir öneminin bulunduğuna işaret etmişlerdir. Köktürk yöneticilerinin diktirmiş olduğu yazıtlar da içerik olarak bu kavramlar dahilinde incelenmeye son derece müsaittir. Köktürklerin devletleri ve milleti adına verdiği amansız mücadeleleri aktaran yazıtlar geçmiş ve o anki vaziyetle sınırlı kalmayarak gelecek için de mesajlar barındırmıştır. Birer söylev niteliğindeki metinlerde Köktürk yöneticileri halk ve atalarıyla muhataptır. Yönetenlerle yönetilenler arasındaki bu diyalogda, halktan beklentiler açık bir şekilde dile getirilmiş, devlet ve millet bekası için gerekli tutumlar sıklıkla vurgulanmıştır. Köktürk yazıtları hem askeri hem de idari hayata dair söylem ve eylemleri bir arada sunmuştur.

Yazıtlarda karşılaşılan dil, edebi inceliklerle asırlar sonrasına dahi hitap etmektedir. Türk milletinin nasıl hareket etmesi gerektiği öğütlenirken yaşanan sıkıntılı günler sıklıkla hatırlatılmıştır. Propaganda çerçevesinde incelediğimiz bu kısımlar milleti bekleyen sıkıntılara karşı adeta bir kurtuluş reçetesi sunmaktadır. Rakipleri karşısında gerekli bilgi ve donanımına sahip olduğu anlaşılan Köktürk yöneticileri özellikle düşman unsurlara karşı dikkat çekerek hataların tekrarlanmamasını dile getirmişlerdir. Bunlarla birlikte yazıtlarda yer alan bazı ifadeler psikolojik harp örnekleri olarak değerlendirilebilecek türdendir. Bütün bu unsurlar bozkırlı kağanların devlet yönetimi konusundaki becerilerine de bir örnek olarak gösterilebilir.

Tarih boyunca farklı araç ve tekniklere sahip olan propaganda faaliyetlerinde özellikle erken dönemler söz konusu edildiğinde yazıtlar gibi toplum hayatının merkezinde yer alan unsurların genellikle açık ifadeler barındırdığı ve ağırlıklı olarak gerçekler üzerinden bir anlatı barındırdıkları görülmektedir. Bu yönüyle Köktürk Yazıtları da tarihi gerçeklere sadık bir söylemi inşa etmektedir. Zamanla propaganda kavramının olumsuz yönlerine yapılan; manipülasyon, yalan haber gibi unsurlardan arındırılmış bir anlatı ortaya konmuştur. Propagandanın sistematik bir hale kavuşmasından oldukça erken bir tarihte, Köktürk devlet yöneticileri modern teknikleri aratmayacak türden bir üretimde bulunmuşlardır. Milleti şiddet vasıtasıyla değil edebi unsurlar dahilinde telkin ederek istenilen davranış biçimine kavuşturma arzusu ağır basmaktadır.

Çalışmada değerlendirdiğimiz Tonyukuk Yazıtı içerik itibarıyla Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtlarından farklılık arz etmektedir. Daha yumuşatılmış bir üslupla deneyimli devlet adamı Tonyukuk özellikle kendi askerî ve idarî eylemlerini aktarmıştır. Çin siyasetine vakıf olan Tonyukuk’un söylemleri, Çin’de yetişmiş olması, psikolojik harp noktasında da Sun-Tzu gibi Çinli düşünürlerin etki ve fikirlerini tanıyan olması açısından önem arz etmektedir.

Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtları, Tonyukuk'un başlattığı geleneği farklı bir noktaya taşıyarak yazıtlardaki konuları da çeşitlendirmişlerdir. İnançla ilgili unsurlar daha sık işlenerek, düşman kavramı daha keskin bir şekilde tanımlanmıştır. Tonyukuk'tan farklı bir biçimde Çin tedrisatı görmemiş olan Bilge, her ne kadar idarecilik zamanında Çin'le ılımlı bir siyaset izlese de yazıtında onlara karşı temkinli olunması gerektiğini sıklıkla vurgulamıştır. Bu durum hiç kuşkusuz hem eski tecrübeler hem de ataların sahip olduğu ideolojiye bağlılığı ile açıklanabilir.

Yazıtlarda dikkat çeken en önemli unsurlardan biri de askeri terminolojinin ağırlığıdır. Buna rağmen Köktürk Yazıtlarını yalnızca birer harp vesikası olarak görmek mümkün değildir. İçerikleri birer strateji metni niteliğindedir. Sıklıkla tekrar edilen askeri terimler çalışmada savaş propagandası dahilinde değerlendirildiği gibi dönemin Köktürk ordusu hakkında da bazı açıklamalarda bulunmamıza imkan tanımaktadır. Ordudaki asker sayısı, rütbeler, ordu yapısı ve kullanılan silahlar mevcut askerî terminoloji üzerinden okunabilmektedir.

Propaganda tarihine dair özellikle batıda gerçekleştirilen araştırmalarda farklı kültürlerin çeşitli örnekleri üzerinde durulmuştur. Özellikle psikolojik harp teknikleri noktasında Moğolların faaliyetleri sıklıkla bu çalışmalarda hatırlatılmaktadır. Propaganda konusunda ise Türk tarihinin çeşitli evrelerinden örnekler zaman zaman dile getirilmiştir. Orhon Yazıtlarının içeriği hem propaganda hem de psikolojik harp konusunda söz konusu metinlerin zengin bir içeriğe sahip olduğunu göstermektedir. Sosyal bilimlerin farklı disiplinleri tarafından kendine has araştırma metodları ile değerlendirilen yazıtların tarihci perspektifi ile ele alındığı çalışma, multidisipliner yöntemlerle muhtevanın daha iyi anlaşılacağı kanaatini tekrarlamaktadır. Son yıllarda ülkemizde gerçekleştirilen askerî sosyoloji çalışmalarının, tarihimizin farklı dönemlerindeki olay ve vesikalarla Türk tarihinin daha etraflı bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayacağı muhakkaktır.

---

**Hakem Değerlendirmesi:** Dış bağımsız.

**Çıkar Çatışması:** Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

**Finansal Destek:** Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

**Peer-review:** Externally peer-reviewed.

**Conflict of Interest:** The author declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

**Grant Support:** The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

---

## Kaynakça/References

- Akar, A. (2020). *Bilge Tonyukuk Yazıtı*. Ötügen Neşriyat.
- Ataş, D. (2019). *Psikolojik savaş: Propaganda ve meşrulaştırma stratejileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Bernstam, A. (1946). *Sotsialno-Ekonomicheskij Stroy Orkhono-Yeniseyskikh Turok VI-VIII Vekov*. Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.

- Çetin, N. B. (2014). Propaganda olgusu ve propagandanın Amerikanlaşması, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 239–265.
- Çoruhlu, Y. (2016). *Eski Türklerin kutsal mezarları: Kurganlar*. Ötüken Neşriyat.
- Demirbilek, S. (2018). Sun Zi'nin savaş sanatı ile Orhon Yazıtları arasındaki ilişki üzerine. *Journal of Old Turkic Studies*, 2(1), 24–37.
- Domenach, J. M. (1969). *Politika ve propaganda* (T. Yücel, Çev.). Varlık Yayınevi.
- Eker, S. (2006). Sü ve Sü ile yapılan tarihi askeri terimler üzerine disiplinlerarası bir inceleme. *Türkbilig*, 12, 104–133.
- Ellul, J. (1973). *Propaganda: The formation of men's attitudes*. (K. Kellen & J. Lerner, Trans.). Vintage Books.
- Ergin, M. (2007). *Orhun Abideleri* (39. bs). Boğaziçi Yayınları.
- Gumilëv, L. N. (2002). *Eski Türkler*. (A. Batur, Çev.), Selenge Yayınları.
- Hao, C. (2020). On the authorship of the old Turkic inscriptions. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 30(4), 707–719.
- Hoffer, E. (1980). *Kesin inançlılar: Kitle hareketlerinin anatomisi* (E. Günür, Çev.). Tur Yayınları.
- Jowett, G. S., & O'Donnell, V. (2012). *Propaganda and persuasion* (5<sup>th</sup> ed.). Sage.
- Kafesoğlu, İ. (2005). *Türk milli kültürü* (26. bs). Ötüken Neşriyat.
- Keegan, J. (2007). *Savaş sanatı tarihi* (Selma Koçak, Çev.). Doruk Yayıncılık.
- Linebarger, P. M. A. (1948). *Psychological warfare*, (1<sup>th</sup> ed.). Infantry Journal Press.
- Qualter, T. H. (1962). *Propaganda and psychological warfare*, Random House.
- Râsonyi, L. (1996). *Tarihte Türklük* (4. bs). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Sertkaya, O. F. (2001). Eski Türkler okur yazar mıydı? *Göktürk Devletinin 1450. Kuruluş Yıldönümü-Sempozyum Bildirileri* içinde (s. 23–37). Yeni Avrasya Yayınları.
- Sun Tzu (2020). *Savaş sanatı* (P. Otkan & G. Fidan, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şahin, G. (2003). *Silahsız savaş; Psikolojik hareket ve propaganda*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Şirin, H. (2012). Eski Türk yazıtlarında politik ve askeri terimlerden örnekler. *Bilig*, 60, 257–272.
- Taşağıl, A. (1995). *Göktürkler*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Taşağıl, A. (2004). *Göktürkler-III*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2010). *Orhon Yazıtları* (4. bs). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tombuloğlu, T. (2018). Kök Türk ve Uygur Yazıtlarında Propaganda, *Köktürk yazısının okunuşunun 125. Yılında Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (2. Cilt). Kesit Yayınları.
- Weber, M. (2002). *Sosyoloji yazıları* (T. Parla, Çev.). İletişim Yayınları.





RESEARCH ARTICLE

## Islamic Propaganda by the French During the Occupation of Egypt (1798-1801)

Halil İbrahim Erol<sup>1</sup> 

### Abstract

This article examines the propaganda put forth by the French during their invasion of Egypt between 1798 and 1801. The French occupation and control of Egypt was realized through two important elements, invasion/war (military control/hard power) and propaganda (textual control/soft power). Military and textual strategies should be viewed as not only complementary but also integral parts of each other. The French constantly and persistently issued proclamations from the first day of the invasion to the last moment. They primarily sought to set the stage for what they aimed with forthcoming propaganda. Their propaganda had political and religious aspects. The political propaganda was seemingly created in the context of the French rivalry with the Mamluks. The religious propaganda, on the other hand, was based on the claim that the French were the best friends of Egyptian Muslims, whom the French insistently tried to persuade. Their friendship with Muslims gradually developed to a point that some Frenchmen appeared to have converted to Islam. The propaganda apparatus in terms of its practice had visual and textual aspects that the French applied simultaneously. Opposite to what had been claimed, this paper asserts that their propaganda had absolutely nothing to do with the Enlightenment or the ideas of the French Revolution. This research also argues the primary impetus of the invasion to have been the global capitalist rivalry between the British and the French.

**Keywords:** Propaganda • Muslim French • French Occupation • Napoleon Bonaparte • Egypt • Azhar Ulama

**1 Correspondence to:** Halil İbrahim Erol (Res. Asst. PhD), Department of History, Faculty of Arts and Sciences, Kırklareli University, Kırklareli Türkiye. Email: [halilibrahimerol@gmail.com](mailto:halilibrahimerol@gmail.com) ORCID: 0000-0001-8331-8441

**To cite this article:** Erol, H. E. (2022). Islamic propaganda by the French during the occupation of Egypt (1798-1801). *Istanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42, 163-190. <https://doi.org/10.26650/SJ.2022.42.1.0014>

The French occupation of Egypt lasted three years. The occupation started on July 1, 1798 and ended on September 2, 1801. As the attack had been made on a territory considered to be the heart of the Islamic lands, it had great repercussions for both the Ottoman and Islamic world. Although the occupation of Egypt may appear to have been regional, it was the site of a scramble originating from a more global colonial struggle between France and Britain. In fact, France's main aim was to attack England. However, they could not achieve this due to England's naval superiority. Instead of a direct attack, they necessarily preferred an expedition to Egypt as one of the trading routes leading to the British Indian colonies. Despite its vitality, Egypt's agricultural and economic value itself can be seen as subsidiary in terms of the French challenge to British global imperialism. As such, the actual goal was to reach India or to damage Indian trade. The destruction of the French fleet by British naval forces at Abu Qir Bay and the British aid to the Ottoman army during the evacuation of French forces from Egypt confirm this. Whatever the real reason was, the truth is that Egypt had been occupied by the French. The French occupation of Muslim lands was neither the first nor the last.

Muslim lands have been occupied at various times throughout the history of Islam. These can generally be evaluated in two categories as permanent or temporary occupations. If remembered chronologically, the Crusades, the Mongolian invasions, and the fall of Andalusia came at the beginning of the traumatic periods Muslim states experienced in the pre-modern era. In these periods, Muslim peoples had begun to live under non-Muslim rule temporarily in the first two instances and permanently in the third.

In these periods of occupation, Muslims developed different reactions against the occupying forces that were of course undoubtedly directly related to their beliefs. One of these was the view that Muslims should not live under the rule of those from another religion and that they should migrate to lands where the Muslim legal system was present. For example, Ibn Rushd (Averroes) had laid down the necessity of hijra for the Andalusian Muslims (Lewis, 1993, pp. 51–54). The main point, however, is how the Islamic scholars, the ulama, perceived these occupations. In general, the ulama argued that, even if it were corrupt and bad, the existent administration should be obeyed, claiming that any order was better than no order. The absence of state or political authority was considered equal to social disorder and anarchy (Lapidus, 2002, p. 217). In other words, according to general Islamic political thought, “an ordered land is unimaginable without a ruler, just as an ordered universe is unimaginable without God” (Lapidus, 2002, p. 154).

In the occupation of Egypt as well, the Azhar ulama, shaykhs, notables, and Egyptian Muslims showed different reactions to the occupation. Some of them migrated out of Cairo. Some preferred to take part in the diwan (council of administration) established

by the French. Others continued to live in Cairo but stayed away from the invaders. In general terms, the French administration seemed to have been tacitly accepted. If analyzed chronologically, the ulama, acting as a mediator, dispatched a delegation to the French occupation army for negotiation. The delegation was sent after the Mamluk army had been defeated by the French. And more importantly, the Ottoman army was not yet in sight and would not be for a long time. Thus, the Egyptian people who remained completely defenseless militarily were at the mercy of the French soldiers. For this reason, the negotiation was apparently the last resort for Egyptians' safety. The French authorities would seize this opportunity, being in line with their policies as well. The occupation can be divided into three distinct categories: the Napoleonic, Kleber, and Menou periods. Each period had different characteristics, stemming from both the personalities of the commanders as well as the political and military conjuncture. Therefore, focusing on the differences within themselves, as well as evaluating the occupation period entirely, may yield better results for understanding the process. However, looking first at how the occupation was interpreted by historians would be more accurate.

### **Orientalizing the Invasion**

Scholars have had different interpretations of the French invasion of Egypt. Generally speaking, the occupation has been exposed to extreme interpretations. Some who've dominated the discussions about the French campaign claim conveniently that the invasion was an important channel for transferring revolutionary ideas to Egypt. They apparently underlined the interaction that had taken place during the invasion without providing proofs, falling far from historical facts. The historical sources and historians of the period suggest a different picture. Therefore, discussing the issue within the historical context by applying it to the primary sources of the period is vital. Talking briefly about the claims first would be useful here.

Abu Lughod argued French proclamations to have been a significant channel for the introduction of many European ideas and concepts. Immediately afterward, he put forward that the other proclamations did not have as significant an impact on the transfer of ideas as the first one had (Abu Lughod, 1963, p. 12). Most researchers who overemphasize the first proclamation seem to get a wrong impression about the French policies. The first proclamation was certainly very important (I shall discuss the proclamations in detail below). In the same manner, Vatikiotis asserted that the French invasion of Egypt had introduced educated Egyptians to the ideas of the French Revolution, despite its secular ideology being alien and abhorrent to Muslim society (Vatikiotis, 1969, p. 37). For Vatikiotis (1969, p. 44), the establishment of the *Institut d'Égypte* (hereafter the Institute) and the diwan were two embodied examples of revolutionary ideas. In fact, the Institute, being a scientific center with its own agenda,

substantially isolated from the Egyptian people, and publishing its investigations in French for the French audience, was basically founded to study Egypt. Therefore, mentioning that it had contact with the Muslim society or even the ulama would appear difficult. On the other hand, the diwan was not the invention of the French. Conversely, the diwan as an administrative unit with a similar purpose had existed during the Mamluk period, and the Ottomans maintained it (Erol, 2021, p. 246). Whatever the fact is, the establishment of a diwan consisting of Azhar ulama, shaykhs, and notables in this form and integrated to the invasion regime to gain the loyalty of Egyptian Muslims was somehow a new application. However, relating the diwan to the revolutionary ideas appears quite difficult.

Meanwhile, to Stanford Shaw (1964, p. 23), the expedition had revolutionized Egypt from the administrative to the social levels. Bernard Lewis (2010, p. 51) similarly claimed that the French Revolution had imposed itself directly and forcefully once France invaded Egypt. He also asserted that the French expedition to Egypt, in 1798 had had considerable impact on that country (Lewis, 1993, p. 22) and that the Ottoman government had embarked on “ideological warfare” to refute “revolutionary doctrines” (Lewis, 1968, p. 67). With this interpretation, however, Lewis implied that the French had sought to spread revolutionary doctrines. In fact, the leaflets allegedly distributed by the Ottomans just emphasized France’s disbelief. But unfortunately, such interpretations are not limited to these historians. Another example is Shmuel Moreh. He was a historian who performed important studies on the Egyptian historian, Abd al-Rahman al-Jabarti (d. 1825), an Azhari scholar. He worked on al-Jabarti’s books for over thirty years. Moreh’s interest in al-Jabarti began during his MA studies. He edited and translated al-Jabarti’s chronicle, *Tārīkh muddat al-faransīs bi-miṣr* with the book he published in 1975. Moreh’s lifework is a critical edition of the monumental *‘Ajā’ib al-āthār fi’l-tarājim wa’l-akhbār*, al-Jabarti’s magnum opus, which was published in 2013 in 5 volumes (Milson & Bar-Asher, 2021, pp. 21–22). But despite his long-term endeavor, Moreh took the opposite direction when interpreting al-Jabarti’s historical works.

Moreh argued that the French had brought ideas and concepts that were considered revolutionary among other European nations to Egypt, which had been stagnant for years, and that Napoleon had wanted to destroy Egypt’s socio-economic structure and establish a new system based on the most up-to-date European model. He also stated that the Egyptians, on the other hand, had been able to understand the Crusaders carrying the cross in their hands, because this war had been between two competing religions, but the French occupation was different from this and something which the Egyptians could not comprehend. The French soldiers did not have crosses in their hands but had brought Western secular civilization through the scholars and Orientalists accompanying them (al-Jabarti, 1975, p. 24). In the final analysis, Moreh’s (2006, p.

199) extreme interpretations dragged him to claim that the French occupation had been the beginning of the true Arab renaissance. Frankly speaking, Moreh's unwarranted enthusiasm seems rather difficult to place into any historical context. Even if the French did not bring anything evoking Christianity, the Egyptian people had a general idea who the French were before the occupation. The French merchants, who are said to have been persecuted by the Mamluks, were the most vivid and concrete examples of this experience.

Despite Moreh having worked on Arabic primary sources of the period and knowing them well, he implied that the idea of supremacy of mind with the emphasis on equality was in the first proclamation issued by the French, as if it had been included in all the proclamations and that they had built their policies on that idea. However, the statements which might evoke some revolutionary principles were included only in the first proclamation, which did mention freedom and equality. Contrary to what has been claimed, the French did not bring the ideas of Enlightenment or the principles of the French Revolution to Egypt. In fact, they created the frameworks of propaganda by inheriting the legacy of the Eastern Islamic perception that had been transformed and fermented in the Western idea of Enlightenment during the eighteenth century. As Philip pointed out well, "The proclamations were first and foremost political statements of the French occupational forces and not scholarly treatises on the French Revolution," and the real aim of the French was to enforce political and military control over Egyptian society (Philipp, 1990, pp. 135, 138). For Hourani, too, the words in the text of the proclamation have the purpose of political propaganda (Hourani, 1991, p. 15).

### **Propaganda, the French Revolution, and Bonaparte**

Propaganda is generally accepted as being a phenomenon of the modern world. It emerged in the modern technological society, which tends to be a completely integrated society. Modern society is a mass society consisting of individuals. Modern propaganda uses a modern technique. As a modern technique, the printing press has been a strategic medium for propaganda. Printing presses mean speed and power of control in publication, as well as the ability to reach out to a wider audience. Thus, propaganda can monopolize the flow of information through the printing press. Even though it has strategic influence, it is surely not enough to dominate the whole process alone. The above definitional framework of propaganda is explanatory but incomplete. As is known well, the kingdoms of Sumer, Babylonia, Assyria, Egypt, and others in ancient times all implemented propaganda (Jowett & O'Donnell, 2012, p. 53). In terms of persuasion techniques, the history of propaganda activities parallels the existence of society. Since human beings first started to live in organized communities the leaders of societies have resorted to the methods of propaganda to acquire wider social support (Qualter, 1962, p. 5). Namely, propaganda transcends modern society as a sociological phenomenon by its nature. Even

if mass society and the mass media were incomparable to the conditions of the past, this would not fully justify putting a limit on propaganda as a modern phenomenon, because people throughout history have somehow lived as communal entities. Alongside this historical reality, opinions, ideas, cultural patterns, beliefs, prejudices and so forth are well known to have always taken shape within society. This takes us to the sociological dimension of the individual and to seeing human beings as part of a single whole. For Because humans are social beings, they can be understood best through their own existential or otherwise sociological basis. Because those who study propaganda accept it as a modern phenomenon, they have inevitably limited their studies to mass society and the modern individual. Despite its psychological dimensions, propaganda can be said to be a sociological phenomenon. This sociological phenomenon should be taken into consideration regardless of whether a society is modern or not. In fact, propaganda refers to the interaction of people with any information circulating in society. In that case, regardless of the period in history, any individual who is a member of any society, whether it be traditional or modern, might be willingly or unwillingly subjected to propaganda. In our case, even though Egyptian society can be considered as traditional, it did somewhat temporarily experience dramatic changes and exposure to modern developments for three years. Propaganda should be listed as the most significant of these.

French society had been introduced to propaganda culture before they invaded Egypt. According to Domenach, political propaganda began after the French Revolution. The leaders of the revolution had resorted to a massive propaganda campaign whose purpose was to disseminate new ideas with the potential to alter the traditional structure of French society (Jowett & O'Donnell, 2012, p. 88). Officials and their propaganda speeches were hard at work. In 1793, an attempt was made to spread revolutionary ideas by establishing a union in Alsace under the name of propaganda (Domenach, 1995, p. 26). Propaganda during the revolution undoubtedly made the French authorities familiar with this culture. However, propaganda in Egypt had an almost entirely different basis from that in France. The French would propagandize what they really believed in the former and what they tacitly wanted to convince in the latter.

When the French landed in Egypt, as soon as they had captured Alexandria, they prepared and printed a declaration, and sent copies of it to each city toward where they were advancing to remove the Egyptians' doubts and fears. The first two announcements have common features and indicate that the French had a good idea of whom they would encounter and what situation they were in. The first one was addressed by Napoleon to the troops on board on July 4, 1798 as follows:

Soldiers, you are about to undertake a conquest the effects of which on civilization and commerce are incalculable. The blow you are about to give to England will be the best aimed, and the most sensibly felt, she can receive until the time arrive[s] when you

can give her her deathblow. We must make some fatiguing marches; we must fight several battles; we shall succeed in all we undertake. The destinies are with us. The Mamluk Beys, who favor exclusively English commerce, whose extortions oppress our merchants, and who tyrannize over the unfortunate inhabitants of the Nile, a few days after our arrival will no longer exist. The people amongst whom we are going to live are Mahometans. The first article of their faith is this: "There is no God but God, and Mahomet is His prophet." Do not contradict them. Behave to[ward] them as you have behaved to[ward] the Jews- to[ward] the Italians. Pay respect to their muftis, and their Imaums, as you did to the rabbis and the bishops. Extend to the ceremonies prescribed by the Koran and to the mosques the same toleration which you showed to the synagogues, to the religion of Moses and of Jesus Christ. The Roman legions protected all religions. You will find here customs different from those of Europe. You must accommodate yourselves to them. The people amongst whom we are to mix differ from us in the treatment of women; but in all countries he who violates is a monster. Pillage enriches only a small number of men; it dishonors us; it destroys our resources; it converts into enemies of the people whom it is our interest to have for friends. The first town we shall come to was built by Alexander. At every step we shall meet with grand recollections, worthy of exciting the emulation of Frenchmen (Bourrienne, 1836, pp. 133–134).

The second was addressed to the Egyptian society. The text is as follows:

In the name of God, the Merciful, the Compassionate. There is no God but God. He had no son and no companion in his sovereignty. On behalf of France, which was built on the foundations of freedom and equality- the commander in chief of the French armies, Bonaparte, informs the inhabitants of Egypt that the sancaks [mamluks], who hold sway over the land of Egypt, have for a long time treated the rights of the French nation with disgrace and contempt. They oppressed her merchants with all sorts of injury and offense. Now, the hour of their punishment has come.... However, the Lord of this world and the hereafter, the Almighty, has already decreed the end of their rule. Egyptians! They may tell you I came here solely to abolish your religion, but this is a patent lie: do not believe it. Tell these slanderers that I came to you only to restore your rights from the hand of oppressors, and that I am more a servant of God – may He be praised and exulted – than the mamluks, that I venerate His Prophet and the great Koran. Tell them also that all men are equal before God, that what differentiates them from each other is intellect, virtues, and knowledge alone.... Tell your nation that the French, too, are sincere Muslims.... Furthermore, the French have always been sincere friends of his Majesty the Ottoman sultan and enemies of his enemies – may God perpetuate his rule!... May God perpetuate the glory of the Ottoman sultan. May God perpetuate the glory of the French army. May he curse the mamluks and improve the condition of the Egyptian nation (al-Jabarti, 1994, pp. 4–5).

Both clearly reveal what kind of policy the French would adopt. From a perspective of religion, it sought to present an image as if the French were real Muslims. In his first declaration to the Egyptians, Napoleon attempted to assume the role of the savior of the Egyptians, the friend of Ottoman sultan, the enemy of the Mamluks, and the protector of Islam (Karal, 1938, p. 75); they should not be accepted as colonizers but as liberators.

The proclamations distributed in the following period gradually moved away from the alleged “revolutionary” thought. The fabric of expressions turned into a more Islamic one. The language and style of the texts had “converted to Islam,” so to speak. Napoleon claimed to be prophetic, and the battles won by the French army were explained by divine providence with the help of God (Erol, 2021, p. 313). On the other hand, Napoleon politically tried to give an image of pro-Ottoman and anti-mamluk. The French never gave up the propaganda that the French were sincere Muslims until the last moment of the occupation. The “Muslim French” image, so to say, was the constant variable in their propaganda. Their anti-mamluk propaganda repeatedly underlined the point that “we came solely to eliminate the mamluks who treated the French with contempt and scorn and [had] taken the money of the merchants and the sultan” (al-Jabarti, 1994, p. 16). The Mamluk front was carefully located just opposite the Franco-Ottoman mutual interests. Thus, the enemy was neatly presented as if one and the same. The French, who based their discourse on opposition to the Mamluks, at least in the beginning had solely fought with the army consisting of Mamluk soldiers, the only real military force at the time. In the later period in adherence to their anti-Mamluk policy, the French prevented the Mamluks from entering the Hajj caravan returning from the Hejaz to Egypt, even killing the Egyptians who had corresponded with the Mamluks (Erol, 2021, p. 314).

Napoleon’s presence at the head of the occupying forces draws attention to the strategy he was following. Bonaparte himself had issued propaganda bulletins carrying out the mission of the newspapers in his wars in continental Europe. Napoleon had widely disseminated leaflets before his invading armies and had presented a promise of French “liberty” to countries such as Italy (Jowett & O’Donnell, 2012, p. 92). As a successor, or rather inventor, of propaganda culture, he almost always very systematically implemented the issuance of bulletins, written in a rhetorical style suited to the public and military taste of his time (Johnston, 1913, p. 46). Despite this being his main strategy, the decisions taken by the Directory before the invasion of Egypt were in the same direction. The fifth article of the invasion plan clearly demonstrates this. Throughout the occupation, “good relations with the Ottoman Sultan and his close subjects should be maintained as much as possible” (Soysal, 1999, p. 189).

Napoleon must be regarded as one of the historical pioneers of propaganda usage (Jowett & O’Donnell, 2012, p. 89). He was able to address his troops, members of the



Institute, and Egyptian Muslims in appropriate and different languages (Domenach, 1995, p. 67). Although Bonaparte never applied the term “propaganda,” he was keenly aware of the significance of shaping public opinion (Leith, 2003, p. 260). From the very beginning of the French army’s arrival in Egypt, Napoleon had directed his proclaimed policy toward the merchants, notables, and ulama to win their support. Once obtained, the French could more easily win the confidence and obedience of the people thanks to their crucial help. Their policy was to show that the French had no problem with Islam or Egyptian Muslims and that the only real problem the French had was with the cruelty of the Mamluks who had persecuted both the Egyptian people and French merchants (al-Jabarti, n. d., p. 58). As such, the French had two basic allegations to present to the Egyptians. The first was to cleanse Egypt of tyrannical and oppressive Mamluk rule, for they had rebelled against the Sublime Porte. And their second allegation was that the French were not hostile to Islam. The former was to be reshaped over the course of time in accordance with the political and military changes. But despite all developments, the latter interestingly remained stable. Remembering that an unchanging theme is the quality of superior propaganda would be useful here (Domenach, 1995, p. 62). In order to not leave any gaps, it must be consistent and lasting, because successful propaganda occupies every moment of an individual’s life (Ellul, 1965, p. 17). The proclamations printed and posted by the French served this purpose in terms of being a source of written and permanent information, because the leaflets, being the only official source of information, were posted in alleys and at crossroads and would stay there for days. People probably grew accustomed to this continuity over time. This information channel, which the Egyptians may initially have been indifferent to, may also have turned into an indispensable source that they monitored as time went by. Parallel with this, the uninterrupted flow of propaganda texts could have impacted the people’s perceived reality. The ordinary people may have cared about the flow of information itself as a general curiosity, regardless of the accuracy of the information.

Bonaparte, who had apparently no religious belief in his life, took a very practical perspective of religion, as in all other issues. He considered all religions, including Christianity and Islam, to be respectable and useful (Johnston, 1913, p. 98). As Bourrienne, Bonaparte’s private secretary, indicated frankly, Bonaparte’s main principle was to consider all religions as the work of men, but to respect them as a powerful engine of government. Wherever the conditions were available, he would draw up proclamations and deliver speeches on this principle, just as he did in Egypt (Bourrienne, 1836, p. 160). When Bonaparte was in exile, he said that nobody could have claimed that the subjugation of all Asia was not worth wearing a turban and a pair of trousers (Burleigh, 2007, p. 79). Even this statement alone is enough to reveal Napoleon’s obvious pragmatic relation with religion.

Bonaparte presented himself not an ordinary Muslim but as a distinguished one with supernatural powers: “I am able to expose what is in the hearts of each you, for I know at sight the moods of man and what he conceals, even if I say nothing openly. The time and the day will come when it will be evident to you that all my acts and rulings were by an irrevocable divine decree” (al-Jabarti, 1994, p. 60, n. d., p. 170). After setting the scene, Bonaparte presented his actions as a manifestation of godly wisdom and divine will. In the diwan records, he was named the Sword of God (el-Khashshab, 2003, p. 64). Bonaparte apparently was never going to give up at any point his manipulation of religion. He attributed divine powers to himself. His previous triumphs and thus prestigious personality might have given himself the courage not to care about any restriction in executing religious propaganda. Unfortunately, he would exceed sensitive lines while making religious propaganda. As al-Jabarti depicted accurately, Napoleon claimed Mahdihood and Prophethood, as if receiving a direct revelation from God: “The Creator, who is Praised and Exalted, commanded me to be compassionate and merciful with His servants. I have acted in accordance with His command and have become merciful and compassionate towards you [Egyptians]” (al-Jabarti, 1975, p. 119). The implication was that he (Napoleon) allegedly was to be the one to appear and that no one would come after him as a prophet or Mahdi. He was the last to be divinely sent (al-Turk, 1993, pp. 172–173). In addition to what al-Jabarti recorded, Niqla al-Turk (1993, p. 173) claimed in his book that many Muslims had believed him to be al-Mahdi and had also chronicled that the people would have believed in him if Bonaparte had come in a *farajiyya* (oriental cloak) instead of wearing European clothes. As Moosa Matti (1966, p. 114) rightly pointed out, Napoleon was unable to perceive that what the Egyptian Muslims demanded most at that time was a just ruler, not an assertive prophet or untrustworthy adventurer.

“Bonaparte was keenly aware of the need to win ‘the hearts and the minds’ of the Muslims and tried in words and deeds to project himself as a friend of the Muslims if not as a Muslim himself,” at least in the beginning of the invasion (Philipp, 1990, p. 135). One of the announcements also indicated Napoleon Bonaparte to love Islam, revere the Prophet, and respect the Koran, parts of which he carefully reads every day. His intention was to construct for Muslims a huge mosque in Cairo that had no peer in Egypt and to enter the religion of the chosen Prophet (al-Jabarti, 1994, p. 113). Napoleon’s intention to build a mosque would be emphasized once more in the last session of the diwan just before their evacuation of Egypt (al-Jabarti, 1994, p. 285; el-Khashshab, 2003, p. 137). Afterwards, Bonaparte for the first time openly articulated that “I am a monotheistic Muslim, I glorify the Prophet Muhammad [sic], and I love Muslims.” Contradictory statements are found even in this claim, as is easily understood. If he really had become a Muslim, he would have said “our prophet” instead of “the prophet.” Moreover, the rest of the passage becomes complicated and even more contradictory: “I love the Prophet Muhammad because he is a hero like me. His

emergence resembles mine. I am even higher than him because I fought harder than he did” (al-Turk, 1993, p. 183). In later parts of the text, Napoleon threatened the members of the diwan with his conversion to Christianity again. All these comparisons and efforts to equate Napoleon with the prophet of Islam easily justify al-Jabarti’s reactions and doubts about the French claims of Islam. It invalidated the religious propaganda that the French had been trying to make with great effort.

As in the Italian campaign, he always cared about handling tactfully the people he was to capture (Soysal, 1999, p. 220). Yet distinguishing Napoleon’s real plans from his fantasies is sometimes rather difficult. One can grasp well from the quoted passage: “In Egypt, I found myself freed from the obstacles of an irksome civilization. I was full of dreams... I saw myself founding a religion, marching into Asia, riding an elephant, a turban on my head and in my hand the new Koran that I would have composed to suit my needs” (Herold, 1962, p. 3). Whatever he had really imagined when expressing his thoughts was not as much important as his hidden agenda of manipulating religion (i.e., Islam) into his colonialist plans.

No propaganda can be possible unless it rests on reality. It must build on a foundation already present in society. The need to base propaganda on what already exists does not prevent a propagandist from going further. Thus, Napoleon could create something completely new from the “raw material” (Ellul, 1965, pp. 36–37). Napoleonic propaganda, especially in relation to war news, rests heavily on disinformation, which means false, incomplete, or misleading information. It embraces a kernel of truth surrounded by a fabric of lies (Welch, 2003, pp. 104, 106). Those who propagandize must first recognize as certainly as possible the terrain on which they will operate. They must know the sentiments, ideas, and the current tendencies among the people they are trying to reach. Any direct attack on an established, reasonable idea, durable judgment, accepted cliché, or fixed pattern can bring about the propagandist’s abject failure (Ellul, 1965, pp. 33–34).

Some propagandas inevitably weaken once revealed as a lie (Domenach, 1995, p. 100). In our case, the French had declared themselves as Ottoman allies as soon as the army set foot in Egypt. The misleading impression regarding the Ottoman-France alliance, that the French had initially portrayed was cleared with the declaration published by the Sublime Porte (Soysal, 1999, pp. 239–240). However, this declaration reached Egypt through the Mamluk beys, which French authorities could easily deny and manipulate (al-Jabarti, n. d., p. 146). For this reason, they would continue to distort the facts for a while up until the Ottoman army arrived in Egypt and the truth was completely revealed. The declaration undoubtedly provides an excellent example of counterpropaganda corresponding to some facts. Therefore, saying that it had no effect on the Egyptian Muslims would be difficult.

Propaganda works on a pre-existing basis and tries to use the conscious and unconscious emotions in people's souls (Domenach, 1995, pp. 67–68). Bonaparte had established his language and system of propaganda based on preliminary information and Orientalist literature, including travel accounts about the people in Egypt. At this juncture, Volney's travel account (*Voyage en Syrie et en Egypte, pendant les années 1783, 1784 et 1785*, published in 1787) was a guide to the French that did not mislead them in Egypt (Hentsch, 2008, p. 176). Volney's travelogue was one of the books Bonaparte had taken with him to Egypt and read carefully (Hourani, 1980, p. 82). Of course, Volney's observations were useful but insufficient. The perpetual guidance of the scientists and intellectuals who accompanied Bonaparte's military campaign was also a strategic support and source of knowledge for propaganda. They provided any necessary information and translated the proclamations written in French. Jean-Michel de Venture de Paradis, a French Orientalist, was one of the well prominent members of the Institut, served as military interpreter, and died during the siege of Acre. He did not translate Napoleon's expressions verbatim but interpreted them to their fullest strategic intent (Tageldin, 2011, p. 33). For this reason, his precious contributions to the Islamic propaganda should not be denied.

Propaganda cannot deny itself. It remains silent regarding its weak points (Domenach, 1995, p. 66). In this context, Menou and his period deserve to be analyzed from a closer perspective. The developments show that the French had completely lost their ability to act cautiously with respect to propaganda in the period of Menou. They appeared to have difficulty maintaining a coherent language of propaganda. Although Menou claimed to be at least an ostensible Muslim, his dialogues on Islamic issues were quite paradoxical. The style of questions he posed to the ulama when a legal or moral problem arose are interesting. When he wanted to know whether a deed was religiously appropriate, he would ask the ulama, "Is this permissible in your faith?" While asking this question, Menou was trying to show himself as acting in accordance with the orders of Islam. But without realizing, he had asked the question from the perspective of an outsider, a non-Muslim. Menou also considered the French law as equivalent to Islamic principles and saw no problem expressing that: "French law could not be opposed, just as among you your glorious Koran cannot be opposed" (al-Jabarti, 1994, p. 246). His expressions contradicted what he had claimed before about his embracing Islam. However, such contradictory statements were not limited to Menou. Another dialogue between the members of the diwan and the French expressed that "Egypt has definitely become a French possession. You must become conscious of that, and firmly embed it in your minds, just as you believe in the oneness of the Almighty God" (al-Jabarti, 1994, p. 277). This is a marked characteristic of the period. The French authorities constantly tried to draw analogies with Islamic elements to justify and strengthen their own claims. In doing so, they seemed not to realize that they were actually falsifying their own claims. Any propaganda that makes false promises inevitably turns against its practitioner

(Ellul, 1965, p. 22). In the final analysis, their argumentation is oxymoronic. To sum up, propaganda activities during the Menou period also remained limited to the members of the diwan and far removed from aiming at society. Therefore, their effectiveness is open to debate. I think the French might not really have cared about it anymore due to the complicated conditions in which they were currently stuck in the period just before the evacuation of Egypt, whether military or political. Their only desire was to leave the country as soon as possible.

The announcements and correspondence during the Menou period were generally addressed not to the Egyptian society but just to the members of the diwan. Therefore, neither the Kleber nor Menou period can be compared to that of Napoleon in terms of mass propaganda. Even though he had articulated some contradictory words, he did continue to make Islamic propaganda without interruption:

I [Abdallah Jacques Menou] have known that the Koran, that exalted scripture, includes only wise and true principles. Yet these would be neither wise nor true if they omitted instruction and study of the sciences whose application is of such great advantage to the welfare of people united in society. Nor can the Koran but commend order, as without order everything in this world is merely disaster and destruction... The best order for organizing this world entirely is the one that pays heed and follows completely the order emanating from the wisdom of God Most High. (You know) that the land and regions considered successful, happy, and prosperous are so only because its habitants are highly guided by the principles of sharia and laws that emanate from men of astuteness and understanding and are prepared for the path of justice and equity (al-Jabarti, 1994, pp. 225–226).

In the Menou period, the main emphasis in the correspondence with the members of the diwan was social stability. That's why Menou, sometimes kindly, sometimes threateningly, would constantly ask the shaykhs and the ulama to keep the Egyptians under control. In fact, such correspondence may have stemmed from Menou's residence being in Rosetta. The diwan apparently must have assumed more responsibility for maintaining social order due to Menou's absence as the central authority in Cairo. As a direct result, the diwan members remained as the target audience of the announcements. The textual structure of their propaganda shifted necessarily from manipulation to adhering to the truth. However, this does not mean that they had completely abandoned the propaganda. The last session of the diwan saw Menou's plans to dispatch the pilgrimage to Mecca and inaugurate a visit to Tanta to maintain the mausoleum of Sayyid Ahmad al-Badawi would be declared to the members of the diwan (al-Jabarti, 1994, p. 286; el-Khashshab, 2003, p. 140).

### **Agents of Propaganda: The Printing Press and the Diwan**

Administration or control of information flow is the firmest pillar of propaganda. The Egyptian society first witnessed the printing press during the French invasion of Egypt (1798–1801). The French brought with them printing presses that could print

in Latin and Arabic letters (Erol, 2020, pp. 176–177). At the turn of the 19<sup>th</sup> century in Egypt, the printing press was the only media of the period and thus a monopoly for publishing anything was gathered in the same hands. In this way, the French dominated the entire communication apparatus. They literally had a monopoly on disseminating and manipulating information. The printing press provided the French with the power of speed to spread information and the ability to control or censor the news according to their desire. Propaganda was launched via the printing press to employ censorship. In fact, propaganda takes over everything that can serve it. Alongside the publishing of two French journals, Marcel's printing house helped to publish texts written by the French for propaganda purposes (Erol, 2020, p. 178). Napoleon stated in his correspondence that they would be able to print 4,000 copies after setting up the printing house (Tageldin, 2011, p. 39). The amount was large enough to be able to reach every corner of the city. They printed propaganda texts there and posted them in the alleys and at crossroads. Traditional methods continued to be used as well. The French authorities occasionally utilized both at the same time. Notices were distributed both in written form and declared orally in public spheres, thus reaching more people. Combined with the printing press, scholars were at work translating French texts into Arabic. The proclamations were apparently written in French first and then translated into Arabic. The distributed pamphlets having error-riddled Arabic readily reveals this fact. The French army's practice of printing proclamations comprised generally of coercive and occasionally of threatening language was unlikely to have inspired awe in the Egyptian Muslims. Moreover, no sign of admiration was present in the chronicle of al-Jabarti toward the printing press (Gregory, 2019, pp. 76–77).

In addition to publishing announcements and notices, the occupation forces printed the letters sent by Muslim leaders to Cairo. For example, Sharif Ghalib, the sharif of Mecca, had sent a letter that was posted in the streets (al-Jabarti, 1998, pp. 128–129). The letter being worth printing emphasized his good economic relations with the French occupation authorities in Egypt.

The value of (dis)information, which has proven to be suitable for the apparatus of propaganda, is more precious than any other tool. As far as the functionality of propaganda, communication can be perpetual only when the message is received by an audience. In a community where nobody reads pamphlets, posting them to the walls of busy streets makes no sense, nor maintaining propaganda via this channel. Insisting on this method throughout the invasion implies that it had worked and convinced the Egyptians. This continues to raise some questions and has yet to completely dispel doubts.

Some political symbolic indicators exist in Islamic societies to demonstrate the state authority to their people. The two most important of these are to read khutbah and to mint coins in the name of the sultan. The French gave particular importance to these

two during the occupation. The coin continued to be minted in the name of the sultan. Likewise, the khutbah was read in the name of the Ottoman sultan (al-Turk, 1993, p. 101). The occupation authorities paid special attention to this policy as a complementary part of their Ottoman-French friendship image. Of course, such symbols can become meaningful when a full-fledged political-administrative structure dominates. It would make no sense otherwise, because such symbols are like a showcase of de facto domination. They necessarily complement each other and are inseparable. As in religious matters, providing the administrative stabilization of the country would favor the French. Political stability means security. The French can be said to have solved the security problem up to a point. The trade routes in the countryside were relatively under control. Health measures such as the imposition of quarantines to prevent the spread of the plague likely provided stability in the country as well. Similarly, a systematic “justice” propaganda was carried out through the trial of Sulayman al-Halabi, who had killed Kleber. Al-Jabarti (2013, pp. 139–158) gives wide coverage to the days-long trial of al-Halabi in his chronicle. At the end, any little sign of order or stability under the control of the French authority probably served the occupiers in presenting a positive image about themselves. One may even argue that such developments were more reasonable to the Egyptians than the Islamic propaganda. On the other hand, the proclamations were not the only thing operating to present the image of friendly French to the Muslims. They provided financial support for the celebration of *mawlid al-Nabī*, which occurred soon after the invasion. As far as is known from the sources of the period, Napoleon Bonaparte had insisted on the festival taking place as usual (Matti, 1966, p. 105). All the French soldiers also attended the festival (al-Jabarti, n. d., pp. 77–78; al-Turk, 1993, p. 112). The following year, a big celebration was organized in which the ulama, shaykhs, and notables attended alongside the French (al-Turk, 1993, p. 186). The French celebrated not only *mawlid al-Nabī*, but also other days important to the Muslims such as religious feasts (al-Turk, 1950, p. 60).

In connection with the policy of setting up good relations with the Egyptian people, the French made two strategic moves to conveniently rule Egyptian society. The first effort was to include a group of religious and political leading figures into the country’s administration. Bonaparte had established a diwan soon after the landing on July 25, 1798 chaired by Abdullah Al-Sharqawi, Azhar Shaykh of the time, with the ulama, shaykhs, and notables being appointed as members. They were expected to be intermediaries between the French authorities and the Muslims (el-Khashshab, 2003, p. 82). The diwan would assume a flexible buffer to some extent between the Egyptians and occupation forces, not only as a management apparatus but also by providing legitimacy to the French colonizers. By associating Muslim leading figures with the new regime, Bonaparte’s purpose seemingly was to gain advantage from their prestige to promote popular acquiescence to the French presence. Therefore, the diwan would be used as a propaganda apparatus as well as for its political and administrative benefits.

Perhaps it assumed a more vital mission in terms of propaganda. The members of the diwan were considered by the French as men of the French Republic's administration (al-Jabarti, 1994, p. 235). They had already been economically bound to the French authorities. For this reason, the members should behave at will as they'd been provided with regular salaries (al-Turk, 1993, p. 98). Given Egypt's chaotic situation, they must have continued their duty as members of the diwan, albeit reluctantly. The second effort is that the French used the diwan as a communicational channel very actively and effectively, whether to convey the decisions of the diwan regarding the Egyptians or to convey announcements to the public. In fact, this form of government was an important factor that ensured and consolidated French dominance over the Egyptian public as well as increased the effectiveness of the diwan as an administrative apparatus (Erol, 2021, p. 314). After all, the diwan had in practice functioned as a veneer of legality and order to disguise French greed and plunder (Bjorneboe, 2007, p. 131).

### **The Essence of Propaganda: Religious Terminology**

The French in the countries they had colonized "had for decades accommodated Islam in order to gain the trust and loyalty of the local populations and thus achieve its end goal of entrenching colonial rule" (Minawi, 2016, p. 72). Egypt chronologically might be registered at the top of their colonial list, if not permanently. The French had constructed their propaganda on two main bases, political and religious. Their flexible politically oriented propaganda had changed over time out of necessity. However, the religious aspect of the propaganda remained constant until the end of the occupation. In most of the proclamations, they mimicked the Quranic style (Tageldin, 2011, p. 14). The religious terminology employed by the French has basic features. The proclamations shared the same characteristics. They generally begin with the Basmala, followed by some advice and then informing the audience about current issues, with the ending accommodating threatening statements. The prayer phrases were also integral part of such notices. The arrangement changed over time, but the mental structure of the texts remained generally stable. Sometimes the advice section would be intertwined with the threats. In all cases, both advice and threats were operated through religious terminology. The French obviously did not refrain from using Hadiths and Quranic verses that would fit well with their propagandist aims. They skillfully exploited religious vocabulary to exert spiritual pressure and keep the Muslim community in obedience. In one notice, they took recourse to the Hadith "Fitnah (sedition) is asleep; may God curse the one who awakens it" (al-Jabarti, 1998, p. 81). They would warn the people via Islamic advice such as, "Attend to the matters of your religion and to obtaining your livelihood in this world; forgo unrest and evils and do not submit to temptation and passion. It is your duty to be content with divine judgement and show probity in order to be safe from perdition and from things you will regret" or "Be upright servants of God; be content with God's decree; let yourselves be guided



by the judgements of our Lord, who created you and shaped you” (al-Jabarti, 1994, pp. 67, 75).

The emphasis on Islam in the declarations is easily seen to have increased abruptly after the unsuccessful siege of Acre. For the first time, they explicitly quoted verses from the Qur’an: “Follow not the steps of Satan” (Surah Al-Baqarah: 164), “Obey not the commandment of the prodigal, who do corruption in the earth, and set not things aright” (Surah Al-Shu’ara: 151–152), “Surely thy Lord’s assault is terrible” (Surah Al-Buruj: 12), and “Surely thy Lord is ever on the watch” (Surah Al-Fajr: 14; as cited in al-Jabarti, 1994, pp. 110–111). As mentioned above, all these religious expressions in the proclamations were designed to win local support for the French army at the beginning against the Mamluks and subsequently the Ottomans. The invading army’s main and perhaps only concern was to persuade the Egyptians that the French were real Muslims. Once the French made the Egyptian people believe that they were real Muslims, they would tacitly and automatically make their occupation acceptable, and things would go smoothly. At least their hidden policy was aimed thusly. The insistence of the French to manifest themselves as Muslims would turn into a more professional nature in the future phases of the occupation:

Truly, God guides armies and grants victory to whomever He wishes. The burnished sword in the hand of His angel marches steadily in front of the French and crushes their foes (al-Jabarti, 1994, p. 233).

Islamic propaganda during the Napoleonic period of the invasion was more intense compared to other two periods (i.e., Kleber and Menou). This situation can be attributed to two reasons: It was beginning of the invasion, and Napoleon had an influential character. Most probably, the French made more effort in the first period because they cared about the first impression of the Muslims of Egypt. Al-Jabarti (1994, p. 125) compared Kleber with Bonaparte, reporting, “They [the Egyptians] did not observe a smile on his face [n]or a happy mien as that of Bonaparte, who had been cheerful and sociable with the gathered people and used to joke with them.” The differences in their characters inevitably reflected onto their politics. Although the French army was powerful in terms of both munitions and size, the image of the Muslim French was used again and again as a discourse of propaganda.

The last two periods (i.e., Kleber and Menou) almost completely differed from the first. During the Napoleonic period, the Ottoman army had yet to set foot in Egypt. Therefore, Napoleon only struggled with news or rumors regarding the Ottoman campaign to Egypt to wage war against the French. In other words, Bonaparte had enough empty space to maneuver conveniently. One can easily say that, after the intense propaganda activities of Bonaparte, almost no religious propaganda was made during Kleber’s period. Only two short notices exist, and both are about the general

amnesty and penalties regarding the second revolt. These were aimed at the members of the diwan and the leading figures of society who were responsible for paying the amount. Because each was related to specific persons, neither was printed or posted. As can be understood from their brevity, both were written using very formal language, the first beginning with “Victory belongs to God,” but accommodating no other religious terminology (al-Jabarti, 1998, p. 187).

Jacque Menou, who was appointed as commander in chief in the third and last phase of the invasion, had a very distinctive character. He had pretended to embrace Islam and married a Muslim Egyptian woman who was unwilling (al-Jabarti, 1998, p. 202; al-Turk, 1993, p. 243). When they had a child, he named him al-Sayyid Sulayman Murad Jacque Menou. His name interestingly evokes the name Sulayman al-Halabi, the assassin of Kleber; Murad also evokes the memory of a major Mamluk leader: Murad was the only one who had made peace with the Frenchmen. Menou’s conversion to Islam, taking the name Abdallah, and marriage with a local woman who was the daughter of a bath keeper raised some suspicion. However, European scholars apparently did not question this. When the French evacuated Egypt, he left his wife and son in Egypt. On the other hand, the marriage of Frenchmen with Muslim women was not a rare phenomenon limited to Menou. As al-Jabarti indicated, many Frenchmen were engaged to the daughters of local dignitaries. Their fathers permitted this due to their greed for power. At these weddings, the Frenchmen would pretend to embrace Islam and utter the two formulas of belief (al-Jabarti, 1994, p. 253). In addition to al-Jabarti, some historical sources of the period also stated many French to have converted to Islam during the occupation (al-Turk, 1993, p. 269). This situation probably cannot be evaluated otherwise. In other words, both the French and the Muslims were aware of what was really happening.

On the other hand, the occupation authorities attempted to maintain the relationships between the Muslims and Christians in accordance with the ancient custom. They informed the Christians never to eat or drink in the street or in the view of Muslims during Ramadan (holy month of fasting). For al-Jabarti (1994, pp. 71–72), they did all this to attract the hearts of the Muslims. Niquila al-Turk (1950, p. 60) was of the same opinion. Although they were right in a way, the stability of social order was the main concern for the French. Any activity satisfying people, albeit ostensibly, was done to serve this goal. Namely, what was applied was done for maintaining the political order, whether it rested on Islamic principles or not was less important. At same time, al-Jabarti did not hesitate to chronicle what he saw when he witnessed the French endeavor to adapt to Muslim customs. In this context, the French began to invite the leading religious figures, shaykhs, and merchants for *iftar* and *suhoor*. They would in turn attend the Muslim meals at the time of *iftar* and witness Islamic rituals and order. To al-Jabarti (1994, p. 75), they displayed a most remarkable adaptation and kindness to the Muslims by so doing.

The French frequently sought to keep their oppressive domination over the Egyptians alive and perpetual through the leaflets they'd distributed since the beginning of the occupation.

Abd al-Rahman al-Jabarti, a prominent Azhar scholar, seems to have meticulously included the leaflets distributed by the French in his history books. From the first to the last one, he criticized the problem-ridden or contradictory points in the leaflets. However, he did not maintain as long a critic of the others as he had for the first proclamation. In addition, al-Jabarti having reproduced the proclamations in his work by abstracting them from historical contexts prevented him from being able to describe the historical process in a holistic manner or from discussing and evaluating the changing and transforming content and style of the texts (Erol, 2021, p. 311).

### **Expanding the Target Audience of Propaganda**

The important thing here is that some notices were deliberately preferred to be written on the authority of the shaykhs as "Advice from all the ulama of Islam in Cairo." This form of speech was regularly repeated throughout the proclamations (al-Jabarti, 1998, pp. 78, 80). Saying that the letters and declarations expressing satisfaction with the French administration as written by the members of the diwan or written on their behalf had not only legitimized the invasion indirectly but also facilitated the embrace of the French presence would not be incorrect. To give a specific example, the letter sent on September 29, 1798 to Ottoman sultan and the sharif of Mecca can be considered as concrete evidence of French exploitation of the diwan and their Muslim members far beyond the borders of Egypt as a regional and even broader apparatus of legitimacy (Erol, 2021, p. 315). Al-Jabarti (1994, p. 34) preferred to give only a summary of the letter:

They mentioned that the French were the friends of the Ottoman sultan and enemies of his enemies, that coinage and Friday prayers were in his name, that the rites of Islam were kept up as they should, and more to the same effect. They said, too, that they were Muslims respecting the Koran and the Prophet, that they escorted the scattered pilgrims and honored them, giving those who walked mounts to ride, feeding the hungry and giving drink to the thirsty... also that they provided for the Prophet's birthday, spending sums for its organization... They also exert themselves to fulfill the offices connected with the Two Holy Cities.

This letter had two layers. As if the first had reflected the truth, the second one was made with the propaganda used in Egypt. Al-Jabarti (1998, p. 61) clarified that he did not believe the lies the French were telling. As clearly seen, this letter could have only one aim: to show the Ottoman authorities in Istanbul and Mecca that the French were accepted by Egyptian Muslims. Both authorities were important in connection to the current conditions in Egypt, the former as the administrative center and the latter as the religious center.

The fact that the ulama and leading figures of Muslim society were on the side of the French occupation could not just be restricted to being a member of the diwan. Napoleon had taken a group of people made up of ulama, merchants, notables, and military class as well as Copts and Syrian Christians with him when he went on his expedition to Syria. These people undoubtedly were taken to provide legitimacy and confidence. Napoleon can be said to have calculated well what kind of idea the Muslim notables accompanying the occupation army would give to the Muslim armies upon encountering them on the war front (Erol, 2021, p. 347). This is also true for the Christians. After all, many Christians were living in the cities along the campaign routes. The aim appears to have been to get the support of the Christian people as well. As in the invasion of Egypt, Napoleon sought to justify the campaign of Acre by claiming that it was for capturing the fleeing Mamluks. He continued his Islamic propaganda during the campaign of Acre along the route. Jazzar Ahmed Pasha, the Ottoman governor of Sidon, was declared as a new enemy alongside the Mamluks. Bonaparte issued decrees addressed to the Muslims in the areas of Gaza, Ramla, and Jaffa. He announced that the French army had come to this region to chase the Mamluks and the soldiers of Jazzar Ahmed (al-Turk, 1993, pp. 151–152). According to the French correspondence, people of the region called him a butcher because he had killed large numbers of people without differentiating between good and bad (p. 170). As the French had done upon setting foot in Egypt, they also tried to separate the people and the ruling class in their campaign of Acre. The rulers were tyrants who treated the people cruelly. The people did not deserve this. The French had come only to save them from this persecution and no other purpose. Their propaganda was constructed to persuade the people to think like them.

The French sought to extend their “Muslim image” beyond Cairo and even Egypt. They permitted and even patronized the Muslim pilgrimage as part of their efforts to appear as supporters of Islam (Dykstra, 1998, p. 135). The French also cared about organizing the process of the Kiswa (the cloth covering the Kaaba) during the Napoleonic period (al-Jabarti, 1994, p. 85). Menou adhered to Napoleon’s policy and personally took care of the reparation and restoration of the Kiswa. They sent it to Mecca in order to cover the Kaaba in the name of the French Republic on February 14, 1801. It was an opportunity not to be missed to use their propaganda projecting the image of “Muslim French,” one they used to the fullest. It was employed as a symbolic instrument to expand the target audience. Because the pilgrimage was obligatory for wealthy Muslims, the French seized the opportunity to reach all Muslims who’d come to the Kaaba for the pilgrimage from all over the Muslim world. The Surra procession (sending the donations of textile covers and money to the two holy cities, Mecca, and Medina) was an integral part of the Hajj and an old tradition dating back to the Abbasid period. Throughout the history of Islam, rulers of Islamic countries have paid utmost attention to this organization. They attempted to consolidate their

dominance and earn reputation by sending an annual Surra procession during the Hajj season. The Ottomans also followed this prestigious tradition. Over the course of the Ottoman period, Istanbul and Cairo had become two main centers for Surra organizations. Egypt had special importance for al-Kiswa al-Sharifa (Karal, 1938, p. 67). As such, the French had found a chance to assume this task during the occupation. No better opportunity could have been found for expanding the propaganda audience.

### **Subsidiary Elements of the Propaganda: British and Russian Hostility**

The French obviously worked their propaganda multifacetedly. They acted flexibly to compose the texts of the proclamations and updated the content of their propaganda according to the course of events (Erol, 2021, pp. 316–317). For instance, they had to modify the image of Ottoman-French friendship in the following period due to changing conditions, as Ottomans were set to wage war against the French and dispatch two armies, one by land and the other by sea. Due to remaining dysfunctional both at the levels of discourse and practice, the claim of alliance was in vain anymore and thus needed to be modified. By adapting to the conditions, they started to make anti-Ottoman propaganda and attempted to manipulate the Russo-Ottoman alliance. The reason was their fleet was arriving to plunder and destroy Egypt by cooperating with the Mamluks and Bedouins. No doubt this was complete disinformation invented by the French. Moreover, they had skillfully diverted the focus to the disbelief of the Muscovites: The Russians openly hate those who confess to the oneness of God and are clearly hostile to those who worship God and believe in His Prophet. The Russians hate Islam; they disrespect the Koran and believe in a trinity of which Allah is the third. As for the French, they by all means believe in the unity of God (al-Jabarti, 1994, p. 119). The Ottomans, acting alongside the Russians, were witnesses to insults against Allah at every moment. A Muslim in this position is in a worse situation than any infidel (al-Turk, 1993, p. 178). The proclamations also made claims indicating that the Russians wanted to capture Istanbul and would turn Hagia Sophia and other mosques into churches (al-Jabarti, n. d., p. 154; al-Turk, 1993, p. 106). As is seen in these texts, the French had increased the intensity of their religious propaganda through anti-Russian discourse and likely expected Muslims to question the Russo-Ottoman alliance. In the final analysis, their real expectation was that the Egyptians would oppose the Ottoman forces. The Egyptians probably did not believe this distortion. However, the French may have hoped that this manipulation would confuse the Muslims and at least initially prevent them from revolting or cooperating with the Ottoman soldiers. Interestingly, the French did not say a word about the British while conducting their anti-Russian propaganda. The actual threat was the British, not the Russians. The French should have been the ones who knew this best. In fact, Napoleon had said in his speech to his soldiers on the ship at the beginning of campaign that they would deal a deathblow to England (Bourrienne, 1836, p. 133). Above all, England was the

ancient enemy of France and thus the real target of her military campaign. Surely, they would also use the threat of England as a propaganda tool.

While the French had applied the rhetoric of the Mamluk tyranny on a local scale, they also employed hostility toward the British on a global scale. In particular, the discourse on Mamluk tyranny had been their underlying theme at the beginning of the occupation. It was a discourse that may have echoed for the Egyptian society more than the British. After getting rid of the Mamluk threat to some extent, they modified their propaganda by introducing a new enemy at the level of discourse, replacing the Mamluks with the British.

Upon taking a closer look at the English phenomenon, a meticulously positioned picture of this occurs as follows: The English were presented as the oppressors of humanity, heretics and thieves sowing enmity and disturbance and only seeking to exploit all the seas and world trade. The propaganda also claimed that, although the French had been in the past and still remained sincere friends of the Ottomans, animosity and hatred had been aroused between the two sides by the English, who were enemies of both the French and Muslims. In addition, the French tried to justify their own claims by asserting that the whole world knew the British to not be friends of the Ottomans (el-Khashshab, 2003, p. 119). With respect to French expectations, the Ottomans would eventually become aware that the French campaign to Egypt had sought only to strengthen the friendship between France and the Ottomans (al-Jabarti, 1994, pp. 233, 239, 277, 287).

### **The Echoes of Propaganda**

One cannot investigate the Egyptian society's reactions to the encounters of Egyptian Muslims with the French propaganda of Islam through primary witnesses apart from a few scholars of the period. However, some moments of crisis are able to give an idea of the people's reactions, because propaganda, claims, and deeds are interrelated. Propaganda not backed up by action may be nothing more than empty talk that creates dangerous illusions. In other words, propaganda gains truth through actions, and this is only possible when doubts disappear over a long process of experimentation (Domenach, 1995, p. 36). This is why propaganda demands total coherence. As Ellul (1965, p. 15) pointed out well, "Propaganda of the word and propaganda of the deed are complementary. Talk must correspond to something visible; the visible, active element must be explained by talk. Oral or written propaganda... must be reinforced by propaganda of action... You cannot have one without the other." Both must be used in combination. Of course, all this needs time and, in turn, provides the necessary confidence in the long run.

The claims in the proclamations the French had distributed were not coherent with their attitudes and actions. Although they insistently claimed themselves to be real Muslims,

French soldiers' behaviors, affronts to Islamic tradition, extortions, and violence indicated the exact opposite (Gran, 1979, p. 31). The destruction of mosques can be adduced to the factors that had decreased the impact of their Islamic propaganda. However, their inaccuracy was not just limited to administrative or moral faults. The French lifestyle, eating and drinking habits, cleanliness, and gender relations were also among the factors inevitably able to nullify their Islamic propaganda (Erol, 2021, p. 339). French entertainment activities such as theater and official celebrations such as Revolution Day ceremonies probably disturbed the Muslims of Egypt and can also be given as examples of French culture. In addition to their culture, which was peculiar from the standpoint of the Egyptians, the French had expanded non-Muslims' role in various levels of society, which turned Egypt's social hierarchy upside down (Findley, 2010, p. 27). For instance, they had established close relations with the Copts, appointing them to high level offices. Al-Jabarti (1994, p. 69) chronicled some dramatic changes in detail as follows:

Another development was the elevation of the lowliest Copts, Syrian and Greek Orthodox Christians, and Jews. They rode horses and adorned themselves with swords because of their service to the French; they strutted around haughtily, openly expressed obscenities, and derided the Muslims.

This close contact the French, who claimed to be Muslims and to love Muslims, had with non-Muslims is a striking matter. As can be seen from al-Jabarti's testimony, predicting that this exceptional change would create a very disturbing situation among the Egyptian Muslims would not be difficult. Surely, occupation forces cooperating with the ethnic, religious, and minority groups that are not dominant in the town upon entering is accepted as a general practice. For example, when the Mongol forces entered Damascus, the Nestorians and Armenians supported the occupation (Lewis, 1993, p. 51). In our case, however, French claims here had obviously contradicted with their actions. That's why it differs somewhat from previous examples of invasion.

The Cairo revolt, which took place on October 21-22, 1798, was a turning point in the relationship between the Egyptian people and the French army and offers a valuable perspective for understanding the ongoing situation. The social upheavals in Cairo had crystallized the situation as a catalyzer. This leaves no doubt that the Azhar ulama did not trust the claims Bonaparte declared in the proclamations. Al-Jabarti's chronicle revealed this fact in all clarity (Tignor, 1993, p. 9). Yet complex political and peculiar factors had occurred that would call the Egyptians into doubt. For example, because the Mamluk beys did not trust the Ottoman authorities, they thought for a while that the French army had come to Egypt with the permission of the Ottoman Empire (Kara, 1938, p. 79). Another factor affecting the propaganda the French tried to make is the letters exposing all the truth about the French. Three letters that had been sent to Mecca, Hallab, Tripoli, and Damascus had also reached Cairo on November 3, 1798, cursing and humiliating the Europeans (*taifat al-afranj*) and drawing attention to their corrupt beliefs, lies, and deceptions (al-Jabarti, 1998, pp. 75-76; Kara, 1938, pp. 107-108).

Meanwhile, al-Turk (1950, p. 100) emphasized that most French soldiers hated Menou because of his claim of being Muslim. Menou had responded to those who criticized his actions by writing, “Do these imbeciles who reproach me perhaps for having married a Muslim woman know that it is politics and the love of my country which directed me?” (Donath, 2012, p. 159). This reaction serves as a reminder to consider the inward echoes of Islamic propaganda among the French army in Egypt. Similar responses emerged in France regarding Napoleon’s Islamic propaganda as well. Because of these responses, Bourrienne (1836, pp. 159–160) found himself needing to defend Napoleon’s Islamic propaganda:

He neither learned nor repeated prayer of the Koran, as many persons asserted; neither did he advocate fatalism, polygamy, or any other doctrine of the Koran... He never set foot in a mosque; and only on one occasion... dressed himself in the Mahometan costume... His religious tolerance was the natural consequence of his philosophic spirit... And he found it necessary to act more like a Mussulman than a catholic... In every country he would have drawn up proclamations and delivered addresses on the same principle. In India, he would have been for Ali; at Thibet, for Dalai Lama; and in China, for Confucius.

Napoleon’s Islamic propaganda seems to have produced a wide area of influence and confusion within the Ottoman Empire and as well as in Europe. As a matter of fact, Napoleon through the public statements in France sought to clear up this complicated situation he had created himself. After his return to France, he declared his faith in Christ, and made public confession before all peoples, and informed the Ottoman Sultan of all these developments by sending a letter (al-Turk, 1993, p. 246). These statements were arguably made upon a request he’d received.

The thoughts of historians as the living witnesses of the period are also important in terms of understanding how the propaganda had echoed throughout society. Although we cannot be said to be very lucky in this respect, we do have some primary sources. The Muslim Azhari scholar al-Jabarti and the Lebanese Christian Niqula al-Turk were two historians of the period who’d chronicled the events of the occupation. Their records show nobody had been convinced of the Islamic propaganda the French made. Likewise, neither al-Jabarti nor al-Turk believed in the propagandas’ claims. Al-Turk in particular appears to have tried showing he was aware of everything. According to him, the French took such a path out of necessity (al-Turk, 1993, p. 111). In the same way, al-Jabarti emphasized his disbelief in Islamic propaganda of the French at every opportunity, albeit from a different point of view.

### **Conclusion**

Establishing good relations with the Egyptian people was at the center of the French occupation policy. They made great effort to adhere this policy during their stay in Egypt. This policy was embodied in setting up the diwan, an administrative unit made



up of prominent political and religious persons, and in issuing proclamations. These two complementary aspects composed the core of all their politics. All French authorities exploited Islam as a vehicle for controlling, if not colonizing, Egyptian society during the occupation. Napoleon undoubtedly was clearly the most influential figure in Islamic propaganda. His period could easily be distinguished from the rest of the phases of the occupation.

The main target of the occupation forces was political and military control of the society in the face of the potential threats by Ottoman and British intervention. The French continued to employ the diwan as a representative unit and the Islamic propaganda as a buffer of discourse to lessen any potential uprising and thus simultaneously social disorder, regardless of the changing conditions. In this way, the diwan should be considered as a concretely inseparable part of their policy toward religious propaganda. While they ostensibly at least shared some administrative responsibilities, the final decision maker was the French authority. The effectiveness of propaganda through the notables, ulama, and shaykhs was beyond doubt both local and regional. The French exploited their membership of the diwan and sent letters to the sharif of Mecca as if they had been written through the mouths of the ulama. The letters apparently had the specific aim of showing Egyptian Muslims' pleasure with the French's righteous and just administration of their homeland.

Alongside the diwan, the main purpose for executing a policy of Islamic propaganda was to win the people's respect and obedience to the French. They tried to show great respect for the Egyptians' religion and traditions. However, despite all their efforts, the French did not act consistently enough. In particular, the injudicious expressions of both Napoleon and Menou regarding Islam practically nullified the attempts at the time. In this regard, the effort to present an image of the "Muslim French" had no limit. Their exaggeration of Islamic propaganda appeared to have had just the opposite of what the French expected. The excesses that Napoleon performed while executing his well-known propaganda began to make him worthless in the eyes of the public after a certain point. His extreme claims of being the Mahdi and a Prophet would have no meaning in any Islamic society. Perhaps other allegations such as abolishing Mamluk oppression somewhat made sense to the Egyptians. Yet, all they wanted to see was justice and an acceptable stability. Projecting the image of "Muslim French" could have been both more reasonable and supportive by constructing social order and providing security. Instead of focusing on this, the French authorities increased the level of their Islamic propaganda. They worked continuously to present themselves as the best friends of Muslims. The French professionalized constructing a more Islamic language over time. They probably expected a greater application of Islamic expressions to be able to provide more convincing results.

The wide range of texts quoted sufficiently in this study reveal the statements in the proclamations printed and posted by the French to not have had anything to do with Enlightenment thought or the principles of the French Revolution. Contrarily, the French preferred to provide legitimacy for themselves entirely through religious terminology and Islamic propaganda. Of course, some small details did imply the political principles of modern Europe. However, such details as could be found between the lines by no means allowed for making any sensible generalization. Their presence may be linked to the failures the French had with the propaganda language they tried to establish instead of surreptitiously presenting Western thought to the Egyptian Muslims.

Consequently, one cannot argue that the proclamations as a form of seduction had lured Egyptians into thinking what the French had alleged, as Tageldin claimed. Furthermore, most Egyptians appear to have been less seduced by the proclamations that propagandized an image of “Muslim French” than they were worried about both invasion and instability. In this case, a reasonable question that is difficult to answer here is that, even though the Islamic propaganda did not arouse the expected response in the Egyptian society, why then had the French insisted upon it? One can argue that they had made more similar propaganda to reduce the detrimental results of their failures in struggling with crisis during the occupation of Egypt. Nevertheless, this seemingly contradictory situation might make sense only upon establishing a connection with France’s future plans for invading Egypt and with the broader colonialist context.

---

**Peer-review:** Externally peer-reviewed.

**Conflict of Interest:** The author declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

**Grant Support:** The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

---

## References

- Abu Lughod, I. (1963). *The Arab rediscovery of Europe: A study in cultural encounters*. Princeton University Press.
- Al-Jabarti, A. al-Rahman. (1975). *Al-Jabarti's chronicle of the first seven months of the French occupation of Egypt: Muharram-Rajab 1213 15 June-December 1798* (S. Moreh, Ed. & Trans.). Brill.
- Al-Jabarti, A. al-Rahman. (1994). *Abd al-Rahman al-Jabarti's history of Egypt* (Vol. 3; T. Philipp & M. Perlmann, Eds.; Daniel Crecelius, B. Abd al-Malik, C. Wendell, & M. Fishbein, Trans.). Franz Steiner.
- Al-Jabarti, A. al-Rahman. (1998). *Mazhar al-Taqdis bi-Zawal Dawlat al-Fransis* (Abd al-Rahim Abd al-Rahman Abd al-Rahim, Ed.). Dar al-Kutub al-Misriyya.
- Al-Jabarti, A. al-Rahman. (2013). *Ajā'ib al-Āthār fī 'l-Tarājim wa 'l-Akhbār* (Vol. 3; S. Moreh, Ed.). The Max Schloessinger Memorial Foundation.

- Al-Jabarti, A. al-Rahman. (n. d.). *Tarikh Muddat al-Fransis bi-Misr* (A. al-Rahim Abd al-Rahim Abd al-Rahman Abd al-Rahim, Ed.). Dar al-Kitab al-Jamii.
- Al-Turk, N. (1950). *Muzakkirat Niqula Al-Turk* (G. Wiet, Ed. & Trans.). Imprimerie de l'Institut Français d'Archéologie Orientale.
- Al-Turk, N. (1993). *Hamlat Bunabart ila-Sharq, Makhtuta Niqula Al-Turk* (A. Bashshur, Ed.). Jarrous Press.
- Bjorneboe, L. (2007). *In search of the true political position of the 'ulama, An analysis of the aims and perspectives of the chronicles of Abd al-Rahman al-Jabarti (1753-1825)*. Aarhus University Press.
- Bourrienne, L. A. F. (1836). *Memoirs of Napoleon Bonaparte* (Vol. 1). Richard Bentley.
- Burleigh, N. (2007). *Mirage: Napoleon's scientists and the unveiling of Egypt*. Harper.
- Domenach, J. M. (1995). *Politika ve propaganda* [Politics and propaganda] (Tahsin Yücel, Trans.). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Donath, C. (2012). *Persuasion's empire: French imperial reformism, 1763-1801* (Doctoral dissertation). University of California.
- Dykstra, D. (1998). The French occupation of Egypt, 1798-1801. In M. W. Daly (Ed.), *The Cambridge History of Egypt* (pp. 113–138). Cambridge University Press.
- El-Khashshab, I. (2003). *Le dîwân du caire 1800-1801: Édition, analyse et annotation du texte d'Ismâil El-Khashshab* (M. Afifi & A. Raymond, Eds.). Institut Français d'Archéologie Orientale.
- Ellul, J. (1965). *Propaganda: The formation of men's attitudes* (Konrad Kellen & Jean Lerner, Trans.). Vintage Books.
- Erol, H. İ. (2020). 1798-1850 arası Mısır'da matbaa: Tarih alanında neşir ve tercüme faaliyetleri. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 7(2), 171–208.
- Erol, H. İ. (2021). *Mısır'da tarihyazını: Fransız işgalinden Kavalalı Mehmed Ali Paşa dönemine*. İLEM Yayınları.
- Findley, C. V. (2010). *Turkey, Islam, nationalism, and modernity: A history, 1789-2007*. Yale University Press.
- Gran, P. (1979). *Islamic roots of capitalism: Egypt, 1760-1850*. Austin: University of Texas Press.
- Gregory, H. (2019). *On the margins of the Nahda: The life and intellectual world of Muhammad 'Ayyad al-Tantawi* (Doctoral dissertation). Harvard University.
- Hentsch, T. (2008). *Hayali Doğu, Batı'nın Akdenizli Doğu'ya politik bakışı* [L'Orient imaginaire la vision politique occidentale de l'Est méditerranéen] (Aysel Bora, Trans.). Metis Yayınları.
- Herold, J. C. (1962). *Bonaparte in Egypt*. Harper & Row.
- Hourani, A. (1980). *Europe and the Middle East*. University of California Press.
- Hourani, A. (1991). *Islam in European thought*. Cambridge University Press.
- Johnston, R. M. (1913). *Napoleon, a short biography*. Henry Holt and Company.
- Jowett, G., & O'Donnell, V. (2012). *Propaganda and persuasion*. SAGE Publications.
- Karal, E. Z. (1938). *Fransa, Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1797-1802)*. Milli Mecmua Basımevi.
- Lapidus, I. M. (2002). *A history of Islamic societies*. Cambridge University Press.
- Leith, J. A. (2003). Propaganda and mass persuasion: A historical encyclopedia, 1500 to the present. In N. J. Cull, D. Culbert, & D. Welch (Eds.), *Napoleon (1769–1821)* (pp. 260–261). ABC-CLIO.

- Lewis, B. (1968). *The emergence of modern Turkey*. Oxford University Press.
- Lewis, B. (1993). *Islam and the West*. Oxford University Press.
- Lewis, B. (2010). *Faith and power: Religion and politics in the Middle East*. Oxford University Press.
- Matti, M. (1966). Napoleon's Islamic policy in Egypt. *Islamic Quarterly*, 10(3-4), 103-116.
- Milson, M., & Bar-Asher, M. M. (2021). Shmuel Moreh's scientific achievements. In M. Hatina & Y. Sheffer (Eds.), *Cultural pearls from the East in memory of Shmuel Moreh (1932-2017)* (pp. 18-28). Leiden-Brill.
- Minawi, M. (2016). *The Ottoman scramble for Africa: Empire and diplomacy in the Sahara and the Hijaz*. Stanford University Press.
- Moreh, S. (2006). Napoleon and the French impact on Egyptian society in the eyes of al-Jabarti. In S. Moreh (Ed.), *Napoleon in Egypt: Al-Jabartī's chronicle of the French occupation, 1798*. Markus Wiener Publishing.
- Philipp, T. (1990). The French and the French Revolution in the works of al-Jabarti. In D. Crecelius (Ed.), *Eighteenth century Egypt: The Arabic manuscript sources* (pp. 127-140). Regina Books.
- Qualter, T. H. (1962). *Propaganda and psychological warfare*. Random House.
- Shaw, S. J. (1964). *Ottoman Egypt in the age of the French Revolution by Huseyn Efendi*. Harvard University Press.
- Soysal, İ. (1999). *Fransız ihtilâli ve Türk-Fransız diplomasi münasebetleri (1798-1802)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tageldin, S. M. (2011). *Disarming words: Empire and the seductions of translation in Egypt*. University of California Press.
- Tignor, R. L. (1993). Introduction. In S. Moreh (Ed.), *Napoleon in Egypt: Al-Jabartī's chronicle of the French occupation, 1798* (pp. 1-15). Markus Wiener Publishers.
- Vatikiotis, P. J. (1969). *The modern history of Egypt*. Cox & Wyman Limited.
- Welch, D. (2003). Propaganda and mass persuasion: A historical encyclopedia, 1500 to the present. In N. J. Cull, D. Culbert, & D. Welch (Eds.), *Disinformation*. ABC-CLIO.

## Ebedi Barış ve Askeri Sosyoloji İlişkisi Üzerine Bir İnceleme

Sedat Doğan<sup>1</sup> 

### Öz

Modern düşünce adına bir kırılmayı temsil eden Immanuel Kant'ın eleştirel dönemindeki politik yazıları her zaman önemini korumuştur. Kant'ın *Ebedi Barış Üstüne Felsefi Deneme* adlı metni bu yazılardan biridir. On sekizinci yüzyılın başlarında belirgin hale gelen ebedi barış gündemi, Kant'ın bu metninden anlaşılabilir, yüzyılın sonunda hala gündemdeydi. Bunun nedeni Otuz Yıl Savaşları'nın ardından kurulan Westphalia düzeninin dinamosunun Avrupa içinde hüküm süren savaşlar olmasıdır. Dönemin hemen her düşünürü savaş ve barış üzerine kafa yormuş görünmektedir. Fakat özellikle on dokuzuncu yüzyılda kurulup kurumlaşmaya başlayan sosyoloji açısından savaş ve savaş dolayısıyla asker ve ordu konuları, barıştan daha kalıcı bir gündem olagelmıştır. Sosyolojinin toplumsal gerçekliği tasvir etme ve tespit edilen sorunları çözüme yönündeki işlevi, toplumsal gerçekliğin bir parçası olarak gerçekleşmemiş bir barışı arzi bir konuya haline getiriyordu. Disiplinin özerkliği ve barışın arzi konumu nedeniyle asker, ordu ve savaş konusundaki sosyolojik birikim zamanla savaş ve barışın felsefi teorisine yabancılaşmıştır. İkinci Dünya Savaşı koşullarında çağdaş askeri sosyolojinin kurumlaşması ise klasik sosyolojideki birikimi bile ikincil hale getirmiştir. Bu gelişmelerin aksine, elinizdeki makale savaş ve barışın felsefi teorisi ile sosyolojik açıklaması arasında köklü bağlantılar bulunduğu varsayımına dayanmaktadır. Makalenin amacı, bu bağlantının bir örneği olarak, Kant'ın adı geçen metnindeki normatif önerilerin kendisine olgusal tespitlerin askeri sosyoloji perspektifinden incelenebileceğini göstermektir.

**Anahtar Kelimeler:** Kant • Ebedi Barış • Askeri Sosyoloji • Savaş • Politik Kriz

### Examining the Relationship between Perpetual Peace and Military Sociology

#### Abstract

Immanuel Kant's political writings, which represent a philosophical revolution in the name of the modern world, have always remained important. Kant's *Perpetual Peace* is one of these writings. The agenda of perpetual peace, which became evident in the early eighteenth century, was still on the agenda at the end of the century, as is evident from this text of Kant. The reason for this is that the dynamo of the Westphalian order established after the Thirty Years' War was the wars that prevailed in Europe. Almost every thinker of the period seems to have pondered on war and peace. However, especially in terms of sociology, which was established and institutionalized in the nineteenth century, war has become a more permanent agenda than peace. The function of sociology in describing social reality and solving identified problems made an unrealized peace as a part of social reality an accidental issue. Due to the autonomy of the discipline and the accidental position of peace, sociological knowledge of the soldier, army and war has become alienated from the philosophical theory of war and peace over time. The institutionalization of contemporary military sociology in the conditions of the Second World War made even the accumulation in classical sociology secondary. Contrary to these developments, the present article is based on the assumption that there are deep-rooted links between the philosophical theory of peace and sociological explanation of war. The aim of the article, as an example of this connection, is to show that the factual determinations on which the normative proposals in Kant's aforementioned text are based can be examined from the perspective of military sociology.

**Keywords:** Kant • Perpetual Peace • Military Sociology • War • Political Crisis

1 Sorumlu yazar: Sedat Doğan (Dr. Öğr. Üyesi), Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Kayseri, Türkiye.  
Eposta: [sedatdogan@erciyes.edu.tr](mailto:sedatdogan@erciyes.edu.tr) ORCID:0000-0002-0095-7836

**Atfı:** Doğan, S. (2022). Ebedi barış ve askeri sosyoloji ilişkisi üzerine bir inceleme. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42, 191-215. <https://doi.org/10.26650/SJ.2022.42.1.0103>

### **Extended Summary**

How can a connection be established between the philosophical theory of war and peace and its sociological explanations? For instance, one may pose the question, “Through which variables can a potential link be established between Kant’s text on perpetual peace and the current literature on military sociology?” While Kant does have a philosophical essay on perpetual peace, he does not have a separate text on war; on the other hand, the current military psychology is considered the specific sociological discipline on military service, the military, and war in which peace is viewed as an incidental theme. Despite the relationships philosophy has with the social sciences in general and sociology in particular appear disconnected, some points of contact are still identifiable. This article is based on the assumption that significant direct and indirect connections are present apart from the limited points of contact, especially in the case of Kant.

Kant’s critical philosophical project has evolved as a philosophical basis for legitimate science, secular morality, and perpetual peace, both nationally and internationally. Due to the political arena involving perpetual peace ultimately coming face to face with the historical world, however, this field can neither be characterized by moral principles not be the subject of scientific knowledge. Kant identified perpetual peace as a conceivable hope. Not only did European history witness events while Kant was alive that would show this hope to be practically impossible, some of Kant’s contemporaries and disciples appeared more inclined to develop a theory of possible absolute warfare. This situation resulted in Kant’s views on peace coming to a standstill as a frustrated utopia; in terms of the social sciences, the subject was stuck within the framework of political science and international relations. Historians are accepted from the sociological point of view to record individual wars in terms of what occurred, while philosophers explore the nature of war. In terms of sociology, war accordingly can first and foremost be explained or understood in terms of these individual events being social phenomena. In terms of our hypothesis, this scenario is a problematic distinction that was established in the 19<sup>th</sup> century.

In the conditions under which sociology emerged as an autonomous science, it possessed the claim of producing scientific knowledge about “that which is social” in the broadest sense. Since the first founding methodological studies of sociology, however, various sociological approaches have emerged in light of the nature of what is social and the conditions of knowledge, namely the issue of the object and meaning specific to sociology. The categories prominent in terms of the issue of object have perpetuated as social relations, social phenomena, social interactions, and social action. In terms of the issue of meaning, the basic distinction emerges between explanation and understanding. These similar alternatives that propel and govern a prospective research practice are clearly consistent with philosophical theories. In fact, the studies

that began under the conditions of World War II in Europe and America and gained momentum since the 1970s have added a detailed critique of the methodological issues in sociology to projects in regard to the general restructuring of the social sciences. However, no adaptation of these criticisms to military sociology has been observed nor the tendency of any study questioning the methodological foundations in military sociology. On the contrary, military sociology presents itself as a discipline that has emerged under the conditions of World War II.

The philosophical theories of war and peace within the self-presentation of military sociology clearly have not been able to find room within the discipline. Moreover, the assumption that archaic topics such as military service, the military, and war first came together in specific research within military sociology implicitly neglects classical sociology. In fact, military sociology has presented itself problematically as an autonomous discipline by seeking concrete, practical solutions regarding the issues within the US military since World War II. To accept the self-presentation of military sociology means to implicitly narrow sociology to the boundaries of specific research practices in accordance with American sociology. However, constructing a solid general framework for this discipline cannot be done by simply looking at military sociology studies, as the theoretical and social sources of the discipline are older. The closer one gets to these sources, the clearer the possible links become between the philosophical theories of peace and military sociology.

War is a relational notion that operates within a certain dynamic of change and continuity in terms of historical-social relations. The moment a war emerges within historical space, it cannot be positioned between the past and future by considering the war as a concrete object a researcher can hold or oppose with respect to its internal or external borders. For this reason, a given historical moment can by no means be characterized by a certain phenomenon with reference to an obligatory choice between a state of war and peace. However, current ideas have developed in the following directions: (i) historical warfare against an ahistorical ideal of peace, (ii) the historical incarnation of the ahistorical opposition of war and peace, and (iii) the historical dialectic and displacement between war and peace. The ahistorical category of these alternatives in moral and legal character also being essentially historical (i.e., the place of meaning being determined historically) shows the deep relationship among the three possibilities. Kant was the one to establish this relationship for the first time; this is because history as is known in Western thought parallels the relevant modernity, and Kant was the first to declare the original ahistorical context illegitimate by way of historically identifying the place meaning has in relation to the object of research. Thus, both sides of the historical and ahistorical (ideological) distinction in the social sciences are essentially based on a historical-relational ultimate basis in the sense of the “here and now.” The result of Kant’s attempt was the derivation of historical and

ahistorical categories from within what is historical contained in the logic of the sciences. The distinction between historical and ahistorical in sociology is seen between positivism and historicism in particular. However, this distinction is fictional, and the prevalent ahistorical category is actually ideological. Namely, this distinction is primarily embedded in a limited historical context through America during and after World War II in terms of contemporary military sociology.

The purpose of this article is to attempt to answer the research question using Kant's text *Perpetual Peace*. The article first points out the opening of the basic connection between philosophical theory and sociological explanation in general and then the interrelationship between the philosophical theory of perpetual peace and social analysis in particular. As a result, the searches for solutions to the highly diversified concrete, practical problems of military sociology have been conducted over a deep structure composed of theoretical and social sources, and this structure is problematic from a metatheoretical point of view.



Savaş ve barışın felsefi teorisi ile sosyolojik açıklaması arasında nasıl bir bağlantı kurulabilir? Soru, örneğin, Kant'ın ebedi barış metni ile mevcut askeri sosyoloji literatürü arasında olası bir bağlantı hangi değişkenler aracılığıyla kurulabilir şeklinde açılabilir. Kant'ın ebedi barış üzerine felsefi bir denemesi bulunurken savaş üzerine müstakil bir metni yoktur; cari askeri sosyoloji ise askerinin, ordunun ve savaşın özgül sosyolojik disiplini olarak düşünülür ve bu disiplinde barış arızı bir tema olarak görülür.<sup>1</sup> Felsefe ile genelde sosyal bilimler özelde sosyoloji arasındaki ilişkiler kopuk görünse de yine de bazı temas noktaları tespit edilebilir. Fakat sosyal bilimlerde konu özelleştikçe sınırlar netleşir ve sosyal bilim disiplinleri özgül alanına çekilir görünmektedir.<sup>2</sup> Bu durumda temas dolaylı olarak kurulur ki özellikle askeri sosyoloji söz konusu olduğunda temasın felsefi teorilerin siyaset bilimi ve uluslararası ilişkilerce alınılanmasından dolayı olduğu görülür.<sup>3</sup> Bu makale özellikle de Kant söz konusu olduğunda, doğrudan ve dolaylı önemli bağlantıların bulunduğu varsayımına dayanmaktadır.

Kant'ın eleştirel felsefi projesi; meşru bilim, seküler ahlak ve gerek ulusal gerekse uluslararası ölçekte ebedi barış yönünde felsefi bir temellendirme olarak gelişmiştir. Fakat ebedi barışı içeren politik alan, nihai kertede tarihsel dünyaya karşılık geldiğinden, bu alan ne ahlak ilkeleriyle karakterize edilebilir ne de bilimsel bilginin konusudur. Kant uluslararası ebedi barışın düşünülebilir bir umut olarak belirler. Avrupa tarihi henüz Kant yaşarken bu umudun gerçekleşmesinin neredeyse olanaksız olduğunu gösterecek olaylara sahne olmakla kalmadı, Kant'ın bazı çağdaşları ve öğrencisi konumundaki düşünürler olası bir mutlak savaş teorisi geliştirmeye daha eğilimli görünüyordu. Bu durum Kant'ın barış konusundaki görüşlerinin hüsrana uğramış bir ütopya olarak askıya alınması sonucunu doğurmuş, sosyal bilimler açısından konu siyaset bilimi ile uluslararası ilişkiler çerçevesine sıkışmıştır. Bu koşullar aynı zamanda sosyolojinin isim, metodoloji ve ilk teoriler düzeyinde kuruluşuna tekabül eder. Sosyoloji cephesinden bakıldığında, tarihçilerin tekil savaşları olan-biten açısından kaydettiği, felsefecilerin ise savaşın doğasını araştırdığı kabul edilir. Buna göre sosyoloji açısından savaş, her şeyden önce, söz konusu tekil olayların toplumsal olgular olması bakımından açıklanabilir veya anlaşılabilir. Varsayımımız açısından bu senaryo on dokuzuncu yüzyılda yerleşmiş sorunlu bir ayrımdır.

Sosyoloji özerk bir bilim olarak ortaya çıktığı koşullarda en geniş anlamda “toplumsal olan” hakkında bilimsel bilgi üretme iddiasına sahip olmuştur. Fakat sosyolojinin ilk

1 Gerçi klasik sosyolojide bu yönde fikirler bulunur. Comte'un insanlık tarihi veya uygarlık tarihi perspektifinden bakıldığında askerlik ve savaş uygarlığın bilinen en eski yaşam tarzına aittir ve ilerleme sürecinde ortadan kalkacaktır (Caforio, 2017b, s. 8). Çağdaş askeri sosyolojideki barış teması ise esasa ilişkin olmayıp koşullarla ilgilidir. Örnekler için bkz. (Moskos, 1992; Shaw, 1991).

2 Sosyolojinin özgül alanına çekilmesi, metateori tartışması olarak yürütülmüştür. Örnek için bkz. (Ritzer, 2001).

3 Askeri sosyoloji literatüründe Kant genellikle adı geçen iki disiplin üzerinden Hobbes, Clausewitz, Hegel veya Schmitt ile karşılıklı konumlandırılır. Örnek ve eleştiri için bkz. (Karaosmanoğlu, 2007).

kurucu metodolojik çalışmalardan itibaren, toplumsal olanın mahiyeti ve bilgi koşulları, yani sosyolojiye özgü nesne ve anlam sorunu eşliğinde farklı sosyolojik yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Nesne sorunu açısından öne çıkan kategoriler “toplumsal ilişki”, “toplumsal olgu”, “toplumsal etkileşim” ve “toplumsal eylem” olagelmıştır. Anlam sorunu açısından temel ayırım ise “açıklama” ile “anlama” arasında ortaya çıkmıştır.<sup>4</sup> Olası bir araştırma pratiğini sevk ve idare eden bu benzeri alternatifler muhtelif felsefi teorilerle tutarlıdır.<sup>5</sup> Gerçekten de Avrupa ve Amerika’da İkinci Dünya Savaşı koşullarında başlayan ve 1970’lerden bu yana ivme kazanarak devam eden çalışmalar, sosyolojideki metodolojik sorunların ayrıntılı bir eleştirisini genel olarak sosyal bilimlerin yeniden yapılandırılması yönünde projelere eklemlemiştir.<sup>6</sup> Fakat ne bu eleştirilerin askeri sosyolojiye uyarlanması ne de askeri sosyoloji özelinde metodolojik temelleri sorgulayan bir çalışma eğilimi gözlemlenmemektedir. Aksine askeri sosyoloji kendisini İkinci Dünya Savaşı koşullarında ortaya çıkmış bir disiplin olarak sunar.<sup>7</sup>

Askeri sosyolojinin benlik sunumu içerisinde savaş ve barışın felsefi teorilerine disiplin bünyesinde yer bulunamayacağı açıktır. Dahası asker, ordu ve savaş gibi kadim konuların ilk defa askeri sosyoloji bünyesinde özgül araştırma alanına kavuştuğu varsayımı zımnen klasik sosyolojiyi de ihmal eder. Gerçekten de askeri sosyoloji kendisini, sorunlu bir şekilde, İkinci Dünya Savaşı itibarıyla Amerikan ordusu bünyesindeki sorunlara yönelik somut-pratik çözüm arayışlarıyla özerkleşmiş bir disiplin olarak sunar (Başpınar, 2012).<sup>8</sup> Askeri sosyolojinin benlik sunumunu kabul etmek, zımnen sosyolojiyi Amerikan sosyolojisiyle uyumlu belirli araştırma pratiklerinin sınırlarına daraltmak anlamına gelir. Oysa sırf çağdaş askeri sosyoloji çalışmalarına bakarak bu disiplin için sağlam ve genel bir çerçeve inşa etmek mümkün değildir; çünkü disiplinin teorik kaynakları ve toplumsal kaynakları daha eskidir (Caforio, 2017, s. 7).<sup>9</sup> Bu kaynaklara yaklaştıkça barış konusundaki felsefi teoriler ile askeri sosyoloji arasındaki olası bağlantılar netleştirilebilir.

4 Askeri sosyolojide kurumsal eksende açıklama ve modelleri konu alan bir çalışma için bkz. (Nuciari, 2017).

5 Durkheim, Simmel ve Weber ile ilgili önceki çalışmalarımıza bakılabilir.

6 Örnekler ve tartışmanın güzergâhı için bkz. (GulbenkianKomisyonu, 1996; Layder, 2006).

7 Askeri sosyolojinin başlangıcı 1949 tarihinde Samuel A. Stouffer başkanlığında yapılan ve Amerikan ordusundaki uyum, motivasyon, liderlik ve iletişim gibi toplumsal karakterli sorunların tespiti ve çözümüne ayarlanmış olan *Amerikan Soldier* başlıklı alan araştırması olarak kabul edilir (Başpınar, 2010, s. 11). Disiplinin özerk kuruluşu açısından teorik nitelikteki çalışmalar, Huntington ve Janowitz tarafından üretilen ve yine Amerikan Okulu bünyesinde dikkate alınan eserlerle ilişkilendirilir (Caforio, 2017).

8 İlk çalışmalar, “sosyolojinin gerçek hayatta arzu edilen sonuçlara ulaşmada faydalı ‘sosyal teknolojiler’ üretebilme gücünün olduğunu ve tam anlamıyla işlevsel bir bilim olarak kabul edildiğini açıkça göstermektedir” (Caforio, 2017, s. 14).

9 Askeri sosyolojinin üç temel kaynağı; Napoleon sonrasında başlayıp on dokuzuncu yüzyılda şekillenen ordu ve savaş doktrini, kurucu sosyologların toplumla ilişkisi çerçevesinde ordu ve savaş konusu ele alıp konumlandırma tarzları, sosyoloji dışı disiplinlerin ordu ve savaş konusundaki çözümlemeleridir (Başpınar, 2010, s. 281).

Bu bağlantıları göstermenin iki farklı yolundan biri askeri sosyoloji üzerine metateorik bir inceleme, ikincisi ise felsefi teorileri besleyen toplumsal analiz üzerine keşifsel bir incelemedir. Metateorik inceleme kolaylıkla sınırlandırılmayacağından bu makalenin sınırlı aşacaktır, bu nedenle bu makalede ikinci yol tercih edilmiştir. Dolayısıyla elinizdeki makalenin amacı, araştırma sorusunu, Kant'ın *Ebedi Barış Üstüne Felsefi Deneme* isimli metni aracılığıyla yanıtlamaya çalışmaktır. Birinci bölümde genel olarak felsefi teori ile sosyolojik açıklama arasındaki temel bağlantıları açmaya, ikinci bölümde Kant'ın felsefi projesini Avrupa'daki krizle ilişkilendirmeye ve son bölümde özel olarak ebedi barışın felsefi teorisi ile ilişkilendiği toplumsal analiz arasındaki karşılıklı ilişkiye işaret etmeye çalışacağız.

### Kavramsal-Kuramsal Çerçeve

Bu bölümde varsayılan bağlantıların gösterilebilmesi amacıyla kavramsal-kuramsal bir çerçeve çizilecek, bu çerçeve Kant'ın felsefi projesi ile sosyoloji arasındaki ilişkiye özelleştirilecektir. Aşağıdaki pasajlarda işaret edilen bazı bağlantılar şöyle ifade edilebilir: (i) Söylem (kurucu tanımlamalar bağlamı), (ii) toplumsal gerçeklik (kavrayış ve davranış düzeni olarak tarihsel dünya), (iii) kavrayış modeli (paradigma), (iv) metodoloji (özümlü araştırma nesnesi ve bu nesnenin bilgisi), (v) araştırma pratikleri (kuramsal çerçeveler ile araştırma yöntem ve teknikleri).

Dünya kavramı, tarihsel bir mekânda varlık kazanan ve ilişkisel bir düzen ifade eden toplumsal gerçeklik anlamında kullanılmaktadır.<sup>10</sup> Farklı dünyaları birbirinden ayırt eden veya benzeştiren en köklü değişken, toplumsal gerçekliğin kuruluşunu çerçeveleyen söylemdir. Bu açıdan söylem, nesne ve anlam hakkındaki kurucu tanımlamalar bağlamını ifade eder. Böylelikle yalnızca teorilerin değil, paradigmanın da zemininde yer alan dilsel bir bağlama işaret eder –ki bu durum bilim felsefesi ve bilim sosyolojisinin gözden kaçırdığı noktadır. Dolayısıyla muhtelif bilimsel disiplinlerin özerk kuruluşları, nesne ve anlam sorunlarının açık veya örtük yanıtlarıyla kaimdir. Bu iki sorun alanına karşılık gelen araştırma pratiği metodolojidir.

Modern dünyanın ortaya çıkışına ilişkin tarihsel ve sosyolojik açıklamaların uzlaştığı argümanlara bakılırsa ilgili söylem “şimdi ve burada” ifadesiyle karakterize edilebilir. Bu demektir ki modernlik açısından nesne ve anlam sorunlarına bir çözüm içeren herhangi bir metodolojinin esası, “şimdi ve burada olma” bağıntısını sağlamayan her türden kendilik fikrinin, dolayısıyla tarih-dışı bağlamın iptalidir. Yani nesne ve anlam kavrayışını belirleyen kurucu tanımlamalar kendisine tarihsel-ilişkisel bir zemin tayin etmiştir. Bununla birlikte, matematiksel-mantık gibi doğal olmayan bir dizge hariç, kendisi aracılığıyla bilim yapılan yaygın doğal diller, kendiliklerin varsayıldığı bir

<sup>10</sup> Özellikle sosyal bilimlerin kendisini doğa bilimlerinden ayırma çabaları içinde Batı düşüncesinde dünya kavramının bu anlamı keşfedilmiştir –ki en bilinen kullanımı Dilthey-Heidegger hattındaki düşünürlerdedir.

mantık içermektedir.<sup>11</sup> Bu nedenle modern dünyanın, dolayısıyla modern kavrayış düzeninin hususiyeti gereği, tarihsel-ilişkisel bir zemine indirgenen nesne ve anlam kavrayışı, metodoloji marifetiyle, tarihsel olanın kendi içinde ikiye bölünmesiyle sonuçlanmıştır. Özel bir disiplinin kendisini kapalı bir dizge olarak sunma çabası ise dizgeye dışsal kurucu unsur nedeniyle söz konusu kendiliği, dolayısıyla tarihsel olanın içsel bölünmesini destekler.

Asli tarih-dışı bağlam geride bırakılmış olmasına rağmen bu bölünme sonucunda tarihsel olanın içinden yapay bir şekilde “tarihsel” ve “tarih-dışı” ayrımı türetilmiştir –ki söylendiği gibi bu dil ve düşünme ile müteakabil dizgelerin kaderidir.<sup>12</sup> Sosyal bilimlerin kuruluşundan bu yana, asli tarih-dışı bağlamın gayrimeşru kabul edildiği bir zeminde, metodoloji tartışması tarihsel ve tarih-dışı arasındaki karşıtlıkla sürmektedir. Bu karşıtlığın temayüz ettiği en bilinen ayırım pozitivism-tarihselcilik veya daha geniş anlamda natüralizm-hümanizm ayırımıdır ki epistemoloji bakımından açıklama-anlama ayrımı olarak süregelmiştir (Benton & Craib, 2008). Konumuz açısından, özellikle sosyoloji bünyesinde alan araştırmalarının disiplini baskı altına almış olduğu bilinmektedir. Çizilen kavramsal-kuramsal arka plana göre, bu ve benzeri ayırımlar ile bu ayrımı aşma yönünde beliren ara seçenekler, nesne ve anlam kavrayışlarının tarihsel-ilişkisel olması bakımından aynı söylemin tezahürleridir. Bu arka plan aynı zamanda teori-pratik (kuramsal çalışma ve alan araştırması) arasında sorunlu bir ayrımı da gündeme getirir.<sup>13</sup>

Asli tarih-dışı bağlamın iptali, modern bilim söylemi açısından, felsefenin bir tür bilim felsefesine indirgenmesiyle sonuçlanmıştır; çünkü bizim tarafımızdan keşfedilmeyi bekleyen bir kendindeliliğin yokluğunda, tarihsel-ilişkisel tezahürler muhtelif açılardan farklı bilimlerin özgül konuları haline geldiğinde felsefe geleneksel rolünü sürdüremez. Süreci içinde her bir disiplin de zamanla bir noktada yoğunlaşan tartışmalara dayanarak özgül nesne alanını ve araştırma pratiğini özelleştiren alt disiplinlere ayrılmıştır. Bu süreçlerin sonucu, tarihsel olanın kendi içinde uzlaşmaz gözükken iki farklı kategoriye bölünmesinde olduğu gibi, sosyal bilimlerle felsefenin, alan araştırmasıyla kuramın ve nihayet alt disiplinlerle bağlı buldukları disiplinlerin birbirine yabancılaşması olmuştur. Askeri sosyolojinin yalnızca bu bağlantı noktalarına

11 Dilin ve düşüncenin yanlış yapılaşması, Kant’tan bugüne gündemdedir. Kendisini bütünüyle bu anlayış üzerine kuran felsefi akımlardan başka sosyolojide de Comte’tan Elias’a pek çok sosyologda bu anlayışın izi sürülebilir (Öner, 2011; Elias, 2016). Bu anlayışlar farklı tarzlarda kendinelik ve dolayısıyla tarih-dışı bağlamın sorunlu olduğunu düşünür; örneğin Elias için sorun dilin tözü bir biçimde yapılaşmış olmasıdır.

12 Dizge dışı kurucu unsur ihdası bir mantık sorunu olarak algılanabilir. Ayrıntılar için bkz. (Özlem, 2004).

13 Bourdieu, Kant’ın “kavramsız görü kör, görüşüz kavram boş” önermesini, bu tartışma bağlamında “teorisiz saha kör, sahasız teori boş” önermesiyle güncelleştirmek suretiyle özgün metodolojisini geliştirmiştir (Bourdieu & Wacquant, 2003). Bu aynı zamanda Bourdieu ile benzer çabalar içindeki çağdaş sosyologların burada çizdiğimiz kavramsal-kuramsal çerçeveye aşinalığını gösterir ki yine Bourdieu’nün *Ayırım*’ı Kant atıflarıyla felsefe ile sosyoloji bağlantıları için önemli bir kitaptır.

değil, klasik sosyolojiye de görece yabancılaştığı<sup>14</sup> ve nihayet benlik sunumundan ve yaygın araştırma pratiğinden izlenebileceği gibi kapalı bir dizgeymiş gibi temayüz ettiği söylenebilir. Aşağıdaki bölümde kendinelik ve asli-tarih bağlamın iptaliyle ilgili bu arka planın Batı düşüncesi içinde ilk defa Kant tarafından temellendirildiği ve düşünme alanlarına genişletildiğine işaret edilecektir.

### **Avrupa ve Kant ya da Üç Kriz ve Üç Kritik**

Kant, kendi projesini Kopernik Devrimi ile benzeştirmesinden anlaşılacağı gibi, nesne ve anlam sorunlarının tarihsel-ilişkisel bir bağlama irca edilmesi gerektiğini kesin bir şekilde temellendiren kişidir. Proje, Avrupa tarihindeki üç büyük krize karşı üç büyük kritik tarafından temsil edilir: Bilim, ahlak, politika alanlarındaki krize karşılık sırasıyla *Saf Aklın Eleştirisi*, *Pratik Aklın Eleştirisi* ve *Yargı Gücünün Eleştirisi*. Kant söz konusu krizlerle ilişkili üç temel soruyla uğraşır: Neyi bilebilirim ne yapmalıyım ve ne umabilirim? Amacı bu sorulardan hareketle “insan nedir?” sorusuna modern dünya adına kapsamlı bir yanıt vermek ve bu yanıtı tüm açılımlarıyla felsefi olarak temellendirmektir (Kant, 1993).

Bilimsel kriz açısından rasyonalizm ile ampirizm arasında basit bir sentez yerine bakış açısında devrim önerir. Kant’a göre bilme uzay-zamana tabi ilişkisel bir tarzda biçimlenir ve bilginin konusu olan her şey zamansal olduğundan ilişkiselliğin zamansal özelleşmeleri “töz”, “etkileşim” ya da “nedensellik” şeklinde tezahür eder (Kant, 1993). Yani kendinde varlık anlamında töz yerine bir ilişki tarzı olarak töz fikri geçmiştir; elbette bu durumda tarihsel-ilişkisel bağlam esas olacaktır. Bu durumda özgül mekânı tarih olan politik dünyanın nesnel/evrensel ahlaki eylem kodları açısından nasıl düşünüleceği temellendirilmelidir.<sup>15</sup> Ahlaki kriz açısından bakıldığında Kant insanı bilim, ahlak ve politika dolayısıyla çok yönlü bir varlık olarak ele almak istemesine rağmen tevarüs ettiği literatürdeki yanıtlar tek boyutludur ve düalist bir çerçeveye sıkışmıştır (Kant, 2007, s. 45). Tek boyutluluk insanın farklı yönlerinin teoloji, bilim veya reel politik perspektifi içinde eritilmesiyle; düalizm ise insan doğasına ilişkin iyi-kötü varsayımlarıyla ilgilidir. Bu varsayımların aynı zamanda savaşın ve barışın doğasına ilişkin fikirlere eklenmiş olması ise durumun vahametini gösterir. Oysa insan, doğası gereği iyi veya kötü değildir, aksine iyi veya kötü ilkelerin kabulünün bilgiye gelmez ilk sebebini barındırır. Kant insanın doğasındaki iyiye yönelik aslî zemini (fitrat), üç unsurdan oluşan hiyerarşik bir yapı olarak sunar (Kant,

14 Örneğin mikro sosyolojik olmayan yaklaşımlara yabancılaşma disiplinin Amerika’daki doğuşuna koşuttur. Askeri sosyolojinin özerk doğum yerinin Amerika olması, ülkenin dünya siyasetindeki etkinliğiyle alakalıdır ve disiplinin kuramsal çözümlene araçları ve yöntemi Amerikan tipi sosyolojiye uygun olarak gelişmiştir: (i) Nicel analiz, (ii) psikolojiye yakınlık, (iii) toplumsal sorun odaklılık, (iv) kamusal-sivil fonlama (Başpınar, 2012, s. 282).

15 Yani kendinelik ve asli tarih-dışı bağlamın yokluğunda, her durumda tarihsel bir mekânda tezahür eden toplumsal-politik dünya için temel sabitelerin ne olduğu sorunu ortaya çıkmıştır. Örneğin Comte ve Durkheim’in insanlık dini ve seküler ahlaki çimento arayışı bu sorunla doğrudan ilgilidir (Öner, 2011).

2007, s. 51): *Hayvansal yapı, kişilik yapısı ve insani yapı*. Ahlaki kriz açısından Kant'ın çözümü, insanın kişilik yapısıyla ilgilidir: (i) Kişilik yapısının zemini aklın pratik işleyişi olduğundan bu alanda bilime el çektirilmelidir, (ii) hayvansal yapıdan farklı bir yön söz konusu olduğundan insanın doğal çıkarları devre dışı bırakılmalıdır, (iii) insani yapıdan farklı bir yön söz konusu olduğundan iyi-kötü kataloglarıyla temayüz eden teolojik veya politik reçeteler devre dışı bırakılmalıdır (Kant, 1999).

Kant'ın tevarüs ettiği haliyle politik krize işaret eden soru ise şudur: Doğa ve toplum içinde özgürlük mümkün müdür? Nitekim modern bilimsel söylemde bireyi kuşatan doğanın ve toplumun onun üzerinde zorlayıcı güç uyguladığı kabul edilir. Bu soru, doğal ve toplumsal gerçekliğin muhtelif yönlerine itibarla zenginleştiğinden, her zaman düşünce tarihinin en renkli konularını içeren tartışmalara sahne olmuştur. Descartes'tan Leibniz ve Spinoza'ya, Hobbes ile Locke'dan Rousseau'ya değin hemen her düşünür bir şekilde bu soruyla ilgilenmiş ve teoloji, politika, ahlak psikolojisi, teorik biyoloji ve hatta estetik dolayısıyla soruya muhtelif yanıtlar vermişlerdir. Fakat bu yanıtlar istisnasız bir şekilde Avrupa tarihindeki süreklilik-değişim dinamikleri içinde şekillenmiştir ve değişimin dinamosu savaştır. Bilimden ayırıştırılan ahlak alanında “Yapmalısın!” buyruğu işitilebilir hale gelmiş ve ahlakiliğin metafizik temellendirmesi verilmiştir. Fakat bu seslenişin anlamlı olabilmesi için insanın “yapabilir” olması gerekir. Oysaki özgürlüğün açtığı kaotik eylem olanağı içinde insanın “yapabilir” olma durumu, bilimsel bilginin konusu değildir. İşte üçüncü kritik bu bağlamın temellendirilmesini, takip eden tarih, din, hukuk ve politika yazıları ise açılanmasını konu edinir.

Üçüncü kritik, yargı gücünün sağaltılmasıyla uğraşır. Yargı gücü, özeli genel altında düşünmemizi mümkün kılan yeti, bizatihi düşünme yetisidir. Bu yeti teorik akılda olgusal, saf pratik akılda ise normatif açıdan özeli genel bir yasa altında düşünmemizi sağlar: Doğa yarası ve ahlak yarası. İşte Kant'ın tarihsel dünyaya ilişkin bakış açısında devrim yaptığı yer burasıdır; politik kriz elimizdeki herhangi bir yasa olmaksızın yargı yetisinin özel bir çalışma tarzının keşfiyle çözümlenir. Yargı gücü, bir olgu ya da olay ile ilgili olarak özeli genelin altında düşünme yetisidir ve genelin verili olduğu durumda *belirleyici*, verili olmadığı durumda ise *düşünümse*ldir (Kant, 2016, s. 23). Yani biz özel bir olgu ya da olayla karşılaştığımızda onu, kendisi altında düşünebileceğimiz genel bir kavrama sahipsek düşünmemiz aslında bir tür kümeleme işlemi icra eder. Fakat elimizde böyle bir genel kavram olmadığında, kümeleme işlemi bilindik tarzda gerçekleşmez. Toplumsal gerçeklik de özgür insanın eylemleri *aracılığıyla* varlığa gelen tarihsel bir dünya olarak tekillik arz ettiğinden genel bir yasa altında kavranamaz.

Şu hâlde, tarihsel dünyayı; “şimdi ve burada”, “biz”, “umut” ettiğimiz “dünya” idesi altında “inşa” edebiliriz. Kant bazı yerlerde bu insanın ampirik açıdan bilme isteğimizi tatmin edecek malzemeye tahkim edilebileceğini söyler; ama bu *a priori*

zemin kesinlikle oradan türetilemez. Bu demektir ki ebedi barış, bir yönüyle, yapılaşmış bir dil ve düşünme alışkanlığının yerine yenisinin geçirilmesine ilişkin kolektif bir süreçtir. Nitekim yargı gücü bağlamında şu üç düşünme ilkesi belirlenebilir: Kendi için (önyargısız) düşünmek, başka herkes için (genişletilmiş) düşünmek ve her zaman tutarlı düşünmek (Kant, 2016, s. 109). Yani mevcut politik kriz içinde, bilimin ve ahlakın doğrudan rehberliği olmadığına göre “Neyi umut edebilirim?” sorusunun yanıtı, her ne kadar herkes kullanmaya yatkın ve hevesli olmasa da akıl sahibi varlıkların düşünme yetisine bağlanmıştır. Gerçi “aklını kullanma cesareti göster!” mealindeki Aydınlanmacı otonomi çağrısı da doğanın planın uyarınca bireysel failliği aşan toplumsal ve tarihsel bir sürece vurgu yapar (Wood, 2009, s. 35).

Bu bakış açısı, aynı zamanda, sosyolojideki muhtelif tasnif ve yorumlamaları mümkün kılan en sofistike yöntemlerden birinin temelini teşkil edecek olan “ideal tip” yaklaşımının, ilk defa temellendirilmesi anlamına gelir. İlerleme idesi altında düşünülebilecek olan bu plan, aydınlanma çağından aydınlanmış bir çağa geçiştir: Konumuza itibarla söylersek, doğa, insanın ahlak ile yaşam arasında uyumlu bir kültürü bizzat insanın kurmasını ve zaferin hukuk alanında olmasını ister. Öyle ki Kant eleştirel felsefi projesini klasik metafizikçilere karşı savaş metaforu altında geliştirebileceği halde, onları bu yanılsamaya sürükleyen zihinsel yetilerin yargılandığı bir mahkeme metaforuyla sunar (Geier, 2018). Doğanın bilinemediği halde düşünülebilir olan planı, insan türü açısından kültürün gelişimidir; doğamız ile ahlaklığımızın, mutluluğumuz ile erdemliliğimizin birleşmesidir.<sup>16</sup>

Kant meseleyi “toplum dışı toplumsallık” kavramıyla açar; buna göre insan; “toplum dışı” yönüyle kendi eylem ilkelerine göre eyleyken, “toplumsal” olan yönüyle bir tür belirlenim içindedir. Doğanın varsayılabilecek planı gereği, bu iki doğa arasındaki mücadelede biriken tüm yetenekler, tür olarak insanlığın gelişimiyle sonuçlanır. Yani savaşı bir dünyaya atıfla dile getirilen uluslararası ebedi barış, yargı gücü açısından savaştan bağımsız bir dünya hali olarak düşünülemez. Kant bu argümanları geliştirirken bütünüyle Avrupa’nın yakın tarihinde yaşananlara ilişkin toplumsal analizler bulunur. Yani denemede dile gelen normatif argümantasyon, denemede dile gelmeyen olgusal tespitlerle iç içe geçmiştir. Olgusal tespitler genellikle memnuniyet verici değildir, fakat Kant önerdiği yeni bakış açısıyla, olan biteni farklı bir şekilde yorumlamıştır.<sup>17</sup>

### **Politik Kriz ve Ebedi Barış**

Ebedi barış tüm insanlara mı hitap eder, savaş heveslisi yöneticilere mi, yoksa bu tatlı rüyaya tutulmuş filozoflara mı? Kant’ın denemenin ilk cümlesinde sorduğu bu soru, felsefecilerle ilgili yaygın bir algıyı ifade eder. Algıya bugün de pek yabancı sayılmayız; ironik ifadelerine bakılırsa, filozofların devlet meseleleri hakkındaki

<sup>16</sup> Kant’ın bu fikirleri işlediği başka bir metni için bkz. (Kant, 2014).

<sup>17</sup> Kant’ın Fransız Devrimi’ne bakışı konusunda bir yorum için bkz. (Arendt, 2005).

teorileri “devlete en küçük bir zarar vermekten aciz, boş fikirli ukalaların” (Kant, 1960, s. 7) sözleri olarak algılanmaktadır. Şu hâlde en azından bu algıya sahip olanların kendi kendileriyle çelişmemeleri için bu denemeden korkmalarına gerek yoktur. Yerleşik algıya atıfla fikirlerinin sorumluluğunu üstlenmek istemese de denemesinde görülebileceği gibi ayakları yere gayet sağlam basar.

Kant tatlı bir ebedi barış rüyası gördüğünü düşünmemektedir. Aksine politik krize ilişkin belirli bir açıklamalar seti geliştirmiştir –ki bunlar özgün yöntemi gereği aslında bir tür metateorik araç veya bir test prosedürüdür. Denemenin girişindeki ifadeler açısından konu, politika-bilim ilişkisiyle başlamış görünüyor. Mevcut politik duruma bakılırsa ebedi barışın yurdu mezarlıklardır; çünkü ebedi barış çağrısının kendisine yönelebileceği insanlar tembellik ve korkuyla iradelerini yöneticilerine emanet etmiştir (Kant, 2014), yöneticilerin ise devlet meselelerinde tıp, ilahiyat ve hukuk karşısında felsefeye kulak vermek gibi bir niyetleri yok gibidir.<sup>18</sup> Şu halde, en azından ulusal ölçekte bir düzen tesis edilmiş görünür, fakat uluslararası ebedi barış gündemi ne yenidir ne de salt felsefidir.

Denemenin yazımı açısından hepsi de doğru olan muhtelif gerekçeler öne sürülebilir. Güncel gerekçe II. Friedrich Wilhelm’in 1795 Mart’ında Birinci Koalisyon Savaşı’ndan çekilmesi ve akabinde Prusya ile Fransa arasında imzalanan Basel Barış Antlaşması olarak gösterilir (Kuehn, 2017, s. 390; Geier, 2018, s. 269). Fakat her durumda Kant’ın en azından yüzyılın başlarından beri süregelen ve Prusya kralının da katıldığı canlı bir tartışmaya dâhil olduğu açıktır –ki Kant’ın özellikle gençlik döneminde yakın takipçisi olduğu Leibniz’in Almanca konuşan halklar lehine bir takım felsefi-politik projelere imza attığı bilinmektedir.<sup>19</sup> 1713’teki Utrecht Barış Konferansı’nda Fransa delegasyonu bünyesinde yer alan reformist düşünürlerden Abbe de Saint Pierre Avrupa’da ebedi barış üzerine yazmış ve 1782’de Rousseau bu eser üzerine yaptığı çalışmada kendi önerisini temellendirmiştir (Çınar, 2017). Saint Pierre’in argümanı, Avrupalı liderlerin, çıkarlarının barış ortamında daha iyi korunacağına ilişkin rasyonel bir karara erişmek suretiyle Avrupa’da bir tür birlik tesis edebileceği yönündedir. Rousseau’nun egemenliğin doğasına ilişkin fikirlerinin Hobbes’un fikirleriyle benzerliği, onu Saint Pierre’in önerisini, uluslararası toplumun genel iradesinin mutlak gücüyle garanti almak gerektiği sonucuna götürür. Fakat Rousseau için uluslar üstü bir egemen gücün varlığı, devletler arasındaki savaştan daha tehlikeli olabilir. Kant için Saint Pierre’in aksine çıkara dayalı bir ebedi barış düşüncesi ebedi barış fikrine aykırı olurdu, fakat Rousseau’nun aksine ebedi barışın uluslar üstü bir mutlak egemen güç gerektirdiğini düşünmek zorunda da değiliz.

18 Kant bu meseleyi fakülterlerin çatışması yönünde önemli bir gündem olarak da önüne almıştır (Kant, 1979).

19 Leibniz bir yandan Avrupa’da iki büyük mezhep arasında birlik kurmaya yönelmiş, diğer yandan güçlenen Fransa’yı Osmanlı’ya karşı kıskırtmak suretiyle komşusu durumunda bulunan Alman halkların rahatlamasına çalışmıştır (Hentch, 1996; Hazard, 1981).



Kant'ın denemesi iki bölüm ve eklerden oluşur: (i) Devletler arasında ebedi barışın ön maddeleri, (ii) ebedi barışın nihai maddeleri ve (iii) üç ek. Ebedi barışın altı ön maddesi söz konusudur ve bunlar devletlerin riayet etmesi bakımından yasaklayıcı kanunlardır. Bazıları derhal uygulanması gereken bükülmez kanunlar iken, bazıları vazediliş amacına hâle getirilmeksizin koşullara itibarla yoruma ve ertelemeye açıktır. Bu maddeler arasındaki farklılara bakıldığında bile, örneğin daimi orduların dağıtılması, Kant'ın devlete karşı sorumluluk hisseden bir vatandaş olarak durum analizine dayalı konuştuğu fark edilebilir. Nihai maddeler, ulusal ölçekte kamu hukuku, uluslararası ölçekte devletler hukuku ve dünya ölçeğinde dünya vatandaşlığı hukuku açısından üç madde içerir. Ekler ise sırasıyla ebedi barışın teminatı, ebedi barışın gizli maddesi ve ahlak ile politika arasındaki çatışma ve uyumu konu edinir.

Derhal koduyla gündeme gelen birinci ön madde şudur: “İçinde gizlenmiş yeni bir harp vesilesi bulunan hiçbir antlaşma bir barış antlaşması sayılamaz” (Kant, 1960, s. 9). Kant'a göre ateşkes, tarafların bir sebeple ileride ortaya çıkması muhtemel ilk fırsatta ara verdikleri iddialarını sürdürmek üzere kötü niyetle savaşa ara vermesidir ki bu yönetici onuruna yakışmaz. Kant bu argümanın, reel politikayı yönlendiren temel ilkeler açısından skolâstik sayılacağı farkındadır; çünkü bu ilkelere göre devletin gerçek zaferi mutlak güç uğruna her yola başvurmadır. Machiavellici geleneğe gönderme yapan bu maddenin Avrupa'daki cari savaş doktrinine ve pratiğine ilişkin bir açıklama içerdiği söylenebilir. Bu argüman henüz yalnızca birer olgu olarak savaşın ve barışın doğası hakkında konuşuyor, savaşı kendinde kötü ve barışı kendinde iyi algılıyor gözükür; fakat durum böyle değildir (Karaosmanoğlu, 2007). Kant'ın eleştirel felsefi projesinin gayri meşru ilan ettiği klasik metafiziksel çerçeveler kabul edilmediği sürece iddia edilemez. Kısacası ilk bölümde açıklandığı gibi savaş ve barışın özcü kavranışı Kant'a kolaylıkla atfedilebilecek bir fikir değildir. Buna göre Avrupa tarihinin gidişatı içerisinde politik kriz, birer ideal tip olan “savaş hali”, “geçici barış (ateşkes)” ve “ebedi barış” altında düşünülmektedir.<sup>20</sup>

Kant yorumu ve ertelemeye açık ikinci ön madde olarak şunu söyler: “İster küçük ister büyük olsun, hiçbir bağımsız devlet, diğer herhangi bir devletin hâkimiyeti altına tevarüs, mübadele, alım-satım veya hibe yollarıyla asla geçmemelidir” (Kant, 1960, s. 9). Kant bu argümanı toplum sözleşmesi ve politik sözleşmeyi içeren kurucu sözleşme fikrine dayandırır. Sözleşme teorilerinin bireyleri, toplumu ve devleti eşyaya ayrıcalıklı kıldığı kabul edilebilir; çünkü devlet, bireylerin araçsallaşma riskine karşı hukuk teşkil etmek üzere bir araya gelmesiyle başlayan sözleşme sürecinin sonucudur. Bu madde istenirse soyut görünen felsefi tartışmalara veya bütünüyle ampirik temalara iliştilerilebilir. Soyut görünen tartışmalar açıdan konuyu küme-üye veya bütün-parça; ampirik açıdan

20 Weber'in askeri sosyolojiye katkılarının nereden bakılırsa bakılıns metodolojisi gereği herhangi bir özcü argümana değil, ideal tiplere dayalı olduğu bilinir. Bu durum Kant'ın bu yaklaşımının, Yeni Kantçılık üzerinden sosyolojiye doğrudan bir yansımadır (Özlem, 1999). Başka sosyolojik yaklaşımlar üzerinde dolaylı etkiler de söz konusudur.

ise insan teklerinin hangi saiklerle bir araya gelip dağıldığı olgusuyla ilişki içinde ele alabiliriz. Örneğin, küme-üye veya bütün-parça ilişkisi, kurucu sosyologların metodoloji tartışmalarının en esaslı gündemi olup toplum-birey veya yapı-fail ilişkisi olarak ele alınmış ve sosyolojik araştırma pratiklerini doğrudan doğruya sevk ve idare etmiştir. Bu düzeyde filozofların üyelerin küme veya parçaların bütünle ilişkisini bir tür savaş ve barış metaforu içinde ele alışı, sosyolojide çatışmacı ve işlevselci teoriler olarak tezahür etmiştir.<sup>21</sup> Ampirik durumda ise konu insan teklerinin bir toplum veya devlet ölçeğinde bir araya geliş saikleri ve devletlerin birbirleriyle ilişkilerini koşullayan toplumsal saiklerle ilgilidir. Maddeye geri dönersek, Kant'ın şu varsayımlarla hareket ettiği görülebilir: (i) Doğal durumda insanlar iki katlı bir sözleşme aracılığıyla tarih sahnesinde toplumları ve devletleri var kılmıştır, (ii) bağımsız devletlerin müdahaleye açık kaldığı bir durum sözleşmeye aykırı olmak bakımından (en azından uluslararası ölçekte henüz) doğa durumunun yürürlükte olduğunu gösterir. Buradaki kısmi Hobbesçu argüman ne Kant'ta ne de Hobbes'ta soyuttur; aksine, örneğin Hobbes, savaş durumu derken zımnen İngiltere nüfusunun yaklaşık %4'ünü kaybettiği İngiliz İç Savaşı'nı anlatır (Hobbes, 2020) ve *Leviathan*'daki politik çözümü açısından savaşta taraftır (Hobbes, 2019). Bu tespitlerin yanında Almanya için bağımsız devlet olmanın hususi anlamı da dikkate alınmalıdır. Her ne kadar “Almanya” terimini kullansak da ortada bir Alman ulusal birliği ve ulus devleti bulunmuyordu. İngiltere iç savaşta, Amerika bağımsızlık savaşında ve Fransa devrimde anayasal düzen kavgası içindeydi; oysa Almanların anayasal düzenden önce ihtiyaç duydukları şey bir devletti (Belge, 2012, s. 189 vd.).<sup>22</sup>

Üçüncü ön madde yine yorum ve ertelemeye açıktır: “Daimi ordular zamanla ortadan tamamıyla kalkmalıdır” (Kant, 1960, s. 10).<sup>23</sup> Mobilizasyon becerisiyle donanmış bulunan daimi ordular, potansiyel rakipleri muhtemel savaşa hazırlık yapmaya sürükler ve kısa bir savaştan daha külfetli hale gelen bu durumun savaşı kaçınılmaz kıldığı bir döngü işlemeye başlar. Yani muhtemel savaşa karşı hazır tutulan daimi ordunun savaşın asıl nedenlerinden biri olduğu hesaba katılmalıdır. Savaşa sürükleyen üç güç; ordu,

21 Elbette ki askeri sosyolojide gerek ulusal gerekse uluslararası ölçekte “uyum” ekseninde karakterize olan Amerikan Okulu'nun işlevselci yaklaşım ve modernleşme kuramlarıyla yakın akrabalığı hatırlanmalıdır (Başpınar, 2012).

22 Kant cumhuriyete dayalı olmayan anayasal düzenlerde bile amacın cumhuriyete yaklaşmak olması gerektiğini öne sürer ki demokrasi yürütme gücünün halka ait olduğu zorbalığa en açık yönetim olarak nitelenir (Wood, 2009, s. 219). Bu durumda demokrasinin kendisi savaşı giderecek bir aparat değildir. Tocqueville açısından ise Comte ve Spencer'in aksine, askeri ruhun, dolayısıyla savaşın evcilleştirilmesi, ekonomi merkezli (endüstrileşme) olmaktan çok politika merkezli (demokratikleşme) bir dönüşümün sonucudur (ki ileride modernleşme kuramlarındaki asli yarılma bu hattan gerçekleşecektir) (Caforio, 2017, s. 9).

23 Kant daimi orduyu savaş nedeni olarak sunuyor gözükür. İşin ilginç yanı ise daimi ordunun Almanya'da ideal modele erişecek olmasıdır: Daimi (düzenli ve profesyonel) ordunun ortaya çıkışı açısından Napoléon dönemi kritik tarih olarak dikkate alınırken, ulus devlet düzeni açısından ideal ordu kurumunun teşkilinde Prusya'nın öncü bir model geliştirdiği kabul edilir (Başpınar, 2010, s. 31-33).

ittifak ve paradır.<sup>24</sup> Bununla birlikte, daimi ordu güçlü bir hazineye bağımlı olduğundan, aslında aşırı zengin bir hazine savaşın en büyük nedenidir. Hazinesinin, ölmek ve öldürmek üzere ücretlendirilmiş askerlerden müteşekkil bir daimi ordu teşkil etmesi, muhtemel rakipleri kıskırtmaya yetecektir. Bu olguya başka bir açıdan bakıldığında ise dönemin savaş teknolojilerinin düzeyi gereği, temel önem arz eden insan-gücü sistemleri nedeniyle teşkil edilen daimi ordunun varlık koşulu askerlerin şeyleşmesi, yani kişiliklerinde bulunan insanlık onurunun çığnmasıdır.<sup>25</sup> Vatan savunması için her bir vatandaşın savaş hazırlığına katılması ise başka bir durumdur. Bu maddedeki temel fikirlerin işaret ettiği olgular, askeri sosyolojideki pek çok çağdaş tartışma başlığıyla hala gündemdedir: Sivil-asker ilişkileri, ordunun küçülmesi, ordunun tarihsel dönüşümü, insan gücü sistemleri, zorunlu askerlik ve benzeri (Başpınar, 2012). Bir örnek vermek gerekirse ordu mu savaşın nedenidir, yoksa savaş mı ordunun nedenidir konusu aslında sosyolojiyi doğrudan ilgilendirmez. Esas olan koşullardır; (i) bir toplum veya en azından bir toplumsal yapı, (ii) öldürülme riskine dayalı öldürmeye hazırbulunuşluk, (iii) öldürmenin örgütlenmesi (Kümmel, 2017, s. 420). Fakat dikkat edilirse belki Kant'ın önerisi değil, fakat kesinlikle bu öneriye zemin teşkil eden tespitleri bu koşulları sağlar. Elbette ki, örneğin savaş teknolojilerinin dönüşümü gibi koşulların değişmesi, Kant'ın analiz tarzını ve temel argümanını etkilemez.<sup>26</sup> Clausewitz veya Schmittçi bir yaklaşımdan hareket edildiğinde, ekonomik, etnik, ideolojik, dini ve ulusal gerekçelerin tamamı “politik olan” çatısı altında ikincil hale gelir; yani savaş, politikanın başka araçlarla icra edilmesidir denilebilir (Karaosmanoğlu, 2007). Fakat Kant bu analiz çerçevesinin bütünüyle farkındadır ve ütopyik görünen önerisine odaklanmak analizin göz ardı edilmesiyle sonuçlanmaktadır.

Dördüncü ön madde yine derhal kodu içermez: “Devlet dış menfaatleri desteklemek için borçlanmalara girişmemelidir” (Kant, 1960, s. 11). Devletlerin iç imar veya kalkınma programları çerçevesinde başvuru için iç ve dış borçlanma meşru kabul edilebilir; fakat dış menfaatler için başvuru için kredi sistemi, devletler arasında çok değişkenli bir kriz ortamı hazırlar. İnsanların kendilerini güçlü hissettikleri anda savaşa girmeye yönelik

24 Ordunun bir alt toplumsal sistem olması literatüre yansıdığı haliyle temel bir gerilim ortaya çıkarır (Kümmel, 2017, s. 417). Tocqueville ile başlatılan bu gündem, çağdaş askeri sosyolojide Huntington ile Janowitz arasındaki sivil-asker ilişkileri tartışmasına dek uzanır.

25 Bu mesele yabancılaştırma, kültürün trajedisi, demir kafes, şeyleşme gibi terimlerle sosyolojinin gözde konuları arasında olmasına rağmen bir filozof söylediğinde ahlak meselesi olarak algılanması ilginçtir. Kant Alman toplumunda tespit ettiği vesayeti Aydınlanma ile ilgili meşhur metninde şöyle ifade eder: “Subay der ki: Düşünme, talim yap! Maliyeci der ki: Düşünme, vergini öde! Ruhban der ki: Düşünme, inan!”; “yalnız bir kişi itaat etmek koşuluyla istediğinizi düşünün diyor” diye ekler Kant; bu kişi felsefe ve sanatın hamisi sayılan Büyük Friedrich'tir (Kant, 2014, s. 317). İki yüzyıl sonra savaş dışı askeri operasyon koşullarında ortaya çıkacak olan yeni askeri rollerle birlikte “meslek olarak askerlik de yeni bir kendilik algısına ihtiyaç duymaya” (Kümmel, 2017, s. 432) başlayacaktır. Kant muhtemelen yüzeysel değişiklere itibarla bulunacak yeni kimliğin sorunu çözmeyeceğini söylerdi; çünkü insan olmaya ilişkin hususiyetler koşullara tabi değildir.

26 Kant profesyonel, gönüllü ve paralı askerlere atıfla daimi orduların saldırı savaşının bir nedeni olduğu için kaldırılması gerektiği düşüncesi, en azından 1990'ların Amerikan ordusuna ilişkin bazı analizlerce doğrulanmış sayılabilir; çünkü gönüllülerden oluşan bir askeri insan gücünün saldırgan eğilimleri uluslararası barış açısından daha tehditkardır (Choi & James, 2003, s. 799).

doğal eğilimlerinin hâlihazırda dış menfaatler için doldurulmuş bir hazineyle birleşmesi ebedi barış için aşılmasız bir engeldir. Bu ortamda bir devletin hazinesinin diğerlerinin toplamını aşması veya milli iflas gibi uç ihtimaller söz konusudur ve her durumda bir devletin yapıp etmeleri diğerlerini etkileyecektir; belki de ortak zarar görenlerin bu zararı engelleme yönünde de birleşme hakkı bile saklı tutulmalıdır. Kant'ın burada ima ettiği süreç, kapitalizmin gelişim koşullarıyla ilgilidir ve sömürge savaşında rakiplerin Avrupa içinde ve dışında bertaraf edilmesine yönelik dış menfaatlerle ilişkilidir. Burjuvazinin yeni düzen içinde kurucu bir rol üstlenmek amacıyla düzenli orduyu finanse etmesi, elbette ki kapitalizm açısından, eski düzenin aktörleri aleyhine yeni düzenin garantörü olarak merkezi siyaset ve profesyonel orduyu görmüş olmasıdır (Başpınar, 2010, s. 27). Dolayısıyla ekonomik alandaki asli değişim, yeni ekonomik aktörler tarafından bürokratik ve askeri etkinliğin yeniden yapılandırılması yönünde işlemiştir.

Beşinci ön madde derhal koduyla gündeme getirilmiştir: “Hiçbir devlet, diğer bir devletin esas teşkilatına veya hükümetine zor kullanarak karışmamalıdır” (Kant, 1960, s. 12). Bağımsız bir devletin anayasal düzeni veya hükümetine yönelik bu türden bir müdahaleyle (i) ulusun bağımsızlığı çığnemiş, (ii) diğer devletlere kötü örnek olunmuş ve (iii) bütün devletlerin bağımsızlığını tehdit eden yol açılmış olur. Fakat bütünüyle iç anlaşmazlıklar nedeniyle bir devletin ikiye bölündüğü ve her bir tarafın devletin bütünü üzerinde hak iddia ettiği kesin bir kriz durumunda, ilgili devletin bağımsızlığına halel getirmeksizin taraflardan birini desteklemek, aynı şekilde devlet düzenine veya hükümete müdahale anlamına gelmez. Bu maddeyle yakından ilgili olan altıncı ve son ön madde yine derhal koduyla sunulmuştur: “Hiçbir devlet, harpte, ileride barış akdedileceği zaman, devletlerin birbirilerine karşılıklı güven duymalarını imkânsız kılacak yollara başvurmamalıdır; bu yollara örnekler şunlardır: Düşman ülkede katiller, zehirleyiciler kullanmak, kapitülasyonlara aykırı hareket etmek, düşman tebaasını kendi devletine ihanete kışkırtmak, vs...” (Kant, 1960, s. 13). Bu maddenin hayal gücünden türetilmediği, dönemin savaş doktrini ve pratiğinin yakın takibinden doğduğu ve bugün üstelik özgül kurumsal araçlarla hala geçerli olduğu kolaylıkla fark edilebilir. Diğer taraftan bu tür uygulamaların Clausewitz'in mutlak savaş olarak belirlediği ideal duruma yol açacağı ortadadır. Yani Kant bu tespitleri zaten yapmış durumdadır, fakat olanı idealize etmek ya da tıkanıdığı yerde yolunu açmak yerine çözüm geliştirmeye çalışır: Hüküm verecek bir mahkemenin yokluğunda hüküm savaş tarafından verilecektir; çünkü hukuk olmadığından haklı ve haksız sıfatları ve devletler arası bir düzen olmadığından cezalandırma savaşı ihtimali düşer –ki geriye kalan onurlu veya onursuz bir savaş ihtimalidir ve eğer ikinci ihtimal mutlak savaşa yol açmak suretiyle ebedi barışı mezarlıklara havale eder. Oysa savaşta bile tarafların birbirine güven duyacağı asgari bir zeminin karşılıklı korunması, ebedi barışın koşullarından biridir.

Ebedi barışın üç nihai maddesi bulunur. Bu maddeler çeşitli ölçeklerde esasen hukuk düzenine ilişkindir ve belirli bir ilkeye dayanır: “Birbirileri üzerinde tesirleri olan

insanlar herhangi bir medeni teşkilat içinde bulunmalıdırlar” (Kant, 1960, s. 17). Her hukuk düzeni ise ya kamu hukuku ya devletler hukuku ya da bir dünya vatandaşlığı hukuku olarak temayüz eder. Vatandaşlar, devletler veya insanlar (dünya vatandaşları) arasındaki ilişkiler, hukuk düzeninin bulunmadığı doğal durumda savaş haliyle sonuçlanacağından, bu ayırım zorunludur. Savaş hali, fiziksel temas olanağı içinde bulunan insanların, her an savaş tehdidi altında yaşadığı doğal bir durumdur; yani savaş hali, fiili savaş yerine hukuksuzluk halini anlatır.

Anayasal düzen, dolayısıyla kamu hukukuyla ilgili olan ilk nihai madde şudur: “Her devletin esas teşkilatı cumhuriyetçi olmalıdır” (Kant, 1960, s. 18). Toplumsal ve politik sözleşmenin ruhuna uygun tek anayasal düzen cumhuriyettir; çünkü yalnızca cumhuriyet, insan olmak bakımından *özgürlük*, tebaa olmak bakımından *bağlılık* (*kardeşlik*) ve vatandaş olmak bakımından *eşitlik* haklarını gözetir. Kant’ın terörize olmuş Fransız Devrimi’ne gönderme yaptığı bu madde, devrimin kazanımlarının farklı bir şekilde formüle edilebileceğini ima eder (Arendt, 2005). Savaş hali hukuksuzluk halidir ve hukuk düzenine geçiş cumhuriyete koşuttur, fakat savaş halinin giderilmesi fiili savaş ihtimalini ortadan kaldırmaz. Bununla birlikte cumhuriyete dayalı bir hukuk düzeninde vatandaşlar fiili savaş kararı alırken şunları düşünecektir: Bizzat savaşmak, savaş giderlerini yüklenmek, savaşın enkazını onarmak, barışı bile ıstıraplı hale getirecek olan milli borçlanmaların yükünü omuzlamak. Dolayısıyla savaşı engelleyecek bu durumlar istibdat rejimleri açısından söz konusu değildir. Oysa vatandaşlığın iptali anlamına gelen cumhuriyetçi olmayan anayasal düzenlerde savaş ilanı dünyanın en kolay işlerinden biridir; çünkü devletin üyesi değil de sahibi olan yönetici, muhataplarını, kendisinin herhangi bir kayıp yaşamayacağı savaşın meşruiyetine diplomatları aracılığıyla inandıracaktır. Devlet şekilleri, yönetim tarzına göre ya cumhuriyet ya da istibdat; yöneticinin kim olduğuna göre ise otokrasi, aristokrasi ve istibdatla en yakın olan demokrasi olarak ayrıştırılabilir (Kant, 1960, s. 20 vd.): “Eski sözde cumhuriyetlerin hiçbiri bu sistemi tanımamıştır; hepsi de bir kişinininki olduğu zaman, yine de katlanılabilir olan istibdatla sona ermiştir” (Kant, 1960, s. 22). Görüldüğü gibi bu madde savaş ile politik düzen arasındaki ilişkiyi, doğrudan doğruya ilgili toplumsal karar alım mekanizmalarıyla dolaylıdır. Şurası açıktır ki feodal savaş ile modern savaş arasındaki temel fark, toplumun etkilenme düzeyidir. 1776’da İspanyol subaylarının %90’ı ve 1789’da Fransız subaylarının yaklaşık %85’i soylu iken on dokuzuncu yüzyıl sonlarında merkezi devlet yapısı tahkim edildikçe bu oranlar değişmiş ve savaş ve etkileri toplumsallaşmıştır (Başpınar, 2010, s. 18).<sup>27</sup>

27 Kant’ın zamanında Almanya’da her ne kadar başarılı olmamışsa da halkın savaştan ve bilançocusundan haberdar olmaması yönünde politik bir irade ortaya konduğunu biliyoruz (Bröckling, 2008). Caforio ise meslekten asker olmayanların katılımıyla İkinci Dünya Savaşı sırasındaki Amerikan ordusunun yedi milyondan fazla askerden oluştuğunu yazar (Caforio, 2017, s. 13). Bu yekunun bünyesinde getirdiği uyum, motivasyon, liderlik ve benzeri sorunlara ilişkin somut-pratik çözüm ihtiyacının çağdaş askeri sosyolojiji kurmuştuğu söylenebilir (Başpınar, 2010).

Devletler hukukuyla ilgili olan ikinci nihai madde şudur: “Devletler hukuku hür devletlerden kurulu bir federasyona dayanmalıdır” (Kant, 1960, s. 22). Tek tek insanlar için olduğu gibi, insan birliktelikleri olması bakımından devlet için de hukuksuzluk hali, fiziksel temas nedeniyle, sürekli bir tehdit altında yaşanan bir savaş halidir. İnsan tekleri için toplumsal ve politik sözleşmenin muadili, bu ölçekte, bir devletler federasyonu olacaktır; fakat ilk durumda insan tekleri vatandaşlık bağıyla tebaa olarak bağlanacakları tek bir devlet teşkil ederken, ikinci durumda devletlerin üyelik bağıyla bağlanacakları federasyon bünyesinde ulusal kimlikler erimez. Oysa devletler arasındaki reel politik gösterir ki ölçek farklılaşmasına dayalı çelişkili bir kanaat hüküm sürmektedir. Cari devletler, hukuka dayalı özgürlük aleyhine hukuksuzluk hâli içindeki başboşluğu yeğleyen barbarca bir yaşamı hor görmelerine rağmen, devletler arası ölçek söz konusu olduğunda bu horgörü ile çelişkili bir kanaati cisimleştirmektedir. Yani devletler haşmetini ulus üstü herhangi bir merciden gelecek yaptırımlara karşı bağışık olmasına, yöneticiler ise zaferlerini kendilerinin zarara uğramayacakları savaşlarda, bu savaş kararında rolü bulunmayan binlerce insanı kullanma gücüne bağlamaktadır.<sup>28</sup> Ölçeğe itibarla değişen çelişkili kanaatler yine de ebedi barış adına bir umudu saklar; çünkü devletler, ulusal ölçekte bile olsa, bir kere kazanılmış bulunan hukuk terimini tedavülden kaldırmış değillerdir. Avrupa’da uluslararası ölçekte bütün çıplaklığıyla ortaya çıkmasına rağmen, ulusal ölçekte henüz hükümet tedbirleri sayesinde olsa bile kendisini gizleyen insan doğasında, hukuksuzluktan hukuka veya kötülükten iyiliğe doğru bir eğilimin uyanmakta olduğu söylenebilir (Kant, 2014). Devletler ne savaştan zaferle çıkmakla savaş gerçeklerini haklı kılmış olur, ne de savaşı sona erdiren bir barış antlaşması her türlü yeni savaş gerekçesini ortadan kaldırır. Herkes hem davacı hem yargıç olduğundan yeni savaş gerekçesinin haklılığını tartışabilecek nesnel bir zemin yoktur. “Milletlerarası bir antlaşma olmaksızın barış halinin de kurulmasına imkân bulunmadığından, devletlerin daha özel mahiyette bir ittifakı gerekmektedir; buna da barış ittifakı adı verilebilir” (Kant, 1960, s. 24). Barış antlaşması bir savaşı, barış ittifakı ise bütün savaşları sona erdirir; barış ittifakının amacı, devletler üstü bir hükümlerlik merkezi kurmak değil, cumhuriyeti benimsemiş devletlerin özgürlüklerini garanti etmek üzere üyesi oldukları bir federasyondur.

Üçüncü ve son nihai madde şudur: “Dünya vatandaşlığı hukuku, evrensel misafirlik şartları ile sınırlandırılmalıdır”; (Kant, 1960, s. 26). Konunun yanlış bir şekilde hümanizme çekilmesi riskini fark ettiğinden Kant, ebedi barışın bu üçüncü nihai maddesinde, hukuki bağlamda konuştuğunu vurgular. Buna göre misafirlik, yabancı bir memlekette düşmanca muamele görmeme hakkıdır. Devletler, hayatlarını tehlike altında bırakmamak koşuluyla yabancıları ülkeye almayabilir, fakat ülkeye kabul edilen kişiye, hukuka aykırı davranmadıkça düşmanlık gösterilemez. Bütün insanların

28 Feodal toplumun asli karakteri olan kişisel statüye dayalı toplumsal örgütlenme, ordu bünyesinde de geçerliydi; yani gönüllü ve paralı askerlerden oluşan yerel birliklerin kişisel çıkarlarla doğrudan ilişkili savaşlarda konuşlandırılması söz konusudur (Tilly, 2001, s. 145 vd.).

yeryüzünün ortak sahipleri olması hasebiyle dünya vatandaşlığından doğan bu hukuki ölçüğe rağmen misafirlik, özel bir antlaşma olmaksızın, yabancının herhangi bir aile ocağına kabulünü içermez. Kısacası dünya vatandaşlığı hakkı bir topluma misafir olma ve toplumun konuk severlik göstermesiyle ilgilidir. Oysa olan biten göstermektedir ki devletler hukuku alanında olduğu gibi burada da henüz doğal hukuk düzeyine bile erişilmiş değildir ve bu açıdan iki hukuk arasında bir ilişki vardır. Kant Avrupalıların yerleşik halkı insan görmedikleri için “keşfettikleri” bölgeleri sahipsiz olarak kodlayıp üzerinde tasarrufta bulunmasını veya sözde ticari amaçlarla Hindistan’a ordularıyla girmek suretiyle oraya açlık, isyan, ihanet ve iç savaşı getirmelerini misafirlik hakkının dışında tutar. Benzer şekilde bazı Afrika halklarının kıyılarına yanaşan gemileri yağmalayıp insanları köleleştirmesini veya bazı Arap göçebelerin kendilerine yanaşanları soymasını konuk severliğe aykırı olarak örnekler. Bu maddenin en önemli yazılış gerekçesi ki bugün hala günceldir, ticari amaçlarla ziyaret veya ulvi politik amaçlarla yardım adı altında Avrupalı olmayanlar toplumlara yönelik müdahale pratiğidir. Çağdaş askeri sosyolojide özellikle Vietnam Savaşı sonrasında modernleşme kuramlarının rehberliğinde Batı dışı toplumlara yönelik analizin en önemli araştırma alanlarından birini teşkil etmesi de bu madde kapsamında düşünülebilir.<sup>29</sup>

Denemenin birinci eki ebedi barışın teminatı hakkındadır ve Kant’a göre bu teminatın kaynağı tek kelime ile doğadır (Kant, 1960, s. 29): Doğa dediğimiz büyük sanatçı, insanlar arasındaki anlaşmazlıklardan bir uyum ortaya çıkarır ve üstelik bunu yaparken insanların niyetli eylemlerinin niyet edilmemiş sonuçlarını da kullanır. *Doğayı*, zorunlu sonuçlarını görmekle birlikte işleyiş kanunlarını bilmediğimiz bir neden olarak düşününce ona *kader*; insan türünün nihai amacı açısından kaderi tayin eden bir yüce sebebin derin hikmeti olarak düşününce ise *İlahi Takdir* diyoruz. Ebedi barışın teminatı konusunun toplumdaki kolektif inançlarla ilgilidir; yani Kant bir yandan mevcut toplumsal inançların ebedi barışa katkı sağlayacak durumda olmadığını tespit ederken, diğer yandan bunun koşulunu ifade eder. Doğanın ebedi barış için ön gördüğü geçici tedbirler şunlardır: (i) İnsanlara yeryüzünün her ikliminde yaşayabilme imkânı sağlaması, (ii) savaş aracılığıyla insanları bu iklim bölgelerine dağıtması, (iii) fiziksel temas halindeki insanları savaş aracılığıyla hukukla tanıştırması (Kant, 1960, s. 30). Kant bu geçici tedbirleri ampirik verilerden bir şekilde türetilmiş bilimsel bir argüman olarak sunmaz, fakat argümanı destekleyici ampirik verilerin gözlemciye açıktır. Bu ön tedbirler dışında, insana bizzat kendi aklının buyurduğu ebedi barışın gerçekleşmesinde de doğanın rolü aktiftir. Seneca’dan “kader azmedenleri yürütür,

29 Soğuk Savaş sonrasında ulusal ve uluslararası koşulların değişimine koşut askeri sosyoloji de konu bazı güncellenmiştir: (i) Kalkınma ve demokrasi, (ii) savaş dışı askeri operasyonlarda görevli siviller, (iii) savaş dışı askerlik becerileri, (iv) ekonomik kriz nedeniyle ordu hizmeti dışında kalanlar, (v) zorunlu askerlik (Başpınar, 2010, s. 283-295): Soğuk Savaş sürecinde gerek ulusal düzeyde ordu-toplum ilişkilerine, gerekse uluslararası düzeyde özellikle Batı dışı toplumlar ile ordularına yönelik bir ilgi ortaya çıkmıştır; orduya yönelik çalışmalar genişlik ve derinlik kazanırken, özellikle Vietnam Savaşında gerilla birlikleriyle mücadelenin farklı bir kategori olduğunun fark edilmesi, bir kırılma noktası teşkil etmiştir ve askeri sosyoloji çalışmalarının gelişmesine özel bir katkı sağlamıştır.

ayak direyenleri sürükler” aforizmasını alıntılıyan Kant’a göre, özgür irade sahibi bir hayvan olarak insana ahlaki yükümlülüğü yalnızca pratik akıl yükler (Kant, 1960, s. 32 vd.). Yani doğa insanlara kamu hukuku, devletler hukuku ve dünya vatandaşlığı hukuku uyarınca yapması gerekenlere ilişkin bir sorumluluk yüklemez, fakat bu yükümlülüğe aykırı eylemlere rağmen kendi planını uygular (bkz. İkinci Bölüm: Kant burada ideal tip yaklaşımını bir tür sosyolojik natüralizm olarak sunmaktadır). Örneğin hukuksuz bir zeminde temas halinde bulunan iki topluluğun birbirine karşı güvenlik ihtiyacıyla kamu hukukuna dayalı bir devlet kurmalarını mümkün kılar. “Hepsi kendi varlıklarını korumak için kamusal kanunlar isteyen, fakat her biri kendisini bu kanunlardan muaf tutma yönünde gizli bir istek besleyen akli başında yaratıklardan kurulu bir halk yığını, o suretle düzene sokmalı ve onlara öyle bir esas teşkilat vermeli ki, şahsi düşünceleri birbirine ne kadar aykırı olursa olsun, birbirleriyle münasebetlerinde, sanki bu kötü huyları yokmuş gibi davransınlar” (Kant, 1960, s. 33). Kant’a göre mükemmel yakınsama düzeyi ne olursa olsun, haklarında uluslararası ebedi barış olanağını müzakere ettiğimiz devletlerin varlığı, görmek isteyen için bu kavrayışını doğrulayan ampirik verilerdir. Aslında devletler ve devlet başkanları kendi monarşik hükümranlıkları altında kalıcı dünya barışını sağlamaya eğilimlidir, fakat doğa böylesi bir barışın devletler çokluğu içinde gerçekleşmesini ister ve bunun için dilsel farklılığı ve insanlık dininin tarihsel çeşitlenmelerini kullanır.<sup>30</sup> Bu farklılık ve çeşitlilik bünyesinde bilinen en güçlü savaş tohumlarını barındırmasına rağmen doğanın öngördüğü kültürün gelişimi, temel ilkeler açısından insanları yakınlaştırır. Nihayet ebedi barış, özgürlüğün mezarı üzerindeki sessizliğe hükmeden bir despotizmle değil, en canlı muhalefetin ortasında bütün kuvvetlerin uyumuyla kazanılır ve korunur. “Tabiat, bir araya toplamak istediği milletleri, bilgece birbirinden ayırmakta olsa bile, aynı şekilde dünya vatandaşlığı hakkı kavramının yalnız başına zulüm ve harbe karşı koruyamayacağı bu milletleri, aralarındaki menfaat ortaklığı nedeniyle yine birleştirmektedir” (Kant, 1960, s. 35). Elbette ki Kant’ın menfaat ortaklığıyla kastettiği uluslararası ticarettir; çünkü hiçbir devlet iktisadi zihniyetten soyutlanarak sürdürülemez ve bu zihniyet savaşa bağdaşmaz.

Denemenin ikinci eki, ebedi barışın gizli maddesine ilişkindir. Bu madde içerikçe içsel bir çelişki barındırıyor görünmesine rağmen pek ala yazılması mümkün bu madde yalnızca şu olabilir: “Harp için silahlanmış devletler, ebedi barışı mümkün kılacak şartlar hakkında filozofların düsturlarını göz önünde tutmalıdırlar” (Kant, 1960, s. 36). Hukukçu, mesleki eğilimi gereği yalnızca pozitif kanunları uygulama arzusuyla, yasamayı sembolize eden hakkın terazisi yanında adaletin kılıcına da başvurur. Kanunu

30 “Bütün insanlar ve bütün zamanlar için ancak bir tek din vardır. Dini inançlar ve kitaplar, zamana ve yere göre değişik olabilecek, dinin yayıcı araçlarından başka bir şey değildir” (Kant, 1960, s. 34). Bu fikirler, asli-tarih dışı bağlam aleyhine tarihsel olanın kendi içinde bölünmesi olarak ifade ettiğimiz olguyu örnekler. Dikkate edilirse Kant kurumsal olarak ortaya çıkmış dinleri, tarih-dışı dinin tarihsel özelleşmeleri olarak sunar; oysa söz konusu “tek din” salt aklın sınırları dâhilinde din olup Aydınlanmanın tarihsel kazanımlarıyla ilişkilidir.



uygulama konusundaki bu azim, kendi içinde kanunun düzeltilmeye ihtiyacı olup olmadığı yönünde bir duyarlılığı, başka bir deyişle felsefeye olan ihtiyacı içermez.<sup>31</sup> Kant ne hukukçuların filozoflara tabi olması gerektiğini ne de filozof krallığı savunur. Kendi vatandaşları konumundaki filozoflardan akıl almış görünmek istemeyen yasa koyucuların bunu alenen yapmasına gerek yoktur; çünkü filozoflar susturulmadıkları durumda özel bir durum olmadığında bile savaş ve barışın ilkeleri hakkında zaten konuşacaktır. Filozoflar doğaları gereği hakikat bildiklerine ihanet etmeyeceğinden ve kendi aralarında art niyetli bir dava birliği de tesis edemeyeceğinden onlara kulak kabartmak, krallara ve uluslara faydadan başka bir şey getirmez. Almanya’da İngiltere ve Fransa’nın aksine ordu ve savaşı manipüle edecek güçlü bir burjuva sınıfı bulunmadığından, kendilerini politik aktörlerin aydınlatılmasından sorumlu tutan entelektüeller, vatansever duyguların da bekçiliğini üstlenmiştir (Bröckling, 2008, s. 123). Kant her ne kadar eleştirel felsefi gündemi boyunca ahlak yasasına saygı dışında herhangi bir duygusal motivasyona sıcak bakmamış olsa da Almanya’nın güncel koşullarında vatanseverlik duygusu yüksek bir anlamla kodlanmıştır.

Denemenin son eki ahlak ile politika arasındaki çatışma ve uyum ile ilgilidir. Kant’a göre hukuk politikanın uygulanması, ahlak ise hukukun teorik temelidir. Fakat ampirik gerçeklik, politika ile ahlak arasında bir uzlaşmazlık olduğu fikrini doğrulamaktadır. Politika yılan gibi ihtiyatlı olmayı salık verdiğinde, ahlak kumru kadar da saf diye ekler (Kant, 1960, s. 38). Elbette ki bizatihi ahlaklılığı ortadan kaldıran bir ahlak anlayışı benimsendiğinde, teori ile pratik arasında daha kolay bir uyum kendiliğinden kurulur; fakat saf ahlaki otoritenin uygulanamaz bir ödev fikrine bağlanması suretiyle bu yolu açmamak gerekir. Önceki bölümde gösterdiğimiz gibi saf pratik akıl yapmalısın der; refleksif yargı gücü ise akıl sahibi varlık olarak bir tek sen yapabilirsin. İçerikçe benimsiyor olsa bile ahlakı basit bir teori ve ebedi barışı felsefi bir kuruntu olarak görmek hukukçunun doğal mesleki eğilimi haline gelmiştir. İlginç olan ise bu doğal eğilimi insan doğasının kötüye yönelik asli eğilimi olarak düşünmesidir –ki farkında olsun ya da olmasın bu düşünce belirli bir ahlak anlayışıyla tutarlı felsefi bir görüştür.<sup>32</sup> Oysa olması gereken olandan türetilemez, olan yalnızca olması gereken için destekleyici bir veri sağlar; aksi durumda politikadan ahlak türetilir.<sup>33</sup> Bu davranışlar için modası geçmiş görünen bazı politik eylem ilkeleri bile belirlenmiştir: Önce yap sonra özür dile, ne yaptıysan inkâr et, böl ve yönet. Devletler arasında bu ilkeler hala yürürlükte görünür, fakat devlet

31 Kant burada Fakültelerin Çatışması’nda dile getirdiği fikirlerle yöndeş görüşleri açıklamaktadır (Kant, 1979).

32 “İşleri yüzünden pek çok insanla tanışırlar, bunun için de insanı tanıdıklarını sanarak övünürler; hâlbuki insanlarla tanışmak başka, insanı tanımak başka şeydir “ (Kant, 1960, s. 42). Kanunlar üzerine düşünmeksizin cari mevzuatı uygulamaya alışmış hukukçular için en mükemmel kanun yürürlükte olandır, bir önceki en mükemmel kanunun yerine henüz vazedilmiş olsa bile.

33 “Ben, ahlakçı-politikacı, yani yalnız ahlakın alenen söyleyebileceği prensiplerden başka prensip tanımayan bir devlet adamı tasavvur edebilirim; fakat devlet adamının menfaatlerine göre bir ahlak biçen bir politikacı-ahlakçıyı aklım katiyen almaz” (Kant, 1960, s. 40).

içinde vatandaşların karşılıklı şiddet davranışları hükümet tedbirlerince bastırıldığından bu kötü duyguların kanunlarca örtüldüğü açıktır. Yani ampirik verilerin açılmasıyla tespit edilebilecek olan gayri ahlaki gerekçelere rağmen politik alandaki temel antagonizmalar hukuk fikrine saygının gelişmekte olduğunu da gösterir. Geriye kalan doğru bir şekilde kavramak koşuluyla doğanın planına el vererek zahiren ahlaklılığı, içsel bir ahlaka dönüştürmektir. Aradaki temel fark, ikincisinde ahlaklılığa sırf ahlak yasasına saygıdan tabi olmaktır; ilkinde ise en iyi ihtimalle “Sana yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma!” ilkesinde olduğu gibi bir tür çıkar gözetilmektedir. Şu hâlde sözü geçen politik eylem ilkelerinin yerine şu ahlak ilkesi konmalıdır: Eylemlerini öyle düzenle ki eylem ilkelerin evrensel eylem ilkeleri olarak düşünülebilirsin! Oysa devletler bünyesinde belirli bir yol alınmış olsa da devletler arasındaki durum “devletler hukuku” sözünü boşa düşürecek bir savaş halini ifade eder.

Kısacası ahlak ile politika arasında nesnel bakımdan herhangi bir karşıtlık yoktur, öznel bakımdan ise insanların eğilimlerin nedeniyle daima bir zıtlık bulunabilir. Kamu hukuku, hukuk disiplininin maddi içeriğinden soyutlayarak sırf deneyimin önümüze koyduğu insanlar ve devletler arasındaki ilişkilerle düşünüldüğünde görülür ki kamusalılık (aleniyet, açıklık) zorunlu bir biçimsel ilkedir (Kant, 1960, s. 49). Yani politik amaçlar riske girmeksizin ve eylem ilkeleri ayaklanma ve başarısızlık riski alınmadan açıklanamıyorsa, bu amaç ve ilkelere dayalı eylem henüz gerçekleştirilmeden önce bile, yalnızca aklın *a priori* bir tarzda görebileceği ve herkesi tehdit eden bir adaletsizlik söz konusudur. Kamu hukuku açısından bakıldığında bu formül, müstebit bir iktidarı devirmek üzere kamusal olmayan bir şekilde örgütlenen girişimlerin hukuka aykırı olduğunu söyler. Zira darbe veya devrim niyetinin açığa vurulması amacın kendisini ortadan kaldırdığından amacın gayrimeşru olduğu söylenebilir. Kant bir yandan Fransız Devrimi'nin hayranı olarak sunulur, diğer yandan bu madde devrimi hukuksuz olarak niteler. Çözüm Kant'ın felsefi projesinin sofistike bir açılımına dayanır ve *Fakültelerin Çatışması*'nda hukuk ile felsefe arasındaki kavgaya nispetle netleştirilir (Kant, 1979, s. 153). Aktörler açısından hukuksuz olan bu durum, izleyiciler açısından tarihin feodal düzene karşı cumhuriyetçi anayasal düzene ilerleyişinin işaretçisidir. Devletler hukuku açısından bakıldığında bu formül, sahip olduğu güç nedeniyle komşuları için bir kaygı kaynağı olan bir devlete karşı komşuların gizli bir örgütlenme içine girmesi hukuksuz olduğunu söyler. Buradaki politik amaç açığa vurulduğunda kaçınılandan daha büyük bir musibete davetiye çıkaracağından hukuka aykırı ve adaletsizdir. Kısacası saf pratik akıl kaynaklı *a priori* ilkeler, bir tür teşhir işlevi yüklenerek cari politik eylemleri sevk ve idare eden ilkelerin ahlakla bağdaşmazlığını açığa çıkaran bir ölçüt sağlar. Sonuç olarak, “gayelerine erişebilmek için açıkça ortaya konulması gereken düsturlar hem hukuka hem de politikaya uygundur” (Kant, 1960, s. 55).

## Sonuç

Savaş tarihsel-toplumsal koşullar açısından belirli bir değişim-süreklilik dinamiği içinde devinen ilişkisel bir mefhumdur. Bir savaşın tarihsel mekân içinde ortaya çıktığı an, araştırmacının savaşı iç veya dış sınırlarına itibarla tutup karşısına koyabileceği somut bir nesne olarak düşünmesi suretiyle, geçmiş ile geleceğin arasında konumlandırılmaz. Dolayısıyla belirli bir tarihsel an, hiçbir surette savaş hali ile barış hali arasında zorunlu bir tercihe atıfla belirli bir olguyla karakterize edilemez. Oysa mevcut fikirler şu yönde gelişmiştir: (i) Tarih-dışı bir barış ideali karşısında tarihsel savaş, (ii) savaş ile barışın tarih-dışı karşıtlığının tarihsel bedenleşmesi, (iii) savaş ile barış arasındaki tarihsel diyalektik ve yer değiştirme. Bu alternatiflerin ahlaki ve hukuki karakterdeki tarih-dışı kategorisinin de esasen tarihsel olması, yani anlamın yerinin tarih olarak belirlenmesi, üç ihtimal arasındaki derin akrabalığı gösterir. Bu akrabalığı ilk defa tesis eden kişi ise Kant'tır; çünkü bilindiği gibi Batı düşüncesindeki tarih ilgili modernliğe koşuttur ve araştırma nesnesiyle ilişkili olarak anlamın yerini tarih olarak belirlemek suretiyle asli-tarih dışı bağlamı ilk defa gayrimeşru ilan eden kişi Kant'tır. Dolayısıyla sosyal bilimlerdeki tarihsel ve tarih-dışı (ideolojik) ayrımının her iki tarafı, esas itibarıyla "şimdi ve burada" anlamında tarihsel-ilişkisel bir nihai zemine dayanır. Kant'ın bu girişiminin sonucu, bilimlerin mantığı içinde tarihsel olanın içinden tarihsel ve tarih-dışı kategorilerinin türetilmesidir. Makalede bu metateorik çerçeve içinde savaş ve barışın felsefi teorisi ile sosyolojik açıklaması arasında derin bağlantılar bulunduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Bu bağlantılara dayanarak asker, ordu ve savaş konusundaki sosyolojik araştırmanın kendisiyle tutarlı olduğu felsefi teoriler tespit edilebileceği gibi, muhtelif felsefi teorilerin de zımnen benimsediği toplumsal açıklama keşfedilebilir. Makalede Kant'ın *Ebedi Barış* metni aracılığıyla ikinci yol izlenmiştir. Sosyoloji bünyesinde tarihsel ve tarih-dışı ayrımı özellikle pozitivizm ile tarihselcilik arasında görülür. Fakat bu ayrım kurgudur ve cari tarih-dışı kategorisi aslında ideolojiktir. Yani öncelikle Batı Avrupa, çağdaş askeri sosyoloji açısından ise İkinci Dünya Savaşı süreci ve sonrası Amerika ile sınırlı bir tarihsel bağlama gömülüdür. Sonuç olarak askeri sosyolojinin alabildiğine çeşitlenen somut-pratik sorunlara ilişkin çözüm arayışları teorik ve toplumsal kaynaklardan müteşekkil derin bir yapı üzerinde icra edilmektedir ve bu yapı metateorik açıdan sorunludur.

---

**Hakem Değerlendirmesi:** Dış bağımsız.

**Çıkar Çatışması:** Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

**Finansal Destek:** Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

**Peer-review:** Externally peer-reviewed.

**Conflict of Interest:** The author declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

**Grant Support:** The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

---

## Kaynakça/References

- Arendt, H. (2005). Kant'ın siyaset felsefesi üzerine notlar. *Cogito*, 340-380.
- Başpınar, A. (2010). *Askeri sosyoloji: Tarih ve kaynaklar* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Başpınar, A. (2012). Sosyolojinin konusu olarak ordu ve asker: Askeri sosyoloji. *Sosyoloji Dergisi*, 3(24), 279-314.
- Belge, M. (2012). *Militarist modernleşme*. İletişim Yayınları.
- Benton, T., & Craib, I. (2008). *Sosyal bilim felsefesi* (Ü. Tatlıcan, & B. Binay, Çev.). Sentez Yayıncılık.
- Bourdieu, P., & Wacquant, L. (2003). *Düşünümsel bir antropoloji için cevaplar* (N. Ökten, Çev.). İletişim Yayınları.
- Bröckling, U. (2008). *Disiplin: Askeri itaat üretiminin sosyolojisi ve tarihi* (V. Atayman, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Caforio, G. (2017). Bazı tarihsel notlar. G. Caforio (Ed.) *Askeri sosyoloji* içinde (s. 7-26). Nobel Yayıncılık.
- Choi, S.-W., & James, P. (2003). No professional soldiers, no militarized interstate disputes? *Journal of Conflict Resolution*, 47(6), 796-816.
- Çınar, M. U. (2017). Rousseau ve Kant ile Avrupa'da kalıcı barışa ve Avrupa Birliği'ne dair. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 16(1), 61-80.
- Elias, N. (2016). *Sosyoloji nedir?* (O. Değirmenci, Çev.). Olvido Kitap.
- Geier, M. (2018). *Kant'ın dünyası* (E. Özbek, Çev.). İletişim Yayınları.
- GulbenkianKomisyonu. (1996). *Sosyal bilimleri açın* (Ş. Tekeli, Çev.). Metis Yayıncılık.
- Hazard, P. (1981). *Batı düşüncesindeki büyük değişme* (E. Güngör, Çev.). Tur Yayınları.
- Hentch, T. (1996). *Hayali Doğu* (A. Bora, Çev.). Metis Yayınları.
- Hobbes, T. (2019). *Leviathan* (S. Lim, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Hobbes, T. (2020). *Behemoth ya da İngiltere İç Savaşının içyüzü* (A. Yılmaz, Çev.). Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Kant, I. (1960). *Ebedi barış üstüne felsefi deneme*. AÜSBF Yayınları.
- Kant, I. (1979). *The conflict of the faculties* (M. J. Gregor, Çev.). Abaris Book.
- Kant, I. (1993). *Arı usun eleştirisi* (A. Yardımlı, Çev.). İdea Yayınevi.
- Kant, I. (1999). *Pratik aklın eleştirisi* (İ. Kuçuradi, Çev.). Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kant, I. (2007). *Salt aklın sınırları dahilinde din* (L. Çilingir, & A. Avcan, Çev.). Elis Yayınları.
- Kant, I. (2014). "Aydınlanma nedir?" sorusuna yanıt. N. Bozkurt (Ed.) *Seçilmiş yazılar* içinde (N. Bozkurt, Çev., s. 313-326). Sentez Yayıncılık.
- Kant, I. (2014). Dünya yurttaşlığı amacına yönelik genel bir tarih düşüncesi. D. Özlem & G. Ateşoğlu (Ed.), *Tarih felsefesi: Seçme metinler* içinde (D. Özlem, Çev., s. 31-47). Doğu Batı Yayınları.
- Kant, I. (2016). *Yargı yetisinin eleştirisi* (A. Yardımlı, Çev.). İdea Yayınevi.
- Karaosmanoğlu, A. L. (2007). Muhteşem ortaklık: Kant ve Clausewitz. *Uluslararası İlişkiler*, 4(14), 161-183.
- Kuehn, M. (2017). *Immanuel Kant* (B. O. Doğan, Çev.). Türkiye İş Bankası.
- Kümmel, G. (2017). Bir asker bir askerdir, bir asker midir? G. Caforio (Ed.), *Askeri sosyoloji* içinde (s. 417-430). Nobel Yayıncılık.

- Layder, D. (2006). *Sosyal teoriye giriş*. Küre Yayınları.
- Moskos, C. (1992). The warless society. In J. Kuhlmann, & C. Dandeker (Ed.), *Armed forces after the Cold War* (pp. 1-33). SOWI.
- Nuciari, M. (2017). Askeri kurumlara dair açıklama ve modeller. G. Caforio (Ed.), *Askeri sosyoloji içinde* (s. 61-86). Nobel Yayıncılık.
- Öner, N. (2011). *Fransız sosyoloji okuluna göre mantığın menşei problemi*. Divan Kitap.
- Özlem, D. (1999). *Max Weber'de bilim ve sosyoloji*. Küyerel Yayınları.
- Özlem, D. (2004). *Mantık*. İnkılap Kitabevi.
- Ritzer, G. (2001). *Explorations in social theory*. Sage.
- Shaw, M. (1991). *Post military society*. Polity Press.
- Tilly, C. (2001). *Zor, sermaye ve Avrupa devletlerinin oluşumu* (K. Emiroğlu, Çev.). İmge Kitabevi.
- Wood, A. W. (2009). *Kant* (A. Kovanlıkaya, Çev.). Dost Yayınları.



## Militarizasyon MENA Ülkelerinde Çevresel Kirliliği Nasıl Etkiliyor?

Salih Türedi <sup>1</sup> , Furkan Yıldız <sup>2</sup> 

### Öz

Bu çalışmanın temel amacı, 1995-2018 yılları arasında MENA ülkelerinde militarizasyonun çevresel kirliliğe neden olup olmadığını analiz etmektir. Bu amaca yönelik çalışmada iki aşamalı sistem genelleştirilmiş momentler metodu (GMM) kullanılmıştır. Çalışmada bağımlı değişken çevresel kirliliği temsil eden CO<sub>2</sub> emisyonudur. Temel bağımsız değişken olan militarizasyonun göstergesi olarak ise askerî harcamaların GSYH'ye oranı kullanılmıştır. Ayrıca çalışmada ekonomik küreselleşme, doğal kaynak bolluğu, kişi başı GSYH, ticari açıklık ve toplam sermaye oluşumu kontrol değişkenler olarak kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, CO<sub>2</sub> emisyonu ile militarizasyon, doğal kaynak bolluğu, kişi başı GSYH ve ticari açıklık arasında anlamlı pozitif, CO<sub>2</sub> emisyonu ile ekonomik küreselleşme ve toplam sermaye oluşumu arasında anlamlı negatif ilişki bulunmaktadır. Bu sonuçlardan hareketle, MENA ülkelerinde çevresel kirliliğin azaltılabilmesi için askerî harcamaların azaltılmasının, fosil (yenilenemez) enerji tüketiminin yenilenebilir enerji ile ikamesinin, iktisadi büyüme ile çevresel sürdürülebilirliği birlikte gözetilen politikaların önem arz ettiği söylenebilir.

**Anahtar Kelimeler:** Militarizasyon • Çevresel Kirlilik • MENA • CO<sub>2</sub> Emisyonu • İki Aşamalı Sistem GMM

### How Militarization Affects Environmental Pollution in MENA Countries

#### Abstract

The main purpose of this study is to investigate whether militarization activities have caused environmental pollution in the MENA region between 1995 and 2018. To this end, the two-step system generalized method of moments (GMM) was used. The dependent variable of the study is CO<sub>2</sub> emissions, which represents the environmental pollution. The main independent variable of the study was chosen as the ratio of military expenditures to GDP, which represents military activities. Other independent variables used in the study are economic globalization index, natural resource abundance, GDP per capita, trade openness, and total capital formation. According to the study results, a significant positive relationship exists for CO<sub>2</sub> emissions with the ratio of military expenditures to GDP, natural resource abundance, GDP per capita, and trade openness; a significant negative relationship exists for CO<sub>2</sub> emissions with economic globalization and total capital formation. According to these results, having military expenditures reduced, fossil energy consumption replaced with renewable energy, and policies made that promote economic growth as well as environmental sustainability are crucial for reducing CO<sub>2</sub> emissions.

**Keywords:** Militarization • Environmental Pollution • MENA • CO<sub>2</sub> Emissions • Two-Step System GMM

1 Salih Türedi (Doç. Dr.), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Rize, Türkiye  
Eposta: [salih.turedi@erdogan.edu.tr](mailto:salih.turedi@erdogan.edu.tr) ORCID: 0000-0001-6294-1007

2 Sorumlu yazar: Furkan Yıldız (Dr. Öğr. Üyesi), Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Kırklareli, Türkiye Eposta: [furkan.yildiz@klu.edu.tr](mailto:furkan.yildiz@klu.edu.tr), [furkanyildiz1@gmail.com](mailto:furkanyildiz1@gmail.com) ORCID: 0000-0002-1822-1341

**Atıf:** Türedi, S., & Yıldız, F. (2022). Militarizasyon MENA ülkelerinde çevresel kirliliği nasıl etkiliyor? *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42, 217-235. <https://doi.org/10.26650/SJ.2022.42.1.0010>

### **Extended Summary**

The world has witnessed an increase in environmental pollution in the past few decades. Various levels of environmental destruction have occurred in different parts of the world, the glaciers at the poles are melting due to global warming, and sea levels are rising; as a result of all this destruction, some species on Earth are disappearing, while others are in danger of extinction. In order to overcome this whole situation, global international action plans such as the Kyoto Protocol, the Paris Climate Summit, and the United Nations (UN) Climate Change Conferences (COP) have been developed. Economic growth, population growth, increasing energy demands, and other various factors, national defense activities being one of them, lay behind the environmental destruction. Armies are dominant institutions in the modern world, possessing enormous infrastructure opportunities, technological capabilities, weapon systems, military bases, and personnel (Clark et al., 2010).

The Middle East and North Africa (MENA) region covers a geography where conflict and political, economic, social, and other instabilities reign. The region generally consists of countries governed by authoritarian regimes where rentier states prevail. The Arab Spring that took place in 2011 and spread to the Arabian Peninsula started in Tunisia. Having distanced itself from the West after the revolution, Iran has since been regarded as a threat by the Western world, facing embargoes and high security concerns. Established in 1948, Israel has constantly followed an expansionist policy in the region and occupied Palestinian lands in the process. This situation requires Israel to be constantly vigilant in terms of its military presence. Again, Egypt also got its share from the Arab Spring; the Morsi administration that came to power by democratic election faced a military coup from Sisi. Various examples of instability have also occurred in Saudi Arabia, the relatively stable country of the region, as well as the other remaining countries; as a result, military structures are constantly being fortified.

The purpose of this study is to investigate whether a relationship exists between military activities (militarization) and environmental pollution in the MENA region. The study uses data from the 1995-2018 period. The following sections will first discuss the relevant literature then mention the method and data set used. The study will end with the conclusion, discussing the findings and suggesting policies.

### **Literature**

The factors behind environmental destruction include economic growth (Kahuthu, 2006; Saidi & Hammami, 2017; Shahbaz et al., 2017; Stern et al., 1996), rapid population growth (Pimentel et al., 2007; Sarbapriya et al., 2011; Shaw, 1989), increase in energy demand (Alam et al., 2007; Saboori & Sulaiman, 2013; Sehrawat et al.,



2015), and economic globalization (Shahbaz et al., 2017; You & Lv, 2018; Koengkan et al., 2020; Yıldız, 2021). Another factor involves the military activities countries in the region carry out. The common opinion in the literature is that militarization activities increase CO<sub>2</sub> emissions (i.e., environmental pollution, see Bildirici, 2017a, 2017b; Solarin et al., 2018; Ben Afia & Harbi, 2018; Zandi et al., 2019; Edmond & Boker, 2019; Gokmenoglu et al., 2020). Although few in number, studies are found in the literature showing military expenditures to increase environmental quality (see Ozcan & Apergis, 2018; Ullah et al., 2021).

### Methodology and Data Set

This study aims to empirically examine the effect of militarization on environmental pollution in 12 MENA countries over the period of 1995-2018 using dynamic panel data analysis. The two-step system GMM was used to analyze the relationships among the variables. The prediction model created for this purpose is as follows:

$$\ln CO_2 = f(\ln milex, \ln glob, \ln natural, \ln pgdp, \ln trade, \ln gcf) \quad (1)$$

This function can be converted to dynamic panel data form and written as follows:

$$\ln CO_{2it} = \alpha_1 \ln CO_{2it-1} + \alpha_2 \ln milex_{it} + \alpha_3 \ln glob_{it} + \alpha_4 \ln natural_{it} + \alpha_5 \ln pgdp_{it} + \alpha_6 \ln trade_{it} + \alpha_7 \ln gcf_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

In the equation  $\varepsilon_{it} = u_i + v_{it}$  and  $i = 1, 2, 3, \dots, N$  ( $N =$  the 12 MENA countries),  $t = 1, 2, 3, \dots, T$  ( $T = 1995-2018 = 23$ ).  $u_i$  stands for unit effects and  $v_{it}$  stands for error term with white noise. Because the lagged variable ( $\ln CO_{2it-1}$ ) of the dependent variable ( $\ln CO_2$ ) is included in the set of explanatory variables in the equation, the model thus transforms into a dynamic format. Also,  $\alpha_1, \dots, \alpha_6$  in the model represent the coefficients of the explanatory variables.

In the model,  $\ln CO_2$  is the dependent variable of countries' carbon dioxide emissions per capita in metric tons (1,000 kilograms) and represents environmental pollution.  $\ln milex$  is the main explanatory variable of the model (i.e., militarization). The other explanatory variables are economic globalization index ( $\ln glob$ ) natural resource abundance ( $\ln natural$ ), per capita GDP ( $\ln pgdp$ ), trade openness ( $\ln trade$ ) and total capital formation ( $\ln gcf$ ). Descriptive information and data sources regarding the variables are given in Table 1. The expression  $\ln$  in front of the variables indicates the analysis to use the natural logarithmic value for all variables.

### Findings

Pearson correlation and scatter diagram analysis (see Figure 3) are use prior to the econometric analysis to obtain preliminary findings regarding the direction of the

relationships (i.e., positive or negative) between variables. The Pearson correlation findings show  $\ln\text{CO}_2$  to have significant positive correlations with  $\ln\text{mileyx}$  (0.548),  $\ln\text{eglob}$  (0.385),  $\ln\text{natural}$  (0.288),  $\ln\text{pgdp}$  (0.917), and  $\ln\text{trade}$  (0.392), and a significant negative correlation with  $\ln\text{gfc}$  (-0.219). Meanwhile, when taking into account the distribution of the observations of the variables and the slopes of the regression lines, the scatter diagram analysis is also seen to support the Pearson correlation analysis findings.

Dynamic panel data estimation results are given in Table 2. Firstly, the Wald test shows the predicted model to be statistically significant at the 1% level. The validity of the generated instrument variables was tested next using the Hansen test. The significance value of the Hansen test statistics is seen to be greater than 0.05, as expected. Finally, the autocorrelation test was used to find the model has one first-order autocorrelation ( $p_{\text{AR}(1)} < 0.05$ ) and no second-order autocorrelation ( $p_{\text{AR}(2)} > 0.05$ ). Therefore, the diagnostic tests reveal consistent results. Analysis results show  $\ln\text{eglob}$  and  $\ln\text{gfc}$  to have significant negative effects on  $\ln\text{CO}_2$  and  $\ln\text{mileyx}$ ,  $\ln\text{natural}$ ,  $\ln\text{trade}$  and  $\ln\text{pgdp}$  to have statistically significant positive effects on  $\ln\text{CO}_2$ .

The coefficients obtained at the end of the analysis indicate a 1% increase in military expenditures in the MENA region to increase  $\text{CO}_2$  emissions by 0.011%, a 1% increase in economic globalization to reduce  $\text{CO}_2$  emissions by 0.073%, a 1% increase in natural resource abundance to increase  $\text{CO}_2$  emissions by 0.0025%, a 1% increase in per capita GDP to increase  $\text{CO}_2$  emissions by 0.032%, a 1% increase in trade openness to increase  $\text{CO}_2$  emissions by 0.027%, and a 1% increase in total capital formation to reduce  $\text{CO}_2$  emissions by 0.014%.

### Conclusion

This study has analyzed the effect of militarization on environmental pollution in the MENA region. The study used the two-step system GMM and chose the amount of  $\text{CO}_2$  emissions to represent environmental pollution and the ratio of military expenditures to total GDP to represent militarization. Other controlled variables thought to have an impact on  $\text{CO}_2$  emissions are economic globalization, abundance of natural resources, trade openness, per capita GDP, and total capital formation. The results produce empirical evidence for the existence of a positive relationship for  $\text{CO}_2$  emissions with military expenditures, abundance of natural resources, trade openness, and per capita GDP and of a negative relationship for  $\text{CO}_2$  emissions with economic globalization and total capital formation.

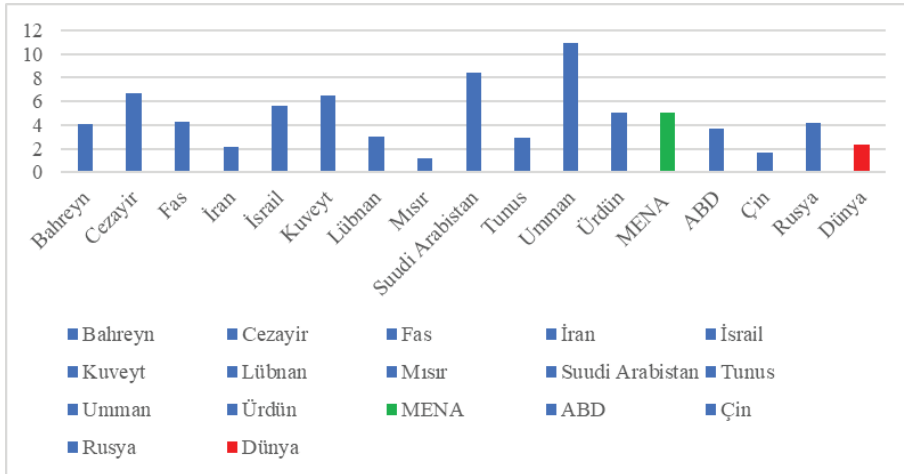
Dünya son birkaç on yılda çevresel kirliliğe daha yüksek bir derecede şahitlik etmektedir. Dünyanın farklı bölgelerinde farklı seviyelerde çevresel tahribat yaşanmakta, küresel ısınma sebebiyle kutuplarda buzullar erimekte, deniz seviyesi yükselmekte ve yaşanan tüm bu tahribat neticesinde dünya üzerinde yaşayan bazı canlı türleri yok olmakta, bazıları ise yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır. Söz konusu çevresel tahribat insanlık için de birtakım olumsuzlukları ortaya çıkarmaktadır. Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin etkileri giderek artan bir biçimde hissedilirken, dünyanın çeşitli bölgelerinde orman yangınları, sel, kuraklık gibi olaylar meydana gelmektedir. İfade edilen tüm bu süreçle başa çıkabilmek adına Kyoto Protokolü, Paris İklim Zirvesi, Birleşmiş Milletler (BM) İklim değişikliği konferansları gibi küresel ölçekte eylem planları oluşturulmaktadır. Çevresel tahribatın arkasında küresel üretim miktarında yaşanan devasa artış, hızlı nüfus artışı, enerji talebinin artması ve daha birçok faktör yer almaktadır. Bu faktörlerden biri de ülkelerin yürüttüğü ulusal savunma faaliyetleridir. Ordular, muazzam altyapı olanakları, teknolojik kabiliyetleri, sahip oldukları silah sistemleri, askerî üsler ve personeli ile birlikte modern dünyada var olan başat kurumlardır (Clark ve ark., 2010). Literatürde askerî harcamalar ile çevresel kirlilik/tahribat arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda çalışma, askerî harcamalar ile çevre arasında ilişkinin bulunduğunu iddia etmektedir. Dolayısıyla devletlerin ulusal egemenliklerinin sağlanması ve sürdürülebilirliği noktasında önemli olan ordu ve onun faaliyetleri, çevresel tahribata yol açan birtakım olumsuzluklar da yaratmaktadır.

Sınırlı sayıda farklı görüş olsa da ilgili literatürün askerî harcama ve çevresel kirlilik arasındaki ilişkinin yönüne dair bir uzlaşmaya vardığı iddiasında bulunmak yanlış olmayacaktır. Daha açık bir ifadeyle literatürde askerî harcama ile çevresel kirlilik arasında pozitif bir ilişkinin varlığını ifade eden çalışmalar ezici bir çoğunluğa sahiptir. Enerji tüketimi ve CO<sub>2</sub> salınımindaki artışın arkasında, iktisadi kalkınmanın yanında silahlanma yarışı da önemli bir etken olarak durmaktadır (Bildirici, 2017a). Bir kurum olarak ordu, küresel sera gazı salınıminin en önemli kaynaklarından biridir. Çünkü savaşta kullanılan uçak, gemi, tank vs. gibi araçlar büyük miktarda petrol tüketmektedir. Aynı zamanda sıcak çatışma bölgelerinde yayılan zararlı gazlar, atom bombası kullanımının yarattığı büyük tahribat ve nükleer silah denemeleri de çevreyi tahrip eden diğer ordu kaynaklı faaliyetlerdir (Bildirici, 2017a). Söz konusu askerî faaliyetlerin yarattığı çevresel kirliliğe Jorgenson ve arkadaşları (2010) da dikkat çekerek, askerî faaliyetler nedeniyle artan petrol talebi sonucunda çevreye ciddi miktarda zararlı gaz salındığını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte, savunma sanayinin (ordunun) yaydığı sera gazları yalnızca savaş zamanlarında meydana gelmemektedir (Clark & Jorgenson, 2012). Yapısı ve görevi gereği her zaman ve koşul altında hazır olması gereken ordunun, tatbikat, eğitim, yeni üretilen mühimmat ve teçhizatın denenmesi vb. gibi barış zamanında yürütülen faaliyetleri de çevreyi tahrip etmektedir.

Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesi, çatışmaların, politik, ekonomik, sosyal vb. birçok istikrarsızlığın meydana geldiği bir coğrafyayı kapsamaktadır. Bölge

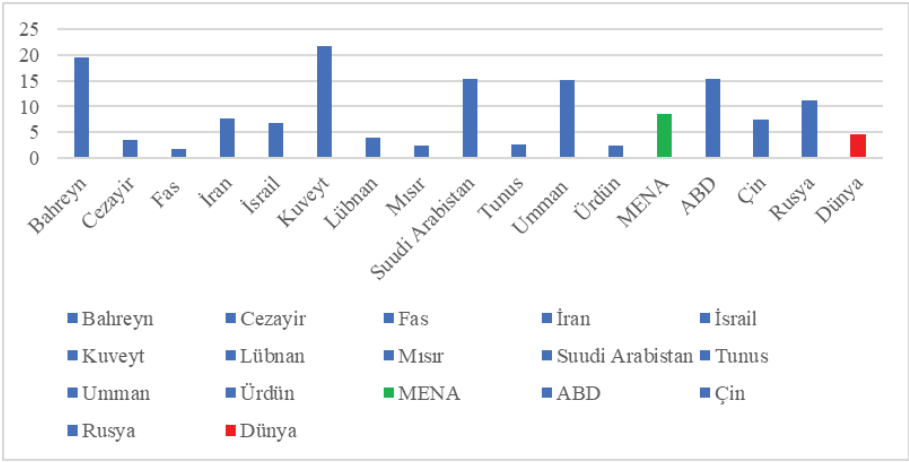
genellikle otoriter rejimler tarafından yönetilen ve rantiyeci devlet anlayışının hüküm sürdüğü ülkelerden oluşmaktadır. 2011 yılında cereyan eden ve Arap yarımadasına yayılan Arap Baharı Tunus'tan başlamıştır. İran, yaşanan devrim süreci sonrasında Batıdan uzaklaşmış, Batı tarafından tehdit algısı olarak görülmüş, çeşitli ambargolara maruz bırakılmış, dolayısıyla da yüksek seviyede güvenlik kaygısına sahip bir ülkedir. 1948 yılında resmi bir devlet olarak ilan edilen İsrail bölgede sürekli yayılmacı bir politika izleyerek süreç içerisinde Filistin topraklarını işgal etmiştir. Özellikle ABD, İngiltere gibi Batılı güçlerce desteklenen İsrail, bu tutumunu hala devam ettirmektedir. Söz konusu durum İsrail'in de askerî bağlamda sürekli teyakkuzda olmasını gerektirmektedir. Bölgede özellikle ekonomik yapısında askerî yönetimin önemli payının olduğu Mısır da Arap Baharından nasibini almış ve demokratik bir seçimle göreve gelen Mursi yönetimi, Sisi'nin askerî darbesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bölgenin görece istikrarlı ülkesi Suudi Arabistan ve diğer geri kalan ülkelerde de çeşitli seviyelerde istikrarsızlıklar yaşanmakta ve bu nedenle askerî yapı sürekli tahkim edilmektedir.

Aşağıdaki Şekil 1'de 2020 yılı askerî harcamaların GSYH içindeki payının MENA ülkeleri ile ABD, Çin, Rusya'nın yanı sıra, Dünya ortalaması verilmiştir. MENA ülkeleri arasında en yüksek askerî harcama %10,9 ile Umman'a aittir. En düşük oran %1,2 ile Mısır'a aitken, Suudi Arabistan ve İsrail de görece yüksek askerî harcama oranına sahiptir. İran ve Mısır'ın ortalama askerî harcama oranı Dünya ortalamasının altındayken, MENA ülkelerinin ortalama askerî harcama oranı ABD, Çin ve Rusya'nın üzerindedir. Tüm bu veriler, MENA ülkeleri bağlamında militarizasyonun çevresel kirlilik üzerindeki etkilerinin araştırılmasını önemli kılmaktadır.



Şekil 1. 2020 yılında MENA ve seçilmiş bazı ülkelerde askerî harcamalar (%GSYH) (Dünya Kalkınma Göstergeleri, 2022)

Şekil 2 ise MENA ülkeleri ile ABD, Çin, Rusya ve Dünyanın ortalama CO<sub>2</sub> emisyon verilerini göstermektedir. MENA ülkeleri arasında en yüksek emisyon miktarı kişi başı 21,6 metrik ton ile Kuveyt'e aittir. En düşük emisyon kişi başına 1,85 metrik ton ile Fas'a aittir, Bahreyn, Suudi Arabistan ve Umman da yüksek karbon emisyonuna sahiptir. Öte yandan Ürdün, Tunus, Mısır, Lübnan, Fas ve Cezayir dünya ortalamasından daha düşük karbon salınımı üretmektedir. Fakat, bir bütün olarak ele alındığında MENA ülkelerinin karbondioksit salınım miktarının dünya ortalamasının üzerinde olduğu da görülmektedir. MENA ülkelerinin çevresel kirliliğe anlamlı düzeyde katkı sağladığını ortaya koyan bu verilerden hareketle, söz konusu ülkelerdeki çevresel kirliliğin sebeplerinin önemli bir araştırma konusu olduğu söylenebilir.



Şekil 2. 2018 yılında MENA ve seçilmiş bazı ülkelerde CO<sub>2</sub> emisyonları (kişi başı metrik ton) (Dünya Kalkınma Göstergeleri, 2022)

Bu çalışmanın amacı MENA ülkelerinde askerî faaliyetler (militarizasyon) ile çevresel kirlilik arasında bir ilişkinin olup olmadığını araştırmaktır. Araştırma sonucunda elde edilecek bulguların ilgili ülkelerin çevresel korumacılığı da içeren bir askerî politika seti oluşturmasına katkı sağlaması beklenmektedir. Bu amaçla yapılan çalışmada 12 MENA ülkesinin 1995-2018 dönemine ait yıllık verileri kullanılmıştır. Militarizasyonun göstergesi olarak askerî harcamaların GSYH'ye oranı, çevresel kirliliğin göstergesi olarak ise kişi başı CO<sub>2</sub> emisyonu kullanılmıştır. Analizde, ekonomik küreselleşme, doğal kaynak bolluğu, ticari açıklık, kişi başı GSYH ve toplam sermaye oluşumu kontrol değişkenler olarak yer almıştır. Çalışmanın geri kalan kısmında ilk olarak, konu ile ilgili daha önce yapılan çalışmaların ele alındığı literatüre yer verilecektir. Ardından, ampirik analizde kullanılan yöntem ve veri seti açıklanarak, elde edilen bulgulara değinilecektir. Çalışma, bulguların tartışılıp politika önerilerinin yapıldığı sonuç kısmıyla sonlandırılacaktır.

### Literatür Değerlendirmesi

Çevresel tahribatın arkasında ekonomik büyüme (Kahuthu, 2006; Saidi & Hammami, 2017; Shahbaz ve ark., 2017; Stern ve ark., 1996), hızlı nüfus artışı (Pimentel ve ark., 2007; Sarbapriya ve ark., 2011; Shaw, 1989), artan enerji talebi (Alam ve ark., 2007; Saboori & Sulaiman, 2013; Sehrawat ve ark., 2015), ekonomik küreselleşme (Koengkan ve ark., 2020; Shahbaz ve ark., 2017; You & Lv, 2018; Yıldız, 2021) gibi birçok faktör yer almaktadır. Bu faktörlerden biri de ülkelerin yürüttüğü askerî faaliyetlerdir.

Bildirici (2017a), G7 ülkelerine ait 1985-2015 dönemi yıllık verileri ile militarizasyon ve CO<sub>2</sub> emisyonu arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Panel ARDL ve Johansen eş bütünleşme testlerinin kullanıldığı çalışmanın sonuçları, militarizasyondan CO<sub>2</sub> emisyonuna doğru tek yönlü bir nedensellik olduğunu göstermiştir. Bir başka çalışmada Bildirici (2017b), ABD’de militarizasyon sürecinin biyoyakıt tüketimi ve CO<sub>2</sub> emisyonuna etkisini incelemiştir. Çalışma bulguları, militarizasyon, kişi başı GSYH ve CO<sub>2</sub> emisyonu arasında anlamlı ilişkilerin olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle, CO<sub>2</sub> emisyonunun azaltılması için militarizasyon ve ekonomik büyüme hızının azaltılması gerektiği yazar tarafından ifade edilmiştir. Solarin ve arkadaşları (2018), 1960-2015 döneminde ABD’de askerî harcamaların kirlilik üzerindeki rolünü araştırmıştır. Bulgular, askerî harcamaların ekolojik ayak izini azalttığını, CO<sub>2</sub> emisyonu üzerinde ise hem pozitif hem de negatif etki yarattığını ortaya koymuştur. Araştırmacılar tarafından pozitif etki, askerî sektördeki yoğun fosil yakıt kullanımı ile negatif etki ise bu sektördeki araştırma-geliştirme faaliyetlerinin sonucunda ortaya çıkan ve enerji tüketimini azaltan yenilikçi teknolojiler ile açıklanmıştır. Ben Afia ve Harbi (2018), 120 ülkeyi kapsayan çalışmada askerî harcamalar ile CO<sub>2</sub> emisyonları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin bulunduğunu ortaya koymuşlardır. Zandi ve arkadaşlarının (2019) uzak doğu Asya ülkeleri için yaptıkları çalışma, askerî harcamaların CO<sub>2</sub> emisyonunu artırdığını göstermiştir. Afrika ülkeleri için yaptıkları çalışmada Edmond ve Boker (2019), sistem GMM ve yapısal VAR tekniklerini kullanarak askerî harcamaların çevresel bozulmaya etkisini araştırmıştır. Çalışma bulguları, askerî harcamaların CO<sub>2</sub>, NO<sub>2</sub> ve metan gibi çevresel kirlilik göstergeleri üzerinde pozitif ve anlamlı etki yarattığını göstermiştir. Güney Asya’da silahlı çatışma, askerî harcamalar ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişkiyi test eden Qayyum ve arkadaşları (2021), silahlı çatışma ve askerî harcamalardan ekolojik ayak izine doğru bir nedenselliğin varlığına ve askerî harcamaların ekolojik ayak izini artırdığına yönelik kanıta ulaşmışlardır. Erdogan ve arkadaşları (2022), Global Vektör Otoregresyon (GVAR) modelini kullanarak, gelişmiş Akdeniz ülkelerinde (Yunanistan, Fransa, İtalya ve İspanya) askerî harcamaların çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Sonuçlar, askerî harcamalarda yaşanan artışın çevre üzerinde çok ciddi olumsuz etkileri bulunduğunu göstermiştir. Son olarak, Türkiye için yaptıkları analizde Gokmenoglu ve arkadaşları (2020), askerî harcamaların çevresel bozulmayı artırdığını göstermiştir.

Şöyle ki, askerî harcamalardaki %1'lik artış çevresel bozulmayı temsilen kullanılan göstergelerden ekolojik ayak izini %0,09, CO<sub>2</sub> emisyonunu %0,21 oranında artırmaktadır.

Literatürde az sayıda olmakla birlikte askerî harcamaların çevresel kaliteyi artırdığını ortaya koyan çalışmalara da rastlanmaktadır. Örneğin, Ozcan ve Apergis (2018), askerî Ar&Ge faaliyetlerinin meydana getirdiği teknolojik inovasyonun çevresel kaliteyi artıran, kaynak tüketim bağımlılığı düşük bir toplumun oluşmasını sağlayan bilgi ve iletişim teknolojisi yoluyla çevresel bozulmayı azaltacağını ifade etmektedir. Buna benzer bir bulgu Ullah ve arkadaşları (2021) tarafından da paylaşılmıştır. Buna göre, Hindistan'da militarizasyon seviyesinin %1 artması karbon emisyonunu %1,034 azaltmaktadır.

### Ekonometrik Metodoloji ve Veri Seti

Bu çalışmada, dinamik panel veri analizi ile 1995-2018 döneminde 12 MENA ülkesinde<sup>1</sup> militarizasyonun çevresel kirlilik üzerindeki etkisinin ampirik olarak incelenmesi amaçlanmaktadır. Panel veri modelleri hem zaman hem de kesit boyutlarını birlikte ele alması, daha fazla gözlem sayısına sahip olması, değişimlerin izlenebilmesi ve zaman serisi analizlerinin birtakım dezavantajlarını azaltması gibi üstünlükleri (Hsiao, 2007) nedeniyle uygulamalı çalışmalarda yoğun biçimde kullanılmaktadır. Uygulamada pek çok panel veri modeli bulunmaktadır. Statik ve dinamik panel veri modelleri bunlar içerisinde kullanımı en yaygın olanlardır. Statik panel veri modellerinde paneldeki birim ve zaman etkilerinin dikkate alınıp alınmamasına ya da ne şekilde dikkate alındığına göre en küçük kareler (EKK), sabit etkiler (SE) veya tesadüfi etkiler (RE) gibi tahminciler kullanılmaktadır. Fakat statik panel veri tahmincileri bazı kısıtları nedeniyle sapmalı ve/veya yanlı sonuçlar verebilmektedir. Statik panel veri analizlerinde hatalı çıkarımlara neden olan tipik sınırlılıklar; paneldeki birim sayısının (N) zaman periyodundan (T) büyük olması (N>T) durumu (kısa paneller), açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişkenle ilişkili olması (içsellik sorunu) ya da karşılık neden-sonuç ilişkisi (ters nedensellik sorunu), hata teriminin açıklayıcı değişkenler ile korelasyonlu olması ve kayıp gözlemlerin bulunması (dengesiz panel sorunu) şeklinde sıralanabilir (Günay & Topal, 2021). İlave olarak değişen varyans, çoklu doğrusal bağlantı veya otokorelasyon gibi sorunlar panel veri tahminlerinin de sapmalı olmasına neden olabilmektedir. Bu gibi sorunları giderebilmek için standart hataların daha güçlü tahminciler ile düzeltilmesi yoluna gidilmekte, ancak statik panel veri tahmincileri yine de yetersiz kalabilmektedir (Wooldridge, 2010).

Ekonometri literatüründe statik panel veri modellerinin görece zayıflıklarını ortadan kaldıran ve daha güçlü çıkarımlar yapmaya imkân tanıyan alternatif pek çok panel

1 Bahreyn, Cezayir, Fas, İran, İsrail, Kuveyt, Lübnan, Mısır, Suudi Arabistan, Tunus, Umman, Ürdün.

veri modeli geliştirilmiştir. Dinamik panel veri modelleri bunlara bir örnektir. Dinamik modeller içerisinde de özellikle Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) en çok tercih edilen yöntemlerdendir. GMM tahmincisi özellikle içsellik sorunu altında dahi etkin çıkarım yapılmasına izin vermektedir. Bu sorunu aşabilmek için GMM tahmincisi içsellik sorunu taşınması ihtimali yüksek değişkenler yerine benzer moment özelliği gösteren araç değişkenler türetilmekte ve böylelikle gözlemlenemeyen birim etkilerinin kontrol altına alınması sağlanmaktadır. Ayrıca bazı GMM tahmincileri eksik gözlem,  $N > T$ , ters nedensellik, değişen varyans veya otokorelasyon gibi özel durumlar altında dahi etkin çıkarımlar yapabilmektedir.

GMM tahmincileri de kendi içinde fark GMM ve sistem GMM şeklinde ayrılmaktadır. Fark GMM tahmincisi ilk kez Arellano ve Bond (1991) tarafından tanıtılmıştır. Bu yöntem, birimlerin farklılaşan özelliklerinin ve içsellik durumunun kontrol edilmesi için etkin bir yöntem olmakla beraber, küçük örneklem durumunda sapmalı parametre tahminine ve asimptotik olarak daha büyük varyansa neden olabilmektedir (Khan ve ark., 2019). Bu sorunu aşmak için Arellano ve Bover (1995) ile Blundell ve Bond (1998) sırasıyla tek aşamalı ve iki aşamalı sistem GMM tekniklerini önermişlerdir. Sistem GMM tahmincilerinin her ikisinde de düzey ve fark regresyonları sistemde kombine edilerek yer almaktadır. Farklı olarak, iki aşamalı sistem GMM tahmincisinde araç değişkenler açıklayıcı değişkenlerin gecikmeli farklarından oluşmaktadır. Ayrıca Blundell ve Bond'un (1998) tek aşamalı tahmincisine göre iki aşamalı sistem GMM değişen varyans ve küçük örneklem durumlarında daha iyi sonuçlar üretmektedir.

Öte yandan sistem GMM tahmincisi uygulanarak tutarlı tahminler yapabilmek için bazı koşulların sağlanması gerekmektedir. Bu koşullar; i) araç değişkenlerin geçerli olması, ii) modelde ikincil düzey serisel korelasyon olmaması, iii) küçük örneklem için standart hataların kullanılması ve iv) araç sayısının optimal olması şeklinde sıralanabilir (Günay & Topal, 2021). Sistem GMM tahmincilerinin tutarlılığı ilk iki koşulun geçerli olmasına bağlıdır. Tanımlanan araç değişkenler ancak araç değişkenler setinin hata terimleri ile korelasyonlu olmaması durumunda geçerli olabilir. Bu durumu sınamak amacıyla Sargan veya Hansen'in aşırı tanımlamaya yönelik kısıt testlerinden biri kullanılabilir. Bu çalışmada, oluşturulan araç değişkenlerin geçerliliği Hansen tarafından önerilen aşırı tanımlama kısıt testi ile sınanmıştır. Hansen testi sonucunda temel hipotez (aşırı tanımlama kısıtları geçerlidir) en azından %5 anlamlılık düzeyinde kabul edilmelidir ( $p > 0,05$ ). Sistem GMM tahmini birincil düzeyde serisel korelasyona  $[(AR(1))]$  izin verirken, ikincil düzey serisel korelasyona  $[AR(2)]$  izin vermemektedir. Tutarlılık için,  $AR(1)$  test istatistiğinin anlamlı ( $p$ -değerinin  $< 0.05$ ),  $AR(2)$  test istatistiğinin anlamsız olması ( $p$ -değerinin  $> 0.05$ ) gerekmektedir. Ayrıca GMM tahminlerinde araç değişken sayısının optimalin uzağında olmasının ciddi tahmin tutarsızlıklarına neden olacağına dikkat çeken Roodman (2009a), optimal araç değişken sayısı için, araç sayısı/birim sayısı oranının en fazla 1 olması gerektiğini belirtmektedir.



Bu araştırmada, Roodman (2009a)'ın önerisi izlenerek, araç değişken sayısı ülke sayısına eşit olacak şekilde sınırlandırılmıştır. Tüm analizler STATA paket programı ve Roodman (2009b) tarafından geliştirilen xtabond2 kodu kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada değişkenler arasındaki ilişkilerin analizinde iki aşamalı sistem GMM tahmincisi kullanılmıştır. Bu amaçla oluşturulan tahmin modeli aşağıdaki gibidir:

$$\ln CO_2 = f(\ln milex, \ln glob, \ln natural, \ln pgdp, \ln trade, \ln gcf) \quad (1)$$

Bu fonksiyon dinamik panel veri formuna dönüştürülerek Eşitlik (2)'deki gibi yazılabilir;

$$\ln CO_{2it} = \alpha_1 \ln CO_{2it-1} + \alpha_2 \ln milex_{it} + \alpha_3 \ln glob_{it} + \alpha_4 \ln natural_{it} + \alpha_5 \ln pgdp_{it} + \alpha_6 \ln trade_{it} + \alpha_7 \ln gcf_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Eşitlikte  $\varepsilon_{it} = u_i + v_{it}$ 'dir ve  $i = 1, 2, 3, \dots, N$  ( $N = 12$  MENA ülkesi),  $t = 1, 2, 3, \dots, T$  ( $T = 1995-2018$ )'dir.  $u_i$ , birim etkileri ve  $v_{it}$  beyaz gürültülü hata terimini temsil etmektedir. Eşitlikte bağımlı değişkenin ( $\ln CO_2$ ) gecikmeli değeri ( $\ln CO_{2it-1}$ ) açıklayıcı değişkenler setinde yer aldığından, model dinamik bir forma dönüşmektedir. Ayrıca modeldeki  $\alpha_1, \dots, \alpha_6$  ise açıklayıcı değişkenlerin katsayılarını ifade etmektedir.

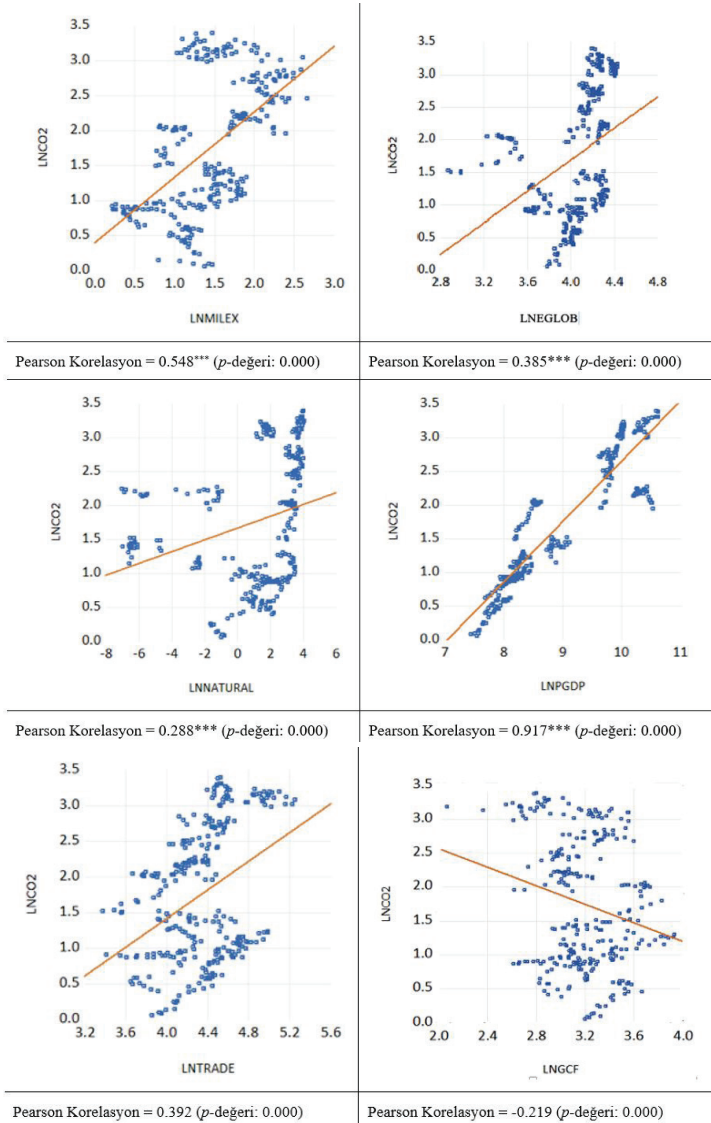
Modelde ( $\ln CO_2$ ) bağımlı değişken olup, çevresel kirliliği temsilen ülkelerin metrik ton (1000 kilogram) cinsinden kişi başı karbondioksit emisyon miktarıdır.  $\ln milex$  modelin temel açıklayıcı değişkeni olan militarizasyondur. Ülkelerin militarizasyon düzeyi, yaptıkları askerî harcamaların GSYH içerisindeki payı ile temsil edilmektedir. Açıklayıcı değişkenler setindeki diğer değişkenler ise sırasıyla ekonomik küreselleşme ( $\ln glob$ ), doğal kaynak bolluğu ( $\ln natural$ ), kişi başı GSYH ( $\ln pgdp$ ), ticari açıklık ( $\ln trade$ ) ve toplam sermaye oluşumudur ( $\ln gcf$ ). Değişkenlere ilişkin tanımlayıcı bilgiler ve veri kaynakları Tablo 1'de verilmiştir. Değişkenlerin önünde yer alan  $\ln$  ifadesi tüm değişkenlerin analizde doğal logaritmik değerleri ile kullanıldığını ifade etmektedir.

Tablo 1  
Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı Bilgiler ve Veri Kaynakları

Değişken	Açıklama	Kaynak
$\ln CO_2$	Kişi başına düşen CO <sub>2</sub> emisyonu (metrik ton)	Dünya Bankası-WDI
$\ln milex$	Toplam askerî harcamalar (% GSYH)	Dünya Bankası-WDI
$\ln glob$	Ekonomik küreselleşme endeksi (KOF endeksinin alt bileşeni)	KOF globalisation index
$\ln natural$	Petrol, doğalgaz, kömür ve orman gelirleri toplamı (% GSYH)	Dünya Bankası-WDI
$\ln pgdp$	Kişi başına düşen reel GSYH (2015 yılı fiyatları ile Amerikan doları)	Dünya Bankası-WDI
$\ln trade$	İhracat ve ithalat miktarları toplamı (% GSYH)	Dünya Bankası-WDI
$\ln gcf$	Toplam sermaye oluşumu (%GSYH)	Dünya Bankası-WDI

### Analiz Bulguları

Ekonometrik analize geçmeden önce değişkenler arasındaki ilişkinin yönüne [pozitif-negatif] ilişkin ön bulgular elde etmek amacıyla Pearson korelasyon ve serpilme diyagramı analizine başvurulmuştur. Pearson korelasyon bulguları  $\ln\text{CO}_2$ 'nin  $\ln\text{milet}$  [0.548],  $\ln\text{neglob}$  [0.385],  $\ln\text{natural}$  [0.288],  $\ln\text{pgdp}$  [0.917] ve  $\ln\text{trade}$  [0.392] ile anlamlı pozitif,  $\ln\text{ngcf}$  [-0.219] ile negatif ve anlamlı korelasyona sahip olduğunu göstermektedir. Öte yandan değişkenlere ait gözlemlerin dağılımı ve regresyon doğrularının eğimi dikkate alındığında serpilme diyagramı analizinin de Pearson korelasyon analizi bulgularını desteklediği görülmektedir.



Şekil 3. Değişkenlere ait serpilme diyagramları

Dinamik panel veri tahmin sonuçları Tablo 2’de sunulmaktadır. Ampirik bulguların yorumlanmasına geçmeden önce ilgili testler aracılığı ile sistem GMM tahmincisinin etkin ve tutarlı olup olmadığı araştırılmıştır. Bu amaçla öncelikli olarak Wald testi uygulanmış ve tahmin modelinin istatistiksel olarak %1 seviyesinde genel anlamlılığa sahip olduğu tespit edilmiştir. Ardından, oluşturulan araç değişkenlerin geçerliliği Hansen testi ile sınanmıştır. Hesaplanan Hansen test istatistiğinin anlamlılık değerinin beklendiği gibi 0.05’ten daha büyük olduğu, dolayısı ile oluşturulan araç değişkenlerin geçerli olduğu belirlenmiştir. Son olarak, otokorelasyon testi ile tahmin modelinde beklendiği gibi birinci dereceden otokorelasyonun mevcut olduğu [AR(1)’in  $p$ -değeri  $< 0.05$ ], ikinci dereceden otokorelasyonun olmadığı [AR(2)’nin  $p$ -değeri  $> 0.05$ ] belirlenmiştir. Dolayısı ile diagnostik testlerin sonuçlarına göre GMM tahmincisi tutarlıdır ve bulgular yorumlanabilir. Buna göre  $\ln\text{glob}$  ve  $\ln\text{gcf}$ ’nin  $\ln\text{CO}_2$  üzerindeki etkisi anlamlı negatif,  $\ln\text{milex}$ ,  $\ln\text{natural}$  ve  $\ln\text{pgdp}$ ’nin etkisi ise anlamlı pozitifdir.

Tablo 2  
İki Aşamalı Sistem GMM Sonuçları

Açıklayıcı Değişkenler	Bağımlı Değişken	
	$\ln\text{CO}_2$	
	Katsayı	$p$ -değeri
$\ln\text{milex}$	0.0113**	0.039
$\ln\text{glob}$	-0.0730***	0.001
$\ln\text{natural}$	0.0025**	0.013
$\ln\text{pgdp}$	0.0328***	0.000
$\ln\text{trade}$	0.0274**	0.028
$\ln\text{gcf}$	-0.0144***	0,002
Diagnostik Testler	$p$ -değeri	
Wald Testi	0.000	
AR(1) Testi	0.003	
AR(2) Testi	0.661	
Hansen Testi	0.222	

\*\*\* ve \*\* sırasıyla %1 ve %5’te istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Askerî harcamalarda meydana gelen %1’lik bir artış MENA ülkelerinde  $\text{CO}_2$  emisyonunu %0,011 artırmaktadır. Bilindiği üzere askerî faaliyetler,  $\text{CO}_2$  emisyonunun önemli kaynaklarından biridir. Uçak, gemi, tank vb. gibi askerî araçlar büyük miktarda fosil yakıt tüketmektedir. Aynı zamanda sıcak çatışma bölgelerinde yayılan zararlı gazlar, atom bombası kullanımının yarattığı büyük tahribat ve nükleer silah denemeleri de çevreyi tahrip eden diğer ordu kaynaklı faaliyetlerdir. Militarizasyonun ele alınan MENA ülkelerindeki çevresel kirliliğin anlamlı bir belirleyicisi olduğunu ortaya koyan bu bulgu, Bildirici, (2017a), Solarin ve arkadaşları (2018), Ben Afia ve Harbi (2018), Zandi ve arkadaşları (2019) ve Edmond ve Boker (2019)’in bulguları ile uyumludur.

Ekonomik küreselleşme son birkaç on yılda ekonomilerin yüzleştiği bir meseledir. Bu süreç ile birlikte ekonomik ilişkiler ulusal sınırların ötesine geçmiş, dolayısıyla ülkeler arası iktisadi ilişkilerde hızlı bir artışa neden olmuştur. Literatürde küreselleşmenin çevreye etkileri konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre, gelişmiş ülkeler küreselleşmenin bir sonucu olarak dünyanın diğer bölgelerine üretim, ticaret vb. kanallarla kirlilik ihraç etmekte, dolayısı ile çevresel kirliliği artırmaktadır (bk. Antweiler ve ark., 2001; Chakraborty & Mukherjee, 2013; Cole & Elliott, 2003). İkinci görüşe göre ise ekonomik küreselleşme düzeyinin artması ile gelişmiş çevre teknolojileri uluslararası yatırım ve ticaret aracılığı ile ülkeler arasında yayılmakta (Lankoski, 2010) ve bu çevresel kirliliği azaltıcı bir etki oluşturmaktadır. Bu çalışmadan elde edilen, ekonomik küreselleşmenin CO<sub>2</sub> emisyonunu, dolayısı ile çevresel kirliliği azalttığı bulgusu, Rahman (2020) ve Yameogo ve arkadaşlarının (2021) bulguları ile paraleldir.

Analizde kullanılan diğer bir kontrol değişken ise doğal kaynak bolluğudur. Literatürde, doğal kaynak bolluğu ve çevre ilişkisi konusunda henüz bir fikir birliği sağlanamamıştır. Wang ve arkadaşları (2019), doğal kaynak bolluğunun CO<sub>2</sub> emisyonunu azalttığını ortaya koymuşken, Hussain ve arkadaşları (2020) ve Langnel ve arkadaşları (2021) ise tam tersine doğal kaynak bolluğunun CO<sub>2</sub> emisyonunu artırdığını ifade etmişlerdir. Bu çalışmadan elde edilen ampirik kanıtlar doğal kaynak bolluğunun MENA ülkelerindeki CO<sub>2</sub> emisyonu artışının belirleyicilerinden biri olduğunu göstermektedir.

Kişi başı GSYH'nin katsayısı istatistiki olarak anlamlı pozitif bulunmuştur. Buna göre, incelenen dönemde MENA ülkelerinde kişi başı GSYH'deki %1'lik bir artış CO<sub>2</sub> emisyonunu %0,032 artırmaktadır. Üretim sürecinde enerji talebinin artması ve artan bu enerji talebinin önemli ölçüde fosil (yenilenemez) enerji kaynaklarından karşılandığı dikkate alındığında, kişi başı GSYH artışının çevresel kirliliği artırması beklenen bir durumdur. Bu sonuç, Hanif ve arkadaşları (2019) ve Mikayilov ve arkadaşları (2018) tarafından yapılan çalışmaların sonuçları ile de tutarlılık arz etmektedir.

Model tahmin sonuçları, MENA ülkelerinde ticari açıklık ile CO<sub>2</sub> emisyonu arasında anlamlı pozitif bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Buna göre ticari açıklıktaki %1'lik bir artış CO<sub>2</sub> emisyonunu %0,027 artırmaktadır. Bu sonuç, Mahmood ve arkadaşlarının (2019) bulguları ile örtüşmektedir.

MENA ülkelerinde toplam sermaye oluşumundaki %1'lik artışın CO<sub>2</sub> emisyonunu %0,014 azalttığı analizden elde edilen bulgular arasındadır. Bu iki değişken arasındaki ilişkinin yönü hakkında literatürde bir görüş birliği yoktur. Örneğin, Rahman ve Ahmad (2019) toplam sermaye oluşumun CO<sub>2</sub> emisyonları üzerinde pozitif, Abbas ve arkadaşları (2020) negatif etkisi olduğunu, Adebayo ve Beton Kalmaz (2021) ise bu

ilişkinin istatistiki olarak anlamsız olduğunu tespit etmişlerdir. Bu çalışmadan elde edilen negatif yönlü ilişki, teknolojik yenilik yaratan sermaye birikiminin MENA ülkelerinde CO<sub>2</sub> emisyonunu azalttığı şeklinde yorumlanabilir.

### Sonuç

Çevresel tahribatın arkasında ekonomik büyüme, hızlı nüfus artışı, enerji talebinin artması gibi birçok faktör bulunmaktadır. Yakın zamanda oluşan literatür askerî harcamaların da bu faktörlerden biri olduğunu ortaya koymaktadır (Ahmed ve ark., 2020; Bildirici, 2017a; Edmond & Boker, 2019; Gokmenoglu ve ark., 2020; Qayyum ve ark., 2021; Solarin ve ark., 2018). Askerî operasyonlar, iç savaş, silahlı çatışma, askerî tatbikatlar vb. faaliyetler çevreyi kirliletmekte ve iklim değişikliği sürecini hızlandırmaktadır.

Bu çalışma, söz konusu problemi MENA bölgesi özelinde ele almakta, askerî harcamalar ile çevresel kirlilik arasında bir ilişkinin olup olmadığını araştırmaktadır. İki aşamalı sistem GMM metodunun kullanıldığı çalışmada çevresel kirliliği temsilen CO<sub>2</sub> emisyon miktarı, militarizasyonu temsilen ise askerî harcamaların toplam GSYH'ye oranı kullanılmıştır. CO<sub>2</sub> emisyonu üzerinde etkisi olduğu düşünülen kontrol değişkenler; ekonomik küreselleşme, doğal kaynak bolluğu, ticari açıklık, kişi başı GSYH ve toplam sermaye oluşumu olarak belirlenmiştir. Sonuçlar, CO<sub>2</sub> emisyonu ile askerî harcamalar, doğal kaynak bolluğu, ticari açıklık ve kişi başı GSYH arasında pozitif, ekonomik küreselleşme ve toplam sermaye oluşumu arasında ise negatif bir ilişkinin varlığına yönelik ampirik kanıtlar ortaya koymuştur.

Bu çalışmanın sonuçları MENA bölgesindeki askerî faaliyetlerin veya yaşanacak bir savaşın çevresel etkileri bakımından önemli fikirler vermektedir. Her şeyden önce, elde edilen bulgular bölgede-MENA ülkelerinde CO<sub>2</sub> emisyonlarını, dolayısı ile çevresel kirliliği azaltmak için askerî harcamaların azaltılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu da söz konusu bölge ülkelerinin hem kendi aralarında hem de komşu ülkelerle barış ortamını tesis etmelerini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, barış tesis etmek ve/veya korumak için ulusal ve uluslararası diyalog ortamının oluşturulması, sınır bölgelerindeki anlaşmazlıkların çözümü, etnik, dini vb. problemlerin diplomasi çerçevesinde çözümü gibi adımlar önem arz etmektedir. Sorumlu ülkelere savaş sonrası çevre vergisi yükleme gibi çeşitli yasal düzenlemeler yapılmalı, devletlerin uluslararası hukuka riayet etmesi sağlanmalıdır. Öte yandan, yenilenebilir olmayan enerji kaynaklarından daha çok yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımına dayalı yeni ve gelişmiş askerî araçların/teçhizatın üretim ve kullanımına odaklanılmalıdır.

**Hakem Değerlendirmesi:** Dış bağımsız.

**Yazar Katkıları:** Çalışma Konsepti/Tasarım- S.T., F.Y.; Veri Toplama- S.T., F.Y.; Veri Analizi/Yorumlama- S.T., F.Y.; Yazı Taslağı- S.T., F.Y.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- S.T., F.Y.; Son Onay ve Sorumluluk- S.T., F.Y.

**Çıkar Çatışması:** Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

**Finansal Destek:** Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

**Peer-review:** Externally peer-reviewed.

**Author Contributions:** Conception/Design of Study- S.T., F.Y.; Data Acquisition- S.T., F.Y.; Data Analysis/Interpretation- S.T., F.Y.; Drafting Manuscript- S.T., F.Y.; Critical Revision of Manuscript- S.T., F.Y.; Final Approval and Accountability- S.T., F.Y.

**Conflict of Interest:** The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

**Grant Support:** The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

---

### Kaynakça/References

- Abbas, Q., Nurunnabi, M., Alfakhri, Y., Khan, W., Hussain, A., & Iqbal, W. (2020). The role of fixed capital formation, renewable and non-renewable energy in economic growth and carbon emission: A case study of Belt and Road Initiative project. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(36), 45476–45486. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-10413-y>
- Adebayo, T. S., & Beton Kalmaz, D. (2021). Determinants of CO2 emissions: Empirical evidence from Egypt. *Environmental and Ecological Statistics*, 28(2), 239–262. <https://doi.org/10.1007/s10651-020-00482-0>
- Ahmed, S., Alam, K., Rashid, A., & Gow, J. (2020). Militarisation, energy consumption, CO2 emissions and economic growth in Myanmar. *Defence and Peace Economics*, 31(6), 615–641. <https://doi.org/10.1080/10242694.2018.1560566>
- Alam, S., Fatima, A., & Butt, M. S. (2007). Sustainable development in Pakistan in the context of energy consumption demand and environmental degradation. *Journal of Asian Economics*, 18(5), 825–837. <https://doi.org/10.1016/j.asieco.2007.07.005>
- Antweiler, W., Copeland, B. R., & Taylor, M. S. (2001). Is free trade good for the environment? *American Economic Review*, 91(4), 877–908. <https://doi.org/10.1257/aer.91.4.877>
- Arellano, M., & Bover, O. (1995). Another look at the instrumental variable estimation of error-components models. *Journal of Econometrics*, 68(1), 29–51. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01642-D](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01642-D)
- Ben Afia, N., & Harbi, S. (2018). The relationship between CO2 emissions and military effort. *Journal of Economics Studies and Research*, 2018, 1–10. <https://doi.org/10.5171/2018.342225>
- Bildirici, M. E. (2017a). CO2 emissions and militarization in G7 countries: Panel cointegration and trivariate causality approaches. *Environment and Development Economics*, 22(6), 771–791. <https://doi.org/10.1017/S1355770X1700016X>
- Bildirici, M. E. (2017b). The effects of militarization on biofuel consumption and CO2 emission. *Journal of Cleaner Production*, 152, 420–428. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.03.103>
- Blundell, R., & Bond, S. (1998). Initial conditions and moment restrictions in dynamic panel data models. *Journal of Econometrics*, 87(1998), 115–143.
- Chakraborty, D., & Mukherjee, S. (2013). How do trade and investment flows affect environmental sustainability? Evidence from panel data. *Environmental Development*, 6, 34–47. <https://doi.org/10.1016/j.envdev.2013.02.005>

- Clark, B., & Jorgenson, A. K. (2012). The treadmill of destruction and the environmental impacts of militaries 1: Environmental impacts of militaries. *Sociology Compass*, 6(7), 557–569. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9020.2012.00474.x>
- Clark, B., Jorgenson, A. K., & Kentor, J. (2010). Militarization and energy consumption: A test of treadmill of destruction theory in comparative perspective. *International Journal of Sociology*, 40(2), 23–43. <https://doi.org/10.2753/IJS0020-7659400202>
- Cole, M. A., & Elliott, R. J. R. (2003). Determining the trade–environment composition effect: The role of capital, labor and environmental regulations. *Journal of Environmental Economics and Management*, 46(3), 363–383. [https://doi.org/10.1016/S0095-0696\(03\)00021-4](https://doi.org/10.1016/S0095-0696(03)00021-4)
- Edmond, N. D., & Boker, P. (2019). *Economic growth, military spending and environmental degradation in Africa*. MPRA Working Paper (No. 97455).
- Erdogan, S., Gedikli, A., Çevik, E. İ., & Öncü, M. A. (2022). Does military expenditure impact environmental sustainability in developed Mediterranean countries? *Environmental Science and Pollution Research*, (2022). <https://doi.org/10.1007/s11356-021-18226-3>
- Farhani, S., & Ozturk, I. (2015). Causal relationship between CO2 emissions, real GDP, energy consumption, financial development, trade openness, and urbanization in Tunisia. *Environmental Science and Pollution Research*, 22(20), 15663–15676. <https://doi.org/10.1007/s11356-015-4767-1>
- Günay, H. F., & Topal, M. H. (2021). Does quality of governance affect tax effort in Sub-Saharan Africa? *Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(2), 414–434.
- Hanif, I., Faraz Raza, S. M., Gago-de-Santos, P., & Abbas, Q. (2019). Fossil fuels, foreign direct investment, and economic growth have triggered CO2 emissions in emerging Asian economies: Some empirical evidence. *Energy*, 171, 493–501. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2019.01.011>
- Hsiao, C. (2007). Panel data analysis—Advantages and challenges. *TEST*, 16(1), 1–22. <https://doi.org/10.1007/s11749-007-0046-x>
- Hussain, J., Khan, A., & Zhou, K. (2020). The impact of natural resource depletion on energy use and CO2 emission in belt & road initiative countries: A cross-country analysis. *Energy*, 199, 117409. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2020.117409>
- Jorgenson, A. K., Clark, B., & Kentor, J. (2010). Militarization and the environment: A panel study of Carbon dioxide emissions and the ecological footprints of nations, 1970–2000. *Global Environmental Politics*, 10(1), 7–29. <https://doi.org/10.1162/glep.2010.10.1.7>
- Kahuthu, A. (2006). Economic growth and environmental degradation in a global context. *Environment, Development and Sustainability*, 8(1), 55–68. <https://doi.org/10.1007/s10668-005-0785-3>
- Khan, S., Peng, Z., & Li, Y. (2019). Energy consumption, environmental degradation, economic growth and financial development in globe: Dynamic simultaneous equations panel analysis. *Energy Reports*, 5, 1089–1102. <https://doi.org/10.1016/j.egy.2019.08.004>
- Koengkan, M., Fuinhas, J. A., & Santiago, R. (2020). Asymmetric impacts of globalisation on CO2 emissions of countries in Latin America and the Caribbean. *Environment Systems and Decisions*, 40(1), 135–147. <https://doi.org/10.1007/s10669-019-09752-0>
- Langnel, Z., Amegavi, G. B., Donkor, P., & Mensah, J. K. (2021). Income inequality, human capital, natural resource abundance, and ecological footprint in ECOWAS member countries. *Resources Policy*, 74, 102255. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2021.102255>

- Lankoski, L. (2010). *Linkages between environmental policy and competitiveness*. OECD Environment Working Papers (No. 13). <https://doi.org/10.1787/218446820583>
- Mahmood, H., Maalel, N., & Zarrad, O. (2019). Trade openness and CO2 emissions: Evidence from Tunisia. *Sustainability*, 11(12), 3295. <https://doi.org/10.3390/su11123295>
- Mikayilov, J. I., Galeotti, M., & Hasanov, F. J. (2018). The impact of economic growth on CO2 emissions in Azerbaijan. *Journal of Cleaner Production*, 197, 1558–1572. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.06.269>
- Ohlan, R. (2015). The impact of population density, energy consumption, economic growth and trade openness on CO2 emissions in India. *Natural Hazards*, 79(2), 1409–1428. <https://doi.org/10.1007/s11069-015-1898-0>
- Ozcan, B., & Apergis, N. (2018). The impact of internet use on air pollution: Evidence from emerging countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 25(5), 4174–4189. <https://doi.org/10.1007/s11356-017-0825-1>
- Pimentel, D., Cooperstein, S., Randell, H., Filiberto, D., Sorrentino, S., Kaye, B., Nicklin, C., Yagi, J., Brian, J., O'Hern, J., Habas, A., & Weinstein, C. (2007). Ecology of increasing diseases: Population growth and environmental degradation. *Human Ecology*, 35(6), 653–668. <https://doi.org/10.1007/s10745-007-9128-3>
- Qayyum, U., Anjum, S., & Sabir, S. (2021). Armed conflict, militarization and ecological footprint: Empirical evidence from South Asia. *Journal of Cleaner Production*, 281, 125299. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.125299>
- Rahman, M. M. (2020). Environmental degradation: The role of electricity consumption, economic growth and globalisation. *Journal of Environmental Management*, 253, 109742. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2019.109742>
- Rahman, Z. U., & Ahmad, M. (2019). Modeling the relationship between gross capital formation and CO2 (a)symmetrically in the case of Pakistan: An empirical analysis through NARDL approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(8), 8111–8124. <https://doi.org/10.1007/s11356-019-04254-7>
- Roodman, D. (2009a). A note on the theme of too many instruments. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 71(1), 135–158. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.2008.00542.x>
- Roodman, D. (2009b). How to do Xtabond2: An introduction to difference and system GMM in Stata. *The Stata Journal: Promoting Communications on Statistics and Stata*, 9(1), 86–136. <https://doi.org/10.1177/1536867X0900900106>
- Saboori, B., & Sulaiman, J. (2013). Environmental degradation, economic growth and energy consumption: Evidence of the environmental Kuznets curve in Malaysia. *Energy Policy*, 60, 892–905. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2013.05.099>
- Saidi, S., & Hammami, S. (2017). Modeling the causal linkages between transport, economic growth and environmental degradation for 75 countries. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 53, 415–427. <https://doi.org/10.1016/j.trd.2017.04.031>
- Sarbpriya, R., & Aditya, I. (2011). Impact of population growth on environmental degradation: Case of India. *Journal of Economics*, 2(8), 72–77.
- Shrawat, M., Giri, A. K., & Mohapatra, G. (2015). The impact of financial development, economic growth and energy consumption on environmental degradation: Evidence from India. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 26(5), 666–682. <https://doi.org/10.1108/MEQ-05-2014-0063>



- Shahbaz, M., Nasreen, S., Ahmed, K., & Hammoudeh, S. (2017). Trade openness–carbon emissions nexus: The importance of turning points of trade openness for country panels. *Energy Economics*, *61*, 221–232. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2016.11.008>
- Shaw, R. P. (1989). Rapid population growth and environmental degradation: Ultimate versus proximate factors. *Environmental Conservation*, *16*(3), 199–208. <https://doi.org/10.1017/S0376892900009279>
- Solarin, S. A., Al-Mulali, U., & Ozturk, I. (2018). Determinants of pollution and the role of the military sector: Evidence from a maximum likelihood approach with two structural breaks in the USA. *Environmental Science and Pollution Research*, *25*(31), 30949–30961. <https://doi.org/10.1007/s11356-018-3060-5>
- Stern, D. I., Common, M. S., & Barbier, E. B. (1996). Economic growth and environmental degradation: The environmental Kuznets curve and sustainable development. *World Development*, *24*(7), 1151–1160. [https://doi.org/10.1016/0305-750X\(96\)00032-0](https://doi.org/10.1016/0305-750X(96)00032-0)
- Ullah, S., Andlib, Z., Majeed, M. T., Sohail, S., & Chishti, M. Z. (2021). Asymmetric effects of militarization on economic growth and environmental degradation: Fresh evidence from Pakistan and India. *Environmental Science and Pollution Research*, *28*(8), 9484–9497. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-11142-y>
- Wang, K., Wu, M., Sun, Y., Shi, X., Sun, A., & Zhang, P. (2019). Resource abundance, industrial structure, and regional carbon emissions efficiency in China. *Resources Policy*, *60*, 203–214. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2019.01.001>
- Wooldridge, J. M. (2010). *Econometric analysis of cross section and panel data* (2nd ed.). MIT Press.
- Xiaoman, W., Majeed, A., Vasbieva, D. G., Yameogo, C. E. W., & Hussain, N. (2021). Natural resources abundance, economic globalization, and carbon emissions: Advancing sustainable development agenda. *Sustainable Development*, *29*(5), 1037–1048. <https://doi.org/10.1002/sd.2192>
- Yameogo, C. E. W., Omojolaibi, J. A., & Dauda, R. O. S. (2021). Economic globalisation, institutions and environmental quality in Sub-Saharan Africa. *Research in Globalization*, *3*, 100035. <https://doi.org/10.1016/j.resglo.2020.100035>
- Yıldız, F. (2021). Globalization, international trade, and CO2 convergence: Evidence from G7 countries. In *Handbook of research on the empirical aspects of strategic trade negotiations and management* (pp. 53–64). IGI Global.
- You, W., & Lv, Z. (2018). Spillover effects of economic globalization on CO2 emissions: A spatial panel approach. *Energy Economics*, *73*, 248–257. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2018.05.016>
- Zandi, G., Haseeb, M., & Abidin, I. S. Z. (2019). The impact of democracy, corruption and military expenditure on environmental degradation: Evidence from top six ASEAN countries. *Humanities & Social Sciences Reviews*, *7*(4), 333–340. <https://doi.org/10.18510/hssr.2019.7443>



## “Ben ve Öteki” Bağlamında Yakup Kadri’nin *Sodom* ve *Gomore* Romanında Yabancı Askerler

Birol Bulut<sup>1</sup> 

### Öz

Roman toplumsal şartları ele alması, eleştirel bakış açısı sunması, sosyolojik tespitlerde bulunması bakımından sosyal ve siyasi yaşamla iç içedir. Yazar, yaşadığı toplumun meselelerini zaman, mekân ve kahraman kurgusuyla yeniden üreterek dile getirir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun 1928 yılında yayımlanan *Sodom* ve *Gomore* başlıklı romanı, Türk milletinin bağımsızlığının tehlikeye girdiği bir dönem olan İstanbul’un işgali ile Milli Mücadele dönemi arasında İstanbul’da yaşanan olayları anlatır. İşgal vesilesi ile itilaf askerleri kendi yurtlarından koparak Batı’nın yüzyıllardır “Öteki” olarak gördüğü Doğu’ya gelir. I. Dünya Harbî’ni kazanmanın vermiş olduğu güçle ve oryantlizmin ürettiği basmakalıp tarihsel nazariye ile İstanbul ve ahalisini ötekileştiren bu askerler romanın sonunda karşılaştıkları gerçeklikle tahayyül ettikleri manzaranın uyuşmadığının farkına varır. Türkler için de işgali gerçekleştiren yabancı askerler kimlikleri, dış görünüşleri, hayat tarzları, davranış biçimleri ve Batı’yı temsil etmeleri hususunda “Öteki”dir. Roman bir anlamda İstanbul’da “Ben”ini kurmak isteyen “Öteki”lerin mücadele alanıdır. İstiklal Savaşı’nın kazanılmasının ardından kendini gösteren bu mücadele sona erer ve herkes ait olduğu yere döner. Çalışmamızda *Sodom* ve *Gomore* romanının kahramanlarından olan yabancı askerler üzerinden “Ben ve Öteki” kavramları tarihî ve sosyolojik perspektif göz önünde bulundurularak incelenecektir.

**Anahtar Kelimeler:** Ben • Öteki • Yakup Kadri • Sodom ve Gomore • Roman • Asker

**Foreign Soldiers in Yakup Kadri’s Novel Sodom and Gomorrah in the Context of the Self and the Other**

### Abstract

Novels are intertwined with social and political life in terms of dealing with social conditions, presenting a critical point of view, and making sociological determinations. Authors express the issues of the society in which they live by reproducing these through time, space, and hero fictions. Yakup Kadri Karaosmanoğlu’s novel Sodom and Gomorrah was published in 1928 and tells of the events that took place in Istanbul between the occupation of Constantinople, a period in which the independence of the Turkish nation was in danger, and the period of the National Struggle. On the occasion of the invasion, the Entente soldiers had left their homeland and come to the East, which the West had viewed as the “other” for centuries. With the strength of winning World War I and the stereotypical historical theory produced by Orientalism, these soldiers who had marginalized Istanbul and its people realized that the reality they encountered at the end of the novel did not match the landscape they had imagined. For Turks, the foreign soldiers who carried out the occupation were the “other” in terms of their identity, appearance, lifestyle, behavior, and Western representation. This struggle that manifested itself after the victory of the War of Independence ended, and everyone went back to where they belonged. This study examines the concepts of self and the other through the foreign soldiers who are the heroes in the novel Sodom and Gomorrah by taking into account historical and sociological perspectives.

**Keywords:** Self • Other • Yakup Kadri • Sodom and Gomorrah • Novel • Soldier

1 Sorumlu yazar: Birol Bulut (Dr. Öğr. Üyesi), Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kırklareli, Türkiye Eposta: [birol.bulut@klu.edu.tr](mailto:birol.bulut@klu.edu.tr) ORCID: 0000-0001-8578-9896

**Atf:** Bulut, B. (2022). “Ben ve öteki” bağlamında Yakup Kadri’nin *Sodom* ve *Gomore* romanında yabancı askerler. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42, 237-259. <https://doi.org/10.26650/SJ.2022.42.1.0015>

### ***Extended Summary***

The work *Sodom and Gomorrah* appeared before readers in 1928 and tells of the events that took place between the Allied occupation of Istanbul and the National Struggle. One of the themes of the work is the encounter between self and other on the axis of East and West. This encounter has the occupation forces representing the West, in particular the British and the French, some of the local people who acted alongside these soldiers, the non-Muslim subjects of the Ottoman Empire, and the Turks who still believed in independence and did not want to accept this invasion.

The Introduction discusses the relationship between self and other and the East-West plane of this relationship. The first heading of the text, which is examined under four main headings, is “The Domination of Foreign Soldiers: The Slave-Master Relationship;” its subject deals with the foreign soldiers’ encounters with Turkish people and is based on Hegel’s master and slave dialectic. In the novel, Captain Jackson Read, who was in Istanbul for the Occupation, had military and administrative duties, and been raised with military discipline, is described as the “master.” The first hero the British officer encounters is the manicurist girl. The girl is attracted to Jackson Read. But the British officer has no feelings for the girl who comes up to his feet to give a manicure. For him, the existence of the girl consists of meeting his own needs. Sami Bey, who hosted Jackson Read at the beginning of the novel, is merely the enslaved type. Retired from *Düyun-u Umumiye*, Sami Bey has a European style and meets up with Jackson Read thanks to his wide circle in *Beyoğlu*; after two or three meetings, he invites him to his home and aims to gather benefits. Sami Bey, who opened the doors of his house to the occupation forces until the end, is not disturbed by the fact that his daughter Leyla is seen with foreign soldiers and is also pleased with the situation. After all, at the end of the novel, Sami Bey is seen to have not believed in the National Struggle; he doesn’t think he’ll succeed and feels Istanbul will again be under the domination of the Turks. Sami Bey acts with the reflex of unconditional obedience as one whose self-consciousness has been erased and sees the British as the masters. Necdet opposes the occupation forces in the book and is depicted as an enemy of the British; he hates the foreign soldiers in general for their occupation of Istanbul, as he is particularly interested in Leyla more than Jackson Read. Realizing the situation, the occupation forces try to erase Necdet’s self-awareness as they view themselves as the master (i.e., capable of dominating anyone they want). Necdet is seen to lose the fight to the occupation forces, who are shown as the “self” at this point because his anti-British sentiment did not turn into action; as a result, he evolved to having a slave mentality and was marginalized before he could reach self-awareness. In addition, features such as the French organization of a concert for the injured French soldiers in the *Çanakkale* Front and its advertisement in the newspapers for days, and the printing of invitations in English and French for Leyla’s invitation, and the marginalization of Istanbul’s Turkish identity indicated that the occupation forces acted with the consciousness of master and that some people like Leyla had accepted the slave mentality.

When coming to the final stages of the occupation, Captain Jackson Read and George Marlow make an account of the loss of their struggle with the Turks. Here Jackson Read is seen to belittle the Turks' victory and to still consider himself the master despite losing this war. Seeing the rest of the world as slaves who are obliged to serve them, the Captain wants to return to his homeland as soon as possible to benefit from this abundance. But Marlow says it's a sick view. According to him, the British people marginalized everywhere and everyone except themselves. Partial acceptance appears in the letter Jackson Read wrote to his mother near the end of the occupation regarding the lost struggle against the Turks, who are seen as the "other." For the Captain, who is glad to leave these lands despite the lost war, the Turks should be under the rule of his "self". In the continuation of the letter, he mentions the Turks' hatred toward the British. Jackson Read, who takes the shape of the "self" with these expressions, changes the method of struggle and purposes that the other is unable to achieve self-consciousness by always retaining a dependent mentality.

Necdet is the only hero to overcome the slavery mentality and create a new consciousness in the novel. He cannot tolerate foreign soldiers persecuting the Turks. Witnessing insults to a crippled soldier on the tram is the particular beginning of Necdet's self-awareness. Leyla was the reason for Necdet's lack of self-consciousness at the beginning of the novel. By being isolated from Leyla, he grew to want to remove the othering in his own country and enslaved environment, and even entered a new struggle with the enemy forces.

The section Foreign Soldiers as Others, being the second heading of the study, involves the Occidental views of Cemil Kâmi and Necdet from among the heroes of the novel. The most distinctive feature of Necdet is that he had a grudge against the occupation forces, especially the British, and saw them as the other and strangers to the city. The narrator attributes the roots of Necdet's hostility toward the English to the ideas he'd received from Heine as a result of his education in Germany followed by the invasion of the country. Necdet's grudge is defined as Anglophobia. The elements that make up Necdet's "self" are his determination to struggle, self-sacrifice, honor, and patriotism. Cemil Kami, on the other hand, is disturbed by the foreign soldiers he encounters in Istanbul, having returned after a long time away. The identity that forms Cemil Kami's "self" are racial characteristics such as the language and appearance that are part of this identity. Apart from these, the countenances he encounters and the language he hears appear to him as the "other."

The third heading, The Manifestation of Western Consciousness: Foreign Soldiers and Women, addresses the perspective of women and their attitude toward foreign soldiers in the context of the soldiers' romances with the women from the perspective of the "self" and the "other." Leyla stands out from among these women. When Jackson Read is with Leyla, he emphasizes her otherness and expresses his admiration for her

exoticism, dark skin, and black eyes. Fearing that falling in love with a Turkish girl in Istanbul, the place he'd come to invade, would cause him disgrace in London, the Captain questions his relationship with Leyla. This is because his tradition encounters everything outside his own race and culture as the "other." Leyla is depicted as an English enthusiast in the novel; she is a subject of the West who's been estranged from the society in which she lives, is curious about modern life and a fan of the English, enjoys showing this, appears snobby and snooty in the presence of strangers, runs about from evening tea to morning strolls, and has no livelihood. Leyla's modern passion for life and European lifestyle are the most important things connecting her to Jackson Read. Leyla has no element that reveals her Turkish identity because she consciously been assimilated. Azize Hanım [Lady Azize] and Madam Jimson show similar characteristics. The only difference between Azize Hanım and Madam Jimson is religion. Although both are members of this society, they are of the type who reject their identity, try to get a high-ranking occupation officer despite being married, and act like Westerners who claim no chastity.

The last heading, Imaginary Other, discusses the traces of the image of the Imaginary East as created by the West in the Orientalist discourse. With no experience of the East, the West has made it an object of desire in its mental world, denigrated it when appropriate, and shaped it through the whims of its prejudices. Eastern women, sultans, harems, sexual fantasies, concubines, hamams [bathhouses], sheikhs, and pashas occupy important places in this imagining. In the novel, foreign soldiers use Western-produced images of the East while describing each of them negatively. The depiction of the Imaginary East is processed through Captain George Marlow in particular. For example, Marlow likens Jackson Read to an Ottoman pasha while expressing his lassitude and relationship with women. In Marlow's perception of the East, a pasha involves a lazy sexual element of one who is surrounded by beautiful concubines, has a large harem, lays down with a new woman every night, and smokes hash and hookahs. The idea of the Imaginary East is generally presented through Captain George Marlow, stemming from his desire to realize his sexual perversions and fantasies in the geography of the "other." The traces of the sultan myth from *A Thousand and One Nights* are seen in Jackson Read's encounter with Şehnaz Sultan. According to this myth, the "sultan princess," or Sultana, is beautiful, adorned with various jewels, lives in the palace, is fairy-tale-like, and an object of desire whose husband suddenly chases after due to her inviting demeanor. The Sultana in the novel is the niece of the sultan and wife of Nail Pasha. Jackson Read considers the encounter "an adventure" because he knows the Sultana is married. He emphasizes her mystery by calling her a woman whose "skin has not seen the sun." Jackson Read carefully examined the palace where the Sultana lived, her clothes and behavior, and then exited the fairy-tale world. Both Marlow and Jackson Read realized that the reality they encountered in Istanbul did not match the East of their dreams.

Anlam ve sınıflandırma şekli bakımından geniş bir kavram alanına sahip olan "öteki"; "ben"den olmayana, bana yabancı olanı temsil eder ve "ırk, etnisite, din, mezhep" gibi toplumsal yahut kültürel kimlik ifade eden kategoriler üzerinden belirlenir (Emiroğlu & Aydın, 2003, s. 661). Birbirinden farklı nitelikleri içinde barındıran bireyler/toplumlar, bu kategoriler bağlamında "öteki" ile ilişki kurarak kendilerini tanımlama gereği duyar. Öznenin kendini ayırıştırması farklılıklar üzerinden gerçekleşeceği için "ben" in kendini tanımlaması "öteki" nin varlığıyla anlam kazanır. Bu bağlamda "ben" ve "öteki" arasındaki ilişkiyi temelde belirleyen unsur ise "tarihsel deneyimler ve ulusal uygulamalar" (Schnapper, 2005, s. 26) şeklinde ifade edilebilir.

Milliyetçiliğin yükseldiği, sömürgeleştirmenin yayıldığı, politik faaliyetlerin hız kazanmaya başladığı ve bunun sonucunda toplumsal ayrışmanın meydana geldiği 19. yüzyıl itibariyle kendini ve ötekini, tanıma ve tanımlama gerekliliği baş gösterir. Tarihi ve millî perspektifler bağlamında kurulan diyalog üzerinden bu ilişki biçimindeki farklılaşmayı sağlayan ilk etmen kültürdür. Öznenin kendine has yapısından doğan kültürel ölçütler ötekinin konumunu belirler. Bu konum öznenin öteki ile ilişkisinde kendine biricik bir alan açar. Böylelikle öteki üzerinden kendini yücelten özne, ötekine farklılıklar üzerinden anlam yükleyerek onu aşağı bir konumda görür (Schnapper, 2005, s. 40). Sonuç olarak "ben", kendi varlığının bilincine ulaşarak çizdiği sınırlar çerçevesinde "öteki"ni dışarıda bırakır. Diğer bir açıdan bakılacak olursa da "öteki"ni kuran söylem "ben"i inşa edecektir. Hangi noktadan değerlendirecek değeri değerlendirilim "ontolojik olarak 'ben' ile 'öteki' arasındaki ayırmadan kurtulmak mümkün değil[dir]" (Kalın, 2021, s. 15).

Literatüre bakılacak olursa "ben" ve "öteki"nin ilişkisi genel itibariyle Doğu-Batı arasındaki ayrımı ifade etmek için kullanılır ve öncelikle oryantalizm ile kendisini gösterir. Oryantalizmin "tarihsel ve maddi ölçütler taşı[dığını]" ifade eden Edward Said'e göre: "Oryantalizm Doğu'yu konu edinen kuramların tamamı, verilen beyanlar, takınılan tavırlar, yapılan benzetmeler, bir cins öğretisi, yönetim biçimi veya hükümet şeklidir. Kısaca bu cins oryantalizm, Batı'nın üstünlük sürdürme taktiği, Doğu üzerinde otorite kurma çabası[dır]" (1998, s. 14). Batı, Doğu'yu bilme amacından sıyrılıp menfaatleri doğrultusunda yeniden üretip nesnelleştirip hakimiyet altına alacağı ve ötekileştireceği bir sistem dizayn eder. Bu noktada oryantalizmin sadece kültürel, ilmi yahut siyasi bir alan olmadığını söyleyen Said onu: "estetik, bilimsel, ekonomik, sosyolojik, tarihe ait ve filolojik metinler aracılığı ile 'aktarılmaya' çalışan bir cins jeo-ekonomik görüşler bütünü" olarak ifade eder. Bu bir nevi Batı'nın çıkarlarına hizmet eden yönlendirmeleri içerir ve bu yönlendirmelerin düşünce mimarları ise İngiliz ve Fransızlardır (1998, s. 14–26).

Doğu ile Batı, coğrafi bir anlamı haiz olmaktan ziyade ilmi, içtimai, kültürel gibi çeşitli hususlarda karşıtlıkları içeren iki farklı dünyayı ifade etmekle beraber birbirinden de etkilenen görünmez çizgilere sahip iki ayrı cephe (Hentsch, 1996, s. 17).

İlkçağlardan itibaren ticari faaliyetlerle birbirinden haberdar olan bu iki kutup arasında Doğu'nun Batı'ya göre daha refah bir konumda olduğu görülür. Süreç içerisinde Batı'nın, Doğu'nun zenginliğinden pay sahibi olmak istemesi üzerine ona saldırmasıyla beraber Doğu ile barışçıl bir ticari alışveriş tesis etmeye çalıştığı da görülür. Tarihe bakıldığında iki kutbu temsil eden güçler değişse de bu paradoksal durum yani “Asya ve Avrupa arasındaki çelişkilerin, çatışmaların ve ilişki biçimlerinin temel niteliği asla değişme[z]” (Bulut, 2004, s. 18–19). Yunanlıların bugünkü Batı'yı temsil etmesi bakımından Pers-Yunan savaşları, Truva Savaşı bu iki dünya arasındaki mücadelenin ilk darbesi olarak görülür (Hentsch, 1996, s. 25). Orta Çağ'a geldiği vakit İslamiyet'in ortaya çıkışı ve sonrasında Anadolu'dan Akdeniz kıyılarına oradan İspanya'ya yayılması ile birlikte Batı Hristiyanları ve Müslüman dünyası arasında dinî bir çatışma başlar. Avrupa devletleri, kaybettikleri avantajlarını geri almak ve İslam ordularının ilerlemesini engellemek için Kilise önderliğinde Haçlı Seferleri düzenler. Bu karşılaşmanın sonucunda Batı, Doğu'nun zenginliğini ve birçok alanda kendilerinden üstün olduğunu keşfeder (Bulut, 2004, s. 36). Bu vesile ile tanınan Doğu, üretilen imgeler ile “modern Avrupa'nın gözünde tam anlamıyla ‘öteki’ haline ge[tirilir]” (Hentsch, 1996, s. 43).

Aydınlanma Çağı'ndan itibaren Doğu ile ilgili biriken literatürün üzerinden değerlendirmeler yapılmaya başlanır. Böylelikle Doğu, Coğrafi Keşifler ve Sanayi Devrimi ile zenginleşen Batı'nın inceleme alanına girer. Doğu'ya dair ansiklopedik çalışmaların yapıldığı, hikâyelerin çevrildiği ve bunlar üzerine yorumların yapıldığı görülür. Bu dönemde “Doğu'ya bakış Orta Çağlar kadar düşmanca değildi, ancak kardeşçe olduğunu söylemek de mümkün değildir” (Bulut, 2004, s. 73). Özellikle Romantik Çağ'da Goethe, Frederick Schlegel, Nerval, Byron gibi Batılı yazarların Doğu'ya ilgisi dikkat çekicidir. Edebiyattan felsefeye kadar düşün ve yazın dünyasında Doğu etkisi gözlemlenir. Orijinali arama peşindeki romantiklerin “olağan, güncel ve açık olanı yadsımak, olağandışı, ilkel ve gizemli olanın peşinde koşmak; bunlar bulunduğu zaman bile orijinallik uğruna bunları bir kat daha yabancılaştır[arak]” yani Doğu'yu romantikleştirerek yeni bir mit meydana getirdiğini ve bu yolla birçok Doğu'nun ortaya çıktığını ifade eden Parla meydana getirilen Doğu mitini: “Edebi ve değişmez bir Doğu vardır. Ve bu Doğu değişmezliğini bir ölçüde karşıtlıkların çözümlememesine borçludur. Doğu her şeyden önce bir tezatlar ülkesidir. Orada en korkunç suçlarla en arı masumiyet, en affetmez tabularla en çıldırtıcı duyusalılık ve yasal zevkler, efendilikle kölelik, kişilerde yoğun çelişkiler (çiftkişiliklilik) birlikte bulunur” der. Akılla duyguyu birleştiren romantizmde deneyim, yaratıcı dehanın önemli bir parçasıyken Batılı romantikler Doğu'ya gitmeden zihni bir Doğu algısı oluşturarak gerçeklikten kopuk, hayalî, belirli oranda sınırları çizilir ve “Öteki”nin diyarı olarak resmedilir (Parla, 2012, s. 23–25).

19. yüzyıl ise Batı'nın Doğu üzerindeki iktidarını güçlendirdiği bir dönemdir. Edward Said'in de dediği gibi bu konuda İngilizler ve Fransızlar başı çeker.



Endüstriyelleşmenin bir sonucu olarak ham madde arayışlarını Asya ve Afrika'ya yönelen bu devletler kurum ve değerleri ile Doğu'nun bir nevi geri kalmışlığını zihinlere yerleştirerek bilimsel ve teknik gelişmelerle Doğu'nun karşısına bir kurtarıcı olarak dikilir. Doğu artık Batı'nın gözünde yeniden kurulması, sömürgeleştirilmesi gereken meta olarak görülen, aşağılanan, ötekileştirilen bir hâle evrilir.

Türklerin Selçuklularla birlikte Anadolu'ya hâkim olması ve ardından Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesine çıkıp Hristiyanlığın Doğu'daki kalesi Bizans İmparatorluğu'nu yıkıp İstanbul'u fethetmesi sonrasında İtalya kıyılarına kadar ilerleyip Macaristan'a uzanmasıyla Batı'da yeni bir imge belirir: Türk imgesi. Türk ve Müslüman kimliği Avrupa için aynı anlamı ihtiva eder. Emevilerden sonra Avrupa içlerine kadar ilerleyen ikinci Müslüman devlet olan Osmanlı, Batı için bir tehdit, "korkulacak bir güç", yeni bir Doğu figürü ve dolayısıyla artık "öteki"dir (Hentsch, 1996, s. 78). Viyana Kuşatması'ndan sonra Osmanlı'nın geriye gidişi, Batı'nın bu süreç içerisindeki fikri, ilmî ve sınai alanlardaki dönüşümü Osmanlı'ya karşı bakış açısını değiştirir. Bu algı git gide olumsuzlanarak "vahşi bir düşmana" dönüşür ve edebi metinlerle, görsellerle bu imge pekiştirilir (Jezernik, 2012, s. 21). 19. Yüzyıla gelindiğinde Batılı için Osmanlı artık emperyal ideallere uygun olarak parçalanması gereken bir "hasta adam"dır. I. Dünya Harbi sonrası Osmanlı ile İtilaf kuvvetlerince Mondros Mütarekesi imzalanır. Ardından Sevr Antlaşması yürürlüğe koyulmaya çalışılır. Bu sırada İstanbul, İtilaf Devletleri'nce 13 Kasım 1918 ile 20 Mart 1920'ye kadar fiili bir şekilde; 20 Mart 1920 ile 1923'ün Ekim'i arasında da resmen işgal edilir. Milli Mücadele'nin başarılı olması hasebiyle hem Sevr Antlaşması hükmünü yitirir hem de İstanbul işgalden kurtulur. Bu işgal birbirlerini "öteki" olarak gören iki kutbun bir araya gelmesi, "ben" in tezahürleri ortaya çıkması anlamına gelir. Yabancı askerlerle Türk halkının karşılaşması ve buradan doğan "ben-öteki" ilişkisi Yakup Kadri'nin *Sodom ve Gomore* romanına da yansır.

1928 yılında okurun karşısına çıkan *Sodom ve Gomore* adlı eser Müttefikler'in İstanbul'u işgali ile Millî Mücadele arasında yaşanan olayları anlatır. Romana neden bu ismi verdiğini eserin giriş kısmında belirten yazar: "Sodom ve Gomore Tevrat'tan aldığımız bilgiye göre Lût ve İbrahim devrinde Filistin diyarında, türlü ahlak bozukluklarıyla, Tanrının gazabına uğramış iki büyük şehridir (...) İşte İstanbul düşman işgali altında iken romanın yazarına böyle görünmüştür." (Karaosmanoğlu, 1966, s. 5)<sup>1</sup> diyerek Sodom ve Gomore ile İstanbul arasında bağlantı kurar. Tevrat kaynak alınarak Sodom ve Gomore'nin temsil ettiği ahlaksızlığı, sapkınlığı İstanbul'un işgali ve burada yaşanan olaylar minvalinde ilişkilendirir<sup>2</sup>. İşgalin yaşandığı yıllarda *İkdam* gazetesinde Millî Mücadele'yi destekleyen yazılar yazan ve bir gazeteci titizliği ile

1 Eserden verilecek alıntılar bu baskıya aittir.

2 Konu ile ilgili ayrıca bkz: Ayşe Nur Özdemir, "Sodom ve Gomore'de Bir Gönderge Olarak Kutsal Metinler", *Turkish Studies*, Volume 13/20, Summer 2018, s. 607-618.

etrafını gözlemleyen Yakup Kadri kendi romanları için “romanlarım hiç şüphesiz doğrudan doğruya realiteden alınmış tarafları çoktur.” der (Erolat, 1996, s. 32). Yakup Kadri'nin bu romanı gözlemleri neticesinde, tarihsel gerçeklikler ışında işgalci askerlerin uygulamalarını, işgalcilerle işbirliği yapan yerli halkı, düşman askerlerle birlikte olmak isteyen Türk kızlarını, farklı cinsel temayülleri olan ahlaki bakımdan yozlaşmış bireyleri (Moran, 2010, s. 264) anlatmasının yanı sıra “romanın bir hususiyeti de işgal kuvvetlerin mensup olduğu muhtelif milliyetteki bazı tipleri, mensup oldukları cemiyetlerin mümessili gibi göstermeye çalışması[dır].” (Akı, 2001, s. 104). Bu karşılaşmada Batı'yı temsil eden işgal kuvvetleri -özellikle İngiliz ve Fransızlar-, bu askerlerle birlikte hareket eden bir takım yerli halk ve Osmanlı'nın gayr-i müslim tebaası, hâlâ bağımsızlığa inanan ve bu işgali kabul etmek istemeyen Türkler bulunur.

“Ben ve öteki” ilişkisinin çok yönlü bir boyutuna şahit olduğumuz eserde öncelikle İstanbul'a yabancı olan, işgal kuvvetlerinin bakış açısı dikkat çeker. İstanbul'u Doğu fikri ile bütünleştiren bu askerler, oryantalist söylemin birer temsilcisidir. Şehre ve Türklere ait her şeyi ötekileştirmeye hazır bir bilinçle gelirler. Millî hassasiyetleri olan Necdet ve Cemil Kâmi içinse sömürgeci zihniyete sahip, yurdu işgal eden, Türk milletini aşağılayan yabancı askerler ötekidir. Kahramanlar arasındaki ötekilik ilişkisinin ardından romanın sonuna doğru anlatıcı devreye girerek işgal kuvvetlerinin İstanbul'da sebep oldukları ahlaki ve iktisadi yıkım noktasında hüküm vererek okurun yabancı askerleri öteki olarak algılamasını sağlar<sup>3</sup>.

### **Yabancı Askerlerin Tahakkümü: Köle-Efendi İlişkisi**

Doğu'yu ele alan kurgusal metinler yeni bir dünya ve bilinç üretir. Bu kurgu yeri geldiğinde siyasetle birlikte sömürgeleştirmeye dayalı menfaat alanı oluşturarak politikalara meşruiyet kazandırır. *Oryantalizm*'in yazarı Edward Said, Batı'nın Doğu'yu algılayış biçimini anlatırken edebî metinlerden, siyasetçilerin söylemlerine kadar birçok örnek verir. Bunlardan biri de 1882-1907 yılları arasında İngiltere adına Mısır'ı yöneten Lord Cromer'in Doğulular hakkındaki görüşleridir. “Öteki”ni aşağılar bir biçimde Doğuluların kendileri için “birer insanlık aracı olmaktan başka hiçbir işe yaramadı[ğın]” söyler (Said, 1998, s. 62). Yine eserinin ilerleyen sayfalarında Batılı bilincin Doğuluları “geri kalmış, soysuz, medeniyetsiz” olarak “kulluğa uygun bir ırkın üyesi” şeklinde değerlendirdiği görülür (s. 283). Emparyalist bir bakış açısıyla Batı, “efendi”; Doğu ise “köle” olmalıdır. Bu husus özellikle 19. ve 20. yüzyılın paradigmasını belirleyen “ben-öteki” ilişkisinin özetidir.

3 *Sodom ve Gomore* romanını “öteki” bağlamında ele alan çalışmalar bulunmaktadır. Fakat bu çalışmalar ele aldığımız bakış açısından farklılık arz etmektedir. Nesibe Didem Nakipler (2010), “Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Romanlarında Ötekileşme Sorunu” adlı yayımlanmamış yüksek lisans tezinde konuyu yabancılaşma bağlamında ele alır. Kadir Bayrakçı (2009) ise “Proust, Yakup Kadri ve Giraudoux'nun ‘Sodom ve Gomore’ Adlı Yapıtlarında Ötekilik ve Kimlik Sorunu Üzerine” adlı makalesinde bu eserlerin birbiriyle ilişkisi noktasında karşılaştırma yapar.

Hegel "Ben ve Öteki" arasındaki güç mücadelesini "Köle-Efendi" diyalettği üzerinden izah etmeye çalışır. İnsanı "özbilinç" olarak ele alan Hegel: "Özbilinç bir başkası için kendinde ve kendi için olduğunda ve olması yoluyla kendinde ve kendi içindir; eş deyişle, ancak tanınan bir şey olarak vardır." der (Hegel, 1986, s. 124). Tanı[n]ma özbilincin, öteki özbilinç ile karşılaşmasına dayanır. Bu karşılaşmada insan, ötekine karşıt "Ben olarak kendini oluşturur ve kendini açığa vurur -hem kendine hem de başkalarına açığa vurur." (Kojève, 2001, s. 80). İnsan gerçek bir varlık hâline gelmek için bir başkası tarafından tanınmasına gerek duyar. Bunun için ötekinin özbilincini yok ederek kendi özbilincini kabul ettirmek amacıyla öteki ile bir ölüm kalım savaşı içine girer. Bu savaştan beklenen ötekinin ölmesinden ziyade boyun eğmesidir. Böylelikle iki karşıt bilincin çarpışmasından üstün gelen taraf "bağımsız bilinç"e sahip *Efendi* ile Efendi'nin tahakkümü altında yaşayacak olan "bağımlı bilinç"e sahip *Köle* ortaya çıkmış olur (Hegel, 1986, s. 128). Efendi, öteki üzerinde baskı kurarak kendi varlığını tanıtacak, özgürleşecek, egemen bir güç olacak; bu mücadelede ölümü göze alamayan birey ise Efendi'ye tabi olmak bakımından köleleşecektir. Bu tek yönlü kabul edilişte kölenin özbilinci silinecek ve Efendi nazarında nesne konumuna düşecektir (Bumin, 2013, s. 39). Köle, Efendi'si için çalışarak şeyleri Efendi'sinin önüne sunar. Efendi bunları tüketerek "zevk ve sefa içinde kendini doyuma" ulaştırır (Kojève, 2001, s. 96).

Hegel'in bu yaklaşımı insanlık tarihini anlamdırma bakımından bir perspektif sunar. Yukarıda da Said'in aktardıkları üzerinden durumu yeniden değerlendirecek olursak emperyalizmin Doğu'ya bakışı onu köleleştirmek, ondan azami ölçüde fayda sağlamak üzerine kurulmuştur. Nitekim Bilge Criss de İstanbul'un işgal günlerini anlattığı kitabında İngilizlerin Türkleri küçümsediği, Türklerin kendilerinden geride oldukları ve Türklerde "örgütsel zeka"nın olmadığı şeklinde basmakalıp görüşlere sahip olduklarını dile getirir (Criss, 2020, s. 16-20). İşgal güçlerinin gerçekte de Türkleri köle olarak gördüklerini söylemek yersiz olmayacaktır. Romanda da kendilerini efendi olarak gören yabancı askerler halka köle muamelesi yapar hatta bazı kimseleri köleleştirir.

Eser, İngiliz subay Captain Gerald Jackson Read'in ögle uykusundan uyanmaya çalışmasıyla başlar. İşgal için İstanbul'da bulunan, askerî ve idari görevleri olan ve askerî disiplinle yetişmiş Jackson Read'in içkinin mahmurluğu ile akşamdan kalma rahat hâli tasvir edilir: "Gerinerek, esneyerek tembel tembel uzandı, başucundaki lambayı açtı ve koyu kırmızı bir aydınlıkta saatin beşi çeyrek geçtiğini gördü" (s. 8). Bu rahatlık efendivârî bir davranıştır. Bu subayla ilk karşılaşan Rus manikürcü kızdır. Jackson Read'in cazibesine kapılan kız onu: "beyaz ve düzgün boynu ile Apollon heykeline" benzeyen bir sanat eseri olarak görür. Read bu bakışlara anlam vermeyerek, hiddetle: "Size çabuk bitirmenizi söylemiştim, küçük!" (s. 12) ifadelerini kullanır. Read, manikürcü kıza herhangi bir his beslemez. Çünkü aralarında Efendi-Köle ilişkisi

vardır. Kızın varlığı, Efendi'nin ihtiyaçlarını karşılamaktan ibarettir. Jackson Read her ne kadar “pembe tenli, tüysüz, yakışıklı” bir zabıt olarak tasvir edilse de her şeye ve herkese hâkim tavırlar sergiler. Bu güç, İngiliz olmasından kaynaklanır. Romanın ilerleyen sayfalarında da “ben”i kuran unsurun etnisite olduğu görülür.

Romanın başlarında Jackson Read'i evlerine misafir eden Sami Bey âdeta köleleşmiş bir tiptir. Düyûn-u Umûmiye'den emekli, alafranga tarzı olan Sami Bey Beyoğlu'ndaki geniş çevresi sayesinde Jackson Read ile tanışır ve iki, üç görüşmeden sonra onu evine çağırarak menfaat devşirme amacını taşır. Read eve girdiğinde gördüğü manzara karşısında: “Vay, bütün işgal kuvvetleri burada” diye söylenir (s. 15). Evinin kapılarını sonuna kadar işgal kuvvetlerine açan Sami Bey, kızı Leyla'nın onlarla birlikte görülmesinden rahatsızlık duymadığı gibi durumdan da memnundur. Bu davranışlarıyla işgal kuvvetlerine bağımlı bir kişilik özelliği gösterir. Zaten romanın sonunda Sami Bey'in Millî Mücadele'ye inanmadığı görülür ve onun başarıya ulaşacağına, İstanbul'un tekrar Türklerin hakimiyetine geçeceğine ihtimal vermez. Özbilinci silinmiş koşulsuz itaat refleksi ile hareket eden Sami Bey İngilizleri “efendi” olarak görmektedir. Hatta anlatıcı Sami Bey'in köleleşme durumunu şu şekilde tarif eder: “Sami Bey için İngiltere, ortaksız bir ilâhtır; dünyanın bütün işleri, bütün dünya milletlerinin alınyazıları onun vereceği kararlara ve hükümlere bağlıdır. Onun arzu ve iradesi dışında hiçbir şeyin olmasına imkân yoktur” (s. 361).

Eserde işgal güçlerinin karşısında yer alan Necdet, “bir İngiliz düşmanı” olarak tasvir edilir. Leyla üzerinden Jackson Read ve Necdet bir mücadele içerisine girer. Necdet, özel olarak Jackson Read'den Leyla ile ilgilendiği için genel olarak da yabancı askerlerden İstanbul'u işgal ettikleri için nefret eder. Durumun farkına varan işgal güçleri kendilerini “efendi” yani istedikleri kişi üzerinde tahakküm kurmaya muktedir görmeleri sebebiyle Necdet'in özbilincini silmeye çalışır. Bunun için önce Marlow durumu bildiği için Necdet'i rahatsız edip, uzaklaştırmak ister (s. 59-60). Ardından gittiği “Moskovit” adlı restoranda İngiliz zabiti Captain Winter'in emriyle başarındaki fesin çıkarılması istenir. Bunun sebebini soran Necdet'e verilen cevap ise “ben ve öteki” arasındaki güç ilişkisinin yansımasıdır: “Bir galip hakkıyla”. Kendisini “efendi” olarak gören İngiliz zabiti sözlerine devam eder: “Hem, hem bir Türkün bir İngiliz'e sual sorması iğrenç bir küstahlıktır” (s. 89-90). Bir başka vaka ise 16 Mart işgalinin üçüncü gecesi yaşanır. Eli tabancalı İngiliz askerler onu yatağından alıp götürür. Bu olaylardan da anlaşıldığı üzere Necdet'in fikri olarak İngiliz karşıtlığı eyleme dönmediği için bu noktada “ben” olarak gösterilen işgal kuvvetlerine mücadeleyi kaybettiği, bundan ötürü özbilince ulaşmadan “köle” bilincine evrildiği ve ötekileştirildiği görülür.

Necdet, işgal kuvvetleri ile mücadelesini kaybettikten sonra bireysel olarak Jackson Read ile de Leyla için bir kavgaya girer. Major Will'in verdiği davette yalının arka tarafında Jackson Read ile Leyla'yı baş başa yakalayan, bu olay sonrasında Jackson

Read ile girdiği mücadeleden mağlup ayrılan Necdet: "kendisini çeviren küçümseme ve hor görme çemberinden kurtulmanın tek çaresini ortadan çekilip gitmekte bul[ur]" (s. 137-138). Her ne kadar halk arasında Necdet'in, Jackson Read'in şahsında İngiliz işgal kuvvetlerine karşı geldiği için ona işkence yapıldığı, Malta'ya yahut Seylan'a sürüldüğü, Divan-ı Harb'e verileceği dedikoduları dolaşsa da bunların hiçbiri olmaz. Kaybettiği mücadeleden utanç duyan Necdet, Captain'ı düelloya davet eder. Bu teklifi "küstahta" bulan Jackson Read: "Demek ki beni kendisiyle eşit sayıyor. Hah, hah; bu ne cüret, bu ne cüret" (s. 164) diyerek aralarındaki mesafeye vurgu yaparak ancak kendinden özür dilemesi şartıyla bağışlayacağını söyler. Kendisini affedici makamında görürken Necdet'i köle statüsüne iten Captain, Necdet'in varlığını ortadan kaldırmayıp özbilincini yok ederek "efendi" konumunu pekiştirir. Necdet de ayrıca bir mücadeleye girmedeği için köleliği kabullenmiş sayılır.

Diğer taraftan bireylerin münazaasından bağımsız bir şekilde Fransızların Çanakkale Cephesi'nde sakatlanan Fransız askerler için konser düzenlemesi ve bunun gazetelerde günlerce reklamının yapılması (s. 261), Leyla'nın vereceği davet için davetiyeleri İngilizce ve Fransızca bastırması (s. 264) gibi hususiyetler İstanbul'un Türk kimliğinin ötekileştirildiğinin, işgal kuvvetlerinin "efendi" bilinci ile hareket ettiğinin ve Leyla gibi ahaliden bazı kimselerin bu bilinci kabul ettiğinin göstergesidir.

Schnapper'in de (2005) söylediği gibi "ben", "öteki"ni tanımlarken dışlayıcı bir tavur içindedir. Milli Mücadele başarıya ulaştıktan sonra işgal kuvvetleri "efendi"liklerini kaybetmiş konumdadır. Bu noktada Jackson Read üç senedir işgal gücü olarak kaldığı İstanbul'dan ayrılmak isteyişini dışlayıcı ve üstün bakan bir şekilde: "Şark semasının bu çiğ aydınlığı, bu yaygaracı insanları, bu pis, bu kokmuş şehir bana bir tiksinti vermeğe başladı." (s. 319) diyerek ruhunun ve kimliğinin öteki olarak gördüğü bu coğrafyaya uyum sağlayamadığını anlatır. Şark olarak değerlendirdiği İstanbul'u aşağılayarak kendini ve yurdunu yüceltip "ben"ini ortaya koyar. Jackson'un şehirden ayrılmaya yakın bu görüşleri ifade etmesinin anlamı "köle"nin, "zevk ve sefa" içinde yaşayan "efendi"sine hizmetlerinin sona ermesi olarak değerlendirilebilir. Çünkü I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi ve İstanbul'un işgali ile "köle" olarak görülen Türk milleti İstiklal Savaşı'nı kazanarak yeniden özbilincine kavuşmuştur.

"Efendi-Köle" diyalektiği zorunlu ve kalıcı değildir. Süreç içerisinde "efendi"liği deneyimleyen "köle", baştaki karşılaşmanın vermiş olduğu duygulardan arınmaya başlayarak "yeni bir bilinç geliştirmeye yönelir." (Kula, 2010, s. 313). Böylelikle birey bağımlı bilinçten özbilince doğru yol alabilir. Toplum örneğinde Millî Mücadele'nin kazanılması bunun örneğini teşkil ederken bireysel olarak Necdet de yaşadığı olaylar neticesinde bir aydınlanma yaşar. Savaşı kazanmanın verdiği özgüven ile "efendi" konumunda olan ve halka zulüm eden İtilaf askerleri karşısında Türkler seslerini çıkaramaz. Örneğin; tramvaya binen "şuh, fırıldak bir kız"a yer gösteren bir İngiliz

zabiti kırbacının ucuyla işaret ettiği kimseleri yerinden kaldırır. Kız ilerlemeye çalışırken sivri topukları ile savaşta uzuvlarını kaybetmiş bir askerin ellerine basar. Kızın, elleriyle ilerlemeye çalışan bu askere bakışı ve davranış biçiminden etkilenen Necdet kendi kendine: “Bu facia ne vakit bitecek, ne vakit, ne vakit” (s. 324) diye söylenerek bu ve bunun gibi görüntülere artık tahammülünün kalmadığını ve kendini ruhen o kötürüm asker gibi hissettiğini belirtir. Bu olay Necdet’in “köle”lik bilincinden sıyrılıp özbilince ulaşma başlangıcıdır.

Necdet, her ne kadar başka işgal kuvvetlerine karşı cephe almış olsa da Leyla’ya duyduğu sevgi ve bunun sonucunda Jackson Read ile girdiği mücadeleyi kaybetmesi onun özbilincinin oluşmamasına sebebiyet verir. Leyla, Necdet’in önündeki en büyük engeldir. Zaman içerisinde Leyla’dan soyutlanarak, tramvay örneğinde olduğu gibi işgal güçlerinin yaptığı eylemlerin farkına varır. “Yalnız Leyla’ya karşı değil, içinde yaşadığı bu şehre, etrafını saran bu halka ve kendine karşı bir yurtıcı öfke duy[arak]” (s. 324) kendi yurdunda ötekileşmekten ve köleleşen çevresinden kurtulmak hatta düşman kuvvetleriyle yeni bir mücadeleye girmek ister. Düşman zabitlerinin yok olması için, Türk ordusunun şehre gelmesini bekler. Kölelik bilincini kabul etmeyen Cemil Kâmi söylemleri, Ankara’dan getirdiği haberler ve işgal kuvvetlerine tavrıyla Necdet’in özbilincine ulaşması yolunda yönlendirici bir işleve sahiptir. Yaşadıklarından ve Cemil Kâmi’den destek alan Necdet’in Anadolu’ya geçip cepheye katılmak istemesi işgal kuvvetleri ile yeniden girişeceği mücadeleye aydınlanmış zihnen hazır olduğu anlamına gelmektedir. Necdet savaşa katılmayı, bu yolda ölmeyi göze alsada Cemil Kâmi buna karşı çıkar. Çünkü bu vatanda “öteki” olan düşmanın mağlup edileceği kolektif zafer yakındır. Bireysel olarak “ölme”nin daha önce yapılması gerektiğini ifade eden Cemil Kâmi: “Hani, bir akşam Beyoğlu’nda bir Rus Lokantasında üç küstah İngiliz zabitanın tahkirine uğramıştık... İşte o zaman, ikimizden birimiz ölmeliydik...” der (s. 330). Bu karşılaşmada “öteki”nin üstünlüğünün kabul edildiğinin vurgusu yapılır. Bütün bunlara rağmen geçmişte yaşanan onur kırıcı olaylar ve geleceğe dair umutlar Necdet’in Leyla ve çevresinden koparak yani bir anlamda kendisine yabancılaşarak yeni bir özbilince sahip olmasını sağlar.

İşgalin son safhalarına gelindiği vakit Captain Jackson Read ile George Marlow Türklerle girişilen mücadelenin kaybedilmesi hususunda bir muhasebe yapar. Burada Jackson Read’in Türklerin zaferini küçümsediği ve bu savaşı kaybetmelerine rağmen kendilerini hâlâ “efendi” olarak addettiği görülür. Çünkü ona göre İngiltere hâlen Hint Okyanusu’ndan Atlas Okyanusu’na kadar bir çok yeri hakimiyeti altında tutmaktadır. Bu coğrafyalardaki “Köle-Efendi” ilişkisini anlatıcı şu şekilde ifade eder: “Picadilly Street sakininin yediği nefis kekleri, giydiği ipekli ve yünlü kumaşları, içtiği viskileri vücuda getiren ham maddeler kürenin her yanından bereketli ırmaklar halinde koca metropolün depolarına ve anbarlarına akıyordu.” (s. 342). Dünyanın geri kalanını ise kendilerine hizmetle yükümlü olan köle olarak gören Captain, bu bolluktan yararlanmak

için bir an önce yurduna dönmeyi ister. Fakat Marlow bunun hastalıklı bir bakış olduğunu dile getirir. Ona göre Britanya halkı kendi dışındaki her yeri ve herkesi ötekileştirmiştir. "Foreign Office"e yanlış raporlar göndererek fiilî durum hakkında hataya düşüldüğünü artık İngiliz iradesi dışına çıkan Türk iradesinin tanınması gerektiğini ifade eder: "Gerek askerlik, gerek siyaset sahasındaki bu komik bozguna, bu rezil iflasa her taraftan kakhahalarla gülüyorlar. Ve düşünelim ki, hadise bir Şark sahnesinde geçiyor. Artık burada beş paralık itibarımız kalmamıştır." (s. 345). Böylelikle İstanbul özelinde girişilen savaşın kaybedildiği, "efendi"lik konumlarının alaşağı edildiği ve asırlardan beri öteki olarak görülen Şark'ta "ben" in büyüünün bozulduğu itiraf edilir.

Jackson Read'in işgalin bitimine yakın annesine yazdığı mektupta da öteki olarak görülen Türklere karşı kaybedilen mücadelenin kısmen kabullenışı kendisini gösterir. Bu topraklardan gideceği için memnun olan Captain için kaybedilen savaşa rağmen Türkler "ben" in egemenliğinde olmalıdır: "Lakin bu demek değildir ki, Türklere samimi bir sevgiyle bağlanalım. Hayır; aziz anneciğim; böyle bir propagandaya hiçbir İngilizin kalbi uyamaz. Arslan veya kaplan cinsinden bir yırtıcı mahluku kırbaçla, sopayla, demirle zaptemediğimiz ve yatıştıramadığımız yerde bilgili okşamalarla büyülememizin imkânı vardır." (s. 350). Mektubun devamında Türklerin İngilizlerden nefretini dile getirir. Bu ifadelerle "ben" i biçimlendiren Jackson Read, mücadelenin yöntemini değiştirerek ötekinin daima bağımlı bilinç statüsünde kalarak özbilince ulaşamamasını hedefler.

### Öteki Olarak Yabancı Askerler

*Sodom* ve *Gomora* romanı "ben ve öteki" ilişkisine sadece yabancı askerler gözünden bakmaz. Eserdeki bu ilişki iki yönlüdür. Yabancı askerlerin Doğu algısının yanı sıra aynı zamanda eserdeki bazı kahramanların işgal kuvvetlerine bakışına ve bu askerler üzerinden Batı'yı değerlendirmesine yer verilir. Zaten İstanbul'da birbirine yabancı iki ayrı kültür karşılaşmıştır. "Ben ve öteki" ilişkisini belirleyen de yabancı ile kurulan ilişki biçimidir. Burada yabancılıktan kasıt "kendisi dışında olanla fiziksel değil zihinsel olarak çizilen sınırı işaret etmektedir." (Koçyiğit, 2017, s. 142). Bu bağlamda oryantalizm nasıl ki Batı'nın Doğu üzerindeki söylemlerini içeriyorsa buna karşıt olarak Doğu'nun da Batı'yı açıklamaya çalışma olarak ürettiği söyleme oksidentalizm adı verilir. İki söylem her ne kadar birbirinin zıttı olarak görülse de arasında farklılıklar bulunmaktadır. Oksidentalizm, oryantalizmden çok sonra ortaya çıkan bir düşünce tarzı olup Batı'nın söylemlerine ve sömürgeci tavrına karşı oluşturulmuş bir karşı çıkıştır. "İki söylem biçimini birbirinden ayıran en temel fark Batı'nın emperyalizm tecrübesinin oryantalizmi şekillendirmesinden kaynaklanmaktadır." (Arlı, 2009, s. 73). Oksidentalizm tutum tarih içerisinde oryantalizm kadar bütün yönleriyle işlenmiş bir söylemi içinde barındırmaz. Bu söylem içerisinde Doğu, "öteki" olarak Batı'yı ele alır.

Bir önceki bölümde Necdet'in özbilince ulaşması noktasında geçirdiği zihni dönüşümü ifade edilmişti. Bu dönüşümün gerçekleşmesi için gereken zihni alt yapının romanın başında Necdet'te var olduğunu görülür. Çünkü onun en belirgin özelliği baştan beri işgal kuvvetlerine özellikle İngilizlere kin beslemesi ve onları şehirdeki yabancı ve öteki olarak görmesidir: “Bir İngilizle uzaktan selam vermek, bir İngilizle ahbeplik etmek, bir İngilizin bulunduğu topluluğa girmek, hatta tramvayda ve vapur gibi umumi yerlerde bir İngilizin yanına oturmak bile bu genç adam için dayanılmaz bir azap olurdu.” (s. 23). Necdet, Fransa ve Almanya'da eğitim görmüş biridir. Anlatıcı Necdet'in İngiliz düşmanlığının köklerini, Almaya'da eğitim görmesi dolayısıyla Heine'den aldığı fikirlere<sup>4</sup> daha sonra ise bunun gelişmesini ülkenin işgal edilmesine bağlar. Çünkü İngiliz siyaseti Yunanlıları Türklerle savaşa sürüklemiş, İstanbul'u işgal ederek halka ve aydınlara zulmederek “kitle halinde yok etme sistemini uygulamıştır” (s. 24). Bunların yanı sıra Jackson Read'in Leyla'ya yaklaşması Necdet'in İngiliz karşıtlığını körükler. Necdet için İngiliz karşıtlığı bir kimlik meselesi ve millî bir duruştur. Sadece Türklerin değil bütün insanların onlardan nefret etmesi gerekir ki İngilizler bütün insanlığa karşı bir ötekidir: “Bunlara karşı kin ve nefret baslemek yalnız Türklere değil, bütün insanlara vazifedir.” (s. 31).

Necdet, Jackson Read'i Madam Jimson'un evine kadar takip ettikten sonra “Maksim” barına gider. Burada en çok dikkati çeken İngiliz zabitlerdir. Zabitlerin çoğu smokinli yahut sivil kıyafetler içindedir ve oradaki kadınların ilgi odağıdır. Barda kendini yabancı gibi hisseden Necdet bir vakit sonra oradan ayrılır. Çünkü kendi yurdunda ötekinin tahakkümü altında yabancılaşan, kendisini oraya ait hissetmediği bir konumdadır.

Necdet'in yabancı askerlerle ikinci karşılaşması “Moskovit” adlı Rus restoranındadır. Burada Cemil Kâmi ile yemek yerler. Birlikte Almanya'da bulunmuşlardır. Milliyetçi olan ve Anadolu'daki direnişe katılmak isteyen Cemil Kâmi İstanbul'un işgalinden beri Beyoğlu'na gelmemiştir. Buradaki İngiliz askerlerinin rahatlığı, kendi evlerindeymiş gibi davranmaları, sarhoşlukları yani bir yabancıнын hakimiyeti Necdet'i rahatsız eder. Necdet'in duyduğu kin anlatıcı tarafından “anglofobi” olarak tanımlanır (s. 100).

Necdet'in işgal karşısında, yabancı askerlerin İstanbul'da dolaşması şehri ele geçirmesi, etrafta daima onları ve yaptıklarını görmesi onu buhrana sürükler. Necdet için “ben” bu vatanın gerçek sahipleri olan eşleri savaşa katılmış, çocuklarını zorluklarla büyüten anneler; iffetleri koruyan genç kızlar, millî duygulara sahip vatandaşlardır. Yani “ben”i kuran şey mücadele azmi, fedakarlık, namus ve vatanperverliktir. Buna

4 Necdet'in İngiliz düşmanlığını Almanya'da eğitim almasına bağlayan anlatıcı o yıllardaki Alman düşüncesine gönderme yapar. Ian Buruma ve Avishai Margalit'e göre oksidentalizm Batı'da doğmuş ve hatta Almanya'nın Fransa ve İngiltere ile mücadelesi sonucunda Alman romantizmi içerisinde büyümüş, yeni nesil Alman milliyetçiler kendini Batı düşmanı olarak tanımlamıştır. (2009: 46). Heine ise bu bilincin oluşumu sağlayan Alman romantiklerindedir. Ayrıca bkz: Rüdiger Safranski, *Romantik: Bir Alman Sorunsalı*, çev: Ali Nalbant, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2013.



karşın yabancı askerler nezdinden öteki olarak görülen Batı şu şekilde ifade edilir: "Garb medeniyetinin bütün lağımı öbür tarafa boşandı. Bir parça temizliğe düşkün, titiz bir adam için orada bir dakika soluk almağa imkân kalmadı." (s. 238) der. Öteki olan askerler ve Batı zalimdir. Her türlü kötülüğü, aşağılamayı, ahlaksızlığı yapar.

Cemil Kâmi, uzun zaman sonra geldiği İstanbul'da karşılaştığı yabancı askerlerden rahatsız olur. Cemil Kâmi'nin "ben"ini oluşturan kimlik ve bu kimliğin parçası olan şey dil, çehre gibi ırki özelliklerdir. Bunun dışında karşılaştığı simalar, duyduğu dil ona öteki olarak görünür (s. 328).

Necdet ve Cemil Kâmi romanda oksidentalit görüşleri olan kahramanlardır. Fakat Necdet ile Cemil Kâmi arasında bir fark bulunur. Necdet, Leyla vasıtasıyla öteki olarak gördüğü yabancı askerler ile kurduğu diyalogu sonradan aşağılık bir şey olarak değerlendirir. Bu diyalogu kurmasındaki sebep ise Leyla'ya duyduğu sevgidir. Necdet, Leyla'dan ruhen ve bedenen kurtulduğu vakit aydınlanmamıştır. Necdet sonradan özbilincini oluştururken Cemil Kâmi'de bu bilinç önceden beri bulunur. Hatta Cemil Kâmi, Necdet'in "ben"ini bulmasında bir katalizör görevi üstlenir. Her iki kahramanın "ben"ini oluşturan ve "öteki"ni tanımlayan unsur kimliktir. Askerler davranışları, eylemleri, kültürleri, zihni dünyalarıyla Türk insanına yabancı ve "öteki"dir.

İşgalin bitmesinin ardından anlatıcı ortaya çıkarak yabancı askerler ve Batı hakkında tespitler yapar. Yabancı askerleri "Ya o mağrur, ya o küstah, ya o her biri bir Firavun kadar korkunç, dehşetli İtilaf zabitleri!" şeklinde tarif eder (s. 341). Önceden "efendi" olan, istediklerini yapma kudretini kendilerinde bulan yabancı askerlerin o görkemli kıyafetlerinin parıltısı sönmeye başlar, mallarının derdine düşmüş şehirde âdeta bir esir konumuna düşer. Öteki olarak gördüğü yabancı askerlerin sebep olduğu yıkımı şu şekilde tasvir eder: "Zira onlar İstanbul'u yalnız manevi ve ahlâki bir iflâsa doğru sürüklemekle kalmamışlardı; aynı zamanda iktisadi kaynaklarını da sömürüp durmuşlardı." (s. 341). Aslında askerler bu ifadelerde bir semboldür. Batı zihniyetinin "öteki"ne uyguladığı yıkımı, maddi ve manevi sömürü düzenini resmeder.

### **Batılı Bilincin Tezahürü: Yabancı Askerler ve Kadınlar**

Romanda yabancı askerler ile kadınların aşk maceraları dikkat çeker. İşgal altındaki İstanbul'da kadınların yabancı askerlerle girdiği bu ilişki ahali tarafından yadırganır. Çünkü bu kadınlarla yabancı askerlerin aynı bilince sahip oldukları söylenebilir. Fakat burada konu gereği yabancı askerlerin perspektifinden kadın kahramanlar değerlendirilecektir.

"Ben ve öteki" arasındaki ilişki çok yönlüdür. "Ben", "öteki" ile karşılaştıktan sonra kendisini kabul ettirme amacıyla ötekinin özbilincini eritmek ister. Bu fiilî veya fikrî çatışmayla kendisini gösterirken diğer taraftan ötekinin hakim güç olan "Ben"e

dönüşümüyle de tanımlanabilir. Bu noktada: “Öteki, ‘Ben’ gibi olmak durumundadır.” Yani “öteki”, “Ben’in kültüründe asimile” edilerek kimliğinden kopar (Schnapper, 2005, s. 40). Ben ise bu yolla ötekini kendisine benzetmesine rağmen “değiştirilmesi mümkün olmayan bir aşağıda olma hali” şekliyle kabul eder (Schnapper, 2005, s. 25). Ben böylelikle hem kendini üstün bir konuma yükseltirken ötekinin farklılıklarını konumlandırarak kendine dâhil eder. Meyda Yeğenoğlu (2003) bu ilişki biçimini “Batılı özne” kavramı ile karşılar ve bunun oryantalist söylemin temel nüvelerinden olduğunu belirterek şu açıklamayı getirir: “‘Batılılaştırma’ olarak adlandırdığım bu kuruluş biçimi, bireylerin kendilerini Batılı olarak tahayyül ettiği özgün tarihsel bir fantazinin tesis edilmesi ile gerçekleşir. (...) Birey, Batılılaştırma sürecine tâbi kılması sayesinde ve kendini ‘Batı’ olarak addedilen bir kültüre ait olma fantazisi içinde hayal ederek Batılı hale gelir ve Batılı yapılır” (s. 12-13). Bu karşılaşmada yabancı askerler, Leyla ve Azize gibi kadınları özbiliçlerinden arınmış şekilde bulur. Bu kahramanlar hem kendi toplumu hem de yabancı askerler tarafından da -her ne kadar bir ölçüde kendilerine benzediklerini düşünseler de “öteki” olarak görülen Batılı bilince sahip kimselerdir<sup>5</sup>.

Genç ve yakışıklı İngiliz subayı Jackson Read, İstanbul’da kadınlarla aşk maceraları yaşamaktan İngiliz Hükümeti tarafından kendine verilen görevleri aksatmaya başlar. Bu maceralarda sadece Türkler değil, çeşitli milletlerden çeşitli statüde kadınlar da bulunmaktadır. Fakat gözdesi Leyla’dır. Leyla’yı Shakespeare’in *Hamlet* adlı eserinde yer alan Ophelia karakterine benzetir. Anlatıcı Jackson Read’in, Leyla hakkındaki kanısını şu şekilde ifade eder: “Zira, bu kız İstanbul’da tanıdığı kadınların -mukayese edilmez bir surette- en zekisi, en bilgilisi ve İngiliz terbiyesine, İngiliz kültürüne en ziyade yakın olanıydı” (s. 13). Jackson Read, Leyla’nın yanındayken onun “öteki”liğine vurgu yaparak egzotikliğine, teninin esmerliğine ve siyah gözlerine hayran olduğunu dile getirir. Leyla da onu Oscar Wilde’in meşhur ve yakışıklı kahramanı “Dorian Gray”e benzetir. Marlow öteki olarak gördüğü Leyla için Jackson Read’e bu kızla ne evlenemeyeceğini ne de metres olarak kullanabileceğini söyler. İşgal için geldiği İstanbul’da bir Türk kızına gönlünü kaptırmasının Londra’da bir rezalete sebebiyet vermesinden korkan Captain, Leyla ile olan ilişkisini sorgular. Çünkü Jackson ailesi “İngiliz geleneklerinin en bağlı, en mutaassıp kor mensuplarından biridir. (...) bu ailenin içinden hiçbir ferdin yabancı ırktan ve yabancı mezhepten herhangi bir kimseyle

5 Zafer Toprak I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı toplumunun büyük bir travma yaşadığını belirtir. Var olan değerler sorgulanmaya başlanmış tabir yerinde ise toplumsal değerler çöküntüye uğramıştır. Bundan en çok etkilenen şehir ise İstanbul’dur. Bu konuda Toprak, Doktor Mazhar Osman’dan bir anekdot paylaşır. Buna göre Mütareke yıllarında işgal orduları İstanbul’a dağılmış, türlü ahlaksızlara imza atmıştır: “Hele Fransız koloni askerleri yapmadıklarını bırakmıyorlardı. Rum ve Ermeni kahpelerinin aşklarıyla coşkun ve galibiyet neşesiyle taşkın bu medeniyet ordusuna Bolşeviklerden kaçan çar enkazı da ilave edildi.” der. Toplumdaki çözülmenin en çok kadını etkilediğini belirten Toprak artık yeni bir kadın tipinin doğduğunu söyler: ‘asri kadın’. Bu tarz kadınlar Şişli, Kadıköy sosyetesinden olmakla beraber “Geçim derdi olmayan burjuva normları dahilinde süsüne düşkün, modayı izleyen, dansinglerde hoş vakit geçiren, adalarda eşek turuna giden menden bir yaşam peşinde olan” kadınlardır (Toprak, 2019: 84).

cinsi münasebete giriştiği şimdiye kadar hiç işitilmemiştir." (s. 148). Bir İngiliz olarak Jackson Read geleneği, kendi ırkı ve kültürü dışındaki her şeyi öteki olarak karşılamaktadır.

Romanda "öteden beri şiddetle İngiliz meraklısı" (s. 24) olarak tasvir edilen Leyla yaşadığı topluma yabancılaşmış, monden hayat meraklısı ve bunu göstermekten zevk alan bir İngiliz hayranı, yabancılar karşısında şuh ve züppe hâllere bürünen, akşam çaylarından sabah gezintilerine koşan, geçim derdi olmayan Batılı bir öznedir. Leyla'nın monden hayat tutkusu, Avrupalı hayat tarzı onu Jackson Read'e bağlayan en önemli husustur: "Leyla onun fizik tesirinden tamamiyle kurtulmuş bulunuyor, fakat muhiti üzerinde devam eden cazibesinden bir türlü sıyrılamıyordu" (s. 172). Leyla'nın Türk kimliğini ortaya koyacak hiçbir unsur yoktur. Çünkü bilinç olarak asimile olmuştur. Bu özellikleriyle Leyla hem kendi toplumuna yabancılaşmış hem de yabancı askerler tarafından yetiştiği kültürden ten rengine kadar ötekileştirilmiştir.

Azize Hanım, yabancı askerlerle ilişki kuran bir başka kadındır. İlk olarak Jackson Read'i elde etmeye çalışır. Bunun için şekilden şekle girer. Salonlara baştan çıkartıcı kıyafetlerle gelir. Başarılı olamayınca yönünü Captain Marlow'a çevirir. Marlow'un cinsel yönelimleri farklı olduğu için buradan da eli boş döner. "Budala, beceriksiz, serser ve bencil" (s. 257) olarak tasvir edilen Azize Hanım, sonunda Madam Jimson'un balosunda genç bir Fransız bahriyelisi bulur. Genç âşığının isteklerini yerine getirmek için "Şarklı bir yaşayış tarzı almağa" başlar. Bu özellikleriyle Azize Hanım kimliğini tamamen kaybetmiş, evli olmasına rağmen bir rütbeli işgal subayını elde etmeye çalışan, iffetine sahip çıkmayan, havai, monden hayatın içinde yer alan Batılı bir öznedir.

İngiliz zabitleriyle kadınların buluştukları yerler balolar ve ev partilerinin verildiği monden hayatın tezahür ettiği yerlerdi. Major Will'in yeni aldığı konakta verilen partide: anlatıcı "İngiliz zabitleri bir cenk sonunda ganimet paylaşmasına koyulan savaşçılar gibi kadınların üzerine atıldılar." (s. 126) diyerek bu durumu ifade eder. Askerler ile kadınlar arasındaki ilişki bedenî bir özellik göstermektedir. Bu ilişki biçiminde toplumun kültürel normlarının kabul edemeyeceği aşırılıklar görülür.

Türk kadınlarının yanı sıra İtilaf askerleri ile yakınlaşma yaşayan bir başka kadın Madam Jimson'dur. Kendisini İstanbul'un en tanınmış ailelerinden biri olarak sunan Jimson, İngiliz ve Avusturyalı olduğunu beyan etse de kendisi "Moda'da yerleşen macerası bir Suriye'li katoliğin" kızıdır (s. 254). Beyoğlu'nun tanınan cazibeli, güzel bir kadını olan Madam Jimson İtilaf zabitlerinin arzu nesnesidir. Jackson Read ile bir süre birlikte olmuş fakat daha sonra Jackson Read'in Leyla'ya olan meyli nedeniyle ondan ümidini keserek İtalyan ve Fransız askerlerine yönelir: "İngiliz zabitlerinden artakalan, fakat nefisliğinden ve tazeliğinden hiçbir şey kaybetmeyen bu cennet yemişin ikinci sınıf fatihleri ordugâhına bu vakitsiz düşüşü İtalyanlarla Fransızlar arasında

adeta yeni bir ganimet bölüşmesi gibi heyecanlı bir hadise oldu.” (s. 174). Jimson, ellili yaşlarındaki Fransız subay Colonel de Rochepierre ile birlikte olmaya başlar. Rochepierre’i sevmez fakat onun şöhretinden yararlanarak kendi cemiyetinde öne çıkmak ister.

Madam Jimson, hayatını Türk tebaiyetinde geçirmiş olmasına rağmen kendini Türk olarak görmek istemeyen hatta kendisine atfedilen bu kimlikten nefret eden, sosyetik hayatın ortasında bulunan, davetler veren bu alandaki başarıları ile zevk alan, şuh, evli olmasına rağmen yabancı askerler ile birlikte olmayı seçen Batılı bir öznedir. Yabancı askerlerin ona bakışı cinsel arzudan öteye geçmez. Ahlaki olarak yozlaşmış bir tiptir. Çeşitli ayak oyunları yaparak istediğini elde etmeye çalışır. Madam Jimson verdiği davetlerle yabancı askerlerin monden hayat içerisinde yer almasını sağlar

Jackson Read’in annesine yazdığı mektupta Türk kadınları ile ilgili satırlarda da: “Buranın kadınları çok şuh ve havai” (s. 351) der ve onları küçümser şekilde bazı İngilizce ve Fransızca kelimeler öğrenmelerine rağmen kafeslerinden çıkamadıklarını, verdikleri egzotik zevklerin bir süre sonra kaybolduğunu ifade eder. Batılı bilince sahip bu kadınlar kendilerini birçok açıdan yabancı askerler ile eşit görseler de Jackson Read ve diğerleri açısından bunlar Doğu’nun bir parçası ve ötekidir.

### Hayalî Öteki

Batı dünyasının, Doğu’yu kendi çıkarları için ilmî, edebî, tarihî ve idari açıdan yeniden üreterek ötekileştirdiğini ifade etmiştik. Bunlar “Batı’nın Doğu üzerinde imâl ettiği hayaller dünyasının sınırları içinde varlık kazan[ır].” (Said, 1998, s. 20). Doğu ile ilgili söylemlerin başlangıcı seyahatnameler ve edebî eserler olduğu için bu kurgudan yola çıkılarak “Hayalî Doğu” imgesi oluşturulur (Parla, 2001). Hentsch de, Hayalî Doğu’yu: “Batı’nın karşıtıdır ve sınırları belirsizdir; dünyanın geri kalan her yerini, yani Batı’nın kendisi ya da kendisinin doğrudan uzantısı saymadığı her şeyi içine alabil[en].” (1996, s. 9) bir kavram olarak tanımlar. Bu kurgulaştırılan imgenin içerisinde masalımsı öğeler, peşin hükümler, egzotik tahayyüller bulunur. Misal bu kurguda Doğulu kadın, sultan, harem, cinsel fantaziler, odalıklar, hamam, şeyh, paşa önemli bir yer tutar. Misal, “Kadınlar genellikle erkek gücünden doğma hayal yaratıklardır.” ve Doğu ile ilgili anlatılarda erotizmin özel bir yeri vardır (Said, 1998, s. 284).

Batılı sanatçılar Doğu’yu ele alırken onu görmeden zihnî bir şekilde, kendilerinden önceki değerlendirmelerin etkisinden kalarak Doğu’yu deneyimlemeden eserlerini meydana getirir. Örneğin Fransız Ressam Jean Gros, Napolyon’un Mısır seferini resmederken tablolarını Mısır’a gitmeden hayalî manzaralar oluşturur. Jean Gros gibi birçok ressam da Doğu’ya gittiklerin de zihinlerindenki kalıplaşmış görüntüleri bulamayınca zihinlerine yerleşmiş Doğu’yu çizer. Aynı durum sinema için de geçerlidir. Doğu’yu anlatan filmler Doğu’da çekilmez. Doğu, Batı’nın deneyimlemeye bile gerek

duymadığı, egzotik, zihnî dünyasının arzu nesnesi hâline gelmiş, onu istediği gibi biçimlendirmiş hayalî alandır (Kömeçoğlu, 2011, s. 45–46). Bu hayalî alanı oluşturan Batı, öteki olarak Doğu'yu şekillendirerek bir eğlence alanı, fantezi ögesi olarak sunar.

Romanda yabancı askerler, birbirlerini olumsuz şekilde tanımlarken Doğu'ya ait Batı'nın ürettiği imgeleri kullanır. Hayalî Doğu'nun tasviri özellikle Captain George Marlow üzerinden işlenir. Marlow, Jackson Read'in ataletini ve kadınlarla olan ilişkisini ifade ederken onu bir Osmanlı paşasına benzetir: "Sizi gidi koca şarklı sizi! Artık bir paşadan farkınız kalmadı. Tamamiyle, aynı tarz hayat, aynı gevşeklik; tamamiyle... Her gece bir haremde bir odalığın koynunda yapmadığı kalmıyor, sonra bütün gün yatağından dışarı çıkmak istemiyor" (s. 49-50). Marlow'un Doğu algısında paşa, etrafı güzel cariyeler çevrilmiş, geniş haremli olan, her gece başka bir kadının yanında, macun ve nargile tiryakisi, tembel ve cinsel fantezi unsurudur. Burada asıl vurgu harem ve cariyelik üzerinden kadındır. Çünkü Said'in de dediği gibi erkek muhayilesinin hâkim olduğu Batı, Doğu'yu "cinsiyet halkası içinden seks gözü ile seyre[der]" (1998, s. 37). Dolayısıyla Batı "ben" olarak eril, "Doğu" ise "öteki" olarak dişidir.

Hayalî Doğu tasavvurunun genel olarak Captain George Marlow üzerinden verilmesi, onun cinsel sapkınlıkları, fantezilerini "öteki" coğrafyada gerçekleştirme isteği duymasından kaynaklanır. Marlow'un İstanbul aşkı okul sıralarında başlamış bunun için Oxford Şark Dilleri bölümünde Türkçe öğrenmiştir. Kumarbaz ve eşcinsel olarak tasvir edilen Marlow İstanbul'u "mübarek zevkler ülkesi" (s. 52) olarak görür. İstanbul balo, parti, suvare gibi Batı yaşantısına ait eğlencelerin, hayatın yaşanacağı yer olmamalıdır. Çünkü burası "öteki" olarak fanteziler mekânıdır. Buraya gelenler bu tatları yaşamak için gelmelidir. "Öteki"nde gerçekleştirilecek eylemler ahlaki sorumluluktan azade olduğu için "ben"e hâlel getirmeyecektir. Marlow'un hamam macerasında karşılaştığı tellağı esmer, "tunçtan bir genç tanrı heykel" (s. 54) şeklinde mitolojik bir kahraman olarak tasvir ederken yaşadığı deneyimi oryantalistler gibi kurgular, hikâyeleştirir, abartır ve muhababına sunar. Tellağın fiziksel özellikleri Doğulu ötekini temsil eder niteliktedir. Esmerdir, gür ve siyah saçlıdır, güçlüdür, serttir ve ani tepkiler verir. Aynı kısım içerisinde fiziki özellikleri tasvir edilen Marlow ise Batılı bireyi temsil eder şekilde, sevimli, şirin "omuzları geniş ve kuvvetli, bacakları gibi etsiz, narin, uzundu[r]." (s. 57).

Marlow'un Atıf Bey ile tanışması ise anlatıcı tarafından: "İngiliz zabiti Türkiye'ye gelirken hayaliyle tasarladığı Türk'ü nihayet bulduğuna inanıyordu." (s. 182) şeklinde ifade edilir. Çünkü bu tanışmaya kadar para karşılığında ilişkiler yaşamış ve bunlardan beklediği hazı alamamıştır. İsteddiği şey "yarı vahşi, yağız yüzlü Türk erkeklerinin elinde bir kız gibi hırpalan[maktır]" (s. 182). Görüldüğü üzere arzu nesnesi olan "öteki", "ben"e karşıt şekilde konumlandırılmıştır. Her iki karşılaşmada da öteki, vahşi, sert ve medeniyetsiz olarak tasvir edilirken ahlaksızlığın kaynağı olan Marlow ise beyaz

tenli, sevimli, yumuşak ve narindir. Çevresi tarafından yaptığı ahlaksızlıklara rağmen olumsuzlanmaz.

Captain Marlow, Atıf Bey’le ilişkisini kestikten sonra da onun çevresiyle birlikte olmaya İstanbul’un kıyıda köşede kalmış yerlerini bulup “Şark zevklerinin baharatlı tadını” tatmaya devam eder (s. 306). Marlow’un bu eylemleri hayalini kurduğu zevklerin ve fantazilerin mekânı olan Doğu’yu keşfetmek içindir. İstanbul’u deneyimledikten sonra gerçeğin anlatılanlar gibi olmadığını bilincine varır. Burada yeni zevkler tatmışsa da Şark onu “hayal kırıklığına uğrat[mıştır]”. Çünkü “Şarkın kor gözlü esmer adamı Şimalin gök bakışlı sarışın adamından ne daha ateşli, ne daha çok şehvetlidir.” (s. 346). Tasvirlerin ve karşılaşturmaların özünde fiziksel farklılıklar ve oryantalist kurgular yatar. Marlow yaşadıklarıyla hayal ettiklerini bağdaştıramadan “hayal kırıklığı” içerisinde İstanbul’dan ayrılır.

Batılı birey, Doğu’yu kendi metinlerinden, resimlerinden tanıdığı için olağanüstülüklerin, mübalağalı yaşamların, ahlak sınırlarının zorlandığı egzotik bir yer olarak tahayyül eder. Doğu, Batı için bir bütündür. Kültürel fark yoktur. Buradaki insanlar ve şehirler her şeyiyle aynıdır. Saf bir İngiliz olan Jackson Read’in annesi Doğu’yu Kutsal Kitap’tan okuduğu kadar bilir. Bunun için İstanbul’u kötü, dışlanmış ve ötekiliği simgeleyen, Allah’ın gazabına uğramış olan Sodom ve Gomore’den, Babil’den farklı bir yer olarak görmez. Misal Azize Hanım’ın tanıştığı Fransız Bahriyelisi de İstanbul’u Pierre Loti’nin kitaplarından öğrenmiştir. “Şarka ait her şeyin gözü bağlı bir delisi” (s. 274) olan Forestier adlı bu asker, Azize Hanım’dan Batılı tarzını bırakıp “Şarklı” bir kadın olmasını isterken kendisi de Azize’ye uyum sağlamak için gâh Pierre Loti’nin kitabındaki elbiseleri gâh Teophile Gautier’in şark kıyafetlerini taklit etmeye çalışır (s. 308-309). Fransız asker bir anlamda Hayalî Doğu’nun insanı olmaya çalışır

Batı’da hayalî Doğu imgelerini oluşturan metinlerden biri de 18. yüzyılın başlarında önce Fransızca’ya ardından da İngilizce’ye çevrilen *Binbir Gece Masalları*’dır. Çünkü artık bir mit hâlini almış “saray”, “harem”, “sultan” mevzu bahis olduğunda Batı’da ilk akla gelen *Binbir Gece Masalları* ve burada geçen hikâyelerdir. Dolayısıyla Doğu’nun bir parçası olan İstanbul için de bu mitin ve masalların yansımaları görmek mümkündür. Bu etki ile “sultan” güzel, çeşitli mücevherler ile bezenmiş, sarayda yaşayan, masalımsı, her zaman karşılaşılamayacak, davetkâr tavırları sonrası aniden kocasının çıkıp geldiği bir arzu nesnesi olarak karşılık bulur (Parla, 1998, s. 96–97). Romanda Jackson Read’in Şehnaz Sultan’la karşılaşmasında bu mitin izlerini görmek mümkündür. Sultan, padişahın yeğeni ve Nail Paşa’nın eşi. Jackson Read, Sultan’ın evli olduğunu bildiği için bu tanışmayı “bir macera” olarak addeder. “Derisi güneş görmemiş” bir kadın diyerek onun gizemine vurgu yapar. Marlow’un bu karşılaşmaya verdiği tepki ise tam bir oryantalist bakış açısidir: “Oo,oo! Binbir Gece Masalı” (s.

187). Sultan, saçlarından kıyafetlerine kadar şarkı temsil eden bir kadın olarak tasvir edilir. Sultan'ın daveti Jackson Read'i heyecanlandırır. Çünkü Sultan'ın yatak odasına girme ihtimali açısından kendini *Binbir Gece Masalları*'nın bir kahramanı olarak görür. Sultan'ın yaşadığı sarayı, kıyafetlerini, davranışlarını dikkatlice tetkik eder. Bu tetkikten sonra Sultan hakkındaki kanaati masalsi dünyadan çıkar ve onu aşağılayıp ötekileştirerek: "Konuşması bir kuşun cıvıltılarına ve hareketleri bir kedinin kımıldanışlarına benziyor ve onu okşarken vücudu bana hiç de insan cinsinden bir şey gibi gelmiyor." (s. 189-190) der. Bundan sonra ilişkileri sıradan bir hâl almaya başlar.

### Sonuç

İstanbul'un işgali ile Millî Mücadele arasında geçen olayları anlatan *Sodom* ve *Gomore* romanında "Ben ve Öteki" arasındaki ilişki Doğu-Batı düzleminde ele alınır. Bu ilişki coğrafi sınırlardan azadedir. Kaynak ihtiyacından dolayı kolonyalist bir bakış açısıyla Doğu'ya yaklaşan Batı bütün kurumları ile onu bir inceleme alanına dönüştürerek kendi menfaati doğrultusunda yeniden üretir. Bunun sonucunda oryantalist bakış açısı değer yargıları, kültür, ahlaki normlar, dil, beden gibi farklılıklar üzerinden ötekileştirilen Doğu'ya aynı zamanda sistemli bir şekilde hayalî manzaralar ve fantastik tahayyüller atfedilir. Doğu'nun Batı'yı "öteki" olarak değerlendirmesi ise maruz kaldığı sömürü faaliyetlerinin bir sonucu olarak belirir.

Romanda Doğu-Batı karşılaşması etrafında ortaya çıkan "Ben ve Öteki" imgeleri iki taraflı olarak değişim gösterir. Yabancı askerler Batı'yı, Necdet ve Cemil Kâmi Doğu'yu temsil eder. Ayrıca Doğu-Batı arasında kalmış Leyla ve Azize gibi kahramanlar da mevcuttur. Tarafların birbirini gözlemlemesi ve bunu sunması eş zamanlı olsa da yabancı askerlerin sayıca daha fazla olduğu görülür. Eserde bahsi geçen yabancı askerlerin hepsi rütbelidir ve bunlar oryantalist bilgiye sahip olarak İstanbul'u işgal etmeye gelmiştir. Bu askerlerin de "Ben-Öteki" bağlamında temsil değerleri vardır. Jackson Read, Batılı yüksek yaşam standartlarına hâkim, kendini "Efendi" olarak gören, kimlik bilincine sahip "Ben" in asil temsilcisidir. George Marlow, hayalî ve egzotik Doğu'yu arama gelmiştir. Fransız askerler için de Doğu, kitaplardan öğrenilmiş masalımsı bir diyardır. Fransız askerlerden ziyade İngilizler daha baskın ve "Ben" i öne çıkarmaya daha meyillidir. Sahip oldukları özgüven ile şehirdeki herkesi aşağı bir sınıf ve öteki olarak görürler. Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması neticesinde özellikle İngiliz askerler hayal kırıklığına uğrar. İnşa ettikleri sarılmaz "Ben" yıkılmış, ötekileştirdikleri Türkler özbilinçlerini kazanmıştır. Hayal edilen Doğu kavramının gerçekler uyuşmadığı anlaşılmıştır.

Doğu'yu temsil eden Necdet ve Cemil Kâmi'nin ortak özelliği milliyetçi kimlikleridir. Bu bilince baştan itibaren sahip olan Cemil Kâmi Anadolu'ya geçerek Kurtuluş Savaşı'na katılır. Necdet de kimlik bilincine sahiptir. Fakat bu bilincin ortaya çıkması

için Leyla'dan arınması gerekecektir. Bu noktada eserde zihni dönüşümü gerçekleştiren tek kişidir. Her iki kahraman yabancı askerlerin İstanbul'da yaptıklarını görünce Batı zihniyetinden ve sisteminden nefret ederler. Onların gözünde Marlow, Batı'nın ahlaksızlığını; Jackson Read, kibrini; diğer askerler de halka davranış biçimleriyle merhametsizliğini ve çürümüş sistemini temsil eder.

Romadaki kadınlar ise “Doğu-Batı” ikilemi arasında kalmış, tutum, davranış ve hayata bakış açısı bakımından Batılı fakat diğer hususlar noktasında Doğuludur. Bu kadınlar Batılı özne olsalar bile bu coğrafyada doğmaları Batılılar için “öteki” olmalarına yetmektedir ki zaten kadınlara o gözle bakılır. Bu kadınlar kendi özlerini reddettikleri için ayrıca Necdet ve Cemil Kâmi tarafından da öteki olarak değerlendirilirler.

**Hakem Değerlendirmesi:** Dış bağımsız.

**Çıkar Çatışması:** Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

**Finansal Destek:** Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

**Peer-review:** Externally peer-reviewed.

**Conflict of Interest:** The author declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

**Grant Support:** The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

## Kaynakça/References

- Akı, N. (2001). *Yakup Kadri Karaosmanoğlu: İnsan-eser-fikir-üslup*. İletişim Yayınları.
- Arlı, Â. (2009). *Oryantalizm-oksidentalizm ve Şerif Mardin*. Küre Yayınları.
- Bayrakçı, K. (2009). Proust, Yakup Kadri ve Giraudoux'un “Sodom ve Gomore” adlı yapıtlarında ötekilik ve kimlik sorunu üzerine. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 59–76.
- Bulut, Y. (2004). *Oryantalizmin kısa tarihi* (3. bs). Küre Yayınları.
- Bumin, T. (2013). *Hegel: Bilinç problemi, köle-efendi diyalektiği, Praksis felsefesi* (5. bs). Yapı Kredi Yayınları.
- Buruma, I., & Margalit, A. (2009). *Garbiyatçılık: Düşmanlarının gözünde batı* (G. Turan, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Criss, B. (2020). *İşgal altında İstanbul 1918-1923* (A. Kaçmaz, Çev., 12. bs). İletişim Yayınları.
- Emiroğlu, K., & Aydın, S. (2003). *Antropoloji sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Erolat, C. Y. (Ed.). (1996). *Yakup Kadri'den Hasan Ali Yücel'e mektuplar*. Yapı Kredi Yayınları.
- Hegel, G. W. (1986). *Tinin görüngübilimi* (A. Yardımlı, Çev.). İdea Yayınları.
- Hentsch, T. (1996). *Hayali Doğu: Batı'nın Akdenizli Doğu'ya politik bakışı* (A. Bora, Çev.). Metis Yayınları.
- Jezernik, B. (2012). “Türk” İmgesi. B. Jezernik (Ed.) *Hayallerdeki “Türk” içinde* (s. 7–25). Kitap Yayınevi.
- Kalın, İ. (2021). *Ben, öteki ve ötesi - İslâm-Batı ilişkileri tarihine giriş-* (22. bs). İnsan Yayınları.



- Karaosmanoğlu, Y. K. (1966). *Sodom ve Gomore*. Bilgi Yayınevi.
- Koçyiğit, D. (2017). Batı'yı kurgulamak - Doğu'yu sunmak, Doğu'yu kurgulamak - Batı'yı sunmak: Oksidentalizm'de ben ve öteki. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 57(57), 133–160. <http://dx.doi.org/10.26561/iutded.369131>
- Kojève, A. (2001). *Hegel felsefesine giriş* (S. Hilav, Çev., 2. bs). Yapı Kredi Yayınları.
- Kömeçoğlu, U. (2011). Oryantalizm, belirsizlik, tahayyül, 11 Eylül. *Doğu-Batı*, II(20), 33–51.
- Kula, O. B. (2010). *Hegel estetiği ve edebiyat kuramı 1*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Moran, B. (2010). *Türk Romanına eleştirel bir bakış I: Ahmet Mithat'tan Ahmet Hamdi Tanpınar'a* (22. bs). İletişim Yayınları.
- Nakipler, N. D. (2010). *Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun romanlarında ötekileşme sorunu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Özdemir, A. N. (2018). Sodom ve Gomore'de bir gönderge olarak kutsal metinler. *Turkish Studies*, 13(20), 607–618.
- Parla, J. (2001). Hayâlî Doğu. *Atlas Dergisi*, 96, 41–47.
- Parla, J. (2012). *Efendilik, şarkiyatçılık, kölelik*. İletişim Yayınları.
- Safranski, R. (2013). *Romantik: Bir Alman sorunsalı*. (A. Nalbant, Çev.). Kabalcı Yayıncılık.
- Said, E. W. (1998). *Oryantalizm: Sömürgeciliğin keşif kolu* (N. Uzel, Çev., 4. bs). İrfan Yayıncılık.
- Schnapper, D. (2005). *Sosyolojik düşüncenin özünde öteki ile ilişki*. (A. Sönmezay, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Toprak, Z. (2019). *Türkiye'de yeni hayat: İnkılap ve travma 1908-1928* (3. bs). Doğan Kitap.
- Yeğenoğlu, M. (2003). *Sömürgeci fanteziler: Oryentalist söylemde kültürel ve cinsel fark*. Metis Yayınları.



RESEARCH ARTICLE

## Revisiting Institutional/Occupational Model in Turkish Military

Adem Başpınar<sup>1</sup> 

### Abstract

This article questions the applicability of Moskos' institutional/occupational model in a non-Western country whose modernization process resembles that of Western countries. This may be important for two reasons: First, most military sociologists have based their theories on the military's position and development in Western societies. Whether the historical military development in Turkey resembles Western militaries due to the 19th-century military modernization efforts through Western experts' guidance with the military as leader in the nation's modernization or whether this historical military development had a unique structure and mission involving founding the country is debatable. Second, most existing studies on the Turkish military and civil-military relations in Turkey have been conducted by journalists, political scientists, and historians and lack a background in sociological theory. Instead, these studies have discussed the direct or indirect interventions of armed forces in politics. This paper begins building the theoretical foundation for a discussion of the opportunities and challenges of reorganizing Turkey's civil-military relations by examining the applicability of one Western model to this non-Western country.

**Keywords:** Military sociology • Institutional/occupational Model • Charles Moskos • Civil-military relations • Turkish Military

1 Adem Başpınar (Assist. Prof.) Department of Sociology, Kırklareli University Kırklareli, Türkiye. Email: [abaspinar@klu.edu.tr](mailto:abaspinar@klu.edu.tr)  
ORCID: 0000-0002-2125-1832

**To cite this article:** Başpınar, A. (2022). Revisiting institutional/occupational model in Turkish Military. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42, 261-272. <https://doi.org/10.26650/SJ.2022.42.1.0104>

The hypothesis Moskos asserted for the US military at the end of 1970s was that the US military had evolved from an institutional structure toward one resembling an occupation (the I/O thesis) (Moskos, 1977). Although many criticized this approach (Caforio, 1988; Nuciari, 1994; Segal, 1986; Sørensen, 1994), the I/O thesis created huge excitement, and studies based on this thesis became widespread both in the various structures of the US military (army, navy, air force) as well as those in European countries (Pratt, 1986; Smokovitis, 1984; Soeters, 1997). The studies have indicated a tendency going from institutional toward occupation, as Moskos had indicated (Segal & Segal, 1983, p. 162):

Although it has been subject to some criticism (Janowitz 1977), Moskos's model has influenced the research agenda of military sociology. It has been tested empirically in the United States in both the Army (Segal et al., 1983) and the Air Force (Stahl et al., 1978, 1980, 1981), and in several foreign countries, including Canada (Cotton, 1981). The major finding of these studies is that the modal modern soldier seems to be motivated by considerations that are in part institutional or normative and in part occupational or rationalistic. In addition, there may be a trend in the occupational direction. Equally interesting from a sociology of knowledge perspective is the fact that all of the United States military services have recently designed programs that explicitly attempt to reduce the occupational orientation and reaffirm the institutional nature of military service (Moskos, 1982).

In an effort to base Moskos' thesis on a reasonable foundation, Segal (1986) tried to provide a theoretical meaning to the I/O thesis by departing from the rationalization theme in the social arena. Segal again underlined the I/O thesis assertion following the USA's transition to professional military service (i.e., an all-volunteer military force).

So, how is the I/O thesis positioned when it comes to Turkey? This article attempts to focus on this issue. While Turkey has exhibited development in concordance with many of the sub-titles Segal indicated to have emerged in the social area while addressing the phenomenon of rationalization, it has also created a different landscape by maintaining its compulsory military service.

The I/O typology is not presented as a mechanistic explanation of social change in military systems. Because organizational changes are difficult to capture, observers must avoid simplifying schemes that distort even as they illuminate. The I/O approach must not simply ask, "What is the direction of change?" as important as that question is, but also, "How are these changes defined?" The latter query allows us to move beyond the institutional-versus-occupational dichotomy to examine the different degrees of institutional and occupational aspects and see where they are in opposition to each other as well as where they manifest jointly. Such a dynamic approach comprehends not merely an either/or situation but a shifting constellation of institutional and occupational features in armed forces (Moskos, 1986, p. 382).

While Turkey complies with the institutional model regarding many of the considerations Moskos had used for comparison, it also has certain characteristics

within the framework Moskos defined as the occupational model. To contribute to previous comparative studies, this article is based on the modalities applied in these relevant comparative studies. These modalities are “legitimacy and societal regard”, “level of compensation”, “residence”, “unionization”, and “civilianization”.

### **Armed Forces: Relations and Trends**

Changes in the perception of security after the Cold War deeply affected Turkey just as much as Western countries. However, decision makers’ opinions that Turkey had turned from a sideline country into a frontline country during this period and the internal threat factor coming increasingly to the forefront overshadowed the need for structural change and transition in the Turkish Armed Forces (TAF) similar to the Western militaries and, although not being the sole reason, caused plans in this direction to be postponed. TAF is comprised these days of professional soldiers in its core crew and continues to be an institution weighted by compulsory personnel in terms of quality. However, this structure is rapidly changing in parallel with the struggle against the Kurdistan Workers Party (PKK), and political decision makers’ administration of this process as well as the ratio of professional soldiers in the general population within TAF have been gradually increasing.

“Military service is the right and responsibility of every Turk.” How this service is to be performed or considered performed in the armed forces or in the public sector is regulated by law. The practice of compulsory military service as described by these aforementioned statements in Article 72 of the Constitution of the Republic of Turkey is deemed compulsory for every male national of the Republic of Turkey. Apart from the Gendarmerie and Coast Guard Commands, which are considered semi-military forces, the total labor force of the TAF as of 2012 was 504,000 persons, 316,000 of whom are compulsory personnel; as of 2018 was 476,836 persons, and as of 2019 was 126,500 volunteer forces. As of 2016, the professionals (159,690) constitute approximately 42 to 45 percent of the combined Army/Navy/Air Force, the Gendarmerie, and the total TAF. In the much smaller Coast Guard, professionals account for 61 percent of the total (Cakatay, 2019, p. 27).

The various types of military service in Turkey were most recently regulated on June 23, 2003. Accordingly, male nationals of the Turkish Republic who are eligible for military service are enrolled in one of the following services: a 12-month reserve officer, a 6-month short-term private/petty officer, a 15-month private/petty officer, or military service as a foreign exchange opportunity. “The most recent paid military service exemption law came into force on the 3rd of August, 2018 with eligibility assigned to those born before January 1, 1994. Thus, men who were born before this date were eligible, whereas men born on January 1, 1994 or thereafter were ineligible. The final date to apply for this paid military service exemption was the November 4,

2018 with a payment of 15,000 Turkish Liras, as announced by the Turkish Ministry of Defense. According to exchange rates of the Central Bank of the Republic of Turkey, this amount equals approximately \$2,700 in U.S. currency (Central Bank of the Republic of Turkey, n.d.). For comparison, Table 9 shows the cut-off ages, the amount of exemption fees (in U.S. dollars), and the estimated revenue for the temporary exemption laws between 1987 and 2018.” (Cakatay, 2019, p. 35–36). The milestone of operations toward professionalism in the TAF is the Specialized Sergeant Law (Law No. 3269 enacted March 25, 1986).

The most recent step taken toward professionalism in the TAF is the Contracted Private and Petty Officer Law (Law #6191 enacted March 22, 2011). This law’s preamble underlines that specialized sergeants are enrolled in continuous technical and critical places of duty; however, after many years of experience, personnel over 30 are understood to show decreased efficiency, especially in duties requiring physical force. Privates and petty officers with the status of compulsory personnel were also indicated as a significant negative aspect to be enrolled in internal security units following their 3-month basic military training and then to be disbanded during their most productive period after finally getting acquainted with the region and gaining full experience in combatting terrorism. In this context, the aim with the Contracted Private and Petty Officer Law is to compensate for the deficit in personnel trained to combat terrorism in the Eastern and Southeastern Anatolia regions by planning to employ contracted personnel who’ve received good training and have the status of professional soldier instead of compulsory privates and petty officers.

The Ministry of National Defense and TAF announced the initial enlistment of 5,103 contracted private soldiers following the enactment of the Contracted Private and Petty Officer Law. While 17,827 persons preliminarily registered within the framework of the announcement, only 503 went on to become contracted privates. The second announcement called for the enlistment of 10,649 contracted privates and received preliminary registrations from 13,858 persons. Only 453 of these went on to become contracted privates in this second announcement. In the third and final enlistment, the announcement called for 10,035 contracted privates, of whom 432 persons succeeded. As can be seen here, this situation has fallen way below expectations.

## **The Variables of the Institutional/Occupational Thesis**

### ***Legitimacy and Societal Regard***

The TAF is perceived as an institutionalized, trusted, sought-after, and consulted organization (Pehlivan, 2009). The factors affecting this conclusion may include the role the military has had in establishing the Turkish Republic, its tendency to act in awareness of the fact that the protection and safeguarding mission it has drawn for

itself imposes liabilities as well as privileges, the various characteristics of the social structure, democratic politics, and the weakness of non-governmental organizations.

Many authors have addressed the political autonomy of the Turkish Armed Forces, its privileged position that challenges civil inspection, and the factors effective at this point (Cizre-Sakallıoğlu, 1997; Hale, 1994). I will not repeat these arguments here but do believe the mission to protect and safeguard the State of the Turkish Republic as assigned to Turkish officers during their training and period of professional socialization is important to emphasize.

Understanding the political and social environment that drags soldiers into democratic politics in various ways is undoubtedly important. As frequently encountered, especially in academic literature (Nielsen, 2012), however, explaining this phenomenon by pushing the corporate or ideological characteristics of the military to the background (i.e., the intellectual equipment that forces soldiers to military intervention) would mean overlooking an important part of the picture.

Young cadets who are accepted into military academies after a strict elimination process are remolded with the idea that their principal duty is to “protect and safeguard” the State of the Turkish Republic from day one and are encouraged to think and act in line with this throughout their professional lives. The main objects of this mission (i.e., the headlines of the stack of values to be protected) are state authority, indivisible unity of the country, and the principle of secularism. As can be understood from the principle of secularism being listed among this poem of values, the TKS not only confines itself to undertaking responsibility for external security but also perceives itself to be the main owner/conveyor of the mission of Republican Westernization/modernization (Demirel, 2002).

Being a soldier as the principal keeper of the continuity of the state is taught as meaning guardianship of the country and the state and distinguishes being a soldier from other professions; the TAF is also taught to hold a separate and privileged place in Turkish history.

Most of the values that provided and describe the distinguishing color to Turkish society are associated with the military and military activities. Among the examples that initially come to mind are statements such as military-nation and military, home of the prophet, glorious soldier farewell ceremonies, the profile of an officer in uniform as the ideal groom in old Turkish cinema, the dad touring in the city to celebrate his son getting accepted into a military school, male children being photographed in their military uniforms, some disabled youth’s willingness to serve in the military even if just for one day, and parents playing the drums at the funeral of their son killed during his military service (Canveren, 2021).

TKS appears as an institution that successfully realizes the missions it undertakes. The common opinion is found that the TAF has satisfactory war power, armament, and labor force, despite its indispensable deficiencies. Many of the incidents perceived as accomplishments in recent Turkish history are comprised of military achievements (e.g., the Turkish War of Independence, the Korean War, the Cyprus Conflict).

Furthermore, the TAF has managed to present the image of an institution that minimizes influential contacts and favoritism, that is removed from partisanship, and that is located at the highest point in terms of institutionalization for an important section of Turkish society. The strategic personnel planning and promotion system of TAF is asserted to be structured for bringing worthiness to the forefront and to be updated alongside the changing conditions.

The society's perception of the TAF has not changed much, even today. In my eyes, a reason exists for using the word "even." Large scale charges have been pressed against many people including the Chiefs of General Staff for conducting or attempting to conduct military coups or establishing illegal organizations in recent years. Despite this, research observes the TAF to be the most trusted institution. I will address a few studies in this respect.

Studies conducted by the Turkish Economic and Social Studies Foundation (TESEV) in 2000 and 2004 stated that, while trust in the military was 77% in 2000, it had increased to 82% in 2004 (Çarkoğlu & Adaman, 2000). The study conducted by Taylor Nelson Sofres Marketing Research Company (TNS Piar; 2008 as cited in Pehlivan, 2009) also stated 87% of the participants to have answered the question of who was the most trusted institution as the military. Lastly, the results from the study the BİLGESAM, conducted in 2013, implemented a questionnaire over 5,173 participants, and one question measured trust in the TAF alongside trust in the Parliament, Government, Jurisdiction, and Police Department. Their findings indicated trust in the TAF to be at 63.9% and to be higher than all other institutions. The trust scores for the other four institutions are 50% for Police Department, 43.9% for Government, 39.2% for Parliament, and 38.5% for Jurisdiction (Akyürek & Yılmaz, 2013).

Among the questions regarding the different dimensions of the military-nation gap, while the opinion "I think the command echelon at TKS is unknown to the public" received 64.7% support, the opinion "TAF sees itself superior to other public institutions" scored 61.6% support, the opinion "Soldiers see themselves as superior to society" received 57%, and the opinion "I believe the TAF has taken important steps in the recent period for public relations and integration with the society" scored at 50.7% (Akyürek & Yılmaz, 2013).

The questionnaire also included questions about compulsory military service. The opinion "Compulsory military service practice should be terminated and transitioned



to a professional army” received the highest support score at 65.4% (Akyürek & Yılmaz, 2013).

The findings indicate the Turkish Armed Forces to be criticized in many aspects. Although trust in TAF was observed to have relatively decreased due to the effects from developments in recent years as well as destructive debates positioning TAF at the center, the institution has a much higher trust level than other institutions.

Trust in TAF being at a considerably high level indicates the scene people would like to see, not the institution they observe despite all their criticism. These findings also indicate that, in spite of developments and changes in recent years, people from every segment of TAF are positioned at a more distinguished and special place compared to other public institutions.

### ***Basis, Mode and Level of Compensation***

Not many major differences are observed between the wages of Turkish Armed Forces members and the civil sector. This can certainly appear deceptive when taking the basic salary as the basis because many types of cash and noncash compensations exist for TAF personnel. The most significant ones are food, accommodation, family allowances, regional cost of living adjustments, and income from its own economic subsidiaries such as the Armed Forces Pension Fund (OYAK).

TAF has all of the noncash compensation modes Moskos described for the institutional model as well as many/some cash compensation modes. TAF’s most important unit as a financial resource for cash compensations is OYAK, which has also been debated by many recently. OYAK was established by law in 1961 right after the first military coup in the history of the Republic on May 27, 1960. OYAK is subordinate to the Military of National Defense, subject to private law provisions, and a financially and administratively autonomous legal entity running TAF members’ solidarity and pension fund (Akça, 2004).

Within the social security system set forth by Turkey’s Constitution of 1961, OYAK provides assurances for its members apart from the main social security institutions (i.e., State Retirement Fund, Social Security System [SSI]).

The State has exempted OYAK Holding from corporate tax and granted it a special right not granted for other state economic enterprises. Some consider this to be a state contribution to OYAK and claim this condition to distort competition for companies engaged in the same business.

OYAK Holding is registered in Ankara and has 28 subsidiaries engaged in the finance, industry, and service areas through 60 sub-companies. When considering its

activities, OYAK is an armed forces savings institution and an additional social security and service institution, as well as a holding institution, all at the same time.

As an additional social security institution, OYAK's services as prescribed by law are divided into social allowances and social services. Social allowances are comprised of pensions and death/disablement benefits granted to members in return for membership contributions (Akça, 2004; Köktürk, 2021).

The activities OYAK executes under social services (i.e., social purpose investments) are based on the principle of granting cheaper and longer-term credits to its members compared to the market, as well as to provide a certain level of income for the institution. The aim of these services is to allow military personnel to live a life at a wealth level equivalent to the upper class. Among OYAK's subsidiaries, 12 were listed in 1999 among the top 500 industrial organizations of Turkey, and nine in 2001; five of its companies were listed among the top 50 organizations with the highest profit levels in 2000 and 2001 (Akça, 2004).

The first impression of OYAK as a phenomenon clearly is that it takes the members of the military into a bourgeoisie-fiction process using numerous financial income distribution mechanisms, drawing them into sterile mid-class lives. As a result of this effect, the daily life practices of individual military members have become disconnected from the lower-class segments of society and become more integrated with the upper-middle classes.

OYAK paid compensation pensions of around \$400,000 for full generals, \$300,000 for lieutenant generals, \$250,000 for major generals and \$200,000 for brigadier generals who retired in 2012. In addition to the above figures, admirals also received small pension compensation figures from the state. These figures are significant when compared to the pension compensations received by flag officers from the state. A full general is paid \$400,000 by OYAK but receives \$50,000 from the state as pension compensation ("Paşaların emekli ikramiyesi biliyor musunuz?", 2013).

Certain improvements are planned to be made in the currently arranged Turkish Armed Forces Personnel Law. As an example, new practices are being planned such as reduced wait times for promotions, rent allowances for those living outside military posts and lodgings, increased wages and seniority benefits for graduate officers, overtime payments, security compensation, commandship compensation, and authority compensation.

### ***Residence and Facilities***

One of the most important noncash compensations provided for TKS personnel is lodging. The concept of lodging arose from public officers' need for a residence during

the final period of the Ottoman Empire and came to the forefront for TAF with regard to the Ministry of National Defense following the military coup in 1960. Currently, the Ministry of National Defense has around 42,000 houses, while the General Command of Gendarmerie has around 20,000. These houses are located within military quarters in certain regions and outside military quarters in others. Detached luxury homes are also provided for high-ranking officers.

These houses are architecturally designed as gated communities and are closed to the outer civilian world. These houses are protected by military security officers and have check-point access. In other words, the civilian population has restricted controlled access to entering military lodgings. Talking about a social group called the “military class” becomes possible as a result of this segregation. This class has high economic status in terms of the economic opportunities OYAK provides.

Certain lodgings have social facilities such as shopping centers and schools. These houses are free or rented to officers in return for very low lease payments. Initiatives have begun to make legal regulations that provide rent allowances for officers who are unable to benefit from lodging. One of the reasons for such initiatives is that the state is willing to sell all public institution houses. However, when considering that only 108 houses have been sold in the last 10 years, this is considered least likely to pose any short-term danger.

Aside from providing economic income, these lodgings naturally allow these families to socialize among themselves. The daily lives of the officers’ spouses are mostly shaped at these places. The testimonies from women living in military houses have indicated the same hierarchy that exists between officers to be applicable between these officers’ spouses, and all daily relations are structured according to this hierarchy. No academic output has yet to be provided on military lodging, let alone any sociological study.

In addition to residences, the services the military provides at other institutions such as officers’ clubs, military mess halls, and summer camps are either free or provided at very low costs that are incomparable with the civilian sphere.

Compulsory soldiers being employed in these aforementioned military institutions made TAF a target of criticism once the public found out that the number of soldiers employed at military institutions is around 230,000. For this reason, privatization of these institutions or employing personnel from the civilian population began to be talked about. Pilot programs are currently being applied in this respect. However, initiatives will certainly be started regarding demilitarization or the transfer of certain duties to civilian officers in the upcoming period. I would like to finish my presentation with the topic of unionization as a direct extension of demilitarization for Turkey.

### *Unionization*

One important consequence Moskos saw resulting from the hypothesized shift from institution to occupation is the formation of military unions. Some countries have long-standing arrangements for members of the armed forces to join associations that represent their interests. Several other states have granted this right in recent years. In a number of countries, however, the unionization of military personnel has been viewed as conflicting with the unique nature of the military and its role in maintaining national security and public order.

TAF members are prohibited from establishing or becoming a member of a union. Restrictions were brought against TAF personnel's union rights in terms of forming associations through the 1982 Constitution, Labor Law No. 2821, and the Public Officers Labor Law No. 4688. As a result of court cases against Turkey due to these restrictions, the European Court of Human Rights sentenced TAF and forced them to pay compensation. TAF personnel forming unions or similar associations is still considered a remote possibility. At the same time, the decision by the Constitutional Court in 2013 revoked the provision in the Public Officers Union and Collective Bargaining Law No. 4688, which set forth that civilian "officers" employed as staff at the Ministry of National Defense and Turkish Armed Forces cannot form unions or become union members. Based on this, the Union for Public Officers Employed at Military Workplaces (ASİM-SEN) was established in July 2013. The number of persons within this scope is about 55,000, as announced by TAF in 2012.

### **Conclusion**

These changes are not sufficient enough yet for considering TAF to be transitioning from the institution model to the occupation model. Although the demilitarization of various organizations and employees, union rights being granted only to civilian employees, and the practices for contracted privates and petty officers are indicative of an occupational model, the best definition of the current situation might be that of a "pragmatic professionalism." The transition from compulsory military service to an all-volunteer force will need to be waited for in order to have all these processes become clearer. When will this happen? What will the possibilities and opportunities be in this regard? Clear and distinct answers to these questions have not been sufficiently considered yet for Turkey.

---

**Acknowledgement:** An earlier version was presented at "Inter-University Seminar on Armed Forces and Society 2013 International Conference," a conference held at The Palmer House Hilton, Chicago, Illinois, USA, October 25-27, 2013.

**Peer-review:** Externally peer-reviewed.

**Conflict of Interest:** The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

**Grant Support:** The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

---

## References

- Akça, İ. (2004). Kolektif bir sermayedar olarak Türk Silahlı Kuvvetleri. A. İnsel & A. Bayramoğlu (Eds.), *Bir zümre, bir parti, Türkiye’de Ordu, Birikim’den seçmeler: 2* (pp. 225-269). Birikim Yayınları.
- Akyürek, S., & Yılmaz, M. A. (2013). *Türk Silahlı Kuvvetleri’ne toplumsal bakış* (Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, Rapor no: 56).
- Caforio, G. (1988). The Military Profession: Theories of Change. *Armed Forces & Society, 15*(1), 55–69. <https://doi.org/10.1177/0095327x8801500104>
- Cakatay, O. (2019). *Evaluation of paid military service in Turkey using a population representation model* (Master’s thesis, Naval Postgraduate School). <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/AD1073603.pdf>
- Canveren, Ö. (2021). Türkiye’de ordu- siyaset- toplum ilişkilerinin genel bir panoraması: Tarihsel-sosyolojik bir değerlendirme. *Mülkiye Dergisi, 45*(1), 125–153. <https://dergipark.org.tr/en/pub/mulkiye/issue/61971/927461>
- Çarkoğlu, A., & Adaman, F. (2000). *Devlet reformu: Türkiye’de yerel ve merkezi yönetimlerde hizmetlerden tatmin, patronaj ilişkileri ve reform*. [https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor\\_Turkiyede\\_Yerel\\_Ve\\_Merkezi\\_Yonetimlerde\\_Hizmetlerden\\_Tatmin\\_Patronaj\\_Iliskileri\\_Ve\\_Reform.pdf](https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_Turkiyede_Yerel_Ve_Merkezi_Yonetimlerde_Hizmetlerden_Tatmin_Patronaj_Iliskileri_Ve_Reform.pdf)
- Demirel, T. (2002). Türk Silahlı Kuvvetleri’nin toplumsal meşruiyeti üzerine. *Toplum ve Bilim, 93*, 29–54.
- Hale, W. (1994). *Turkish politics and the military*. Routledge.
- Köktürk, A. (2021). Türk Ordusunun sermaye ile ilişkisi ve ordu-siyaset ilişkisinin dönüşümü. *İnsan ve İnsan Dergisi, 8*(29), 15-29. <https://doi.org/10.29224/insanveinsan.908922>
- Moskos, C. C. (1977). From institution to occupation. *Armed Forces & Society, 4*(1), 41–50. <https://doi.org/10.1177/0095327x7700400103>
- Moskos, C. C. (1986). Institutional/Occupational Trends in Armed Forces: An Update. *Armed Forces & Society, 12*(3), 377–382. <https://doi.org/10.1177/0095327x8601200303>
- Nielsen, S. C. (2012). American civil-military relations today: the continuing relevance of Samuel P. Huntington’s The Soldier and the State. *International Affairs, 88*(2), 369–376. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2346.2012.01076.x>
- Nuciari, M. (1994). Rethinking the Military Profession: Models of Change Compared. *Current Sociology, 42*(3), 7–21. <https://doi.org/10.1177/001139294042003003>
- “Paşaların emekli ikramiyesi biliyor musunuz?” (2013, July 15). *Milli Gazete*. <https://www.milligazete.com.tr/haber/1052933/pasalarin-emekli-ikramiyesi-biliyor-musunuz>
- Pehlivan, C. (2009). *Türk Silahlı Kuvvetleri’nin güvenirliliği üzerine bir araştırma ve ordu millet geleneği* (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul). <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/45202.pdf>
- Pratt, G. J. (1986). Institution, occupation and collectivism amongst Australian Army officers. *Journal of Political & Military Sociology, 14*(2) 291–302.
- Sakallıoğlu, Ü. C. (1997). The anatomy of the Turkish Military’s political autonomy. *Comparative Politics, 29*(2), 151–166.
- Segal, D. R. (1986). Measuring The Institutional/Occupational Change Thesis. *Armed Forces & Society, 12*(3), 351–375. <https://doi.org/10.1177/0095327x8601200303>

- Segal, D. R., & Segal, M. W. (1983). Change in Military Organization. *Annual Review of Sociology*, 9(1), 151–170. <https://doi.org/10.1146/annurev.so.09.080183.001055>
- Smokovitis, D. (1984). From institutional to occupational values: Trends in the Greek Military. In *Military and society: The European experience* (pp. 361–386) (SOWI-FORUM International 4). SOWI.
- Soeters, J. L. (1997). Value orientations in military academies: A thirteen country study. *Armed Forces & Society*, 24(1), 7–32. <https://doi.org/10.1177/0095327x9702400101>
- Sørensen, H. (1994). New Perspectives on the Military Profession: The I/O Model and Esprit de Corps Reevaluated. *Armed Forces & Society*, 20(4), 599–617. <https://doi.org/10.1177/0095327x9402000407>

# İstanbul Üniversitesi

## Sosyoloji Dergisi

### Yazarlara Notlar

*İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve Sosyoloji Bölümü geleneklerinden beslenmekte ve bu kurumlarda oluşan birikimin yeni bakışla ve ürünlerle sürdürülmesini önemsemektedir. İlk sayısı 1917 yılında basılan ve Türkçedeki ilk sosyoloji dergisi olan *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, hâlihazırda yılda iki kez (Haziran ve Aralık) yayımlanan hakemli akademik bir dergidir.

*İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, sosyoloji alanında çalışan akademisyenlerin yanı sıra, antropoloji, istatistik, ekonomi, eğitim, tarih, siyaset bilimi, din bilimleri gibi diğer sosyal bilim alanlarında çalışan bilim adamlarının sosyolojik perspektiften hazırlanmış katkılarında da açıktır. Dergi ayrıca değerlendirme yazıları, konferans, sempozyum ve atölye raporlarına da yer vermekte; belli konulara ayrılmış özel sayılar da yayımlanmaktadır.

*İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*'nde makaleler Türkçe, İngilizce, Fransızca ve Almanca dillerinde İngilizce geniş özetleriyle birlikte yayımlanmaktadır.

*İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*'nde yayına kabul edilmiş makaleler açık erişim olarak yayımlanmaktadır. Değerlendirilmeye üzere sunulan başvurular 2015 yılından itibaren "iThenticate" intihal engelleme/analiz programında incelenerek akademik dürüstlük ve etik sağlanmaya çalışılmaktadır.

*İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*'nde;

- Sosyoloji alanı ile ilgili nicel, nitel araştırmalara, en son literatürü kapsamlı biçimde değerlendiren derlemelere, meta-analiz çalışmalarına, model önerilerine ve benzeri özgün yazılara yer verilir.
- Çalışmaların yöntembilim açısından yetkinlikleri kadar alana orijinal ve yeni katkı sunmaları da temel yayımlanma kriteridir.
- Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Yayımlanan yazılar, düşünsel planda *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*'ni bağlamaz.
- Yayımlanmış yazıların yayım hakları *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*'ne aittir.
- *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* ve yazar/ların ismi kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

*Dergiye gönderilecek yazılar;*

- Derginin web sayfasında belirtilen yazım kurallarına uygun şekilde hazırlanmalıdır.
- Yüklenen tablo, şekil, resim, grafik ve benzerlerinin derginin sayfa boyutları dışına taşmaması ve daha kolay kullanılmasını amacıyla 10 x 17 cm'lik alanı aşmaması gerekir. Bundan dolayı tablo, şekil, resim, grafik vb. unsurlarda daha küçük punto ve tek aralık kullanılabilir.
- İngilizce uzun özet de dâhil olmak üzere çalışmalar 35 sayfayı aşmamalıdır.
- Başvuruların Online Başvuru Yönergesi'ne uygun şekilde yazılması gerekir.

*Gönderilen çalışmaların aşağıda koyu yazılan bölümleri içermesi gerekmektedir;*

- *Türkçe Başlık Sayfası* (makale başlığını, yazar/lar'ın tam adlarını ve unvanlarını, çalıştıkları kurumlarını, adres, telefon, faks ve elektronik posta bilgilerini içermelidir)
- *Türkçe Öz* (150-200 kelime arası)
- *Anahtar Kelimeler* (5-8 kelime arası)
- *Ana Metin* (Nicel ve nitel çalışmalar giriş, yöntem, bulgular, tartışma bölümlerini içermelidir)

Yöntem kısmında ise eğer yeni bir model kullanılmışsa model alt bölümü ile mutlaka örneklem/çalışma grubu, veri toplama araçları ve işlem alt bölümleri bulunmalıdır. Derleme türü çalışmalar ise problemi ortaya koymalı, ilgili literatürü yetkin bir biçimde analiz etmeli, literatürdeki eksiklikler, boşluklar ve çelişkilerin üzerinde durmalı ve çözüm için atılması gereken adımlardan bahsetmelidir. Diğer çalışmalarda ise konunun türüne göre değişiklik yapılabilir, fakat bunun okuyucuyu sıca-cak ya da metinden faydalanmasını güçleştirecek detayda alt bölümler şeklinde olmamasına özen gösterilmelidir.

- Tablo, şekil, resim, grafik vb. metin içerisinde yer almalıdır.
- *Kaynakça* (Hem metin içinde hem de kaynakçada Amerikan Psikologlar Birliği (APA) tarafından yayımlanan Publication Manual of American Psychological Association adlı kitapta belirtilen yazım kuralları uygulanmalıdır).

#### Yayım Süreci Üzerine Notlar

- Yayımlanan yazıların içeriğinde ya da alıntılarında olabilecek çarpıtma, yanlış, telif hakkı ihlali, intihal vb. hususlardan yazar/yazarlar sorumludur.
- Yayımlanan yazıların içeriğinden yazarları sorumludur. İlgili çalışmada, eğer etik onay alınması gereken durumlar söz konusu ise yazarların etik kurullardan ve kurullardan onay aldığı var sayılmaktadır.
- Hem metin içinde hem de kaynakçada *TDK Yazım Kılavuzu (Yazım Kılavuzu, 2009, Türk Dil Kurumu, Ankara)* veya [www.tdk.gov.tr](http://www.tdk.gov.tr) adresindeki online hali) yazım kuralları, akademik atıf ve gelenekler bağlamında ise *Publication Manual of American Psychological Association* [6. Baskı] esas alınır.

# Istanbul University Journal of Sociology Notes for Contributors

Contributors submitting their work to *Istanbul University Journal of Sociology* should be informed that articles should include the following:

- Quantitative, qualitative, or mixed research methods,
- Comprehensive literature reviews, meta-analysis, or meta-synthesis,
- Model proposals, clinical experimental research model, or original writings of similar quality.

*Istanbul University Journal of Sociology* gives priority to current studies using advanced research and statistical methods and techniques. The Journal's main criteria for publication are original contribution to the field and competency in methodology.

Manuscripts are first assessed by the Editorial Board for purpose, topic, content, presentation style, and mechanics of writing. During this preliminary assessment, the Editorial Board guidelines are as follows:

- ✓ For Quantitative Research
  - Quantitative research based on a single variable or that mainly analyses frequency, percentage, difference, and correlational statistics is usually assessed in a preliminary assessment according to its contents. Quantitative research including multiple regressions, path and cluster analysis, or other advanced research and statistical methods is given priority.
- ✓ For Studies Developing a Measurement Tool
  - The authenticity, scope, quality of the group worked on, and efficiency of the reliability and validity of studies are taken into consideration to decide whether the measurement tool can be published independently.
  - The Editorial Board encourages contributors to send their manuscripts if the developed measurement tool is used in a study in which the findings are reported.
- ✓ For Experimental Research
  - Findings must be supported, detailed, and further elaborated on with qualitative data.
- ✓ For Qualitative Research
  - The reliability and validity studies and in-depth analysis of the data is of utmost importance.
- ✓ For Descriptive Studies
  - The journal aims to publish analytical studies identifying and proposing solutions to the key issues related to sociological issues. However, such studies should not resemble a book chapter based only on a literature review.
- ✓ Mixed Research Designs
  - Such studies have a higher likelihood of being published. Mixed research design studies should justify why and how the author adopted the research design used. Qualitative and quantitative sections are analyzed separately and are expected to meet the criterion described above.
- ✓ Please Note
  - The editors emphasize that *Istanbul University Journal of Sociology* articles should not include studies based on very frequently used measurement tools or on research topics that have been overly examined, unless they propose an innovative approach to the topic in question.
  - Manuscripts based on thesis-related research should include all data used in the thesis. *Istanbul University Journal of Sociology* does not publish any article including unethical practices such as sliding.
  - *Istanbul University Journal of Sociology* believes that the data collection process for original research should have been done in the last 5 years.

Authors of manuscripts that do not meet the general publication criteria or the criteria specified above will be notified of the decision along with the reasons for it and will not proceed to the referee review process.

Authors bear responsibility for the content of their published articles.

- Authors are assumed to have conformed to an ethical code of conduct during research. Ethical problems that may arise after publication are binding for authors only.
- *Istanbul University Journal of Sociology* is not responsible for the content and opinions expressed in the published articles and these do not necessarily reflect the opinions of the Istanbul University Department of Sociology, being the author entirely responsible for the scientific content in the paper. The publisher/editor of *Istanbul University Journal of Sociology* is not responsible for errors in the contents or any consequences arising from the use of information contained in it. The opinions expressed in the research papers/articles in this journal do not necessarily represent the views of the publisher/editor of the journal.
- Publishing rights of the manuscripts belong to the Istanbul University Department of Sociology.
- Articles may not be quoted without citing *Istanbul University Journal of Sociology* and the author(s).